

ISSN 2520-2855 (Print)
ISSN 2520-2863 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА
BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 22

Київ – 2021

УДК 016:929(477)(066)
DOI 10.15407/ub.22

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біограф. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: М. Г. Палієнко (голов. ред.) та ін. – Київ, 2021. – Вип. 22. – 308 с.

Збірник наукових праць Інституту біографічних досліджень присвячений проблемам теорії та методології сучасної біографіки, аналізу здобутків і нерозв'язаних питань, нових явищ і тенденцій у її розвитку, завдань і перспектив подальшого поступу, висвітленню життєвого й творчого шляху діячів вітчизняної історії, науки та культури.

Збірник орієнтований на науковців, які працюють у галузі біографіки, біобібліографії, соціальних комунікацій, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло дослідників, які цікавляться вітчизняною історією і культурою.

НАУКОВА РАДА: Г. В. Боряк, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; Т. С. Вінцовський, д-р іст. наук; Л. А. Дубровина, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; С. О. Єсельник, Ph.D. (Канада); Т. І. Ківшар, д-р іст. наук, проф. (Канада); І. І. Лиман, д-р іст. наук, проф.; К. М. Манолаке, д-р політ. наук (Молдова); С. Нарбутас, д-р гуманітар. наук (Литва); К. Тахіров, д-р філософії, проф. (Азербайджан).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: М. Г. Палієнко, д-р іст. наук, проф. (головний редактор); В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (заступник головного редактора); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; Л. Є. Василик, д-р наук із соц. комунікацій; Т. Л. Вілкул, д-р іст. наук; О. Я. Дуднік, канд. іст. наук; С. І. Жук, д-р іст. наук, Ph.D. (США); М. Замбжицька, д-р гуманітар. наук (Польща); С. Г. Іваницька, д-р іст. наук; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; О. М. Кобелев, д-р наук із соц. комунікацій; Х. Колман, Ph.D. (Канада); С. І. Кравченко, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Г. І. Липак, канд. наук із соц. комунікацій; С. М. Ляшко, канд. іст. наук; Т. Мареш, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); Н. П. Марченко, канд. іст. наук; Ж. В. Мина, канд. іст. наук; М. Новак, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); Е. І. Огар, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Ю. М. Половинчак, д-р наук із соц. комунікацій; С. І. Посохов, д-р іст. наук, проф.; О. М. Рижко, д-р наук із соц. комунікацій; Л. В. Сніцарчук, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Л. М. Яременко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Новальська Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор

Друкуються за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 9 від 02.12.2021 р.

У разі передрукування публікацій посилання на збірник «Українська біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Biographistica Ukrainica” collection.

Наказом МОН України від 24.09.2020 р. № 1188 збірник включено до Реєстру наукових фахових видань України як видання категорії «Б» в галузі історичних наук та соціальних комунікацій зі спеціальностей 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа і 032 – Історія та археологія.

Видання індексується науково-інформаційними системами Google Scholar, CrossRef, BASE, OpenAIRE, ERIH PLUS, Index Copernicus, WorldCat, ResearchBib, CiteFactor, SIS, I2OR, «Україніка наукова», «Наукова періодика України».

© Національна академія наук
України, 2021

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

Від редакційної колегії 9

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ БІОГРАФІКИ

Попик В. І.

Біографіка в роки незалежності України:
етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми,
завдання та перспективи майбутнього розвитку 13

Буряк Л. І.

Сучасна українська біографіка
перед викликами епохи візуалізації 39

Томазов В. В.

Просопографія: дисциплінарний статус
і дослідницькі можливості 55

Голубович І. В.

Біоісторіографічний «пентакль»
Тетяни Миколаївни Попової 72

ІЗ ДОСВІДУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІКИ

Любовець Н. І.

Мемуарний наратив часопису «Україна»:
автори / герої та форми репрезентацій 85

Музичко О. Є.

Формування образу лідера Іспанії Ф. Франко
в українській інтелектуальній традиції ХХ ст. 107

ДО 150-ї РІЧНИЦІ

ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Голик Р. Й., Надрага М. С.

Селянин, інтелігент: «новела життя» Василя Стефаника 116

БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

Бонь О. І.

«В цьому запаморочливому присмерку
нашої — не своєї — столиці»
(Микола Хвильовий у спогадах Олекси Варавви) 138

Александрова Г. А.

Автор і герой біографічного роману:
аспекти комунікації (на матеріалі роману
Степана Процюка «Маски опадають повільно») 151

<i>Попельницька О. О.</i> Києвознавець Олексій Сімзен-Сичевський (1880–1942): за матеріалами наукового архіву Національного музею історії України	166
<i>Minseung Kim.</i> Sources for the scientific biography reconstruction of Mark Varshavchuk (1918-2001)	180

КНИГА ТА ОСОБИСТІТЬ

<i>Бірюкова І. О.</i> Микола Никифорович Мурзакевич — бібліотекар Одеської міської публічної бібліотеки	190
<i>Куцаєва Т. О.</i> Музейні етюди про книжкове зібрання Я. П. Новицького	201
<i>Мяскова Т. Є.</i> Бібліотечна діячка першої половини ХХ ст. К. М. Мельник-Антонович	218

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Яценко О. М., Вернік О. Л., Вернік Ю. В.</i> Український національний біографічний архів у системі вітчизняних електронних біографічних ресурсів	239
<i>Дзира О. І.</i> Особові справи емігрантів 1920-х років із УСРР як джерело для біографічних досліджень	262
<i>Кіраль С. С.</i> Архівні документи як джерело вивчення особистості митця (на матеріалі документів про Юрія Гойду)	271

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

<i>Александрова Г. А.</i> Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка в осмисленні Василя Василя Яременка [Рецензія на видання: Яременко В. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка : монографія. – Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2021. – 384 с.]	291
--	-----

Плющик О. В.

Біографіка та біобібліографія —
знанневий ресурс інтелектуального
і духовного розвитку українського суспільства.
Секція Міжнародної наукової конференції
«Бібліотека. Наука. Комунікація.
Від управління ресурсами — до управління знаннями»
(Київ, 7 жовтня 2021 року) 298

До уваги авторів 307

CONTENTS

Editorial message 9

THEORY AND METHODOLOGY OF MODERN BIOGRAPHY

Popyk Volodymyr.
Biography in independent Ukraine:
Establishment, achievements, unresolved problems,
tasks, and future prospects 13

Buriak Larysa.
Modern Ukrainian biography faces the challenges
of the era of visibility 39

Tomazov Valerii.
Prosopography: Disciplinary status
and research opportunities 55

Golubovych Inna.
Bioistoriographic “pentacle”
of Tetyana Mykolayivna Popova 72

ON THE EXPERIENCE OF DOMESTIC BIOGRAPHY

Lyubovets Nadiia.
Memoir narrative of the magazine “Ukraine”:
Authors / heroes and forms of representations 85

Muzychko Oleksandr.
Formation of the image of leader of Spain F. Franko
in the Ukrainian intellectual tradition
of the 20th century 107

TO THE 150th ANNIVERSARY OF VASYL STEFANYK

Holyk Roman, Nadruga Marta.
A peasant, an intellectual:
The “short story of life” by Vasyl Stefanyk 116

BIOGRAPHICAL STUDIES

Bon Oleksandr.
“In this amazing dawn of our – our lost – capital”
(Mykola Khvyliovyi in Oleksa Varavva’s memoirs) 138

<i>Aleksandrova Halyna.</i> Author and hero of a biographical novel: Aspects of communication (Based on Stepan Protsyuk’s novel “Masks are slowly falling off”)	151
<i>Popelnytska Olena.</i> Kyiv scientist Oleksii Simzen-Sychevsky (1880-1942): Based on materials of the scientific archive of the National museum of the history of Ukraine	166
<i>Minseung Kim.</i> Sources for the scientific biography reconstruction of Mark Varshavchuk (1918-2001)	180

BOOK AND PERSONALITY

<i>Biriukova Iryna.</i> Mykola Nykyforovych Murzakevych is the librarian of Odesa City Public Library	190
<i>Kutsaieva Tamara.</i> Museum assays about Yakiv Novytskyi’s library	201
<i>Miaskova Tetiana.</i> Librarian of the first half of the 20th century K. M. Melnyk-Antonovych	218

SOURCES OF BIOGRAPHICAL RESEARCH

<i>Yatsenko Oleh, Vernik Oleksii, Vernik Yuliia.</i> Ukrainian National Biographical Archive in the system of domestic electronic biographical resources	239
<i>Dzyra Olesia.</i> Personal files of emigrants of the 1920s from the USSR as a source for biographical research	262
<i>Kiral Sydir.</i> Archival documents as a source of studying the author’s personality (Based on the material of documents about Yurii Hoida)	271

REVIEWS, INFORMATION

<i>Aleksandrova Halyna.</i> Scientific and epistolary heritage of Borys Hrinchenko in conception of Vasyl Yaremenko [Review of the publication: Yaremenko V. Scientific and epistolary heritage of Borys Hrinchenko : Monograph. – Kyiv : Yurko Lyubchenko LLC, 2021. – 384 p.]	291
--	-----

Pliushchyk Oksana.

Biographics and biobibliography
are the knowledge resource of intellectual
and spiritual development of the Ukrainian society.

Section at the International scientific conference

“Library. Science. Communication.

From resources management to knowledge management”

(Kyiv, 2021, October 7) 298

For authors 307

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Цей випуск «Української біографістики» виходить у світ в рік тридцятиліття незалежності України. Для вчених, літераторів, журналістів, які працюють у галузі біографіки — над дослідженням життєвого шляху й спадщини наших відомих і призабутих співвітчизників, а також над розробкою теоретико-методологічних проблем біографічної творчості, формування ресурсів біографічної інформації, поширення біографічних знань серед широкого громадського загалу — ювілей символізує час широкого й вільного розвитку біографіки як одного з провідних напрямів вітчизняної гуманітарної науки і культури.

У роки незалежності українська біографіка, без перебільшення, заново відродилася після довгих десятиліть утисків, знову посіла важливе, безпосередньо пов'язане з самою серцевиною національного буття, місце в інтелектуальному й духовному житті суспільства. Їй належить особлива роль у відродженні історичної пам'яті народу, утвердженні національної свідомості, консолідації українського суспільства навколо знакових імен, які стали незаперечними символами Батьківщини, у збереженні й трансформації традицій нашого народу, оволодінні сучасниками досвіду попередніх поколінь.

Зростання суспільної значущості біографіки, загального інтересу до біографічних знань, утілених у науковій і художній літературі, у публіцистиці, у численних і різноманітних за формою меморіальних проєктах телебачення, кіно, театру, Інтернету, комплексних інформаційно-мистецьких заходах, спонукає спеціалістів, які працюють у галузі теорії і методики дослідницької та інформаційної роботи, до осмислення місця, значення та ролі української біографіки в житті сучасного суспільства і світі глибоко особистісних духовно-культурних запитів та інтересів наших співвітчизників. Особливу увагу науковців привертають ті значущі якісні зміни, які відбуваються нині у вітчизняній біографіці під впливом динамічних суспільно-політичних і культурних трансформацій, а також і непростих кризових явищ, якими позначене сьогодні життя в Україні й світі.

Це цілком обумовило зміст і загальну спрямованість досліджень, представлених на сторінках цього випуску «Української біографістики». У центрі уваги авторів опублікованих у ньому праць – здобутки і досвід вітчизняної біографіки, проблеми продовження й творчої трансформації традицій національної біографічної школи, а водночас – остаточного подолання стереотипів пострадянської доби, глибокого засвоєння досвіду й досягнень світової гуманітаристики, які цілком відкрилися українським дослідникам в умовах утвердження європейського цивілізаційного вибору України, поглиблення її інтеграції у світовий інтелектуальний і духовний простір. У найбільш узагальненому вигляді комплексне бачення етапів розвитку вітчизняної біографіки в роки незалежності, її сучасного стану, нових явищ і «точок зростання», завдань і перспектив розкрито в статті д-ра іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України В. І. Попика.

Важливе значення мають спроби окреслити коло нерозв'язаних проблем, аналізу нових явищ і тенденцій у розвитку вітчизняної біографіки, насамперед, пов'язаних зі стрімким розширенням діапазону її видових форм і творчих методів, визначення завдань та прогнозування перспектив подальшого поступу дослідницької, видавничої й інформаційної роботи. У цьому плані чималий інтерес становить звернення до тих викликів, що постали перед дослідниками та видавцями у зв'язку зі змінами в сприйнятті біографічної інформації, обумовленими поширенням новітніх інформаційних технологій. Серед них феномен зростання ролі і значення візуальної інформації в суспільстві, впливу якого на біографіку присвячено статтю д-ра іст. наук, проф. Л. І. Буряк. Питання дослідження «колективної біографії» представників великих і малих суспільних груп за допомогою методів просопографії ґрунтовно проаналізовано в праці д-ра іст. наук В. В. Томазова. Важливим новаціям у методології історико-біографічних досліджень присвячено статтю д-ра філос. наук, проф. І. В. Голубович, яка проаналізувала цикл біоісторіографічних монографічних праць відомої вітчизняної вченої в галузі методології історії Т. М. Попової.

Відзначаючи 150-ту річницю від дня народження класика української літератури Василя Стефаника, «Українська біогра-

фістика» друкує статтю д-ра іст. наук Р. Й. Голика і канд. іст. наук М. С. Надраги. Науковці фокусують увагу на «творчій біографії» письменника, яку аналізують у полідисциплінарній площині як складову частину історії читання, соціальної історії, історії ідей та культурної пам'яті Галичини. Автори статті переконливо доводять, що сучасне перепрочитання творів Василя Стефаника відкриває нові можливості щодо подальшого поглибленого вивчення складного і суперечливого біографічного світу письменника. Завдяки виявленим авторами взаємозв'язкам між автобіографічними наративами і художніми творами В. С. Стефаника, його біографію репрезентовано відповідно до запропонованої концептуальної формули «життя як творчість і творчість як життя».

Чільне місце в збірнику належить осмисленню досвіду вітчизняної гуманітаристики в розробці окремих проблемно-тематичних напрямів біографічних досліджень. Колу персонажів та формам їх репрезентації у мемуарному наративі часопису «Україна» присвячена стаття канд. іст. наук Н. І. Любовець.

Аналіз біографічних нарисів представників української національної еліти, присвячених Франціско Франко, дали можливість О. Є. Музичку дослідити традицію формування в еміграційному українському середовищі образу одного з найвпливовіших іспанських політичних лідерів ХХ століття та порівняти його з тогочасним образом, реконструйованим і поширюваним у радянській Україні.

Рубрики «Біографічні студії» і «Книга та особистість» містять дослідження, автори яких на основі залучення широкого кола документальних джерел висвітлюють невідомі досі сторінки життя й творчості письменника Миколи Хвильового (канд. іст. наук, доцент О. І. Бонь), киевознавця Олексія Сімзен-Сичевського (канд. іст. наук О. О. Попельницька), знаних діячів бібліотечної та музейницької справи Миколи Мурзакевича (І. О. Бірюкова), Якова Новицького (канд. іст. наук Т. О. Куцаєва), Катерини Мельник-Антонович (канд. іст. наук Т. Є. Мяскова). За матеріалами численних інтерв'ю сучасного українського письменника Степана Процюка та на основі його роману-психографії про Володимира Винниченка д-р філол. наук Г. А. Александрова показує зв'язок автора і героя твору, аспекти їхньої комунікації.

У цьому блоці публікацій привертає увагу стаття англійською мовою дослідника з Південної Кореї Кіма Мінсеуна – аспіранта історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Певною мірою символічно, що цей автор, навчаючись в аспірантурі університету, присвячує своє дослідження одному з колись найвідоміших університетських професорів. Водночас публікація Кіма Мінсеуна викликає неабиякий інтерес як погляд іноземного науковця, ба більше – представника молодого покоління, на феномен ученого-гуманітарія радянської доби і свідчить про прагнення осмислити життя і наукову творчість непересічної особистості, яка опинилася серед заручників часу – складного, неоднозначного, трагічного.

Студії джерельної бази біографічних досліджень та проблем формування ресурсів біографічної інформації представлені в збірнику спільною працею канд. іст. наук О. М. Яценка, канд. психол. наук О. Л. Верніка та Ю. В. Вернік про місце Українського національного біографічного архіву в системі вітчизняних електронних біографічних ресурсів; статтею канд. іст. наук О. І. Дзири, у якій проаналізовано джерельне значення особових справ українських емігрантів 1920-х рр. для біографічних досліджень. Д-р філол. наук С. С. Кіраль на матеріалі документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України розкриває маловідомі сторінки життя й творчості письменника Юрія Гойди (1919–1955).

Редакційна колегія «Української біографістики» висловлює сподівання, що матеріали збірника сприятимуть розширенню проблемно-тематичного діапазону та вдосконаленню методів біографічних досліджень, майстерності біографічного письма, розвитку плідної комунікації вчених-біографістів із читацькою аудиторією.

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ БІОГРАФІКИ

УДК 929+930.1

<https://doi.org/10.15407/ub.22.013>

Володимир Іванович ПОПИК,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>
poruk@nbuv.gov.ua

БІОГРАФІКА В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ, ЗДОБУТКИ, НЕРОЗВ'ЯЗАНІ ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТЬОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу характерних рис і особливостей основних етапів розвитку вітчизняної біографіки впродовж 30 років незалежності України. **Мета** дослідження — визначити зміни в загальній світоглядній та проблемно-тематичній спрямованості біографічних досліджень, осмислити сучасний стан і провідні тенденції їх еволюції, чергові завдання і подальші перспективи поступу. **Методологія** дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів аналізу і синтезу, узагальнення, пояснення, систематизації та класифікації, і емпіричних — спостереження, опису та порівняння. **Наукова новизна** статті полягає в спробі виявлення й узагальнення закономірностей еволюції ідейних засад, уявлень про мету і призначення біографіки серед інших напрямів гуманітарних досліджень у роки незалежності України, розширення проблемно-тематичного діапазону, збагачення форм і методів біографічного письма, освоєння теоретичних і методичних здобутків європейської і світової гуманітарної науки та культури. Досліджено характерні особливості, здобутки й проблеми, які поставали на різних етапах розвитку української біографіки, сучасні тенденції та перспективи її подальшої еволюції. **Висновки.** Показано суттєві якісні відмінності, що визначали стан і спрямованість поступу вітчизняної біографіки на етапах її становлення в першому десятилітті незалежності, поступального розвитку в період між двома Майданами, та сучасного піднесення, обумовленого суспільно-політичними й духовними зрушеннями в українському суспільстві останніх років. Розуміння і врахування цих особливостей важливі для орієнтації дослідників, наукових установ та видавців щодо визначення сучасних пріоритетів, завдань і перспектив на майбутнє.

Ключові слова: українська біографіка, роки незалежності України, етапи розвитку біографічних досліджень, інтелектуальна і духовна атмосфера суспільства.

Актуальність теми дослідження. Відзначення 30-річчя незалежності України спонукає до глибокого аналізу шляху, пройденого за цей час вітчизняною біографією як важливим спрямуванням гуманітарної науки і культури — насамперед задля того, щоби ясніше зрозуміти уроки минулого, їх значення для її подальшого розвитку, визначити першочергові завдання на майбутнє.

Аналіз новітніх досліджень та публікацій. Досвід досліджень та інформаційної роботи в галузі біографіки, напрацьований упродовж останніх десятиліть, піднесення їх теоретичного та методичного рівня, засвоєння набутку європейської та світової науки і культури не здобули ще узагальнювального висвітлення, хоча зроблено в цьому плані вітчизняними науковцями чимало. Ключові питання розвитку біографіки в роки незалежності України, насамперед у розрізі її довідкового напрямку, а також загальних методологічних проблем, висвітлені в працях В. І. Попика [19; 20; 21], Н. І. Черниш [24], В. В. Бездрабко [1], С. М. Ляшко [15], здобутки окремих дослідницьких осередків та видавнича діяльність провідних друкованих органів у галузі біографіки — у публікаціях Л. Д. Березівської [2], Н. П. Марченко та В. В. Патик [16], Т. П. Демченко та С. Г. Іваницької [9], І. О. Федорів [23]. Водночас філософські проблеми, важливі для загального осмислення шляхів розвитку сучасної вітчизняної біографіки, були ґрунтовно опрацьовані І. І. Голубович¹, В. І. Менжуліним². Упродовж останніх років з'явилися праці Т. М. Попової щодо впливу історіографічних традицій на висвітлення творчого шляху вчених³, із проблем «інтелектуальної біографії» (В. В. Ващенко⁴, В. Андреев⁵, М. М. Будзар⁶), новаторські дослідження Л. І. Буряк, присвячені осмисленню визначальних рис новітнього етапу розвитку української біографіки [7] та впровадженню нових форм і методів

---

¹ Голубович И. В. Биография: силуэт на фоне Humanities : методология анализа в социогуманитарном знании. Одесса : ФЛП «Фридман А. С.», 2008. 367 с.

² Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні : монографія. Київ : НаУКМА : Аграр Медіа Груп, 2010. 455 с. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10979>; Його ж. Довідково-енциклопедична біографістика як жанр сучасних історико-філософських досліджень: англо-американський та український досвід // *Sententiae*, 2018. 37(1), 153–167. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.153>

³ Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса : Бондаренко М. А., 2017. 456 с.

⁴ Ващенко В. В. Концепція «інтелектуальної біографії» та проблема конструювання наукових біографій в українській історіографії // *Ейдос* = *Ejdos* : альм. теорії та історії іст. науки. Київ, 2009. Вип. 4. С. 481–486.

⁵ Андреев В. «Інтелектуальна біографія» історика: експлікація поняття // *Ейдос* = *Ejdos* : альм. теорії та історії іст. науки. Київ, 2010–2011. Вип. 5. С. 333–347.

біографічного письма [6], біографічній фемінології [5], Н. І. Любовець — із питань розширення джерельної бази біографічних досліджень [13; 14], Н. П. Марченко — про піднесення справи біографічного книговидання для дітей та юнацтва [17; 18], О. В. Бугаєвої — щодо розвитку новітньої музичної біографіки [3; 4] Книгознавчим аспектам сучасної української біографіки присвячені публікації А. А. Зелінської [10; 11; 25]. Певні підсумки здійснених напрацювань представлені в попередні роки Інститутом біографічних досліджень НБУВ у низці колективних монографій [8; 12; 22], а також у підготовленій нині колективній праці «Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм» (2021).

Метою дослідження є, на основі згаданих вище, а також численних інших праць із теоретико-методологічних та методичних проблем, досвіду розвитку сучасної біографіки, а також аналізу значної кількості наукових, літературних, публіцистичних біографічних публікацій різних жанрів та форматів, концептуально узагальнити уявлення про складний і багато в чому суперечливий шлях розвитку біографіки в Україні впродовж тридцятиріччя незалежності. Зазначене є вкрай важливим для осмислення сучасного стану і провідних тенденцій еволюції української біографіки, її чергових завдань і шляхів поступу на подальшу перспективу.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі окреслення найважливіших закономірностей еволюції ідейних засад і загальної світоглядної спрямованості української біографіки доби незалежності, визначення основних, відмінних між собою за якісними характеристиками етапів її розвитку, їх характерних рис і особливостей, що полягали, зокрема, у зміні уявлень про мету і призначення біографіки серед інших напрямів гуманітарних досліджень, поступовому розширенні проблемно-тематичного діапазону, еволюції жанрів, збагаченні форм і методів біографічного письма, освоєнні теоретичних і методичних здобутків європейської і світової гуманітарної науки і культури.

Вклад основного матеріалу. У роки незалежності України вітчизняна біографіка, без перебільшення, заново відродилася після десятиліть гонінь проти неї як одного з провідних напрямів вітчизняної

⁶ Будзар М. Проблема ідентичності як механізму конструювання соціальних практик особистості: до створення «інтелектуальної біографії» Григорія Галагана // Ейдос = Ejdos : альм. теорії та історії іст. науки. Київ, 2014–2015. Вип. 8. С. 233–246.
URI: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=1&S21STR=eidos/2014/8

гуманітаристики. Зусиллями представників усіх спрямувань соціо-гуманітарної науки та літературно-художньої творчості, а також працівників сфери соціальних комунікацій, безпосередньо зайнятих поширенням біографічних знань серед широкого загалу, біографіка знову посіла важливе, безпосередньо пов'язане із серцевиною національного буття, місце в інтелектуальному і духовному житті суспільства. Їй належить вагомий внесок в утвердження національної свідомості мільйонів наших співгромадян, у справу політичної консолідації українського суспільства навколо знакових імен, які для людей різних поколінь стали символами Батьківщини.

Упродовж років незалежності значного розмаху набули історико-біографічні й літературно-біографічні дослідження, біографічна публіцистика, з'явилися принципово нові форми та жанри біографічних публікацій. Вони постали і на ґрунті творчого розвитку вітчизняної біографічної традиції, і завдяки активному ознайомленню українських дослідників із сучасним світовим досвідом, його творчому застосуванню. Водночас принципового значення набуває поширення інноваційних засобів інтеграції біографічної інформації та біографічних знань у сучасних електронних комунікаціях і медійному просторі.

Але, незважаючи на значні досягнення, не варто забувати, що шлях розвитку української біографіки був і нині залишається нелегким. Поряд зі здобутками, він багато в чому позначений також чималим вантажем суперечливих явищ, наявністю віджилих стереотипів, відчутним і дотепер відставанням від сучасних процесів розвитку європейської і світової біографіки. Критичний аналіз кризових явищ та нерозв'язаних проблем сьогодні є вкрай важливим для творчого фахового співтовариства — заради осмислення сучасного стану й тенденцій еволюції української біографіки, її чергових завдань та подальших перспектив поступу.

Нашою метою є окреслення деяких ключових підходів до розуміння зазначених проблем. На думку автора, непродуктивно розглядати завершене тридцятиріччя як єдиний, цілісний за своїм змістом і спрямуванням «новітній», або «сучасний» етап. У науковій публіцистиці, а також у багатьох аналітичних та історіографічних працях, особливо підготовлених до різних ювілейних дат, розвиток соціо-гуманітарних досліджень, а в їх числі й біографічних — у роки незалежності розглядається незрідка в єдиному часовому потоці як єдиний поступальний процес, шлях безперервного піднесення, кількісного і якісного зростання, усе нових і нових здобутків у розширенні проблемно-тематичного діапазону наукових студій, піднесенні їх теоретико-методологічного рівня, посиленні суспільної віддачі.

Такі спрощені підходи є припустимими в певних межах лише з погляду загального протиставлення попередній, радянській добі.

На противагу цьому, для фахового співтовариства вкрай важливо критично ставитися до пройденого шляху, бачити поряд зі здобутками помилки і недоопрацювання, нерозв'язані проблеми. Потрібно розрізняти окремі його етапи, досить відмінні між собою за загальним світоглядним, проблемно-тематичним спрямуванням, теоретичним рівнем наукових розробок.

Ці етапи — дуже неоднорідні, позначені складними й багато в чому суперечливими процесами, а часом і кризовими явищами, до подолання яких науковому співтовариству ще належить докласти чимало зусиль. Минулим десятиліттям були притаманні відчутно різні ідейні, смислові, тематичні домінанти, навіть характер центральних героїв біографічних праць. Як не прикро, недостатня увага до зазначених суттєвих якісних відмінностей у загальному світоглядному, теоретико-методологічному, проблемно-тематичному спрямуванні розвитку вітчизняної біографіки впродовж трьох останніх десятиліть дещо дезорієнтовує сучасних дослідників.

Недостатнє врахування кардинальних змін, що відбуваються в біографіці і в її сприйнятті суспільством, особливо впродовж останніх років, іноді призводить до «тупцювання на місці», повторення вже пройденого. У непоодиноких випадках це, на жаль, обумовлює консервацію застарілих теоретичних уявлень, тематики, методичних підходів, форм біографічного письма. Зазначене є однією з причин того, що в сучасній українській біографіці виразно відчувається певне «паралельне» існування стереотипів радянської доби та інноваційних за своїм характером творчих підходів, які утверджуються і впродовж останніх років виразно окреслюють її рух до освоєння здобутків світової гуманітаристики.

Із висоти сучасного досвіду розвиток української біографіки впродовж трьох десятиліть незалежності можна поділити на три етапи, виразно відмінні між собою за своїм особливим спрямуванням, проблематикою, дослідницькими підходами, хоч і з досить умовно визначеними межами. Зазначена умовність є зрозумілою. Як і в усіх сферах наукового і культурного життя, нові тенденції в біографіці виіривали й набували «критичної маси» поступово. До того ж старі стереотипи продовжують зберігати певну інерцію існування й у нових умовах, особливо в реалізації започаткованих раніше дослідницьких і видавничо-інформаційних проєктів.

Перший етап — час відродження української біографіки після відчутного занепаду за радянської доби, першопочаткового становлення її на оновлених світоглядних, теоретико-методологічних засадах як важливого складника гуманітарної науки і культури держави, що здо-

була незалежність. Він припадає на 90-ті роки ХХ ст. і початок ХХІ ст. й пов'язаний із загальною атмосферою національно-державницького самоствердження України, великими надіями і сподіваннями, окресленням національної ідентичності, утвердженням національного пантеону знакових імен.

Цей етап позначений героїко-романтичними ідеалами, прагненнями до відродження історичної пам'яті народу, відновлення в ній замовчуваних і незаслужено забутих імен численних діячів українського національного руху, борців за незалежність України, повернення Батьківщині постатей, «привласнених» раніше дискурсом «спільної», тобто імперської історії. У науці він став часом сміливих починань, перших теоретичних пошуків. Були започатковані великі словникові та енциклопедичні проекти нового покоління, одним із першорядних завдань яких мислилося представлення величезного людського потенціалу України крізь віки. Широко розгорнувся випуск біобібліографічних словників та довідників.

Визначальною рисою цього етапу стало звернення до здобутків вітчизняної науки і культури ХІХ — початку ХХ ст., зокрема доби Розстріляного відродження, а також напрацювань учених української діаспори, прагнення продовжувати їх і розвивати. Дух часу, його завдання обумовили визначення значущості особи в історії України, насамперед її участю в боротьбі за національне визволення, утвердженні української державності, у розвитку української національної науки, освіти, культури.

Уже в першому десятилітті незалежності з'явилося чимало ґрунтовних, створених із використанням великих масивів документальних матеріалів монографічних праць П. П. Толочка ⁷, М. Ф. Котляра ⁸, В. А. Смолія ⁹, О. І. Гуржія ¹⁰, В. Г. Сарбея та Л. Г. Москвич ¹¹, О. М. Апанович ¹², Л. В. Матвеевої ¹³, Я. І. Мельник ¹⁴, С. Д. Пав-

⁷ Толочко П. П. Ярослав Мудрий. Київ : Вид. дім «Альтернативи», 2002. 271 с. (Особистість і доба).

⁸ Котляр М. Ф. Данило Галицький: біогр. нарис. Київ : Альтернативи, 2002. 328 с. (Серія «Особистість і доба»).

⁹ Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. Київ : Либідь, 1993. 502 с. (Наступні доповнені видання – 1995, 2009).

¹⁰ Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 207 с.

¹¹ Сарбей В. Г., Москвич Л. Г. Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848–1922 рр.): життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 150 с.

¹² Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина : Спогади та історіографічний аналіз / Укладач О. М. Апанович; НАН України, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : [б.в.], 2000. 180 с.

личко¹⁵, С. Х. Литвина¹⁶, І. Б. Матяш¹⁷, І. В. Верби¹⁸, присвячених визначним громадсько-політичним і державним діячам, митцям, ученим, освітянам. Слідом за ними почали з'являтися й перші біографічні дисертаційні дослідження, написані з сучасних світоглядних і теоретико-методологічних позицій.

Характерною прикметою часу стало розгортання випусків біографічних та генеалогічних збірників, альманахів, словників і довідників різних видів — регіональних, галузевих, тематичних або присвячених окремим установам, організаціям, навчальним закладам. Серед них за своїм задумом, побудовою, змістовим наповненням важливі серії збірників, присвячених діячам літератури й культури Чернігівщини^{19,20,21}, біографічні словники-довідники галицьких правників — учасників українського національного руху²², діячів Української Центральної Ради²³, українських журналістів²⁴, редакторів, видавців²⁵.

¹³ Матвеева Л. В. Юліан Кулаковський. Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ : Стилос, 2002. 484 с.

¹⁴ Мельник Я. І. З останнього десятиліття Івана Франка. Львів, 1999. 208 с.

¹⁵ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 328 с.

¹⁶ Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917–1926 роках: історіографія та джерела. Київ : Аквілон-Прес, 2000. 462 с.

¹⁷ Матяш І. Б. Зірка першої величини. Життєпис К. М. Грушевської. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2002. 231 с.

¹⁸ Верба І. В. Олександр Оглоблін. Життя і праця в Україні (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. Київ : НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1999. 384 с.

¹⁹ Література та культура Полісся. Сер. : Історичні науки : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 1990–2014. Вип. 1–76.

²⁰ Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини / Д. П. Калібаба ; ред. І. Каганова, О. Астаф'єв. 2-е вид., перероб. і доп. Чернігів : Редакційно-видавничий відділ інформації, 1998. 256 с.

²¹ Викладачі Ніжинської вищої школи = Преподаватели Нежинской высшей школы : біобібліогр. покажч. : у 3-х ч., 5 кн. / уклад. : Л. В. Гранатович, Т. П. Скатерина ; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, Фундаментальна б-ка. Ніжин, 1998–2002. Кн. 1–5.

²² Андрухів І. О., Арсенич П. І. Українські правники у національному відродженні Галичини 1848–1939 рр. Івано-Франківськ, 1996. 80 с.

²³ Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради : біогр. довідн. / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко ; НАН України, Укр. міжнар. комітет з питань науки і культури, Ініціативний комітет «Універсал». Київ : [б. в.], 1998. 254 с.

²⁴ Українська журналістика в іменах: матер. до енцикл. сл. / відп. ред. М. М. Романюк. Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка, 1994–2013. Вип. 1–20.

²⁵ Романюк М. М. Оратаї журналістської ниви: українські редактори, видавці, публіцисти. Львів, 2002–2004. Кн. 1–2.

Значущим здобутком стало також започаткування із середини 90-х років розробки сучасних теоретико-методологічних засад біографічних досліджень, осмислення досвіду вітчизняної біографіки, шляхів репрезентації людського потенціалу України в усій цілісності і багатоманітності проявів її суспільно-політичного та етнонаціонального розвитку, у зв'язках із народами Центрально-Східної Європи (В. С. Чишко ²⁶, С. М. Ляшко ²⁷).

Загалом же у розрізі видавничої та інформаційної справи, початковий етап розвитку української біографіки в незалежній Україні став часом стрімкого, хоч і значною мірою ще хаотичного поширення історико-біографічної інформації. Публікації різноманітних форматів незрідка були відчутно позначені застарілими «лінійними» формами біографічного письма, схематизмом трактування образів співвітчизників, підпорядкуванням їх майже виключно завданням національно-патріотичного дискурсу, творенням нової страдицької та героїко-романтичної міфології, постколоніальним та посттравматичним синдромом. Відчутним негативом стали й певні тенденції до підпорядкування біографіки «парадній» репрезентації української державності, а також «псевдоелітарність», спричинена прагненням новоявлених еліт до легалізації поряд з іменами визначних українців минулого.

Дуже важливо розуміти значущість цього етапу для подальшого розвитку вітчизняної біографіки, а водночас — обумовленість багатьох питомих рис його характеру загальною суспільно-політичною ситуацією. Із вирішенням основних завдань утвердження української державності й національної ідентичності він вичерпав себе. Інерція продовження мислення та дії в його парадигмах, використання напрацьованих форм дослідницької та видавничої роботи в подальшому вже не могла приносити нові значимі результати й багато в чому ставала гальмом подальшого розвитку.

Другим етапом, за багатьма параметрами якісно відмінним від початкового, став час, хронологічні межі якого досить умовно можна окреслити знаменними подіями суспільно-політичного життя України: від Помаранчевої революції 2004 р. — до Революції Гідності 2014 р. Правомірність такого поділу полягає не лише у звичній для суспільствознавства «прив'язці» до вагомих історичних віх. Розгортання нового етапу було обумовлене впливом на вітчизняну гумані-

²⁶ Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 239 с.

²⁷ Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933: Документи. Матеріали. Дослідження / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; авт.-упоряд. С. М. Ляшко. Київ : НБУВ, 2003. 688 с.

таристику комплексу досить різномірних чинників. Помаранчева революція 2004 р. істотно змінила настрої суспільства, збагатила його загальну інтелектуальну атмосферу. Українці почали набувати нового досвіду, позбуватися невинуватих романтичних ілюзій. Державницьке начало відчутно поступилося місцем у свідомості широкого загалу ідеалам громадянського суспільства. Це серйозно вплинуло і на інтереси та очікування читацької аудиторії, і на проблемно-тематичну спрямованість вітчизняної біографіки, її характер. Не меншою мірою, ніж подіями суспільно-політичного життя, ці зміни були визначені внутрішніми закономірностями розвитку біографіки, суттєвими піднесенням її теоретико-методологічного рівня.

У дослідженнях учених-істориків значно розширився діапазон імен діячів минулого. З'явилися ґрунтовні праці, присвячені княгині Ользі²⁸, королю Данилові Галицькому²⁹, гетьманам Петрові Конашевичу-Сагайдачному³⁰, Іванові Виговському³¹, Петрові Дорошенку³², Іванові Брюховецькому³³, Іванові Мазепі та його найближчому оточенню³⁴, Кирилові Розумовському³⁵.

Водночас зміни суспільних настроїв та читацьких інтересів, розв'язання першочергових завдань утвердження України як суверенної держави, повернення із забуття численних замовчуваних раніше імен, становлення нового покоління, яке виросло вже в умовах незалежності, обумовили суттєві трансформації проблемно-тематичної спрямованості біографічних досліджень і публікацій та системи їх цінностей. Іншим став центральний персонаж української біографіки. На перший план у ній почали виходити постаті діячів науки,

²⁸ Ричка В. Княгиня Ольга. Київ : Альтернативи, 2004. 365 с.

²⁹ Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Біла Церква : Вид. Олександр Шпонківський, 2013. 234 с.

³⁰ Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Київ : Україна, 2004. 192 с.

³¹ Мицик Ю. А. Гетьман Іван Виговський. Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ : КМ Академія, 2004. 83 с.

³² Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 632 с.

³³ Горобець В. Гетьман Руїни: Іван Брюховецький та Москва. Київ : Києво-Могилян. акад., 2017. 247 с.

³⁴ Павленко С. О. Іван Мазепа. Київ : Альтернативи, 2003. 414 с. (Особистість і доба); Його ж. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ : КМ Академія, 2004. 602 с.

³⁵ Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія : в 2 ч.; М-во культури і туризму України, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. Київ : ДАКККіМ, 2008. Ч. 1–2.

культури, національного руху, насамперед — доби Українського національного відродження XIX ст., Української революції 1917–1921 рр., Розстріляного відродження 20–30-х рр. XX ст., яким належить важливе місце в розумі й серці сучасних українців і з якими не переривається напружений духовний діалог «крізь часи».

Пріоритет героїчних борців, а з ними й активних учасників драматичних подій вітчизняної історії поступився місцем ідеалу творчої, яскравої, креативної особистості, яка не лише символізує зв'язок попередніх поколінь із сучасністю, а й рухає суспільство в майбутнє. Зусилля дослідників зосередилися на подоланні стереотипів «лінійного» біографічного письма, схематизму зображення персонажів та збагаченні праць глибоким аналізом складних процесів їх дійсного становлення, пошуків, внутрішнього особистісного розвитку.

Справжньою новизною задуму і творчих підходів була позначена книжка львівського історика Я. Й. Грицака «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)»³⁶. Серед праць про діячів українського руху, опублікованих на той час, варто відзначити ґрунтовні дослідження про формування світогляду, громадсько-політичну діяльність та драматичну людську долю представника покоління «тарасівців» — М. І. Міхновського (1873–1924)³⁷, а також монографію про відомого українського громадського діяча і мецената Є. Х. Чикаленка (1861–1929)³⁸.

Численні дослідження, присвячені діячам доби Української революції 1917–1921 рр., не лише суттєво розширили уявлення про гостроту політичних процесів, які відбувалися, а й чи не вперше розкрили всю складність внутрішнього громадянського й психологічного вибору, драматизм долі їх учасників — представників різних суспільних таборів, зокрема В. К. Винниченка³⁹, С. В. Петлюри⁴⁰, П. Ф. Болбочана⁴¹, гетьмана П. Скоропадського^{42,43}, В. Липинського⁴⁴.

³⁶ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.

³⁷ Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово. Київ : Генеза, 2006. 320 с.

³⁸ Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: монографія ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : Темпора, 2009. 544 с.

³⁹ Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. Київ : Альтернативи, 2005. 376 с. (Серія «Особистість і доба»).

⁴⁰ Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра. Політичні портрети революційної доби. Київ : Світогляд, 2008. 621 с.

⁴¹ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Київ : Темпора, 2004. 416 с.

⁴² Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ : Альтернативи, 2003. 304 с. (Серія «Особистість і доба»).

⁴³ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: історико-архівні нариси. Київ : [б. в.], 2003. 282 с.

На жаль, зазначені праці майже не знайшли належного продовження у справді новому (а не апологетичному) прочитанні постатей політичних і державних діячів радянського часу. Таких книг небагато. Варто згадати, зокрема, працю Ю. І. Шаповала «Доля як історія»⁴⁵ та його монографію, присвячену П. Ю. Шелесту⁴⁶.

Вагомі результати було здобуто в розробці проблематики біографіки як науки — академічної й університетської, дослідженні персоналій видатних учених, насамперед ХХ ст. Основу цього наукового напрямку становлять напрацювання установ НАН України — Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, інститутів історії України, літератури імені Т. Г. Шевченка, української археографії імені М. С. Грушевського, сходознавства імені А. Ю. Кримського, енциклопедичних досліджень, держави і права імені В. М. Корецького, досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України», а також Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського НАПН України, провідних університетів України⁴⁷. Особливе місце в дослідницькій та видавничій діяльності вчених НАН України посідала проблема «Володимир Іванович Вернадський і Україна», замовчувана впродовж попередніх десятиліть, коли його ім'я прийнято було однозначно зараховувати до числа «радянських» і «російських» учених.

Упродовж років між двома Майданами вітчизняна біографіка стала все більше позбуватися стереотипів оцінювання постатей минулого крізь призму певних ідеологічних постулатів. Почало втрачати значення й традиційне рангування діячів — розподіл їх на більш значущих і менш значущих. Натомість на перше місце все більшою мірою виходили критерії яскравості образів біографічної літератури, важливості досвіду персонажів для сучасної людини.

Суттєво став змінюватися й стиль біографічних праць. Запровадження багатьма авторами нових на той час для української біографіки «нелінійних» прийомів письма, проблемного викладу матеріалів,

⁴⁴ В'ячеслав Липинський та його доба : у 2 кн. / упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2010. Кн. 1–2.

⁴⁵ Шаповал Ю. Доля як історія. Київ : Генеза, 2006. 448 с.

⁴⁶ Шаповал Ю. Петро Шелест. Харків : Фоліо, 2013. 127 с. (Серія «Знамениті українці»).

⁴⁷ Докладно висвітлена ця проблематика в публікації: Попик В. І. Біографіка української академічної науки у новітніх дослідженнях і публікаціях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 17. С. 132–150.

<https://doi.org/10.15407/ub.17.132>.

активніше використання ними елементів просопографії дало змогу по-новому розкривати персоналії — у всій багатовимірності і суперечливості характерів, складних і драматичних перипетіях життя й діяльності, динаміці особистісних внутрішніх змін. Водночас варто зазначити, що вітчизняна біографіка тим самим чималою мірою сприяла вивільненню гуманітарного знання в цілому від схематизму застарілих умоглядних поглядів.

З'явилися численні наукові праці, зразки інтелектуальної біографіки *non fiction*, художні твори, добротна біографічна публіцистика, присвячені долі й спадщині провідних діячів науки і культури, письменникам, митцям. До того ж тема служіння Батьківщині, національній справі як ідеалу українця, набула менш пафосного і прямолінійного звучання. Вона перестала бути тією єдиною віссю, навколо якої конструювалися біографії. Це дало змогу відтворювати образи людей минулих епох у всій їхній складності й багатогранності, уникаючи того, що нині прийнято називати «забронзовілістю».

Найбільшою мірою зазначені новації в розвитку біографічних досліджень упродовж першого — початку другого десятиліть ХХІ ст. торкнулися біографіки діячів культури, літератури та мистецтва — дослідження життя, діяльності, світогляду, масштабу творчого обдарування, вивчення мистецької і літературної спадщини українських поетів, письменників, драматургів, композиторів, диригентів, музикантів-виконавців, артистів балету, акторів театру і кіно. На відміну від учених-істориків, які значно більшою мірою все ще дотримувалися встановлених у попередні десятиліття в науковій сфері канонів постановки дослідницьких проблем, визначення завдань, побудови своїх праць, автори, які працювали в літературно-мистецькій біографіці, почувалися вільніше. Основні досягнення літературно-мистецької, культурологічної біографіки полягали, насамперед, у «новому прочитанні» спадщини й особистості вітчизняних митців, глибокому переосмисленні місця їх мистецьких пошуків у вітчизняному культурному процесі в контексті світових тенденцій розвитку художньої культури.

У галузі літературознавчої біографіки значним здобутком став здійснений М. Г. Жулинським ґрунтовний систематизований аналіз шляху української літератури у творчих постанях її найяскравіших представників — від Григорія Сковороди до Василя Стуса в книжці «Слово і доля» (2006)⁴⁸. Власне, тоді ж М. В. Попович та І. М. Дзюба опублікували глибокі дослідження про Григорія Сковороду⁴⁹ і Тараса

⁴⁸ Жулинський М. Г. Слово і доля. Київ : А.С.К., 2006. 640 с.

⁴⁹ Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.

Шевченка⁵⁰. Почали з'являтися новаторські праці, які пропонували серйозне переосмислення природи художньої творчості українських митців на основі поглибленого дослідження особистості: монографія Л. С. Генералюк про нерозривну єдність духовних засад Тараса Шевченка, його художнього мислення і реалізації таланту⁵¹; двотомне дослідження Є. К. Нахліка, присвячене Пантелеймонові Кулішу⁵². Знаменним для творчого пошуку вітчизняних дослідників став вихід у світ упродовж кількох років книжок, присвячених інтелектуальній прозі вченого і письменника Віктора Петрова-Домонтовича (В. П. Агєєва)⁵³, його авторській свідомості (М. Гірняк)⁵⁴ та інтелектуальній біографії (В. М. Андрєєв)⁵⁵.

Усе ширше застосування новітніх інформаційних технологій чимало мірою посприяло поширенню історико-біографічних знань, піднесенню їх значення, сформувало новий духовний феномен — віртуальний діалог наших сучасників із минулими поколіннями. Особливо вагомим чинником став прихід в Україну другої хвилі інформаційної революції, пов'язаної з технологіями Web.2.0. Він, по суті, знецінив перше покоління «статичних» за побудовою електронних ресурсів біографічної інформації, відкрив шлях для проєктів, заснованих на інтерактивних зв'язках, на колективній творчості.

Третій — власне, сучасний етап розвитку вітчизняної біографіки, заслуговує на особливу увагу. Започаткований кардинальними зрушеннями, що розгорнулися в політичному, інтелектуальному й духовному житті України останніх років від Революції Гідності, він розкривається нині все новими сутнісними характеристиками. Зрозуміло, у багатьох проявах цей етап відчутно пов'язаний із попереднім. Чимало важливих процесів і тенденцій, які зародилися в першому десятилітті ХХІ ст., продовжують свій крок і нині, але вони збагачуються, набираючи якісно нових форм.

⁵⁰ Дзюба І. М. Тарас Шевченко: життя і творчість. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. 720 с.

⁵¹ Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. Київ : Наук. думка, 2008. 544 с.

⁵² Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Укр. письменник, 2007. Т. 1–2.

⁵³ Агєєва В. Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006. 429 с.

⁵⁴ Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя: авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів : Літопис, 2008. 286 с.

⁵⁵ Андрєєв В. М. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого. Дніпропетровськ : Герда, 2012. 476 с.

Водночас за визначальними рисами вітчизняна біографіка стає вже зовсім іншою, ніж була навіть п'ять-сім років тому. Передусім — за своїми засадничими світоглядними характеристиками. Завершення в цілому пострадянського етапу розвитку, широке розгортання євроінтеграційних процесів закономірно справили свій вплив на поступ вітчизняної біографіки, біографічної інформаційної справи. Гостра боротьба навколо шляхів розвитку України, її цивілізаційного вибору жодною мірою не оминула сфери біографічних досліджень, поширення біографічних знань. Простором цієї боротьби є концептуальні погляди, утілені в опублікованих працях, у створюваних електронних ресурсах біографічної інформації. Уповні зрозуміти всю складну картину процесів, які відбуваються в сучасній вітчизняній біографіці, можна, лише вчитуючись у численні тексти, аналізуючи їх.

Розвиток біографічних досліджень, видавничої, комунікативної справи позначений нині стрімким розширенням простору інтелектуальної і духовної свободи, розгортанням реальної інтеграції України до європейського і світового наукового, видавничо-інформаційного простору. Біографіка, як і інші напрями гуманітаристики, позбувається нині болючого посттоталітарного, посттравматичного синдрому, постійної оглядки в минуле, успадкованих від радянської доби стереотипів міфологічної свідомості.

Упродовж останніх років у біографіці виявилось чимало нових явищ і тенденцій. На нові рубежі вийшла підготовка персональних енциклопедій, покликаних у найбільш концентрованому концептуальному вигляді узагальнювати і репрезентувати новітні наукові надбання. На основі завершеної 2015 р. фундаментальної шеститомної «Шевченківської енциклопедії» Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України підготовлено й видано окремий том нової тематичної серії, який має назву «Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники»⁵⁶. Знаковою подією став також вихід фундаментального літопису життя і творчості Івана Франка, створеного М. О. Морозом (1923–2006)⁵⁷. На цій основі стало можливим розгортання підготовки фундаментальної багатотомної «Франківської енциклопедії»⁵⁸. Започатковано також роботу над персональною літературною енциклопедією Лесі Українки.

⁵⁶ Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники: енциклопедія / редакційна колегія: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, О. В. Боронь [та ін.]. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 608 с.

⁵⁷ Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка : у 3 т. ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ін-т Івана Франка НАН України, Ін-т франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Львів : АРТОС, 2016–2017. Т. 1–3.

Упродовж останніх років відчутно ширшим став діапазон досліджуваних персоналій діячів українського національного руху, доби Розстріляного відродження, а також постатей із різних суспільних таборів, багато з яких до останнього часу все ще перебували «в тіні». Нова суспільна атмосфера відкрила, нарешті, шляхи для вичерпної за повнотою публікації документів із питань, які тривалий час залишалися «недоказаними до кінця». Ідеться, зокрема, про підготовлений журналістом та істориком Вахтангом Кіпіані збірник документів з архіву колишнього КДБ УРСР «Справа Василя Стуса»⁵⁹, вихід якого у світ здобув значний резонанс у суспільстві.

Подальшого розвитку набуло співробітництво українських учених і громадських організацій із науковими установами й видавничими центрами української діаспори, що публікували твори вітчизняних діячів, які довгі десятиліття змушені були жити й працювати за межами Батьківщини.

Усе більше відходять у минуле ілюстрування історії іменами, написання класичних «лінійних» життєписів — від «народився» до «помер». На перший план постає осмислення особистості як найбільшої цінності, з усіма її шуканнями, суперечностями, драматизмом життя. Зростання дослідницького й читацького інтересу до особистості в її «вічних», надчасових проявах, пошук у досвіді та ідеалах попередніх поколінь нових духовних орієнтирів, життєво важливих для соціалізації та самоствердження людини, реалізації її творчого потенціалу в умовах сучасного кризового розвитку стають найбільш характерними ознаками зміни спрямованості біографічних досліджень і їх місця у культурному просторі.

У сучасній вітчизняній біографіці є чимало інноваційного, проривного. Широке й вільне звернення дослідників-біографістів до здобутків європейської та світової науки і культури, їх творче засвоєння сприяє трансформації канонів, сміливому пошукові принципово нових для вітчизняної біографіки жанрових форм, сюжетів, засобів конструювання біографічних нарративів, а з ними — і методів комунікації автора з читачем, запрошення його до спільного осягнення особистості. Відбувається рішуче переформатування пантеону героїв та біографічного канону. На зміну працям, побудованим відповідно до «класичних» академічних зразків, останніми роками на перші місця у видавничому репертуарі все більше виходить література, яка використовує принципово нові можливості та творчі авторські прийоми.

⁵⁸ Франківська енциклопедія : у 7 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ін-т Івана Франка НАН України. Львів : Світ, 2016. Т. 1 : А–Ж. 680 с.

⁵⁹ Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. (Серія «Історія та політика»).

Ідеться насамперед про книжки, створені в жанрі інтелектуальної біографії, насамперед, «non fiction». Відчутні переваги цього напрямку біографіки полягають у тому, що він надає авторам значно більший простір комунікації з читацькою аудиторією, ніж написані за традиційними канонами науки історико-біографічні дослідження, створює можливості для гнучкого поєднання викладу документально достовірних історичних фактів із філософськими роздумами, дослідницькими гіпотезами і, певною мірою, авторським суб'єктивним поглядом на постаті минулого, мотивацію їхніх учинків.

Яскравими здобутками інтелектуальної біографіки останніх років стали книжка Л. В. Ушкалова⁶⁰, присвячена сучасному філософсько-культурологічному осмисленню постаті Григорія Сковороди, дещо провокативне за фабулою дослідження П. М. Кралока «Таємний агент Микола Гоголь», спрямоване на вивільнення постаті письменника від ідеологічних муляжів, старих і нових міфів⁶¹, есеї Р. Д. Горак про Ірину Вільде (1907–1982)⁶², праця В. П. Агєєвої — спроба нового прочитання постаті «(не)радянського» поета Миколи Бажана⁶³, створений Н. П. Марченко портрет дитячого письменника Володимира Рутківського⁶⁴. Водночас і наукова, академічна біографіка, і біографіка літературна активно рухаються в бік інтелектуалізації. Відрадно констатувати, що праці академічних учених набувають нової якості і є прикладами новаторства. До жанру інтелектуальної біографіки, безперечно, належить таке ґрунтовне, здавалося б, суто академічне за тематикою дослідження, як монографія А. І. Шаповала, присвячена визначному вченому-українознавцю, досліднику давньої української рукописної та книжкової спадщини В. М. Перетцу⁶⁵.

Серед численних серій біографічних видань, у межах яких випущено за роки незалежності чимало як наукових праць, так і біографій та біобібліографій живих і померлих діячів освіти, науки і культури, упродовж останніх років почала помітно зростати частка науково-по-

⁶⁰ Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха : життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.

⁶¹ Кралоук П. Таємний агент Микола Гоголь, або Про що розповідає «Тарас Бульба». Львів : Вид. Старого Лева, 2016. 176 с.

⁶² Горак Р. Кинути каменем: есеї про Ірину Вільде. Львів : Априорі, 2016. 540 с.

⁶³ Агєєва В. Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радянського поета. Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 496 с.

⁶⁴ Марченко Н. П. Володимир Рутківський: тексти долі : біогр. нарис ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2014. 414 с.

⁶⁵ Шаповал А. Володимир Миколайович Перетц як вчений-українознавець, дослідник рукописної та книжкової спадщини у світлі епістолярних джерел / відп. ред. Л. А. Дубровіна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. 596 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003840>

пулярних книжкових серій, призначених і для широкого кола читачів, які цікавляться постатями минулого, і для певних адресних аудиторій, наприклад, педагогів, лікарів.

Перше місце серед них, за чисельністю видань, значущістю статей, яким вони присвячені, рівнем залучення провідних вітчизняних авторів, безперечно, посідає серія «Знамениті українці» харківського видавництва «Фоліо». Високу оцінку громадськості здобули видання серії «Визначні постаті» львівського видавництва «Свічадо». Останнім часом усе більший авторитет серед українських інтелектуалів здобуває серія «Політичні портрети», започаткована Парламентським видавництвом. Новим явищем для українського книжкового репертуару стала поява нечисленних поки що науково-популярних видань — як non fiction, так і літературно-художніх творів, присвячених постатям зарубіжної історії та культури, зокрема у серії «Ім'я на обкладинці», що виходить у Тернополі у видавництві «Навчальна книга – Богдан».

Знаменним є зростання інтересу авторів-дослідників і читачів до внутрішнього духовного життя людини — і не лише визначних, харизматичних діячів, а й людини звичайної, як то кажуть, «пересічної», духовний досвід якої, сповідувані цінності й ідеали мають самостійне значення, уваги до інтелектуальної біографії як духовної біографії особистості, до гендерної проблематики, до автобіографічної творчості, его-документів.

Нині все більше зростає кількість наукових, художніх, документальних книжкових видань і журнальних публікацій, присвячених жіночій біографії. Але чи не перше місце щодо успішного застосування гуманітарних інновацій посідають в Україні видання для дитячого та юнацького читання. І це надзвичайно важливо — насамперед тому, що саме в ранні роки формуються засадничі уявлення не лише про Батьківщину в образах її достойників, а й про особисті ідеали, визначальні життєві установки. Для цих напрямів біографіки, найбільш позначених гуманітарними інноваціями, характерною стала мотиваційна спрямованість, що допомагає читачеві в особистісному зростанні, розвитку власних можливостей.

Посилення уваги до гендерної проблематики, нових форм фіксації спогадів свідків подій минулого та їхньої рефлексії власного життєвого шляху (біографічне інтерв'ю), збирання свідчень сучасників як форми творення колективної біографії, розвиток мемуаристики, а також поширеного у світі спрямування (авто)біографічної творчості, зокрема, life writing — фіксації подій, «записування життя», піднесення мистецької, політичної біографіки та інших спрямувань біографічної творчості, разом зі стрімким розвитком різноманітних

комплексних медійних форм репрезентації біографічних знань, біографічними арт-проектами, стрімко розширюють діапазон уявлень про біографіку, по-новому порушують питання про її роль і місце в суспільному житті, у духовному світі наших співгромадян. Знаменним проривом для української біографіки стало зростання інтересу до біографії звичайної людини, учасника чи просто свідка подій минулого і сучасності. Зникає межа між біографікою людей минулого і сучасного покоління, це підкреслює безперервність традиції: те, що відбувається сьогодні, — завтра вже буде історією.

Відповідно змінюються й уявлення дослідників про коло джерел біографіки, форми їх інтеграції, окремі напрями, про зв'язок біографіки з цифровою гуманітаристикою. Показово, що і в працях учених Інституту біографічних досліджень НБУВ постали проблеми біографічного інтерв'ю, візуалізації біографічного знання, *life writing* — «записування життя», повсякденної фіксації його подій нашими сучасниками.

Нарешті, біографіка нині стрімко вийшла за межі наукової і літературної творчості. Вона все активніше заповнює весь національний інформаційний простір: соціальні мережі, блоги, ютуб та інші платформи, захоплює мас-медіа, реалізується в комплексних арт-проектах, на телебаченні, у театрі. Усі ці явища тривалий час залишалися поза полем зору науковців. Нині вони потребують дуже серйозного осмислення. У інтелектуальному та соціально-культурному плані перелічені зрушення є знаменними. Вони відчутно наближають нас до мейнстриму світової біографіки.

Водночас не можна залишати поза увагою й негативні явища. Це консервація в багатьох виданнях старих поглядів, повторення того, що вже було, до чого призвичаїлися. До цього докладаються й сторонні ідейні впливи, позначені імперським дискурсом. Усе це не можна недооцінювати, особливо в умовах розв'язаної проти України «гібридної війни», неодмінним складником якої є «війна імен» — спроби «привласнити» спадщину визначних діячів України, оголосити її частиною російської або «радянської» історії та культури.

Але нова інтелектуальна й духовна атмосфера суспільства в поєднанні з сучасними тенденціями в організації науково-дослідної справи, закономірно ставить на порядок денний питання щодо подальшої долі тих традиційних біографічних досліджень, які здійснюються в багатьох наукових установах і розраховані лише на вузьке середовище професіоналів. Нині це вже не відповідає суспільним уявленням про місце й роль соціогуманітарних наук в інтелектуальному й культурному житті українського громадянства і все менше є для нього прийнятним.

Висновки. Отже, розвиток вітчизняної біографіки в роки незалежності України не був процесом безперервного «лінійного» поступу. Він позначений якісно неоднорідними етапами, що відрізнялися між собою за ідейною спрямованістю, характером і змістом дослідницьких та інформаційних завдань, науковими підходами, які застосовувалися для їх розв'язання. Лише врахування цих особливостей дає змогу вповні об'єктивно поцінувати здобутки й проблеми біографіки на кожному з етапів у загальному контексті суспільного розвитку та стану соціогуманітарних досліджень. Зазначене є вкрай важливим для правильного орієнтування вчених, наукових установ та видавців у визначенні сучасних пріоритетів, завдань і перспектив на майбутнє. Воно дає змогу зрозуміти відмінності в постановці завдань, визначенні особливостей наукових підходів, обрати відповідні методичні та інструментальні дослідницькі засоби, а отже, — уникнути необґрунтованого повторення в нових умовах уже застарілих рішень, віджилих методичних прийомів.

Посилення суспільної уваги до біографіки настійно ставить перед дослідниками, видавцями, фахівцями бібліотечної та інформаційної сфери вимоги принципово нового рівня, щоб здійснювані ними проєкти, їх проблематика відповідали дослідницьким завданням згідно з духом часу, вимогами сучасного розвитку гуманітарної науки і культури, європейського наукового дискурсу. Нині потрібно поєднувати критичне осмислення здобутого з прискіпливим поглядом на нові тенденції в розвитку біографіки, які тільки проявляються і починають набирати сили. Насамперед тому, що сутність біографіки в сучасному світі, її місце, роль, значення, завдання суттєво змінюються. Це обумовлено і кардинальними зрушеннями в суспільному житті, і становленням нової особливості, яка готова діяти й самостверджуватися в умовах криз, невизначеності «плинних часів», індивідуальної відповідальності за своє життя. Вона стає нині головним читачем біографічної літератури, користувачем біографічної інформації і ставить до неї нові підвищені вимоги. Зазначене обумовлює важливість постійної спрямованості зусиль дослідників на досягнення максимальної відповідності і наукових праць, і біографіки літературної та non fiction, сучасним читацьким інтересам та запитам. Гуманітарне знання має слугувати широкому суспільному загалу, а не замикатися у вузькому колі фахівців та інтелектуальної еліти.

Тому першорядним завданням на найближчу перспективу стає остаточне подолання застарілих стереотипів — «лінійного» біографічного письма, шаблонного, одновимірного зображення особистості, позбавленої внутрішніх суперечностей і зростання, безадресності біографічної літератури та інформації. А основне — у центрі дослідниць-

ких інтересів біографіки має утвердитися особистість, її розвиток, а не висвітлення за допомогою прикладів із життя людей історичного минулого. Наповнення дослідницького та культурно-інформаційного простору значущими для сучасної України іменами, ідеями, смислами потребує в наш час розвитку нових тематичних та жанрових спрямувань, суттєвого розширення діапазону джерел, форм і методів збирання й систематизації, аналізу даних, сміливого застосування нових дослідницьких прийомів, форм біографічного письма, методів конструювання біографічних наративів, окреслення в них того, що створює багатомірні, сповнені внутрішнього динамізму, незабутні для читачів образи співвітчизників, які вони будуть згодні прийняти до свого внутрішнього, особистісного світу історії й культури.

Тому важливо всебічно поширювати біографічні знання, надавати їм дієву адресну спрямованість, підносити культуру сприйняття біографічної інформації представниками різних за віковими, освітніми, професійними характеристиками аудиторій. Це потребує не лише тісного поєднання зусиль установ науки і культури, закладів освіти, видавництва, інформаційних центрів та ЗМІ, а й постійної підтримки громадських, творчих осередків та владних структур, зокрема, на регіональному й місцевому рівні, де є змога використовувати для цього ресурси і можливості громад. Остання може реалізовуватися у формі організації інформаційних подій, зокрема, з пошанування ювілеїв та пам'ятних дат, проведення конкурсів біографічних досліджень різного рівня, підтримки дослідницьких та видавничих ініціатив, започаткування на місцях декад біографічної літератури, щорічного відзначення міжнародного Дня біографів, інших комунікативних заходів, різноманітний і дієвий досвід яких у наш час напрацьовується багатьма установами науки і культури.

1. Бездрабко В. В. Сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняної біографістики / В. Бездрабко // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 29–49. <https://doi.org/10.15407/ub.14.029>.
2. Березівська Л. Д. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання / Л. Д. Березівська // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 283–295. <https://doi.org/10.15407/ub.12.283>.
3. Бугаєва О. В. Розвиток музично-біографічної довідкової справи в Україні / О. Бугаєва // Пам'ять століть. – 2012. – № 6. – С. 246–257.
4. Бугаєва О. В. Новітні українські музично-біографічні видання для дітей і юнацтва / О. В. Бугаєва, Н. П. Марченко // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2020. – Вип. 19. – С. 86–100. <https://doi.org/10.15407/ub.19.086>

5. Буряк Л. Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції й сучасні репрезентації / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 10–27. <https://doi.org/10.15407/ub.13.010>
6. Буряк Л. І. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 13–42. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013>
7. Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів»: пропозиція осмислення / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2020. – Вип. 19. – С. 33–52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033>
8. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : В. І. Попик (відп. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2016. – 272 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121>.
9. Демченко Т. Біографіка на сторінках часопису «Пам'ятки України»: історія та культура (2011–2015 роки) / Т. Демченко, С. Іваницька / Сіверянський літопис. – 2016. – № 4. – С. 203–216. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2016_4_19.
10. Зелінська А. А. Ринок української біографічної книги в 2005–2009 рр.: основні статистичні показники / А. Зелінська // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 12. – С. 9–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2016_12_3.
11. Зелінська А. А. Українська біографічна книга нон-фікшн у розрізі проблемного підходу / А. Зелінська // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 7. – С. 15–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2018_7_5.
12. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – 364 с.
13. Любовець Н. І. Бібліографія українських мемуарів: досвід та сучасні виклики / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 195–212. <https://doi.org/10.15407/ub.18.195>.
14. Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2020. – Вип. 20. – С. 172–189. <https://doi.org/10.15407/ub.20.172>
15. Ляшко С. М. Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України (1919–1933): сучасний контекст / С. М. Ляшко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 14–26. <https://doi.org/10.15407/ub.18.014>
16. Марченко Н. П., Патик В. В. «Українська біографістика = Biographistica Ukrainica»: фіксація та трансформація біографічного дискурсу в Україні / Н. П. Марченко, В. В. Патик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – 2019. – Вип. 17. – С. 165–195. <https://doi.org/10.15407/ub.17.165>

17. Марченко Н. П. Стратегії біографічного письма та дискурс біографіки для дітей і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.) / Н. П. Марченко // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 173–195. <https://doi.org/10.15407/ub.18.173>
18. Марченко Н. П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків / Н. П. Марченко // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2020. – Вип. 19. – С. 53–68. <https://doi.org/10.15407/ub.19.053>
19. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / Володимир Попик. – Київ : НБУВ, 2013. – 518 с.
20. Попик В. І. Здобутки і завдання провідного осередку вітчизняної біографістики: до 25-річчя інституту біографічних досліджень / В. І. Попик // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 27–53. <https://doi.org/10.15407/ub.18.027>
21. Попик В. І. Вітчизняна біографія в умовах трансформацій інтелектуального і духовного життя суспільства / В. І. Попик // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць. – Київ, 2020. – Вип. 20. – С. 149–171. <https://doi.org/10.15407/ub.20.149>
22. Історико-біографічні дослідження, розбудова електронних ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації / Попик В. І., Любовець Н. І., Яценко О. М., Котлярова Т. В. // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: розвиток національної бібліографії, біографічних досліджень та науково-бібліографічної діяльності (2002–2019) : [колект. монографія]. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 127–206.
23. Федорів І. Тернопільська наукова школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця: етапи, здобутки і перспективи розвитку / І. Федорів // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 61–71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_10_8.
24. Черниш Н. До історії українських біобібліографічних словників / Наталія Черниш // Бібліотечний вісник. – 2009. – № 2. – С. 26–30. – Режим доступу: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_2_4
25. Zelinska A. Ukrainian Market of Biography Book during 2010–2013: the Main Statistical Indicators // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. – 2017. – № V (22), Is.: 131. – P. 59–62.

REFERENCES

1. Bezdrabko, V. V. (2016). Suchasnyj stan i perspektyvy rozvytku vit-chuznyanoyi biografistyky [Current state and prospects of development of domestic biographer science]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 29–49. <https://doi.org/10.15407/ub.14.029> [In Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedagogichna biblioteka Ukrayiny imeni V. O. Sukhomlynskooho yak integrator i poshyryuvach pedagogichnogo biografichnogo znannya. [V. O. Sukhomlynskooho State Scientific

- and Pedagogical Library of Ukraine as an integrator and disseminator of pedagogical biographical knowledge]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 283-295. <https://doi.org/10.15407/ub.12.283> [In Ukrainian].
3. Bugaeva, O. (2012) Rozvytok muzychno-biografichnoyi dovidkovoyi spravy v Ukrayini [Development of musical-biographical reference business in Ukraine]. *Memory of Centuries*, 6, 246-257. [In Ukrainian].
  4. Bugaeva, O. (2020) Novitni ukrayinski muzychno-biografichni vydannya dlya ditej i yunaczta [The latest Ukrainian biographical publications for children and youth about musicians]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 86-100. <https://doi.org/10.15407/ub.19.086> [In Ukrainian].
  5. Buryak, L. (2016). Zhinocha biohrafika yak napriam naukovykh doslidzhen: tradytsii i suchasni reprezentatsii [Women's biography as the scientific field: traditions and modern representations]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 13, 10-27. <https://doi.org/10.15407/ub.13.010> [In Ukrainian].
  6. Buryak, L. (2017). Instaliatsiia yak biohrafichni konstrukt: Hnat Pavlovych Zhytetskyi [Installation as a biographical construct: Hnat Pavlovich Zhytetskyi]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 15, 13-42. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013> [In Ukrainian].
  7. Buriak, L. (2020). Ukrayinska biografika "Plynyykh chasiv" propozyciia osmyslennya [Ukrainian biography of "liquid modernity": a proposal for reflection]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 33-52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033> [In Ukrainian].
  8. Popyk, V. I. (Ed.). (2016). *Vitczyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliografichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use]. Kyiv, Ukraine : VNLU. [In Ukrainian].
  9. Demchenko, T., & Ivanytska S. (2016) Biografika na storinkax chasopysu "Pamyatky Ukrayiny: istoriya ta kultura" (2011-2015 roky) [Biography on the pages of the magazine "Monuments of Ukraine: history and culture" (2011-2015)]. *Siveryanskyi Litopys*, 4, 203-216. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2016_4_19 [In Ukrainian].
  10. Zelinska, A. A. (2016) Rynok ukrayinskoyi biografichnoyi knygy v 2005-2009 rr.: osnovni statystychni pokaznyky. [The market of the Ukrainian biographical book in 2005–2009: basic statistical indicators]. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 9-13 : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2016_12_3 [In Ukrainian].
  11. Zelinska, A. A. (2018) Ukrayinska biografichna knyga non-fikshn u rozrizi problemnogo pidhodu. [Ukrainian biographical book non-fiction in terms of problem approach]. *Bulletin of the Book Chamber*, 7, 15-21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2018_7_5 [In Ukrainian].
  12. Popyk, V. I. (Ed.). (2019). *Istorychna biohrafika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* [Historical biography in Ukraine: problems, tasks and prospects for the development of research, publishing and informational work]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

13. Lyubovets, N. (2019) Bibliografiya ukrayinskyx memuariv: dosvid ta suchasni vyklyky [Bibliography of Ukrainian memoirs: Experience and modern challenges] *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 18, 195-212. <https://doi.org/10.15407/ub.18.195> [In Ukrainian].
14. Lyubovets, N. (2020) Suchasni transformaciyi memuariv prostoru: zagalnyj ta lokalnyj vymiry [Modern transformations of memoir space: General and local measurements] *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 20, 172-189. <https://doi.org/10.15407/ub.20.172> [In Ukrainian].
15. Lyashko, S. (2019) Postijna komisiya dlya skladannya Biografichnogo slovnyka diyachiv Ukrajiny (1919–1933): suchasnyj kontekst [Permanent Commission for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures (1919–1933): modern context] *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 18, 14-26. <https://doi.org/10.15407/ub.18.014> [In Ukrainian].
16. Marchenko, N. P., & Patyk, V. V. (2019). "Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica": fiksatsiia ta transformatsiia biohrafichnoho dyskursu v Ukraini ["Ukrainian Biographistics = Biographistica Ukrainica": fixation and transformation of biographical discourse in Ukraine]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 165-195. <https://doi.org/10.15407/ub.17.165> [In Ukrainian].
17. Marchenko, N. P. (2019) Strategiyi biografichnogo pysma ta dyskurs biografiky dlya ditej i yunactva v Ukraini (2014–2019 rr.) [Biographical writing strategies and biography discourse for children and youth in Ukraine (2014–2019)] *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 18, 173–195. <https://doi.org/10.15407/ub.18.173> [In Ukrainian].
18. Marchenko, N. P. (2020) Prezentaciya biografichnogo znannya v suchasnykh ukrajinskykh vydannyakh dlya ditej i pidlitkiv [Presentation of biographical knowledge in contemporary Ukrainian biographical publications for children and adolescents]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 53-68. [In Ukrainian].
19. Popyk, V. I. (2013) *Resursy dovidkovoї biohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektivy rozvytku* [Resources of references biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
20. Popyk, V. I. (2019). Zdobutki i zavdannya providnogo oseredku vitchyznanoi biografistiki: do 25-richchya Institutu biografichnih doslidzhen [Achievements and Tasks of the Leading Center in National Biographical Studies: to the Institute's of Biographical Research 25th Anniversary]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 18, 27-53. http://ub.nbu.gov.ua/doc/ubi_2019_18_5 [In Ukrainian].
21. Popyk, V. I. (2020) Vitchyznyana biografika v umovax transformacij intelektualnogo i duhovnogo zhyttva suspilstva [Domestic biography through intellectual and spiritual transformations of society]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 20, 149-171. <https://doi.org/10.15407/ub.20.149> [In Ukrainian].

22. Popyk, V. I. (Ed.) (2019). Istoryko-biografichni doslidzhennya, rozbudova elektronnyh resursiv biografichnoyi ta biobibliografichnoyi informaciyi [Historical and biographical research, development of electronic resources of biographical and biobibliographic information]. In *Nacionalna biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskogo: rozvytok nacionalnoyi bibliografiyi, biografichnyx doslidzhen ta naukovo-bibliografichnoyi diyalnosti (2002–2019)* [V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: development of national bibliography, biographical research and scientific and bibliographic activities (2002–2019)] (pp. 127-206). Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
23. Fedoriv, I. (2012) Ternopil'ska naukova shkola istorychnoyi biografistyky profesora Mykoly Aleksiyevcya: etapy, zdobutky i perspektyvy rozvytku [Ternopil scientific school of historical biography of professor Mykola Aleksievts: stages, achievements and prospects of development]. *Ukraine-Europe-World. International collection of scientific works. Series: History, international relations*, 8, 61-71.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_10_8 [In Ukrainian].
24. Chernysh, N. (2009) Do istoriyi ukrayinskykh biobibliografichnykh slovnykiv [To the history of Ukrainian biobibliographic dictionaries]. *Bibliotechnij visnik* [Library journal], 2, 26-30. [bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_2_4](http://nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_2_4) [In Ukrainian].
25. Zelinska, A. (2017). Ukrainian Market of Biography Book during 2010–2013: the Main Statistical Indicators. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, V(22), 59-62. [In English].

Рукопис одержано 12.10.2021 р.

Volodymyr POPYK, D. Sc. (History), Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Biography in independent Ukraine: Establishment, achievements, unresolved problems, tasks, and future prospects.

The article is dedicated to the analysis of characteristic features and peculiarities of the main stages of development of the national biography during 30 years of Ukrainian Independence. The purpose of the study is to identify changes in the general worldview of, and choice of problems for biographical research, and to evaluate its current state and leading trends of its evolution, upcoming tasks and future prospects. The research methodology is based on the joint application of general scientific methods of analysis and synthesis, generalization, explanation, systematization and classification, and empirical – observation, description and comparison. The scientific novelty of the article is its attempt to identify and generalize the patterns of evolution of ideological principles and conceptions of the purpose of biography within humanities research in independent Ukraine, to expand the range of problems and topics addressed, enrich the forms and methods of biographical writing, and adopt the theoretical and methodological legacy of European and global humanities and culture. The characteristic features, achievements and problems that arose at different stages of Ukrainian biography, current trends and prospects for its further evolution are studied. **Conclusions.** Significant

qualitative differences are highlighted, which determined the state and direction of the national biography's progress throughout its formation in the first decade of independence, its progress between the two Maidan Revolutions, and the current rise due to social, political and spiritual changes in Ukrainian society of recent years. Understanding and taking into account these features is important to help researchers, research institutions and publishers define up-to-date priorities, objectives and prospects.

Key words: Ukrainian biography, Ukrainian Independence years, stages of development of biographical research, intellectual and spiritual atmosphere in society.

Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>
larysa.buryak@gmail.com

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА БІОГРАФІКА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ЕПОХИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ

Мета публікації — дослідити один із сегментів простору біографічних студій, представленого візуалізованими формами. Спостереження, міркування, гіпотези, висновки та узагальнення продовжують актуальну тему, що висвітлювалася у попередніх авторських студіях. *Наукова новизна.* Водночас публікація має більш розширений та поглиблений формат, акцентує увагу на викликах сучасної епохи поширення візуальної інформації, нерозривному зв'язку між візуальним мистецтвом та життєписом, аналізує найбільш популярні моделі візуалізованої біографіки та фіксує кореляції між вітчизняними дослідницькими практиками та світовими трендами. *Методологія* візуального повороту (pictorial turn), біографічний підхід, аналітичні прийоми мистецтвознавства, культурології, історіографічної та джерелознавчої критики дали змогу скласти загальну мозаїчну картину візуального сегмента біографіки та визначити його особливості, зумовлені історико-культурною традицією, інтелектуальним, а також науковим потенціалом і запитамі соціуму. *Висновки.* Сучасна епоха інтенсивної візуалізації, трансформації суспільства та візуальний поворот у соціогуманітаристиці є ключовими чинниками, що забезпечили появу нових форм біографічних реконструкцій з акцентом на візуалізацію. Видання, які опинились у фокусі дослідження, підтверджують авторську гіпотезу щодо загострення інтересу науковців до візуалізації біографічних реконструкцій – «фотобіографія», «ілюстрований життєпис», «зображальна біографія», «графічна біографія», «автотопографія», «життя у лініях». Водночас загальні тенденції, наявні в сучасних вітчизняних біографічних практиках, свідчать про все ще стримане ставлення науковців до візуалізованих форм, відсутність теоретико-методологічних досліджень у цій сфері, їхню фрагментарність та ситуативність.

Ключові слова: Епоха візуалізації, візуальний поворот, українська біографіка, візуалізована біографія, «фотобіографія», «зображальна біографія», «ілюстрований життєпис».

Бурхливі 1990-ті роки були не лише епохою розпаду радянської імперії, переформатування європейської мапи та здобуття Україною незалежності, а й часом інтелектуального вибуху, якого зазнала світова соціогуманітаристика. Більшість так званих «поворотів», які пережила гуманітарна сфера знання, започатковані якраз у 90-х роках минулого століття. Такі збіги в часі були зумовлені передусім суспільними, технологічними, світоглядними зрушеннями, що визначили сучасні стратегії світу та вектори руху гуманітарного знання на наступні десятиліття.

Сучасна соціогуманітаристика, як справедливо наголошує знаний український історик Олексій Ясь, відкриває «феєричну та навіть неймовірну палітру пізнавальних можливостей, культурних потреб та суспільних викликів» [14, с. 11]. По-справжньому необмежені перспективи надаються для вибору «дизайну» біографічних реконструкцій, які все частіше втрачають стереотипну усталеність, тяжіють до пошуку нових форм, демократизуються, динамізуються, візуалізуються в контексті глобальних світоглядних та естетичних переосмислень. Тенденції, наявні у світових та вітчизняних дослідженнях, засвідчують, що біографічний дискурс характеризується розмаїттям інтерпретацій, жанровою поліфонією, калейдоскопом формоутворювальних моделей. Окрім традиційних, наративних біографічних конструкцій, спостережено чимало інших цікавих пропозицій, серед яких візуалізовані форми біографії становлять певний сегмент, маніфестуючи зміну студійного дизайну.

Ще донедавна вважалось, що історики, а зазвичай саме їм належать пріоритетні позиції у створенні біографічних наукових наративів, найбільш вільно і впевнено почувалися, оперуючи письмовими документами. Візуальні матеріали, як зауважує американський мистецтвознавець Айвен Гаскелл, хоча й залучалися до історичних досліджень, але здебільшого обмежувались ілюстративною роллю [3, с. 221].

Нині ситуація докорінно змінюється. Візуальні джерела все напогливіше заявляють про себе. Претендуючи на автономний статус, вони потрапляють у фокус уваги науковців, зокрема й у простір біографічних студій. Як наслідок, з'являються різноманітні візуалізовані моделі біографічних репрезентацій — «фотобіографія», «ілюстрований життєпис», «зображальна біографія», «графічна біографія», «автотопографія», «життя у лініях». На хвилі сучасних соціокультурних трансформацій вони відіграють важливу роль у формуванні світоглядних орієнтирів, певною мірою конкуруючи з біографічним наративом [1, с. 43].

Під впливом останніх тенденцій терміносистема біографіки продовжує змінюватися, а отже, з'являються нові конструкти. Водночас

традиційні, як-от «фотолітопис», утрачають свою актуальність, відступаючи на маргінеси. Недавно заявив про себе такий різновид фотографічного мистецтва як «фотосторітелінг». Його суть полягає в розповіді історій за допомогою фотографії. Орієнтуючись на те, щоб репрезентувати історії, зокрема й життя окремої особи, за допомогою світлин, цей вид мистецтва наближається до «фотобіографії», наслідуючи її, але існує під іншим умовним «брендом». Відмінність між різновидами мистецтва видається умовною і стосується насамперед термінологічної площини. «Фотобіографія» більш віддалена в часі, ніж модерний і транслітерований «фотосторітелінг», але процеси, суть яких кожен із них ретранслює, орієнтовані на відтворення біографічного конструкту засобами фотографічного мистецтва.

З огляду на останні тенденції, що спостерігаються в просторі біографічних студій, *мета* статті — дослідити один із його сегментів, представлений розмаїттям візуалізованих форм. Спостереження, міркування, гіпотези, висновки та узагальнення, представлені в дослідженні, продовжують актуальну тему, що висвітлювалась у попередніх авторських студіях [1]. Водночас ця публікація має більш розширений та поглиблений формат, оскільки акцентує увагу на викликах сучасної епохи інтенсивного поширення візуальної інформації, нерозривному зв'язку між візуальним мистецтвом та життєписом, пропонує до розгляду найпопулярніші моделі візуалізованої біографіки та фіксує кореляції між вітчизняними дослідницькими практиками і світовими трендами. Основна увага сфокусована на вітчизняних пропозиціях візуальних біографічних реконструкцій, які мають виразні особливості, зумовлені історико-культурною традицією, інтелектуальним, науковим потенціалом, а також запитами українського соціуму.

Початок ХХІ століття можна, без перебільшення, назвати епохою домінування візуальних образів, хоча варто зазначити, що суспільство вже тривалий час перебуває в стані послідовної інтенсивної візуалізації. Інтерес до візуального значною мірою був спричинений технічним прогресом, він спостерігається упродовж майже двох століть.

Утім, сьогоднішня посідає особливе місце в поступі візуальної інформації, її всеохопному впливі та стрімкому поширенні. Сучасний світ буквально «просякнутий візуальними образами» [5, с. 56]. Він стає усе більше видовищним і різнобарвним завдяки насиченню візуальною інформацією, джерелами якої є фотографічні, кінематографічні та відеопрактики, Інтернет та соціальні мережі з їхнім потужним потенціалом та необмеженими можливостями продукування сучасного візуального контенту. Карколомні соціокультурні трансформації початку третього тисячоліття зумовили те, що візуальні образи набувають усе більшої ваги, демонструючи виняткову ефективність, здат-

ність формувати, корегувати, змінювати світоглядні орієнтири людини, усе виразніше впливати на навколишній світ.

Сучасне українське суспільство переживає процес становлення нової візуальної культури, що маркує суспільні цінності та норми. Останнім часом помітні промовисті приклади, що переконливо демонструють переосмислення візуальної інформації та ставлення до неї у вітчизняному соціокультурному просторі¹. Суттєво змінився і споживач інформації, орієнтований у масовому своєму сприйнятті на візуальний контент. Це та реальність, яка одних розчаровує і засмучує, інших — надихає.

Своєрідною відповіддю на виклик інтенсивної візуалізації став «візуальний поворот», або «зображувальний поворот» (visual turn, pictorial turn) — один із численних поворотів, які пережила соціогуманітаристика останнім часом. Дехто з дослідників асоціює його насамперед з ім'ям американського літературознавця В. Дж. Т. Мітчелла, який на початку 1990-х заявив про так званий пікторальний поворот, запропонувавши відповідну термінологію та категоріальну систему («критична іконологія» тощо), що мали стати ретранслятором візуального повороту в науковому дискурсі².

Відтоді американські та європейські дослідження візуальності перетворилися на потужний напрям соціогуманітаристики, представлений великим масивом літератури. Вони слугують своєрідним орієнтиром у безмежному просторі теоретичних напрацювань, зокрема, якщо йдеться про дослідження візуальних образів як формоутворювальних елементів біографічного світу.

Орієнтуючись на зразки сучасних світових практик, візуальна сфера соціокультурного простору стала предметом дослідження вітчизняних культурологів [2], соціологів [11], істориків [5; 6; 7], фахівців у галузі соціальних комунікацій [12; 13]. У контексті біографічних студій на особливу увагу заслуговують праці українських гуманітаріїв, у яких візуальні джерела виступають базовою основою полідисциплінарних досліджень життя і діяльності відомих постатей. Передусім це праці О. Ковалевської, присвячені і теоретичним про-

---

¹ Показовою щодо викликів, які провокує сучасна епоха візуалізації, є трансформація політики відомого видавництва «Основи», засновницею і головною редакторкою якого у 1990-х була Соломія Павличко. Якщо на початку своєї діяльності видавництво орієнтувалося на публікацію фундаментальних наукових праць та переклади зарубіжної літератури українською мовою, то нині його академічні вектори змінені на мистецькі та візуально нестандартні проекти (<https://nashformat.ua/publishers/osnovy-books>)

² Mitchell W. J. T. (1994). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: The University of Chicago Press. 462 p.

блемам візуальних джерел [6], і емпіричному досвіду іконографії гетьмана Івана Мазепи [7]. Дослідження мистецтвознавця В. Яцюка, зокрема його книжка «Тарас Шевченко і світ фотографії» [15] — одна з перших спроб синтезу теорії і практики фотографії в біографічному дискурсі символічної постаті української історії і культури.

Ми звикли до того, що традиційною формою біографічної реконструкції є текст. Але вважають, що візуалізація поглиблює репрезентацію вербального образу, надає змогу побачити в особі те, що складно, а часом неможливо передати словами [1, с. 41]. Передусім це стосується фотографії, яка, за слушним зауваженням Ролана Барта, дає змогу дійти до найдрібніших деталей³. З огляду на психоемоційні особливості людського сприйняття, візуальні образи значно швидше фіксуються, краще запам'ятовуються, викликають стійкіші асоціації.

Візуалізовані форми біографічного нарративу ґрунтуються на фундаментальній базовій основі, суттю якої є відомий постулат про нерозривність життя і мистецтва, спільність законів, за якими вони діють і співіснують. Актуальність мистецьких жанрів у просторі біографічних досліджень підтверджується тривалим і складним зв'язком між візуальним мистецтвом та життєписом. Відправною точкою цієї єдності постає термінологічний простір. Невипадково в біографічних нарративах поширеною є мистецтвознавча термінологія і навпаки — у мистецтвознавстві фігурує біографічна лексика. Наприклад, слова «зображати», «відобразити», «змальовувати» широко вживають, описуючи життя людини. Ба більше, біографічну реконструкцію часом називають «біографічний портрет», «портрет в інтер'єрі», «біографічний ескіз на тлі...», «біографічний етюд», «біографічний шкіц» тощо. У мистецтвознавчих студіях натрапляємо на вислів «писати портрет». Серед митців побутує переконання, що термін «малювати» щодо процесу створення живописного портрета не зовсім коректний, оскільки портретний жанр передбачає не так володіння технікою малювання, як наявність тонкого розуміння та відчуття складних психоемоційних станів зображуваної моделі.

До речі, відома англійська вчена Марша Мескіммон у статті «Візуальне мистецтво і життєпис», підготовленій до відомого енциклопедичного видання «Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms», звернула увагу на те, що в словах «біографія» та «автобіографія» є складова частина «граф», переклад якої з грецької (описувати, зображати, змальовувати) означає однаковою мірою і текстовий опис життя, і його репрезентацію в художній формі. Отже,

³ Барт Р. Camera lucida. Коментарий к фотографії. Москва : Издательство «Ad Marginem», 1997. С. 16.

життя людини, на думку вченої, можна і описати словами, і відтворити мистецькими засобами [18, р. 916]. Цей ключовий меседж увиразнюється міфологічним сюжетом, до якого апелює Марша Мескіммон. Відповідно до давньогрецького міфу про «коринфський малюнок», першим зображенням був саме портрет, коли молода коринфянка відобразила на стіні профіль свого коханого — воїна, котрий відпливав у чергових військових справах, простеживши за його тінню при світлі свічок. У такий спосіб, як зазначається, було поєднано в єдине ціле мистецтво, репрезентацію, портретне зображення («mimesis») з історією, пам'яттю та біографією [18, с. 916].

Методологією візуального повороту та відповідною мистецтвознавчою термінологією оперує відома новозеландська вчена і поетеса Анна Джексон, конструюючи біографічні наративи. Як неординарна особистість, якій властиво поєднувати гендерно чутливі імпульси мистецько-поетичного таланту та наукові здібності, вона прискіпливо ставиться до форм біографічної репрезентації знаменитостей, чие життя мало складні, часом трагічні, сюжети. Героями її життєписів є представники англomовного літературного світу: Кетрін Менсфілд, Вірджинія Вулф, Антонія Вайт, Сильвія Плат, Джо Ортон, Джон Чівер. Зокрема, у дослідженні, присвяченому Кетрін Менсфілд — одній із найвідоміших новозеландських письменниць, Анна Джексон моделює її біографію за допомогою метафоричної конструкції «життя в лініях» [17].

Пропонуючи назву «Life in lines», Анна Джексон бере за основу форму ліній (lines). «Лінія» використовується як подвійна метафора — «лінія життя» і «лінія» — символ текстів (прозових і поетичних). Водночас це — знак і символ, що належить художньому мистецтву (лінії є квінтесенцією та основою живопису, із ліній починається малюнок, портрет, ескіз тощо). У такий спосіб на підставі синтезу візуальних мистецьких елементів і поетично-літературної символіки дослідниця маніфестує біографічну конструкцію Кетрін Менсфілд як «нову форму біографії».

До категорії нових біографічних форм належить «автотопографія» Луїзи Буржуа, запропонована відомою нідерландською вченою Міке Баль — однією з ключових постатей у теорії візуальної культури. Вона віднаходить концепт «автотопографія» і за допомогою механізмів, прийомів і форм візуального мистецтва інсталює біографію американської мисткині французького походження, скульпторки, графіка і художниці Луїзи Буржуа⁴. Міке Баль створює нарративну форму «автотопографії»,

---

⁴ Bal, M. (2002). Autotopography: Louise Bourgeois as Builder. *Biography*, winter, v. 25 (1), 180–202.

але її основу становлять інсталяції мисткині, за допомогою яких відображено драматизм її приватного життя, емоційну напругу та психологічну травму. Експериментуючи з «автотопографією», Міке Баль таким чином продемонструвала ймовірність та ефективність альтернативних біографічних моделей у площині візуального повороту, який на той час став одним із мейнстримів гуманітаристики.

Візуалізована біографія актуалізує спектр непростих питань, що потребують особливої уваги та методологічного обґрунтування. Передусім варто з'ясувати, як працює візуальний матеріал поза межами мистецтва, зокрема в біографічних дослідженнях, яким джерелам надається пріоритетність і чому? Інше питання цілком логічно стосується того, у яких випадках модель візуалізованої біографії є виправданою і доречною? Не менш важливими є аналітика кореляції між уже наявним біографічним нарративним каноном (зазвичай такий існує щодо знаменитих постатей) та його можливою візуальною версією. Яка роль останньої в просторі комунікації: зруйнувати стереотипи біографічного нарративу; сформувати нове уявлення про постать за допомогою візуалізації образу; дещо відкорегувати, доповнюючи невідомими сюжетами; або лише змінити акценти з огляду на культурні тенденції та суспільні запити.

До цього додамо, що на візуалізованій формі біографії більше позначаються такі суб'єктивні критерії, як естетичні уподобання автора, його особистий художній смак та інтуїція, здатність емоційно відчувати епоху та постать на її тлі.

Одним із чинників пріоритетності візуальних форм у біографічних реконструкціях може бути передусім статус особи, яка потрапила у фокус дослідницької уваги. Цікаво, що це може бути однаковою мірою і знаменита, і маловідома постать, відтворення біографій яких за допомогою візуальних форм у кожному разі має свій сенс.

Про знаменитих постатей зазвичай існує великий обсяг текстової різножанрової інформації — наукової, белетристичної, художньої. Очікується, що візуалізована біографічна реконструкція має внести нові елементи в сприйняття особи, відображаючи її за допомогою мистецьких засобів (фотографії, художньо-графічні зображення, інсталяція) у розмаїтті соціокультурного простору, повсякдення, навколишнього середовища, матеріального світу, природних ландшафтів тощо. У такий спосіб, додаючи окремі деталі до поширеної нарративної моделі, фокусуючи увагу на невідомих сюжетах життя, візуальна біографічна реконструкція дає змогу уявити вже відому знаменитість стереоскопічно, у так званому просторі «3D».

Зауважимо, що унікальність зображення, фотографічного зокрема, полягає ще й у тому, що воно не потребує мовного перекладу. Його

мова — мова мистецтва — зрозуміла всім. Та, попри очевидні переваги, ця «форма життєпису» ще не часто трапляється серед біографічних дослідницьких практик. Може, через те, що потребує від дослідника надзусиль, зумовлених пошуком нестандартних творчих алгоритмів, неабиякої креативності та вишуканого естетичного смаку, щоб образ уже відомої особи спричинив новий сплеск емоцій та знайшов відгук у сучасному соціумі.

Цілком імовірно, що саме ці чинники відчутні в польських авторів «фотобіографії» (паралельна назва видання — «альбом-біографія») Марії Скłodовської-Кюрі — дворазової лауреатки Нобелівської премії. Послугуючись тим, що фотобіографія насамперед є «новаторською формою публікації, позбавленою суб'єктивного коментаря», вони переконані в тому, що цей жанр дає змогу проникнути в інтимний світ головного героя, залишаючи читачеві простір для інтерпретації [19].

За задумом авторів фотобіографії Марії Скłodовської-Кюрі, формат модерної новаторської пропозиції мав акцентувати увагу на особистому житті цієї унікальної жінки з надзвичайним розумом та силою характеру, представляючи її життя зовсім інакше, аніж це робили перед тим.

Численні різножанрові тексти позиціонують різними мовами світу Марію Кюрі передусім як видатну вчену. Але про неї мало що відомо як про жінку, яка реалізувала себе й в інших соціальних ролях, зокрема матері та дружини. Зображення, репрезентовані «альбомом-біографією», зафіксували епізоди її маловідомого особистого життя. Увага глядача фокусується на материнстві знаменитої вченої, її перебуванні в родинному колі. Фотогалерея доповнюється текстовими фрагментами, зокрема листуванням героїні, які підкреслюють інтимну атмосферу особистого життя, але пріоритет надано світлинам.

Український простір біографічних досліджень, синхронізуючись зі світовими тенденціями в соціогуманітаристиці, так само демонструє чутливість до епохи візуального, оперуючи відповідними термінологічними конструктами та пропонуючи відмінні від усталених форми біографічних реконструкцій. Зокрема, «ілюстрований життєпис» є базовою концепцією видання присвяченого М. С. Грушевському [16]. Підготовлене до 150-ї річниці від дня народження цього діяча, видання є вдалою альтернативою біографічному наративу і водночас однією з найбільш оптимальних і органічних форм візуалізованої біографії. Як наголошують автори-упорядники «ілюстрованого життєпису» С. Панькова та Г. Кондаурова, вдивляючись у фотографії, «можна відчувати дихання людини, нерв його життя» [16, с. 5].

Світлини в «ілюстрованому життєписі» є домінантним, але не єдиним сегментом візуалізованої біографії «Великого Українця».

Фотогалерея органічно синтезована з іншими формами візуалізації — фотодокументами, зокрема кінопортретами, живописними, графічними та скульптурними портретами, шаржами та карикатурами, що становлять найповнішу на сьогодні «іконографію» Михайла Грушевського. Супроводжуючи репрезентовані зображення біографічними нарисами (подібними до емоційних есе-коментарів), укладачі синхронізували візуальний компонент біографії з популярною наративною формою, таким чином розширюючи її, збагачуючи та унаочнюючи.

Однією з вичерпних форм візуалізованої біографії як переконливої відповіді на сучасні трансформації та виклики епохи візуального слугує жанр родинного фотоальбому. Віднайдення родинного альбому за своїми суттєвими особливостями і призначенням постає водночас уособленням «місця пам'яті» (П'єр Нора) і «місця покольня» (Аляйда Ассман), де завдяки прийомам фотомистецтва відображаються різноманітні контексти життя людини. Цей жанр зберігає у своїй природі різні сенси — репрезентаційні, ідентифікаційні, комунікаційні. Ба більше, родинний альбом синхронізує / корегує біографічний наратив з його візуальною моделлю, об'єднує в єдине ціле лінії життя з їхніми візуальними образами.

На відміну від інших візуальних репрезентацій, він має особливості. Насамперед, концепція «родинного альбому» передбачає візуалізацію біографії не лише однієї особи, а репрезентує зазвичай колективну біографію родини, конструюючи в такий спосіб сімейний «просопографічний портрет». Водночас цей конструкт позначений ідеологічними відтінками, оскільки відібрані фотографії відображають свідомі / підсвідомі інтенції формування певного іміджу особи та її родини у вимірах навколишнього культурного, соціального та матеріального світу, природного середовища, психоемоційних станів. Отже, у концепції родинного альбому простежуються щонайменше два рівні «редагування». Перший відбувається на етапі фотографування, коли обираються «герої» зображень та епізоди життя, варті того, щоб бути зафіксованими та збереженими в пам'яті. Філософія родинних фотоколекцій, представлених альбомами, відображає прагнення сформувавши, можливо, структурувати уявлення про родину як для виокремлення та унаочнення внутрішньої родинної ідентичності, так і для зовнішньої її репрезентації.

«Редагування» другого рівня відбувається на етапі підготовки фотоколекції до видання і передбачає неодмінний відбір родинних світлин. На цьому етапі до інтерпретації зображень залучаються вже інші механізми. Окрім пошуку прихованого в них змісту та їхнього нового перепрочитання, жанр родинного альбому візуалізує індивідуальну

біографію як органічний елемент колективної / родинної біографії в історичних контекстах сучасності, відповідно до домінантної суспільної світоглядної парадигми, а також культурних запитів соціуму.

Серед найбільш промовистих візуалізованих біографій, репрезентованих жанром родинного альбому, привертають увагу видання, присвячені родинам Скоропадських і Драгоманових-Косачів. Книжки не лише за змістом, а й за дизайнерським задумом та оформленням, постають яскравим втіленням концепції «родинного альбому».

Родинний альбом Скоропадських візуалізує біографію останнього гетьмана Павла Скоропадського як однієї зі знакових постатей української історії і водночас як представника відомого роду. Візуалізована модель колективної біографії родини Павла Скоропадського, її «просопографічний портрет» репрезентує особу гетьмана в сімейному оточенні, у колі друзів та осіб зі споріднених аристократичних родів (Дурново, Кочубеїв, Олсуф'євих та ін.). Автори цього видання (Т. Осташко, Ю. Терещенко) наголошують на тому, що «фотографії у всій повноті розкривають життєву історію сім'ї гетьмана» [9].

Інше видання «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура», авторкою якого є Тамара Скрипка, так само має формат родинного альбому, що відтворює найповнішу колекцію світлин Лесі Українки в розмаїтті контекстів, акцентуючи увагу на персоналіях, середовищі, а також культурі родинних маєтків Косачів-Драгоманових [10].

Для означення фотогалереї дослідниця актуалізувала поняття / конструкт — «зображальна біографія» [10, с. 15], яке суголосне з поняттям «зображальна мова», що так само циркулює в просторі соціальних комунікацій [13].

Важливо те, що, обґрунтовуючи право на існування «зображальної біографії» як одного зі ймовірних біографічних жанрів, підготовлене Т. Скрипкою видання переконливо втілює ключову ідею авторського задуму [1, с. 43]. Воно демонструє, що індивідуальні та групові світлини Лесі Українки та її родини віддзеркалюють емоційний та творчий стан персоналій, ілюструють їхні тогочасні захоплення, оточення, повсякдення, традиції побуту, зміни моди, найдрібніші деталі світу, у якому тривало життя.

Важливу рисою обох «сімейних альбомів» є зображення маєтків та міських помешкань, що оповідають про побут і смаки господарів. Отже, соціальний світ «героїв» відображається у всій багатоманітності. Така форма біографічної репрезентації має безперечну перевагу перед наративною, адже візуалізована біографія — це не лише портретна галерея. Сутність людини часом можна збагнути через розгляд предметів, якими вона себе оточувала, інтер'єру, у якому тривало її життя.

Своєрідним експериментом у біографічних студіях і водночас різновидом альтернативної моделі біографічної нарації постає графічна біографія Рози Ауслендер (1901–1988) — німецькомовної поетеси єврейського походження, що народилась у Чернівцях [8]. Візуальні образи, представлені в цьому незвичному виданні, відіграють роль формоутворювальних елементів біографічної реконструкції.

Ім'я Рози Ауслендер майже незнайоме українському середовищу, за винятком обмеженого кола фахівців-літературознавців. Хоча її німецькомовна та англomовна поезія перекладена більшістю європейських мов. У світовому науковому дискурсі існує окремий напрям — ауслендерознавство, представлений численними працями, присвяченими поетичній творчості Рози Ауслендер. Її біографія, що втілює трагічні контексти історії XX століття, у чомусь унікальна і водночас у багатьох сенсах типова для представників української інтелігенції того покоління, що опинилося в хронотопі революцій, війн, міжконтинентальних міграцій.

Для Рози Ауслендер життя було позначене багатьма втратами і трагічним досвідом, уособленням яких стали спочатку еміграція до США у 20-х роках, далі — повернення до Чернівців, де її застало Друга світова війна, перебування в чернівецькому фашистському гетто, нова еміграція до Америки, утрата матері, яку вона так і не встигла забрати з собою, неможливість адаптуватися до американських реалій, переїзд до Німеччини і, нарешті, закінчення життя в будинку для літніх людей єврейської общини в Дюссельдорфі.

Задум графічної біографії полягав у спробі синтезувати дві форми розповіді — візуальну і текстову, надаючи пріоритетність візуальності і демонструючи можливість зміщення акцентів від культури слова до культури образу. Видання має орієнтовану спрямованість на читацьку спільноту, «призвичаєну до візуального», яка віддає перевагу коротким текстам, що супроводжуються ілюстративними матеріалами.

Візуальний контекст біографії Рози Ауслендер складається з розмаїття навколишніх світів — обриси міст (Чернівці, Нью-Йорк, Відень, Дюссельдорф), будинки, валізи, портрети. Внутрішній стан героїні, її емоції розкриваються за допомогою кольорів (чорний, червоний, зелений) та форм (квадратів, конфігурація яких вибудовується за принципом калейдоскопа). Текст, що супроводжує ілюстрації, стає «метафорою історії життя на тлі подій часу».

Ставлення наукової спільноти до візуалізованої біографії загалом суперечливе і неоднозначне. Висловлюється сумнів, із яким не можна погодитись, що такий формат навряд чи замінить наративну форму. «Певна річ, зображення найкраще надається до того, щоб по-

казувати, а не аналізувати чи розкривати причини. Читач у візуальній біографії радше дивиться за життям поетки, аніж чує, що героїня думала про світ, а її оточення — про неї» [4].

Але водночас варто визнати, що візуалізована біографія — це жанр, що провокує, стимулює, надихає на поглиблений пошук. З огляду на це, залишається сподіватися, що такі реконструкції заохочуватимуть споживачів інформації детальніше дізнаватися про контексти життя, діяльність, творчість осіб, зображених засобами мистецтва.

Сучасна епоха візуалізації і читацька аудиторія диктують свої потреби. Вони стимулювали зростання наукового інтересу до візуалізованої форми біографічного нарративу. Утім, дослідження, що апелюють до образності в українському просторі біографіки, — це ймовірніше виняток, аніж підтвердження усталеної тенденції. Традиційна наукова думка упереджено ставиться до активного впровадження візуальних біографічних конструкцій. Загальна ситуація, що створилася, віддзеркалює ставлення наукової спільноти до візуальної культури загалом. З одного боку, спостерігається прагнення реабілітувати зображення, які упродовж тривалого часу зазвичай опинялися на другому плані, виконуючи функцію ілюстрацій до тексту. Водночас жанр візуалізованої біографії викликає стриманість та настороженість, адже, попри певні переваги, візуальна біографічна реконструкція не спроможна передати переживання героїв так глибоко, повно, як це міг би зробити текст. Вважається, що зображення викликає сильний емоційний відгук, але стимулює лише поверхове сприйняття, гальмуючи критичне мислення.

Отже, амбівалентність — характерна ознака інтерпретації візуалізованої форми біографії. Вона позиціонується як альтернативний, оригінальний, але небездоганий жанр біографічних реконструкцій. Не заперечуючи важливості текстової форми біографічної реконструкції, варто визнати, що різні форми візуалізованої біографії спрямовані на те, щоб стимулювати та надихати на подальше дослідження і можуть слугувати основним імпульсом для глибшого осмислення складного біографічного світу зображуваних героїв.

Біографіці зазвичай притаманні гнучкість та спроможність до адаптації щодо запитів соціуму. Вона наділена потужним внутрішнім потенціалом до змін. Підтверджуючи цей феномен, сучасні трансформації соціуму та формування нової візуальної культури стали ключовими чинниками, що спричинили появу альтернативних форм біографічних реконструкцій з акцентом на візуалізацію, які нині є одним із важливих сегментів біографічних досліджень. Їх загальна картина постає як своєрідна мозаїка, а кожен із її елементів має свою модель та алгоритм репрезентації, зумовлений історико-культурною

традицією, інтелектуальним, науковим потенціалом, а також запитам українського соціуму.

Попри загострення інтересу науковців до візуалізації біографічних реконструкцій, досі немає глибоких теоретичних досліджень у цій сфері, зберігаються загальні тенденції, які свідчать про фрагментарність та ситуативність таких студій у вітчизняній соціогуманітаристиці. Але безперечно: візуальний поворот та його методологія відкривають широкі дослідницькі перспективи в площині біографічних реконструкцій, пропонуючи нові ракурси і модерну оптику, що є гарантією звільнення від усталених стереотипів та появи нових альтернативних моделей біографій. У будь-якому разі точкою відліку біографічної реконструкції завжди постає усвідомлення того, що біографія людини — це складна ієрархія частин її життя, яка вибудовується у вигляді багатогранної системи з численними взаємозалежностями та перехрестям контекстів.

1. Буряк Л. Біографічний світ Лесі Українки: поворот до візуального / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – 2021. – № 21. – С. 39–61. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>
2. Брюховецька О. В. Візуальний поворот у культурі та культурології // Культурологія : Могилянська школа / О. В. Брюховецька / Під ред. М. А. Собуцького, Д. О. Короля, Ю. В. Джулая. – Київ : Видавець Олег Філюк, 2018. – С. 130–165.
3. Гаскелл А. Візуальна історія / А. Гаскелл // Нові підходи до історіопи-сання. За ред. Пітера Берка. – Київ : Ніка – Центр, 2010. – С. 221–255.
4. Грудка О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / О. Грудка. Рец. на кн.: Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер. – Чернівці : Видавництво 21, 2019. – 56 с. // Критика. – 2020. – Число 5–6. – Режим доступу: <https://www.krytyka.com/ua/reviews/zhyttya-u-slovi-hrafichna-biografiya-rozy-auslender>
5. Діса К. Іконографічний / іконологічний метод інтерпретації візуальних джерел у курсі «Історія повсякденного життя у ранньомодерній Європі» / К. Діса // Docento discimus – Навчаючи вчимося (Методологія нових ділянок історичного знання та її впровадження у навчальні практики: до 25-річчя кафедри історії НаУКМА). – Київ : Дух і літера, 2020. – С. 55–72.
6. Ковалевська О. О. Візуальні дослідження та іконографія: проблеми розмежування, об'єкту, методу та понятійно-категоріального апарату / О. О. Ковалевська // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики. – Київ : НАНУ, Інститут історії України. – 2013. – Ч. 22–23. – С. 296–304.
7. Ковалевська О. О. Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст. – Київ : Темпора, 2013. – 420 с.
8. Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / О. Матійчук / Художнє оформлення О. Старанчук, О. Грищенко. – Чернівці : Видавництво 21, 2019. – 56 с.

9. Скоропадські. Родинний альбом / Упорядн. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – 2 кн.
10. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Т. Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 655 с.
11. Солдатова В. Ю. Візуальні дослідження в соціології – методологічні засади та методичні засоби. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук / В. Ю. Солдатова. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 212 с.
12. Шевченко В. Е. Наукові принципи застосування візуального контенту в друкованих медіа / В. Е. Шевченко // Наукові записки інституту журналістики. – 2014. – Т. 52. – С. 127–132.
13. Шевченко В. Е. Особливості застосування та функціональність зображальної мови в друкованих медіа / В. Е. Шевченко // Медіапростір : збірник наукових статей із соціальних комунікацій. – Тернопіль, 2014. – Вип. 6. – С. 15–20.
14. Ясь О. Рецензія на книгу: Попова Т. Дисциплінарний образ науки: подходи и понятія. – Одеса, 2019. – 392 с. // Український історичний журнал. – 2020. – № 1. – С. 211–218.
15. Яцюк В. Тарас Шевченко і світ фотографії / В. Яцюк. – Київ : Критика, 2019. – 218 с.
16. *Facie ad Faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського* / Авт.-упор. Світлана Панькова, Ганна Кондаурова. – Київ : Либідь, 2017. – 144 с.
17. Jackson, Anna. (2020) A life in lines : Katherine Mansfield and new Forms of Biography // *Journal of New Zealand Literature*. No. 38.2 Special issue : Katherine Mansfield : The Gift of Breath, pp. 120–137.
18. Meskimmon, M. (2013). Visual Arts and Life Writing // *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms* / ed. by M. Jolly. – New York : Routledge, pp. 916–918.
19. Sadowski, M., Sobieszczak-Marciniak, M. (Comps.). (2011). *Maria Skłodowska-Curie. Fotobiografia*. Warszawa : Wydawnictwo Studio Emka. – 168 s.

REFERENCES

1. Buriak, L. I. (2021). Biohrafichnyi svit Lesya Ukrainky: povorot do vizualnoho [The biographical world of Lesya Ukrainka in the context of visual turn]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 21, 39-61. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>
2. Briukhovetska, O. V. (2018). Vizualnyi povorot u kulturi ta kulturolohii [Visual turn in culture and cultural studies]. In M. A. Sobutskyi, D. O. Korol, Yu. V. Dzhulai (Eds.). *Kulturolohiia: Mohylianska shkola [Culturology: The Mohilian School]* (pp. 130-165). Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk. [In Ukrainian].
3. Gaskell, A. (2010). Vizualna istoriia [Visual history]. In Piter Berk (Ed.) *Novi pidkhody do istoriopyssannia [New approaches to historiography]* (pp. 221-255). Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
4. Hrudka, O. (2020). Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiiia Rozy Auslender [Life in the word. Graphic biography of Rose Auslender]. Retsenziia na knyhu: Matiichuk O. Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiiia Rozy Auslender. – Chernivtsi: Vydavnytstvo 21, 2019. – 56 s. *Krytyka*, 5-6. Retrieved from

- <https://www.krytyka.com/ua/reviews/zhyttya-u-slovi-hrafichna-biohrafiya-rozy-auslender> [In Ukrainian].
5. Dysa, K. (2020). Ikonohrafichnyi / ikonolohichnyi metod interpretatsii vizualnykh dzherel u kursy "Istoriia povsiakdennoho zhyttia u rannomodernii Yevropi" [Iconographic / iconological method of interpretation of visual sources in the course "History of Everyday Life in Early Modern Europe"]. In *Docento discimus – Navchaiuchy vchymosia [Docento discimus - Learning by learning]* (pp. 55-72). Kyiv: Dukh i litera. [In Ukrainian].
  6. Kovalevska, O. O. (2013). Vizualni doslidzhennia ta ikonohrafiia: problemy rozmezhuvannia, ob'ektu, metodu ta poniatino-katehoriialnoho aparatu [Visual research and iconography: problems of delimitation, object, method and conceptual and categorical apparatus]. *Spetsialni Istorychni Dystsypliny. Pytannia Teorii ta Metodyky*, 22-23, 296-304. [In Ukrainian].
  7. Kovalevska, O. (2013). *Ikonohrafiia Ivana Mazepy v obrazotvorchomu mystetstvi 20 – pochatku 21 st. [Iconography of Ivan Mazepa in the fine arts of the 20th - early 21st centuries]*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
  8. Matiichuk, O. (2019). *Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiia Rozy Auslender [Life in the word. Graphic biography of Rose Auslander]*. (O. Staranchuk, O. Hryshchenko, eds.). Chernivtsi: Vydavnytstvo 21. [In Ukrainian].
  9. Ostashko, T., Tereshchenko, Yu. (Eds). (2014). *Skoropadski. Rodynnyi albom [Skoropadsky. Family album]* (Vols. 1-2). Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
  10. Skrypka, T. (2013). *Rodovi hnizda Drahomanovykh-Kosachiv: yikh ustrii ta kultura [Family nests of Drahomanov-Kosachs: their structure and culture]*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
  11. Soldatova, V. Yu. (2016). *Vizualni doslidzhennia v sotsiologii – metodolohichni zasady ta metodychni zasoby [Visual research in sociology – methodological principles and tools]*. (PhD dissertation). Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  12. Shevchenko, V. E. (2014). Naukovi pryntsyipy zastosuvannia vizualnoho kontentu v drukovanykh media. [The scientific principles of use of visual content in print media]. *Naukovi Zapysky Instytutu Zhurnalistyky*, 52, 127-132. [In Ukrainian].
  13. Shevchenko, V. E. (2014). Osoblyvosti zastosuvannia ta funktsionalnist zobrazhalnoi movy v drukovanykh media. [Features of the Application and Functionality of the Visual Language of Printed Media]. *Mediaprostrir: Zbirnyk naukovykh statei iz sotsialnykh komunikatsii*, 6, 15-20. [In Ukrainian].
  14. Yas, O. (2020). Retsenzii na knyhu: Popova T. Distciplinarnyi obraz nauki: podkhody i poniatia. – Odessa, 2019. – 392 p. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 1, 211-218. [In Ukrainian].
  15. Yatsiuk, V. (2019). *Taras Shevchenko i svit fotohrafii [Taras Shevchenko and the world of photography]*. Kyiv: Krytyka. [In Ukrainian].
  16. Pankova, S., & Kondaurova, H. (Comps.). (2017). *Facie ad Faciem: Iliustrovanyi zhyttiepys Mykhaila Hrushevskoho*. Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
  17. Jackson, A. (2020). A life in lines: Katherine Mansfield and new Forms of Biography. *Journal of New Zealand Literature*, 38.2 (Special issue: Katherine Mansfield: The Gift of Breath), 120-137. [In English].
  18. Meskimmon, M. (2013). Visual Arts and Life Writing. In M. Jolly (Ed.). *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms* (pp. 916-918). New York, NY: Routledge. [In English].

19. Sadowski, M., & Sobieszczak-Marciniak, M. (Comps.). (2011). *Maria Skłodowska-Curie*. Fotobiografia. Warszawa, Poland: Studio Emka. [In Polish].

Рукопис одержано 07.12.2021 р.

Larysa BURIAK, D.Sc. (History), Professor, Leading Research Associate, Institute of Biographical Research, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Modern Ukrainian biography faces the challenges of the era of visuality.

The purpose of the publication is to discover one of the segments of the biographical studies, represented by visualized forms. Observations, reflections, hypotheses, conclusions and generalizations continue the current topic, which was covered in previous author's articles. **Scientific novelty.** At the same time, focusing on the challenges of the modern era of visual information, the inextricable connection between visual art and biography, analyzing the most popular models of visualized biography and capturing correlations between Ukrainian research and global trends, the content of the publication is broader and deeper. **The methodology** of visual (pictorial) turn and appropriate analytical approaches and techniques of biography, art history, cultural studies, historiographical and source criticism allowed to make a general mosaic picture of the visual segment of biography and to trace its features due to the historical and cultural tradition, intellectual, scientific potential and Ukrainian public inquiries. **Conclusions.** The modern era of visualization, the transformation of society and the visual turn in the humanities are key factors that have ensured the emergence of new forms of biographical reconstructions with an emphasis on visualization. Some publications, which were in the focus of the study, confirm the author's hypothesis about the sharpening of scientists' interest in the visualization of biographical representations. At the same time, the general tendencies present in modern Ukrainian biographical practices, testify restrained attitude of scientists to the visualized forms of biographical reconstructions yet, the lack of deep theoretical research in this area, its fragmentation and situationality.

Key words: Era of visualization, visual turn, Ukrainian biography, visualized biography, "photobiography", "pictorial biography", "illustrated biography".

Валерій В'ячеславович ТОМАЗОВ,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень
Інституту історії України НАН України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>
tomazov.valery@gmail.com

ПРОСОПОГРАФІЯ: ДИСЦИПЛІНАРНИЙ СТАТУС І ДОСЛІДНИЦЬКІ МОЖЛИВОСТІ

Стаття присвячена просопографії — одній зі спеціальних історичних дисциплін, що останніми десятиліттями постійно перебуває у фокусі значної уваги українських істориків. *Мета дослідження* — висвітлити важливі теоретичні питання: про дисциплінарний статус просопографії, її завдання, дослідницькі стратегії та методологічні підходи, джерельну базу. У розвідці використано як загальнонаукові, так і спеціально-історичні *методи дослідження* — історико-генетичний, типологічний, аналітичний, системно-структурний, а також метод інтерпретаційного синтезу. Окрім того, було застосовано методи і процедури архівної, джерелознавчої та бібліографічної евристики, класифікації та верифікації джерел. *Наукова новизна* полягає в спробі обґрунтувати дисциплінарний статус просопографії, визначити її завдання та цілі, запропонувати класифікацію джерел та методику дослідження. *Досліджено* історію становлення дисципліни та сучасні тенденції її розвитку, внесок вітчизняних істориків у формування її теоретичних засад, джерела для створення просопографічного портрета. *Висновки*. Просопографія як спеціальна історична дисципліна в українській історичній науці ще перебуває на етапі становлення, уточнення її теоретичних та методологічних засад. Незважаючи на те, що частина істориків вважають просопографію методом чи напрямом наукових досліджень, вона є спеціальною історичною дисципліною, оскільки здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історії. Особливістю просопографічних джерел є їхня надзвичайна різноманітність, розпорошеність та величезна кількість — це майже всі свідчення, що містять інформацію про людину. Тому створити узагальнену класифікацію їх — складна наукова проблема. Подальшої розробки та шліфування потребують методологічні підходи та дослідницькі стратегії просопографічних студій.

Ключові слова: просопографія, спеціальна історична дисципліна, просопографічна група, колективний портрет, біографістика, джерела, методика дослідження.

Актуальність дослідження. Людство неоднорідне. Воно складається з певних спільнот, верств, прошарків, станів і груп, сполучених між собою низкою об'єднувальних рис і характеристик, що визначають їхнє місце та функції як неодмінної частини соціуму в історичному процесі. Такі групи можуть вирізнятися спільним соціальним, родовим чи етнічним походженням, певними економічними можливостями й господарськими практиками, релігійною та професійною належністю тощо. Ці соціальні утворення вивчає просопографія, яка виникла на перетині різних галузей і дисциплін соціогуманітарного знання — історії, антропології, соціології, демографії, культурології, психології, генеалогії. Просопографія як спеціальна дисципліна перебуває в українській історичній науці ще на етапі становлення. Але впродовж останніх десятиліть кількість праць із просопографічного проблематику та інструментарієм постійно зростає. Ця тенденція цілком вписується у світові та європейські тренди, оскільки істотно розширюються зацікавлення й інтенції дослідників у царині локальної історії, зокрема щодо конструювання минувшини окремих спільнот, груп і персоналій у світлі просопографічних стратегій і практик. Однак сучасний стан просопографії потребує від історика значної уваги, тому що триває її дисциплінарне становлення та конституювання, уточнення теоретичних і методологічних засад, а також статусу в структурі сучасної соціогуманітаристики. Утім, нині просопографія вже здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історичної науки, зокрема суттєво збагачує дослідницькі підходи, понятійний апарат, горизонт концептуалізацій у багатьох її дисциплінарних сферах і предметних галузях.

Мета дослідження — висвітлити та спробувати розв'язати важливі теоретичні проблеми сучасної просопографії: обґрунтувати її дисциплінарний статус та завдання, визначити дослідницькі стратегії і методологічні підходи, окреслити джерельну базу, всебічно проаналізувати історіографію.

Наукова новизна дослідження визначається авторським баченням комплексу взаємопов'язаних теоретичних та методологічних проблем сучасної просопографії, що розглядається як спеціальна історична дисципліна. Обґрунтовуються завдання і цілі просопографії, пропонується класифікація її джерел, а також методика дослідження для створення колективного портрета кривносродісної спільноти.

Вклад основного матеріалу. Нині просопографію (від грец. πρόσωπον — обличчя, особа та γράφω — пишу) більшість науковців розуміють як спеціальну історичну дисципліну, що вивчає весь комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне та етнічне по-

ходження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини, — і, застовуючи їх, створює портрети окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями (споріднення, професія, соціальне чи етнічне походження, конфесійна належність тощо), для реконструкції минулого як історії людей [13, с. 40]. Відома українська дослідниця І. Старовойтенко зазначає: «Вона (просопографія. — В. Т.) передбачає вивчення подій минулого та їхніх наслідків крізь людський чинник, вплив на їх перебіг певних особистостей, які завжди були основними фігурантами історії» [11, с. 50].

Джерела просопографії сягають XVI ст. та пов'язані з проблемою студювання історії різних соціальних груп. Але розквіт дисципліни припадає на кінець XIX ст., коли її широко використовують для відтворення історії стародавніх суспільств — Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Стародавнього Єгипту, Візантійської імперії. Значний внесок в її становлення як наукової дисципліни зробили європейські науковці Е. Ріттерлінг, Т. Франке, Г. Альфреді, Д. Форні, Ж. Лоран та ін. Завдяки методам просопографії вчені створювали соціальний портрет або колективну біографію різних прошарків суспільства чи професійних угруповань [10, с. 8–9; 9, с. 424].

Теоретичні підвалини дисципліни заклав відомий французький учений, один із засновників школи «Анналів» Л. Февр, який вважав основним завданням історика відтворення «живої історії», а її центральним персонажем — людину минулого з усіма притаманними їй особливостями. Школа «Анналів» започаткувала новий напрям досліджень — «нову сімейну історію», що розглядала історію кожної особистості в контексті сучасного їй суспільства, її соціального та родинного походження [11, с. 2; 9, с. 424–425].

У такий спосіб сформувалися два основні напрями розвитку просопографії: перший — дослідження соціальних, професійних, етнонаціональних груп (Life History), другий — родинна історія (Family History) [13, с. 40; 11, с. 426].

Нині в західноєвропейській науці просопографічні дослідження активно застосовують для висвітлення соціальної історії різних історичних періодів, зокрема середньовіччя. Грунтовні праці присвячені студюванню державної бюрократії Франції, персонального складу італійських судів, німецьких ченців тощо.

Просопографічні студії фактично здійснювалися і за радянських часів, хоча саме так їх не називали. Стосувалися вони переважно соціальної історії періоду середньовіччя. Плідно в цьому напрямі працювали М. Бичкова, С. Веселовський, В. Кобрін, В. Янін, О. Зимін та ін.¹ Значний внесок у з'ясування процесу формування російського купецтва зробив А. Аксьонов².

В українській історіографії основу для розвитку просопографії заклали такі історики, як М. Максимович, В. Антонович, О. Лазаревський, В. Модзалевський та ін.³

Після десятиліть занепаду вітчизняної історичної науки за радянських часів наприкінці 1980-х років означилися певні зміни, що привели до поживлення професійних дискусій, висвітлення малодосліджених чи раніше заборонених тем, до формування нових поглядів і на весь історичний розвиток України, і на окремі моменти її минулого, до врахування європейського досвіду, зокрема методів історичного пізнання.

Результатом нових реалій стала поява навчального посібника «Спеціальні історичні дисципліни», підготовленого авторським колективом на чолі з професорами В. Замлинським та М. Дмитрієнко. Тут було вміщено статті про 60 спеціальних галузей історичної науки, зокрема про просопографію⁴. Ця невеличка стаття була однією з пер-

---

¹ Бычкова М. Состав класса феодалов России в XVI в.: Историко-генеалогическое исследование. Москва : Наука, 1986. 226 с.; Веселовский С. Исследования по истории класса служилых землевладельцев. Москва : Наука, 1969. 584 с.; Его же. Дьяки и подьячие XV–XVII вв. Москва : Наука, 1975. 608 с.; Кобрин В. Власть и собственность в средневековой России (XV–XVI вв.). Москва : Мысль, 1985. 278 с.; Янин В. Новгородские посадники. Москва : Изд-во МГУ, 1962. 388 с.; Зимин А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. Москва : Наука, 1988. 350 с.

² Аксенов А. Генеалогия московского купечества XVIII в. Из истории формирования русской буржуазии. Москва : Наука, 1988. 189 с.; Его же. Очерки генеалогии уездного купечества XVIII в. Москва : Наука, 1993. 219 с.

³ Максимович М. Бубновская сотня. *Максимович М. Собр. соч. : в 3-х т.* Киев : [б. изд.], 1876. Т. I: Отдел исторический. С. 747–834; Его же. Письма о князьях Острожских. (К графине А. Д. Блудовой). *Там же*. С. 164–195; Антонович В. Паны Ходаки, воротили городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст. *Киевская старина* 1882. Февраль. Т. 1. С. 233–261; Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов (1672–1805). *Киевская старина*. 1899. Т. 64. Январь. С. 101–133; Его же. Люди старой Малороссии. Семья Скоропадских (1674–1758). *Исторический вестник*. 1880. Т. 2. Август. С. 710–730; Его же. Люди старой Малороссии. *Киевская старина*. 1882. Т. 1. Январь. С. 101–125; Март. С. 479–498; Т. 3. Август. С. 243–258; 1884. Т. 8. Январь. С. 51–82; Т. 12. Май. С. 1–20; 1886. Т. 14. Январь. С. 1–16; Т. 16. Июль. С. 443–455; 1887. Т. 18. Июнь–июль. С. 379–395; Август. С. 627–637; 1888. Т. 23. Ноябрь. С. 364–373; Его же. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. *Русский архив*. 1875. № 1. С. 91–97; № 3. С. 311–325; № 4. С. 439–452; № 7. С. 248–264; № 8. С. 402–409; № 11. С. 297–308; 1876. № 12. С. 437–455; Модзалевский В. Генеральный судья Иван Чарныйш и его род. *Киевская старина*. 1904. Т. 84. Март. С. 315–317; Т. 85. Апрель. С. 1–35; Май. С. 193–230; Його ж. Гути на Чернігівщині / За ред. та з передм. М. Біляшівського. Київ : З друкарні Української академії наук, 1926. 191 с.

⁴ Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / В. Замлинський, М. Дмитрієнко, Т. Балабушевич та ін.; за ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ : НМК ВО, 1992. 324 с.

ших у вітчизняній історіографії. На відміну від інших, структурованих статей, що містили чітке визначення дисципліни, її дослідницькі завдання, огляд джерельної бази та історії розвитку, про просопографію було надано обмаль відомостей⁵. Але все ж визначалося, що вона «займається пошуком, атрибуцією та зведенням біографічних та всіляких інших даних (зовнішність, риси характеру та особисті якості, родинні зв'язки, сфера діяльності, кар'єра, різні життєві обставини тощо) про осіб, згаданих в історичних джерелах, з метою максимального повного відтворення минулого як історії людей»⁶. У статті наголошувалося і на тому, що просопографія застосовується для створення колективних портретів⁷.

1993 року Н. Яковенко в монографії «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» зазначила основне завдання просопографії: «Відтворюючи типову групу представників суспільства в той чи інший період і в певному середовищі, просопографія детально досліджує їхнє майнове становище, заняття, кар'єру, стиль поведінки, групову психологію тощо і на цій основі робить загальні висновки про даний соціум»⁸.

На жаль, від того часу розвідок, що стосуються теоретичних засад дисципліни, з'явилося небагато. А проблеми тут існують. Перша і найважливіша: чи є просопографія спеціальною історичною дисципліною, чи тільки методом специфічного дослідження. Друга важлива проблема: чи завданням просопографії є лише створення колективних портретів, чи вона може використовуватися для створення ґрунтовної біографії окремої особистості. Тобто, чи не підміняє вона дослідницькі завдання біографістики як спеціальної галузі історичної науки?

У 1997 р. в збірнику матеріалів науково-практичної конференції «Український біографічний словник: історія та проблематика створення» було опубліковано доповідь Я. Дашкевича «Об'єктивне і суб'єктивне у просопографії», у який відомий історик окреслив перспективи її розвитку [4]⁹ та дисциплінарний статус. Він вважав про-

⁵ Там само. С. 246–247.

⁶ Там само. С. 246.

⁷ Там само. С. 247.

⁸ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ : Наукова думка, 1993. С. 8.

⁹ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. Український біографічний словник: історія та проблематика створення. Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). Львів : [б. в.], 1997. С. 40–47. Передрук : Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Дашкевич Ярослав. Майстерня історика : Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк*. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. С. 238–244.

сопографію, як і біографістику, не окремою галуззю історичної науки, а напрямом досліджень. Причому завдання біографістики дослідник формулював як збір та публікацію найважливіших відомостей, що входять до складу життєпису. «Результатом цього напрямку досліджень, — писав історик, — стають біографії з обов'язковим, якщо це реально, заповненням — можна так висловитися — усіх граф особової анкети, складеної згідно з певними науковими довідково-інформаційними параметрами». Просопографію ж він називає «вищим ступенем біографістики», яка «розвивається по лінії поширення, розгортання, поглиблення біографії шляхом врахування гуманних, людських аспектів» [4, с. 238]. На наш погляд, таке трактування просопографії, як і біографістики, значно знижує їхній дисциплінарний статус, обмежує дослідницьке поле та перспективи розвитку.

Значна частина вітчизняних науковців вважають просопографію спеціальною галуззю історичної науки, що має міждисциплінарний характер, оскільки вона виникла на перетині соціальної історії, генеалогії, біографістики, антропології, етнопсихології, демографії тощо [13, с. 40–41]. Про це свідчить і запровадження просопографії до навчального посібника «Спеціальні історичні дисципліни: довідник», рекомендованого Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів¹⁰. У статті, уміщеній у довіднику, Н. Миронець та І. Старовойтенко визначають статус просопографії як окремої історичної дисципліни, викладають історію її становлення, формулюють її завдання, окреслюють джерельну базу [9, с. 424–431]. Аналогічну думку висловлює І. Старовойтенко в статті «Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень»: «...актуальним для сучасної української історичної науки є визнання просопографії як джерелознавчої спеціальної історичної дисципліни...» [11, с. 57]. У цій розвідці авторка, незважаючи на низку дискусійних тверджень, наводить ґрунтовний аналіз теоретично-методологічних засад просопографії, викладених у працях групи науковців [11, с. 55–66].

А відомий український історик С. Світленко зазначає, що просопографія є важливою та цікавою галуззю спеціальних історичних дисциплін, мета якої — пошук, атрибуція і зведення біографічних та всіх інших даних про осіб, котрі згадані в історичних джерелах, для найбільш повного і глибокого відтворення минулого людини¹¹.

¹⁰ Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Войцехівська, В. Томазов, М. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

¹¹ Світленко С. Просопографічні джерела про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70–80-х рр. XIX ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. Число 2. С. 60.

Російська дослідниця М. Петрова, зазначаючи наявність дискусії про статус цієї галузі історичної науки, — упевнена прихильниця погляду на просопографію як окрему спеціальну історичну дисципліну [10, с. 8].

Але значна кількість науковців вважають просопографію лише історичним методом чи комплексом методик та підходів для створення розгорнутої біографії певної особи або колективного портрета. Наприклад, С. Ляшко вважає «шлях розкриття змісту біографій через просопографію цілком справедливим, оскільки такий підхід робить біографію людянішою»¹². І. Старовойтенко подає визначення просопографії в тому самому ключі: «Цей якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрета, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі “живу” людину в сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать, називається просопографією» [12, с. 7]. Хоча при цьому дослідниця визнає за нею статус окремої дисципліни [12, с. 6, 8]. Дуже часто прибічники цього напрямку в просопографії взагалі намагаються не торкатися складних теоретико-методологічних проблем, а лише обґрунтовують можливості цієї дисципліни для досягнення запропонованих ними дослідницьких цілей [1; 8; 16].

Треба зазначити, що просопографія в XIX ст. розглядалася як метод дослідження, але з часом сформувалася як окрема галузь історичної науки, що має притаманний тільки їй комплекс соціогуманітарних методик для опрацювання джерел різного типу і характеру та створення оригінального наукового продукту.

Дискусійне також питання про завдання просопографії: те, що вона є єдиною галуззю історичної науки, яка спрямована на створення колективного портрета певної групи людей, поєднаних низкою спільних рис (соціальне та етнічне походження, віросповідання, рівень освіти, професійна належність тощо) [8; 2; 3; 6; 5]¹³ — це цілком зрозуміло, а те, чи є об'єктом її дослідження «конкретна особа в сукупності всіх її взаємозв'язків і виявів» [11, с. 57], потребує подальшого обговорення, зокрема в колі фахівців із біографістики.

Створюючи просопографічну розвідку, треба насамперед визначити джерельну базу для опрацювання. Успішне розв'язання цієї початкової проблеми дослідження забезпечує позитивний результат.

¹² Ляшко С. До питання просопографії. *Бібліотека. Наука. Культура. Інформація* : Наукові праці НБУ ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 1998. Вип. 1. С. 444.

¹³ Божилів І. Фамілія на Асеневиці (1186–1460). *Генеалогія і просопографія*. Софія : Изд. на БАН, 1985. 504 с.

А втім, просопографічні джерела надзвичайно різноманітні й охоплюють майже всі свідчення, що містять інформацію про людину.

Нині не існує усталеної класифікації просопографічних джерел. Однією з перших в українській історіографії є спроба І. Старовойтенко, яка запропонувала поділити їх так:

1. Офіційні документи та папери конкретних осіб, під якими розуміють атестати, свідоцтва, паспорти, посвідчення; у них фіксуються дата та місце народження, освіта, рівень успішності в навчальних закладах тощо;

2. Довідково-статистичні документи зі списками осіб, які містять біографічні відомості, а інколи навіть особистісні характеристики;

3. Генеалогічні джерела — родовідні дерева, родоводи (імовірно, ідеться про родовідні описи, оскільки родовідне дерево — це теж родовід. — *В. Т.*), родовідні легенди;

4. Судово-слідчі справи, зокрема протоколи допитів, вироки, доноси тощо;

5. Джерела особового походження, які є базовими для створення просопографічного портрета:

а) автобіографічні матеріали;

б) приятельське та родинне листування;

в) мемуари;

6. Фотографії, що відтворюють зовнішній вигляд особи, її родинне та приятельське оточення;

7. Зразки почерку;

8. Наукові та художні твори відомих учених і митців як форма самовираження особистості [11, с. 60–64].

Близька до цієї класифікація, запропонована І. Старовойтенко в співавторстві з Н. Миронець. Щоправда, авторки застерігають, що вона стосується просопографічних студій, об'єктом яких є «персоналії нової та новітньої історії». Але тут чомусь не згадані генеалогічні джерела, хоча без них складно уявити адекватний просопографічний портрет. Серед «джерел особового походження» фігурують маргіналії, що, на наш погляд, правильно. До фотографій додаються кінодокументи, що теж цілком доречно [9, с. 429–430].

До цієї класифікації, загалом докладної, маємо певні зауваження. Видається, що джерела в ній групуються за різними критеріями. Зокрема, некоректним є формулювання «Офіційні документи та папери конкретних осіб», оскільки довідково-статистичні джерела та судово-слідчі справи теж є документами офіційного походження. До того ж судово-слідчі справи можуть бути і «паперами конкретних осіб».

Ще складніше з «генеалогічними джерелами», оскільки вони бувають як офіційного походження, так і приватного. Перші — резуль-

тат діяльності певних державних інституцій (у Російській імперії це Палата родовідних справ, пізніше Департамент герольдії Урядуючого Сенату), зокрема родовідні книги, дипломи на дворянство та почесне громадянство, перевірені родовідні таблиці тощо. А приватними є родовідні легенди, генеалогічні хроніки та літописні, власні дослідження представників роду та ін. До того ж родовідні дерева часто належать до візуальних, зображувальних джерел, а перекази про походження роду — до вербальних¹⁴.

Зображувальними чи візуальними джерелами є кінофотодокументи. Не дуже зрозуміло, чому автори проігнорували інші зображувальні джерела — портрети (живописні, графічні, скульптурні). Деякі категорії джерел, важливих для просопографічного дослідження, взагалі не потрапили до цієї класифікації, наприклад, речові.

Тому пропонуємо класичний для джерелознавства поділ просопографічних джерел:

1) вербальні (родинні перекази й легенди; спогади членів родини, друзів, колег та ін.);

2) речові (нагороди, реліквії, одяг, предмети побуту, надгробні пам'ятники тощо);

3) візуальні (насамперед — фотографії, відеозйомка, портрети);

3) писемні.

Серед останніх можна виокремити документи *офіційного походження* — метричні записи та свідоцтва, паспорти, атестати, дипломи, послужні списки, трудові книжки, медичні довідки, документи на майно тощо) — та *неофіційного (приватного)* — мемуари, щоденники, листування та ін.

Не всі джерела мають однакову інформативність та достовірність. Звичайно, писемні — різноманітніші та змістовніші. Серед них найдостовірніші — документи офіційного походження, тобто ті, що утворилися в результаті роботи державних органів. А листування, щоденники, мемуари, які можуть бути надзвичайно насичені відомостями, є ненадійним джерелом, оскільки з'явилися в процесі діяльності певної особи та є суб'єктивними. Вони можуть містити перекручення та помилки і потребують критичного ставлення, перевірки, підтвердження іншими документами.

Робота з просопографічними джерелами потребує від дослідника, окрім джерелознавчого хисту, ще й значної обізнаності з принципами функціонування державної машини та адміністративно-територіальним поділом у різні історичні часи. До того ж треба пам'ятати, що на

¹⁴ Докладніше див.: [14; 15, с. 171–211].

фондоутворення впливали і такі чинники, як соціальна стратифікація та релігійна належність.

На жаль, методика просопографічного дослідження досі недостатньо розроблена. І. Старовойтенко у своїх працях акцентує на проблемі створення «об'єктивного й правдивого просопографічного портрета особистості», що, на її погляд, має обов'язково містити такі компоненти:

- походження особи, її генеалогічне коріння, роль спадковості у формуванні певних інтелектуальних здібностей, час і місце народження, релігійна належність, підданство чи громадянство, материнська мова, родинне оточення та сімейні традиції, особливості виховання, вплив цих чинників на світогляд і ментальність особистості;

- освіта, здібності, схильність до навчання та певних галузей знання, мотивації у виборі професії, особливості кар'єрного зростання, участь у суспільно-політичному житті;

- дружнє оточення та взаємовпливи особистості і людських колективів — колег, друзів тощо;

- антропологічний тип особи, її зовнішність, особливості поведінки, вміння спілкуватися, манера одягатися, звички;

- характер, особливості внутрішнього світу, темперамент;

- основні віхи особистого життя та їхній вплив на професійну та творчу діяльність;

- фізичне та психічне здоров'я [9, с. 427–428]¹⁵.

Цікаво, що цей перелік дослідниця запропонувала із зауваженням, що в просопографічному портреті непересічної особистості є такі рубрики: «мотиви найвідоміших вчинків, які закарбували ім'я діяча в історії» чи «причини піднесення і спадів у діяльності творчих особистостей» [9, с. 428].

Але, звісно, що об'єктом просопографії можуть бути звичайні люди. Загалом, запропоновані дослідницею компоненти для створення просопографічного портрета є цілком прийнятними, хоча, звичайно, можуть корегуватися залежно від мети дослідження.

Про колективний портрет немає загальних теоретичних розробок. Кожен дослідник рухається за власним розумінням. А втім, створення портрета певної просопографічної групи, зокрема кривоспоріднених спільнот, — досить специфічне дослідження. Трактування поняття «просопографічна група» впливає із загального визначення просопографії як спеціальної історичної дисципліни та розуміється як певна історична людська спільнота, що має однакові визначальні ха-

¹⁵ Приблизно такі самі категорії І. Старовойтенко пропонує і в інших своїх працях.

рактики — кривну спорідненість, професійну, соціальну, релігійну, етнічну належність тощо. Так само «кривноспоріднена спільнота» є просопографічною групою, представники якої пов'язані між собою всіма видами споріднення: належать до одного роду, родичі за жіночими лініями та посвоячені.

Успішне створення колективного портрета кривноспорідненої спільноти потребує застосування підходів та стратегій з арсеналу різних соціогуманітарних наукових галузей — антропології, соціології, демографії, зокрема генеалогії. Тому пропонуємо використовувати і генеалогічну методику опрацювання зібраного матеріалу. Її запропонував відомий французький генеалог П. Дюрі в дослідженні «La généalogia» («Генеалогія»). Учений концентрує увагу на основних етапах обробки відомостей. Перший — складання *генеалогічного досьє* на кожного представника досліджуваного роду, до якого залучаються різні за типом, видом, походженням, місцем зберігання документи, що комплектуються відповідно до складеного фахівцем рубрикатора. П. Дюрі пропонує, наприклад, такі розділи:

1. Громадянський стан — документи про народження, смерть тощо;
2. Сімейний стан — свідоцтва про шлюб, розлучення, шлюбні контракти тощо;
3. Національність — походження, громадянство, еміграційні документи тощо;
4. Зовнішній вигляд та фізичний стан — фотографії, портрети, медичні відомості про стан здоров'я тощо;
5. Віросповідання — акти про хрещення, вінчання, відспівування та ін.;
6. Освіта — дипломи, атестати тощо;
7. Кар'єрне зростання та соціальний стан — накази про призначення на посаду та звільнення, подяки, документи про нагородження та відзнаки, доповідні, покарання, скарги та ін.;
8. Фінансовий стан — банківські документи, боргові квитанції, майнові документи тощо [15, с. 29–30].

Звичайно, відповідно до об'єкта дослідження можна використовувати й інші рубрики.

Другим етапом є складання генеалогічної карти на кожного представника досліджуваного роду. Картка резюмує дані досьє, концентрує всю зібрану генеалогічну інформацію у стислішій формі. Рубрикатор картки складається відповідно до рубрикатора генеалогічного досьє [15, с. 30].

Ця методика дає змогу здійснити всебічний аналіз наявного матеріалу, зокрема ідентифікувати певних осіб (що непросто, оскільки в

один час та в одному місці діяли представники роду з однаковими іменами), вияснити складну систему споріднення між ними, реконструювати біографії, з'ясувати основні напрями діяльності, а також порівняти отриману інформацію, щоб висвітлити спільне (типове) та індивідуальне в життєвих історіях кожного.

Така дослідницька стратегія не унікальна. Ще в другій половині ХХ ст. в генеалогії чітко простежується тренд на зближення з просопографією — зростає інтерес до вивчення проблем функціонування в суспільстві соціальних груп. Першість у розробці цього напрямку сучасної генеалогії належить французьким ученим. Вони пропонували розширювати джерельну базу, розробляти методику роботи з великими однорідними групами джерел, співпрацювати з демографами, соціологами та ін.¹⁶

Одним із яскравих прибічників цього напрямку генеалогії є французький науковець М. Перонне. Прагнучи досліджувати не просто окремих рід, а родинний клан, що давало уявлення про функціонування в суспільстві цілих соціальних груп, французький дослідник був активним пропагандистом використання генеалогічних карток, які вважав основним робочим інструментом [15, с. 31].

Прихильність до такої методики пов'язана також із запропонованим у 50-і рр. ХХ ст. французьким ученим Л. Анрі методом «відновлення історії родини», що використовував машинні способи обробки історичної інформації. Використання генеалогічної картки дає можливість дуже просто застосувати її для таких досліджень. Отже, реконструювалась історія не просто родини чи роду, а певних кланів [15, с. 31].

Цей метод дослідження дає змогу створювати бази даних, які потім аналізуються за різноманітними параметрами. Щось подібне пропонує російська дослідниця І. Гераскова, спираючись на розробки французьких соціологів, зокрема Ж. Верже. Дослідниця репрезентувала методику аналізу інформації просопографічних баз, застосовуючи розроблену нею програму. І. Гераскова поділила процес на два етапи. На першому, що має назву «від статистики до просопографії», складається багатофайлова база даних — один із файлів містить сталі відомості про осіб, тобто роки життя, місце народження, національність тощо, а інші — змінну інформацію про тих само осіб, тобто зміни в кар'єрі, освіті, сімейному статусі, віці. Між собою ці файли

---

¹⁶ Соболева Н. Некоторые аспекты методики генеалогических исследований в современной французской литературе. История и генеалогия: С. Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогических исследований. Москва : Наука, 1977. С. 274; Медушевская О. Историческая наука и генеалогия. Вопросы истории. 1970. № 2. С. 187–188.

пов'язані «файлом-ідентифікатором», за допомогою якого різні типи інформації можна поєднати [12, с. 23–24]. Отже, поєднання просопографічних досліджень із комп'ютерними способами обробки інформації має значну перспективу.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можемо наголосити:

– просопографія як спеціальна історична дисципліна в українській історичній науці ще перебуває на етапі становлення, уточнення її теоретичних та методологічних засад, однак кількість праць із просопографічною проблематикою та інструментарієм постійно зростає — особливо популярними стають створення портретів певних просопографічних груп, пов'язаних між собою родинними, професійними, релігійними, етнічними чинниками;

– незважаючи на те, що частина істориків вважають просопографію методом чи напрямом наукових досліджень, наполягаємо, що вона є спеціальною історичною дисципліною та здатна самостійно розв'язувати важливі та актуальні проблеми історії;

– основним завданням просопографії є створення колективних портретів різних соціальних, кривоспоріднених, професійних, релігійних та інших просопографічних груп, а питання, чи є її об'єктом окремі особи, потребує подальшого обговорення в колі фахівців, оскільки, на нашу думку, це значно обмежує дослідницьке поле та подальші перспективи розвитку біографістики як спеціальної історичної дисципліни;

– особливістю просопографічних джерел є їхня надзвичайна різноманітність, розпорошеність та величезна кількість — це майже всі свідчення, що містять інформацію про людину, тому створити їхню узагальнену класифікацію — це складна наукова проблема;

– подальшої розробки та шліфування потребує і методика просопографічного дослідження.

1. Березовська Т. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Березовська / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 20 с.
2. Голубчик Г. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України : «нова сімейна історія» : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Ганна Голубчик / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
3. Гураль О. Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. XIX ст. – поч. XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 Ольга Гураль / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 2014. – 20 с.

4. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Дашкевич Я. Майстерня історика : Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Ярослав Дашкевич / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 238–244.
5. Кузьміна І. Українська гілка роду Штейнгелів: визначні постаті. Історико-просопографічне дослідження : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 Ірина Кузьміна / Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2016. – 20 с.
6. Ляшко С. Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей історичного часу та джерельної бази / Світлана Ляшко // Українська біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 110–158. http://ub.nbu.gov.ua/doc/ubi_2012_9_6
7. Матвійчук Н. Степан та Мирон Куропасі в громадсько-політичному та культурному житті української діаспори : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01 Наталія Матвійчук / Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2019. – 19 с.
8. Маурер Т. Новый подход к социальной истории университета: коллективная биография профессоров / Труды Маурер // Из истории русской интеллигенции. Сборник материалов и статей к столетию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. – СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2003. – С. 73–302.
9. Миронець Н. Просопографія / Надія Миронець, Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитріченко та ін. – Київ : Либідь, 2008. – С. 424–431.
10. Петрова М. Просопография как специальная историческая дисциплина на примере авторов Поздней Античности. Макробий Феодосий и Марциан Капелла / Мария Петрова. – СПб. : Алетея, 2004. – 232 с.
11. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень / Інна Старовойтенко // Українська біографістика. – 2008. – № 4. – С. 50–66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2008_4_4.
12. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Число 13. – С. 6–27.
13. Томазов В. Просопографія / Валерій Томазов // Енциклопедія історії України / Голова ред. В. Смолій. – Київ : Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 40–41.
14. Томазов В. Родовідні дерева як речове та візуальне джерело / Валерій Томазов // Речі та образи : матеріали конф. «Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики» (4 жовтня 2019 р., м. Київ) / Упоряд. С. Блашук, Г. Боряк, О. Ковалевська. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2020. – С. 161–173.
15. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XX т.) / Валерій Томазов. – Київ : Вид. дім «Стилос», 2006. – 284 с.

16. Чубіна Т. Просопографія як метод дослідження козацько-старшинських родів / Тетяна Чубіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С. 109–111.

REFERENCES

1. Berezovska, T. (2003). *Rid Arkasiv: prosopohrafichnyi portret na istorychnomu tli* [The Arkases: prosopographic portrait on the historical background of the day]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa, Ukraine: Odeskyi natsionalnyi universitet in. I. I. Mechnykova. [In Ukrainian].
2. Holubchuk, H. (2003). *Rid Markovyichiv-Markeyvich u kulturno-hromadskomu zhytti Ukrainy: "nova simeina istoriia"* [The Markovyiches-Markeviches in the cultural and public life of Ukraine: "a new family history"]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Dnipropetrovsk, Ukraine: Dnipropetrovskyi natsionalnyi universitet im. I. I. Mechnykova. [In Ukrainian].
3. Hural, O. (2014). *Dzherelna baza prosopohrafichnoho portreta rodyny Starytskykh (40-i rr. 19 st. – poch. 21 st.)* [The source base of the prosopographic portrait of the Starytsky (1840s – early 21st century)]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, Ukraine: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
4. Dashkevych, Ya. (2011). Obiektivne i subiektivne v prosopohrafii [Objective and subjective in prosopography]. In Ya. Dashkevych. *Maisternia istoryka: Dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny* (A. Hrechylo, M. Kapral, & A. Feloniuk (Eds.), pp. 238-244). Lviv, Ukraine: Piramida. [In Ukrainian].
5. Kuzmina, I. (2016). *Ukrainska hilka rodu Shteinheliv: vyznachni postati. Istoryko-prosopohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian branch of the Steingels: prominent figures. Historical and prosopographic research]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
6. Liashko, S. (2012). Zhyttiepys rodu Hamchenko: problemy prosopohrafii v konteksti osoblyvosti istorychnoho chasu ta dzherelnoi bazy [Biography of the Gamchenkos: problems of prosopography in the context of the peculiarities of historical time and source base]. *Ukrainska Biohrafistyka*, 9, 110-158. Retrieved from http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2012_9_6 [In Ukrainian].
7. Matviichuk, S. (2019). *Stepan ta Myron Kuropasi v hromadsko-politychnomu ta kulturnomu zhytti ukrainskoi diaspory* [Stepan and Myron Kuropasi in the socio-political and cultural life of the Ukrainian diaspora]: avtoref. kand. ist. nauk: 07.00.01. Ostroh, Ukraine Natsionalnyi universitet "Ostrozka akademiia". [In Ukrainian].
8. Maurer, T. (2003). Novyi podkhod k sotsialnoy istorii universiteta: kolektyvnaia biografiia professorov [A new approach to the social history of the university: a collective biography of professors]. In *Iz istorii russkoy intelligentsii. Sbornik materialov i statei k stoletiiu so dnia rozhdeniia V. R. Leikinoi-Svirskoi* (pp. 273-302). St-Peterburg, Russia: Dmitrii Bulavin. [In Russian].
9. Myronets, N. & Starovoitenko, I. (2008). Prosopohrafiia [Prosopography]. In I. Voitsekhivska, V. Tomazov, M. Dmytriienko etc. *Spetsialni istorychni dystsypliny* (pp. 424-431). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].

10. Petrova, M. (2004). *Prosopografiia kak spetsialnaia istoricheskaia distsiplina na primere avtorov Pozdnei Antichnosti. Makrobii Feodosii i Martian Kapella* [Prosopography as a special historical discipline on the example of the authors of Late Antiquity. Macrobius Theodosius and Martianus Capella]. St-Peterburg, Russia: Aleteia. [In Russian].
11. Starovoitenko, I. (2008). Prosopohrafichniy portret osobystosti u konteksti suchasnykh zavdan biohrafichnykh ta istorychnykh doslidzhen [Prosopographic portrait of the individual in the context of modern tasks of biographical and historical research]. *Ukrainska Biohrafistyka*, 4, 50-66. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2008_4_4. [In Ukrainian].
12. Starovoitenko, I. (2006). Prosopohrafiia: pidkhody do traktuvannia zmistu naukovi dystsypinky v istoriohrafi [Prosopography: approaches to the interpretation of the content of scientific discipline in historiography]. In *Spetsialni Istorychni Dystsypliny: Pytannia Teorii ta Metodyky*, 13, 6-27. [In Ukrainian].
13. Tomazov, V. (2012). Prosopohrafiia [Prosopography]. In V. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, pp. 40-41). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
14. Tomazov, V. (2020, October). Rodovidni dereva yak rechove ta vizualne dzherelo [Family trees as a material and visual source]. In *Rechi ta obrazy. Proceedings of the Conference "Spetsialni istorychni dystsypliny u konteksti "rechovoho" ta "vizualnoho" povorotiv evropeiskoi humanitarystyky"* (2019, October 4) (pp. 161-173). Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
15. Tomazov, V. (2006). *Henealohiia kozatsko-starshynskykh rodiv: istoriohrafiia ta dzherela (druha polovyna 17 – pochatok 20 st.)* [Genealogy of Cossack-starshina families: historiography and sources (second half of the 17th – beginning of the 20th century)]. Kyiv, Ukraine: Stylos. [In Ukrainian].
16. Chubina, T. (2009). Prosopohrafiia yak metod doslidzhennia kozatsko-starshynskykh rodiv [Prosopography as a method of research of Cossack-starshina families]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*, 26, 109-111. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 20.12.2021 р.

Valerii TOMAZOV, D.Sc. (History), Head of the Sector of Genealogical and Heraldic Research of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Prosopography: Disciplinary status and research opportunities.

This article is devoted to prosopography, one of the special historical disciplines that have been constantly in the focus of considerable attention by Ukrainian historians during some recent decades. *The purpose of research* is to highlight the significant theoretical issues: the disciplinary status of prosopography, its goals, research strategies and methodological approaches, as well as the source base. In our research, we applied both general and special-historical *research methods* – historical-genetic, typological, analytical, system-structural, as well as the method of interpretive synthesis. Besides, the methods and procedures of archival, source and bibliographic heuristics, classification and verification of sources were used. *The scientific novelty* is to try to justify the disciplinary status

of prosopography, to determine its objectives and goals, to offer a classification of sources and research methods. We *studied* the history about formation of the discipline and modern tendencies of its development, the contribution of national historians into formation of its theoretical foundations, as well as the sources to create a prosopographic portrait. **Conclusions.** Prosopography as a special historical discipline in Ukrainian historical science is still at the stage of formation, clarification of its theoretical and methodological principles. Despite the fact that some historians consider prosopography as a method or direction of scientific research, it is a special historical discipline, as it can solve the important and urgent problems of history. The peculiarity of prosopographic sources is their extraordinary diversity, scattering and huge amount – this is almost all the evidence that contains the information about human. Therefore, it is a difficult scientific problem to create their generalized classification. Further development and refinement requires the methodological approaches and research strategies of prosopographic studies.

Key words: prosopography, special historical discipline, prosopographic group, collective portrait, biography, sources, research methods.

*Інна Володимирівна ГОЛУБОВИЧ,
доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
(Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3459-3417>
golubinna17@gmail.com*

БІОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ «ПЕНТАКЛЬ» ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ ПОПОВОЇ

У публікації корпус монографій відомої одеської дослідниці, історика-методолога, професора Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Тетяни Миколаївни Попової представлений як тематична, проблемна, стильова цілісність. У 2007–2021 рр. було видано п'ять книжок: «Істориографія в лицах, проблемах, дисциплінах: Из истории Новороссийского университета» (Одеса, 2007), «Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций» (Одеса, 2017), «Дисциплінарний образ науки: підходи и понятия» (Одеса, 2019), «Авто-био-историографические заметки» (Одеса, 2020), «Петр Михайлович Бицилли: портрет в манере “сфумато”» (Одеса, 2021»). Основними напрямками дослідження авторки є дисциплінарна історія істориографії, біоісториографія і регіональна істориографія, біциллієзнавство. Наголошується, що Т. М. Попова сформулювала власний образ науки — проблемно-дисциплінарний, структура якого складається з двох взаємопов'язаних інституційних пластів: проблемна організація науки (так званий передній край науки — проблемно орієнтовані дослідження) і дисциплінарна організація науки, компоненти якої — наукова і навчальна дисципліни. Доведено, що представлений корпус праць суттєво збагатив інтелектуальний ландшафт вітчизняної історичної науки та міждисциплінарної гуманітаристики.

Ключові слова: Т. М. Попова, П. М. Біциллі, біоісториографія, дисциплінарний образ науки, дисциплінарні повороти, біографічний поворот, біо-портрет, біо-модель, манера та принцип «сфумато».

Справжнє творче акме характерне в останні роки для відомого українського історика-методолога, професорки Одеського національного університету Тетяни Миколаївни Попової. Протягом 2007–2021 років вона написала і видала п'ять книжок, які викликали значний резонанс серед дослідників, що представляють не лише історичну науку, а й ширше міждисциплінарне коло гуманітаристики. Це — «Істориографія в лицах, проблемах, дисциплінах: Из истории Новороссий-

ского университета» (Одеса, 2007), «Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций» (Одеса, 2017), «Дисциплинарный образ науки: подходы и понятия» (Одеса, 2019), «Авто-био-историографические заметки» (Одеса, 2020), «Петр Михайлович Бицилли: портрет в манере “сфумато”» (Одеса, 2021») [10, 11, 12, 13, 14].

Усі книжки взаємопов'язані між собою за багатьма ознаками:

- *за тематикою* (основними напрямками дослідження автора є дисциплінарна історія історіографії, біоісторіографія і регіональна історіографія, біциллієзнавство);

- *за стрижнем* (історіографія як історія історичної науки);

- *за стилістикою* (авторська неповторна манера письма, мозаїчно-фрагментний підхід до конструювання тексту (концептуально навантажені епіграфи, ремарки, екскурси, біо-етюди, абриси, штрихи тощо), синтетичне поєднання теоретичних розділів із конкретно-історіографічними;

- *за принципом повтору* — смислового, композиційного, структурного — як визначальної характеристики структури тексту-пентакля (усі книжки багато в чому містили матеріал попередніх опублікованих статей із доповненнями, корекцією і виправленнями; кожна наступна книжка органічно пов'язана з попередніми, тому авторка використовувала метод повторів — дублювалися цитати, епіграфи, думки, фрази, абзаци та ін., але в певному іншому, новому контексті і з конкретною цільовою установкою; ідея повторів була запозичена у Ф. Броделя і особливо — у П. М. Біциллі.

Смислову єдність усьому «п'ятикнижжю» надає також вірність історика-методолога особливо шанованим нею мислителям. Це насамперед Акутагава Рюноске, Мішель Фуко, Іммануїл Валлерстайн, Рендалл Коллінз, П'єр Нора, Ян Парандовський, Ерік Соловйов, Петро Біциллі. Останнього — історика, теоретика-методолога історичної науки, культуролога, видатного представника професорсько-викладацької корпорації Імператорського Новоросійського університету, Т. М. Попова, яка гідно продовжує традиції цієї славетної корпорації, виділяє пріоритетно.

Після загальної характеристики всього корпусу текстів звернемося до стислого огляду кожного з них. Перша книга— «Історіографія в особах, проблемах, дисциплінах: З історії Новоросійського університету» (Одеса, 2007) [13] була написана до 75-річчя історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, студенткою, аспіранткою, викладачкою, професоркою якого Т. М. Попова була з 1966 до 2015 рр. Цю працю авторка вважає базовою: у ній сконцентрована вся вихідна дослідницька проблематика і основна

джерельна база, насамперед архівна. У пошуках оптимальної структури та шляхів розв'язання проблеми поєднання теоретичних і конкретно-історичних / історіографічних сюжетів дослідниця звертається до текстів П. М. Біцилли, зокрема, до його «Нарисів історії історичної науки» (Прага, 1925) [2]. Біцилли-«екскурси» дали змогу з'єднати різноплановий матеріал: за змістом у книжці три великі конкретно-історіографічні розділи («Проблемно-дисциплінарна структура історичних досліджень у Новоросійському університеті», «Олексій Іванович Маркевич: портрет в інтер'єрі», «Долі вчених» (біо-етюди про Є. М. Щепкіна, В. Е. Крусмана і П. М. Біцилли) і чотири теоретичні екскурси: «про історіографічний процес», «про історіографічні моделі», «про інституціалізацію історіографії», «про біоісторіографічні дослідження». Вступна і заключна частини праці також переважно теоретично насичені і демонструють авторський підхід до розуміння історіографічної науки в дисциплінарному, регіональному та персональному вимірах. У заключній ремарці «Вступу» авторка розкриває пояснювальну тріаду змісту і обраної форми книжки: «Про сюжети», «Про стиль», «Про наміри» [13, с. 19–20]. Квінтесенція авторської індивідуальної позиції сформульована так: «Автор далекий від конструювання синтетичних полотен, прямих узагальнень і позитивної категоричності, від хрестоматійної «пояснювальності» і квазінаукової повчальності. Ця «версія» — одна з «можливих траєкторій нашого погляду „назад” і в „себе”» [13, с. 20]. Цей принцип Т. М. Попова сповідує і в наступних книжках.

Друга монографія — «Життєпис ученого-історика на перехресті історіографічних традицій» (Одеса, 2017) [12] присвячена проблемам біоісторіографії і регіональної історіографії. Частина перша «Біоісторіописання в контексті інтелектуальних стратегій» присвячена теоретико-методологічним проблемам біографістики загалом і біоісторіографії — складової частини історіографічної науки. Частина друга «З історії Одеського (Новоросійського) університету» містить сім біо-етюдів, присвячених професорам університету (О. Г. Брікнеру, О. І. Маркевичу, Є. М. Щепкіну, Є. П. Тріфільєву, В. Е. Крусману, А. В. Флоровському і П. М. Біцилли), а також просопографічний портрет кафедральної корпорації русистів у Новоросійському університеті [12, с. 410–430]. Такий сюжет (хоча і в лапідарному викладі) уперше представлений в українській історіографії.

Особливо корисним для кожного дослідника, залученого в поле біографістики і біоісторіописання, є авторська біографічна модель [12, с. 43–49]. Модель-«запитальник», як презентує її сама авторка, орієнтована на пошук біоінформації для аналізу життя і творчості вчених-істориків у системі дореволюційних університетів. Але ж я

наполягаю на тому, що цей варіант біоісторіографічної моделі з урахуванням можливих трансформацій відповідно до тієї чи іншої дисциплінарної програми може стати вихідним і нормативним для будь-якого дослідження в галузі інтелектуальної біографії. До того ж вона може стати регулятивом для створення біомоделей-запитальників у будь-якій іншій сфері біографістики. Можливо, із таким «розширенням» Т. М. Попова і не погодиться. Наведемо як приклад деякі рубрики: категоріальний профіль (прихильність до філософської системи, онтологічні категорії (теорії історичного розвитку), гносеологічні категорії (теорія історичного пізнання, стиль мислення (культурно-історична характеристика): просвітницький, позитивістський, неоромантичний (їх комбінація), історіографічний стиль (нарратив: сценарії, структура і архітектоніка тексту), наукове кредо; концептуальні погляди, історіографічна класифікація, приналежність до напряму, течії, школи (самоідентифікація вченого, ставлення до наукової корпоративності), категоріальний стиль (світоглядний) тощо. Така біоісторіографічна мікрофізика та інтелектуально-біографічна «дрібна пластика» в цьому разі не є дробленням та фрагментацією життєпису, а, навпаки, способом набуття широкого смислового горизонту, вектора «від біографії до Долі», атмосфери «сфумато», про яку спеціально йдеться в останній із виданих книжок.

Третя монографія — «Дисциплінарний образ науки: підходи і поняття» (Одеса, 2019) [11] — сфокусована на проблемах дисциплінаризації і інституціалізації наукового знання. Т. М. Попова стала однією з перших, хто порушив проблему дисциплінарного повороту в науці. Цьому передувало звернення авторки до проблем дисциплінарної структури науки і дисциплінарної історії (зокрема, історіографії). Нова дослідницька проблематика була тісно пов'язана з навчальною роботою: протягом багатьох років Т. М. Попова викладала бакалаврам спецкурс «Історія історичної науки (дисциплінарна історія)». Проблема дисциплінарності авторка почала розробляти тоді, коли багато вчених дисциплінарну організацію науки визнавали анахронізмом. Незважаючи на «моду в історіографії», Т. М. Попова продовжувала свою лінію досліджень, сформулювавши власний образ науки — проблемно-дисциплінарний, структура якого складається з двох взаємопов'язаних інституційних пластів: проблемної організації науки (так званий передній край науки — проблемно орієнтовані дослідження) і дисциплінарну організацію науки, компоненти якої — наукова і навчальна дисципліни [11, с. 156–158].

Однією з найважливіших для сучасної філософії та гуманітаристики є проблематика «поворотів» — фундаментальних парадигмальних, методологічних зсувів в інтелектуальному та культурному полі

(полях). Фіксується розмаїття різних «turn», формується дискурс/дискурси «поворотів». Ця складна, іноді заплутана й строката тематика набуває ґрунтовної рецепції в монографії з погляду взаємозв'язку «поворот — дисципліна» [11, с. 57]. Жоден науковець-гуманітарій не зможе залишитися байдужим до першого розділу «Сучасна наука в просторі “поворотів”» [11, с. 13–90]. Для мене (сподіваюсь, що й для читачів «Української біографістики...») особливо цікавою та евристично плідною стала здійснена Т. М. Поповою глибока аналітика «біографічного повороту», який, до речі, не так уже часто потрапляє в поле спеціальної уваги сучасних дослідників. Особливістю підходу дослідниці до «поворотів» є погляд на них із позиції історика, а не «чистого» теоретика, вона намагається перетворити дискусії високого рівня абстракції в смисловий горизонт та інструментарій саме історичної науки, у складник «ремесла історика». У розділі «Варіації на тему» запропоновано авторську інтерпретацію процесів дисциплінаризації трьох галузей гуманітаристики: біографістики, історіографії та біциплієзнавства; авторка проаналізувала специфіку «дисциплінарного руху» цих сфер знання і підсумковий формат — науковий статус кожної з них нині [11, с. 253–337]. Акцентування проблем дисциплінарної науки в працях багатьох зарубіжних та українських учених (О. А. Удод, Я. В. Верменич та ін.) свідчить про правильний напрям, обраний Т. М. Поповою.

Четверта книжка «Авто-біо-історіографічні нотатки» (Одеса, 2020) [10] — не монографічна, вона є різновидом мемуарної літератури і присвячена одеському істфаку (історичному факультету ОНУ імені І. І. Мечникова). У передмові, яка названа «Штрихи попередні», уточнюється жанр книжки: не канонічні мемуари, а «калейдоскоп образів», образів людей, ситуацій, зустрічей, «які сприяли саме такій конфігурації всяких перипетій, якими був насичений мій шлях» [10, с. 6]. І оскільки сучасна міждисциплінарна гуманітаристика, служінню якій присвятила себе авторка і головна героїня «Авто-біо-історіографічних нотаток», легітимувала «право на інтертекстуальність», відкритий взаємний діалог і спів-присутність текстів, Автора і Читача, дозволює собі доповнити жанрову специфіку книжки метафорою «магічний кристал», приводи для якої дає, зокрема, і магічний, таємничий фрагмент книги — «Астрологічні оди». Т. М. Попова творчо і новаторськи підходить до архітектоніки своїх книжок. Назви розділів, відступів, приміток, екскурсів, додатків завжди глибоко методологічно продумані і завжди дуже індивідуальні (наприклад, режими письма: ремарка-анонс, ремарка-екскурс, ремарка-теза, ремарка-штрих, акцент, абрис тощо). За яскравими назвами «Авто-біо-історіографічних нотаток» — «штрихи попередні», «штрихи підсумкові», «індивідуаль-

ний маршрут: контур» тощо — ядро авторської концепції і майже тематичний строгий розрахунок.

Структурно книга містить різноплановий матеріал: автобіографічний («Індивідуальний маршрут: контур»), спогади про вчителів і колег, про істфак 1960-х — початку 2000-х рр. («Слідами минулого: фрагменти»), поетичні опуси («Із особистого архіву»: жартівливі «Астрологічні оди», присвячені вчителям, колегам і близьким), біо-бібліографію, літературу про автора і фотогалерею. Мемуарний жанр не заперечує основну лінію дослідницьких інтересів Т. М. Попової — історіографічну спрямованість. У ній представлені: портрети представників викладацького складу факультету в значному часовому діапазоні, роздуми про історичну освіту в порівняльному аспекті, думки авторки (що є своєрідним «категоричним імперативом») про специфіку історичної науки. Вірність учителям, вірність «атмосфері того колишнього життя, аж ніяк не такого однозначного, як його намагаються зобразити» [10, с. 7] — один із найглибших моральних уроків «Авто-біо-історіографічних нотаток». Це високий модус вірності, розважливої, ясної (тією ясністю, яка досягається очима, омитими сльозами), збагаченої досконалим знанням макро- і мікрофізики історичної тканини. Тетяна Миколаївна живе у «великому часі» смислів, активно чинить опір миттєвим вирокам. «Історик має читати все, оскільки все є історичними пам'ятками свого часу — у цьому я переконана беззастережно!» [10, с. 121]. Цей власний «категоричний імператив» підсумовує один з автобіографічних сюжетів, який змушує задуматися уважного читача.

П'ята книжка — монографія «Петро Михайлович Біциллі: портрет у манері „сфумато“» (Одеса, 2021) [14], як свідчить анотація, «присвячена Петру Михайловичу Біциллі (1879–1953), професору Новоросійського (Одеса) і Софійського університетів, видатному історику з широким діапазоном гуманітарного знання, на долю якого трагічно вплинула геополітична катастрофа початку ХХ століття. Авторка пропонує власну версію персональної історії вченого і його спадщини з акцентом на проблеми джерельної бази, стереотипів у трактуванні низки питань і помилок фактографії в сучасній літературі. Основну увагу приділено чотирьом блокам проблем: генеалогія і сімейна історія; наставники і школа; еволюція структури наукових досліджень; теоретико-методологічне кредо. Фокус авторської інтерпретації — історіографічний» [14, с. 3]. Отже, дослідниця знову зберігає вірність і своєму головному «парадигмальному» герою — П. М. Біциллі, і історіографічній настанові. Вибір підзаголовка в назві — «Портрет у манері „сфумато“» — висвітлює початкову ідею авторки: «сфумато» — це «метафора, сенс якої — невловимість, незбагненність, невичер-

пність біографічного проникнення в таємниці особистості. «Людина не дорівнює своїй біографії»: світ історичного буття, що безпосередньо сприймається дослідником, як сказав колись П. М. Біциллі, — «хаотичний і безладний, життя людини наповнене дрібними подіями — „хаосом побуту”, який у підсумку визначає доленосні „силові лінії”, а саме вони детермінують і пронизують творчий процес. Відносне подолання цієї „хаотичності” полягає у проникненні в розмаїття взаємин ученого з навколишнім світом людей, світом ідей і світом речей» [14, с. 8]. Так авторка творчо розвиває ідеї Ю. М. Лотмана, який через концептуалізацію метафори та живописної манери «сфумато» запропонував новий модус текстуального біографічного портрета [8].

Поки що виокремлює лише суттєві смислові акценти книжки, здійснені за вказаним вище принципом повтору щодо всього біоісторіографічного пентакля. Тут я дозволю собі власну інтерпретацію «сфумато» в моделі Т. М. Попової: «сфумато» не лише манера, це — принцип архітекτονіки та ідейного задуму. Згущення значущих смислових повторів і утворює дослідницьке «сфумато».

По-перше, Т. М. Попова намагається протистояти «подвійному забуттю» свого героя. «...Висловивши блискучі наукові ідеї, П. М. Біциллі через обставини не увійшов до історіографічної класики, його ім'я двічі було забуто: Радянська Україна викреслила його зі своєї офіційної науки як емігранта, а соціалістична Болгарія затаврувала як “буржуазного вченого”. Трагічний модус біографії П. М. Біциллі зумовив тривалий період „замовчування”» [14, с. 8].

По-друге, дослідниця посилює тезу «повернення імені» — не просто «увійшов», а «увірвався» в міжнародний науковий простір. А інтерес до наукової спадщини Біциллі, величезного масиву творів із різних проблем історії та соціології, філософії та культурології тощо — «сформував самостійний пошуковий ландшафт». Т. М. Попова акцентує, що «в цю спадщину входить і сам Образ Ученого з його глибокою інтелігентністю, енциклопедичною освіченістю, неймовірною скромністю... безкомпромісною відданістю Науці <...>. Основним змістом його життя було — вивчати і викладати історію, бо насамперед він був блискучим істориком. За яку б тему не брався П. М. Біциллі, саме “історичний / історіографічний стрижень” давав йому змогу розв'язувати найскладніші філософські, літературознавчі, культурологічні та політичні проблеми <...>. Нині з повною впевненістю можна зробити висновок: Петро Михайлович Біциллі належить до тих учених, масштабність спадщини яких зростає в міру наближення до них» [14, с. 7].

По-третє, теза, яке впливає з попередньої цитати: «історичний / історіографічний стрижень» домінує щодо будь-яких інших дисцип-

лінарних образів: філософ, культуролог, філолог. Це — продовження тривалої полеміки, відповідальна відповідь Т. М. Попової на ідею «перетворення» історика на філолога чи культуролога, яку часто висловлюють інші дослідники, що вивчають спадщину П. М. Біцилли.

А я наважуся на не-оптимістичну тезу: зараз ми перебуваємо в ситуації «потрійного» забуття цього вченого, який багато в чому виявився некомфортним для спрощених та ідеологізованих історичних наративів, що формуються в сучасній Україні і часто претендують на монополію. Але ж це не дивно для Петра Михайловича: він завжди був «некомфортним» для занадто ідеологізованих версій філософії історії: варто згадати драматичну історію його взаємин з евразійцями та евразійськими ідеологами. Тому вважаю вихід нової книжки про видатного вченого майже через 30 років після його символічного повернення і на тлі досить розлогої міждисциплінарної біцилліани [1], справжнім науковим та етичним учинком, який відповідає «категоричному імперативу», обраному авторкою.

Свідомо залишаю поза увагою конкретно-історичний, фактологічний складник монографії, бо хочу запросити до розмови з приводу поданого в ній історіографічного портрета П. М. Біцилли своїх добрих колег та однодумців по «біциллієзнавчому» колу, який перетворився на символічний *Invisible College* вчених, що не знає національних, дисциплінарних та інших кордонів. Моє запрошення насамперед звернене до одеського історика Валерія Левченка та болгарської незалежної дослідниці Тані Галчевої, які мають і свої авторські біцилліани. Їм варто присвятити окрему публікацію. Зазначу лише, що В. В. Левченко — один із найкращих учнів Т. М. Попової, а Т. Н. Галчева, за свідченням самої героїні цієї рецензії, багато років тому своїми аспірантськими публікаціями про П. М. Біцилли надихнула її, уже зрілого історика, змінити «інтелектуальний маршрут».

Усі книжки, що становлять творчий пентакль Тетяни Миколаївни Попової, викликали значний резонанс серед науковців України та за її межами. Назвемо зараз лише вітчизняних її співбесідників, які відгукнулися змістовними рецензіями (І. Гребцова, Г. Гребенник, Я. Калакура, Ю. Кисельова, А. Костенко, В. Онопрієнко, С. Посохов, О. Ясь [3, 4, 5, 6, 7, 9, 15, 16, 17]). Часто це не лише відгуки на конкретну книжку та її зміст, а справжній діалог високого теоретичного рівня, розмова «за гамбурзьким рахунком» щодо глобальних пізнавальних проблем і викликів історичної науки та міждисциплінарної гуманітаристики. Не випадково, наприклад, що видатний український історик Олексій Ясь завершує огляд книжки «Дисциплінарний образ науки...» своїм дослідницьким кредо, яке схоже на модус «категоричного імперативу» Тетяни Попової: «...позиція цехової відстор-

неності чи показної індиферентності в цих питаннях апріорі про-
грашна для сучасного історика» [17, с. 218].

На завершення пояснимо наш вибір назви — «*біоісторіографічний*» пентакль. З одного боку, як нам здається, біоісторіографія стала смисловою та тематичною віссю, яка єднає все представлене п'яти-книжжя. Із другого, наша розвідка неминуче тяжіє до біоісторіографічної настанови — історії про історика, бо «пентакль» створювався 14 років, якщо мати на увазі дати виходу книжок, а насправді — усе життя, якщо враховувати внутрішню історію створення циклу від перших ідей, нотаток, штрихів, ремарок, начерків, абрисів. А щодо фігури пентакля (враховуючи складну та неоднозначну семантику і контекстуальність терміну «пентакль», «пентаграма»), то, сподіваємось, що вона зміниться, бо є й інші постаті, які можуть позначити нові творчі задуми відомого одеського історика.

1. Бирман М. А. П. М. Бицилли (1879–1953). Жизнь и творчество / М. А. Бирман. – Москва : Водолей, 2018. – 444 с.
2. Бицилли П. М. Очерки теории исторической науки / проф. П. М. Бицилли. – Прага : Изд-во «Пламя», 1925. – 339 с.
3. Гребенник Г. П. О роли и особенностях биографического жанра в современной историографии / Г. П. Гребенник // Вісник Одеського національного університету. Політичні науки. – 2018. – Т. 23. – Вип. 2 (31). – С. 215–231.
4. Гребцова И. С. Биоисториография: традиции и новации в изучении высшего исторического образования в Украине [Рец. на кн.: Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2017. – 455 с.] / И. С. Гребцова // Вісник ОНУ. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – Т. 23. – Вип. 1. – С. 201–204.
5. Калакура Я. С. Исторична наука в Одеському університеті на тлі епохи і очима сучасниці [Рец. на кн.: Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета] / Я. Калакура // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2008. – Вип. 3. – С. 489–497.
6. Киселева Ю. А. Методологический и этический потенциал биоисториографии: впечатления от книги [Рец. на кн.: Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса, 2017. – 456 с.] / Ю. А. Киселева // Харківський історіографічний збірник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 16. – С. 291–295.
7. Костенко А. Біоісторіописання: синтез нового і традиційного. Огляд монографії: Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика / Татьяна Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2017. – 456 с. / Антон Костенко // Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал. – 2017. – № 3 (9). – С. 273–275.

8. Лотман Ю. М. Биография – живое лицо / Юрий Лотман // Новый мир. – 1985. – № 2. – С. 228–236.
9. Оноприенко В. И. Историография и вызовы постмодерна [Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета. – Одесса : Астропринт, 2007. – 536 с.] / В. И. Оноприенко // Наука та наукознавство: Міжнародний науковий журнал. – 2008. – № 1 (59). – С. 171–173.
10. Попова Т. Н. Авто-био-историографические заметки / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2020. – 296 с.
11. Попова Т. Н. Дисциплинарный образ науки: подходы и понятия / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2019. – 392 с.
12. Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2017. – 456 с.
13. Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета / Т. Н. Попова. – Одесса : Астропринт, 2007. – 536 с.
14. Попова Т. Н. Петр Михайлович Бицилли: портрет в манере «сфумато» / Т. Н. Попова. – Одесса : Бондаренко М. А., 2021. – 560 с.
15. Посохов С. И. Историография вчера, сегодня, завтра (рец. на кн.: Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета. – Одесса : Астропринт, 2007. – 536 с.) / С. И. Посохов // Харківський історіографічний збірник. – Вип. 9. – Харків : Видавництво НУА, 2008. – С. 254–256.
16. Ясь О. Історіографія в контексті дисциплінарних традицій та персональних вимірів (Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета. К 75-летию Исторического факультета. – Одесса: Астропринт, 2007. – 536 с.) / Олексій Ясь // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 785–791.
17. Ясь О. Рец. на кн.: Попова Т. Н. Дисциплинарный образ науки: подходы и понятия. – Одесса, 2019. – 392 с. / Олексій Ясь // Український історичний журнал. – 2020. – № 1. – С. 211–218.

REFERENCES

1. Birman, M. A. (2018). *P. M. Bitsilli (1879–1953). Zhizn i tvorchestvo* [Bitsilli (1879-1953). Life and Creativity]. Moscow, Russia: Vodolei, 2018. [In Russian].
2. Bitsilli, P. M. (1925). *Ocherki teorii istoricheskoi nauki*. [Essays on the theory of historical science]. Praha, Czechia: Plamia. [In Russian].
3. Grebennik, G. P. (2018). O roli i osobennostiakh biograficheskogo zhanra v sovremennoi istoriografii [On the role and features of the biographical genre in modern historiography]. *Visnyk Odeskogo Natsionalnoho Universytetu. Politychni Nauky*, 23(2(31)), 215-231. [In Russian].
4. Grebtcova, I. S. (2017). Bioistoriografiia: traditcii i novatcii v izuchenii vysshego istoricheskogo obrazovaniia v Ukraine: Retc. na kn.: Popova T. N.

- Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsii. Teoriia. Metodologiya. Praktika / T. N. Popova. Odessa: Bondarenko M. A., 2017. 456 s. [Biohistoriography: Traditions and Innovations in the Study of Higher History Education in Ukraine: Book Review: Popova T. N. Biography of a Scientist-Historian at the Crossroads of Historiographic Traditions. Theory. Methodology. Practice]. *Visnyk ONU. Seriya: Bibliotekoznavstvo, Bibliohrafoznaustvo, Knyhoznaustvo*, 23(1), 201-204. [In Russian].
5. Kalakura, Ya. (2007). Istorychna nauka v Odeskomu universyteti na tli epokhy i ochyma suchasnytsi / Popova T. N. Istoryohrafiya v litsakh, problemakh, dystsyplinakh: Iz istorii Novorossiyskoho universiteta. Odessa: Astroprint, 2007. 536 s. [Historical science at Odessa University against the background of the era and the eyes of contemporaries: Popova T. N. Historiography in personalities, problems, disciplines: From the history of Novorossiysk University]. *Eidos. Almanakh Teorii ta Istarii Istorychnoi Nauky*, 3, 489-497. [In Ukrainian].
  6. Kiseleva, Iu. A. (2017). Metodologicheskii i eticheskii potencial bioistoriografii: vpechatleniia ot knigi: Retc. na kn.: Popova T. N. Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsii. Teoriia. Metodologiya. Praktika. Odessa, 2017. 456 s. [Methodological and Ethical Potential of Biohistoriography: Impressions of the Book: Popova T. N. Biography of a Scientist-Historian at the Crossroads of Historiographic Traditions. Theory. Methodology. Practice]. *Kharkivskiy Istoriografichnyi Zbirnyk*, 16, 291-295. [In Russian].
  7. Kostenko, A. (2017). Bioistoriopyssannia: syntezy novoho i tradytsiinoho. Ohliad monohrafii: Popova T. N. Zhyzneopysaniye uchenoho-istoryka na perekrestke istoriograficheskikh tradytsiy. Teoriya. Metodolohiya. Praktyka / Tatiana Popova. Odessa: Bondarenko M. A., 2017. 456 s. [Biohistory: a synthesis of new and traditional. Monograph review: Popova T. N. Biography of a Scientist-Historian at the Crossroads of Historiographic Traditions. Theory. Methodology. Practice]. *Scriptorium Nostrum*, 3 (9), 273-275. [In Ukrainian].
  8. Lotman, Iu. M. (1985). Biografiya – zhivoe litco. [Biography – a living person]. *Novyi Mir*, 2, 228-236. [In Russian].
  9. Onoprienko, V. I. (2008). Istoriografiya i vyzovy postmoderna. Popova T. N. Istoriografiya v litcakh, problemakh, distsiplinakh: Iz istorii Novorossiiskogo universiteta. Odessa: Astroprint, 2007. 536 s. [Historiography and the challenges of postmodernism. Popova T. N. Biography of a Scientist-Historian at the Crossroads of Historiographic Traditions. Theory. Methodology. Practice]. *Nauka ta naukoznaustvo: Mizhnarodnyi Naukovyi Zhurnal*, 1 (59), 171-173. [In Russian].
  10. Popova, T. N. (2020). *Avto-bio-istoriograficheskie zametki*. [Auto-bio-historiographical notes]. Odessa, Ukraine: Bondarenko M. A. [In Russian].
  11. Popova, T. N. (2019). *Distciplinarnyi obraz nauki: podkhody i poniatiia*. [Disciplinary image of science: approaches and concepts]. Odessa, Ukraine: Bondarenko M. A. [In Russian].
  12. Popova, T. N. (2017). *Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsiy*. [Biography of a Scientist-Historian at the Cross-

- roads of Historiographic Traditions. Theory. Methodology. Practice]. Odessa, Ukraine: Bondarenko M. A. [In Russian].
13. Popova, T. N. (2007). *Istoriografiia v litsakh, problemakh, distciplinakh: Iz istorii Novorossiiskogo universiteta*. [Historiography in personalities, problems, disciplines: From the history of Novorossiysk University]. Odessa, Ukraine: Astroprint, 2007. [In Russian].
  14. Popova, T. N. (2021). *Petr Mikhailovich Bitcilli: portret v manere "sfumato"*. [Peter Mikhailovich Bitcilli: a portrait in the manner of "sfumato"]. Odessa, Ukraine: Bondarenko M. A. [In Russian].
  15. Posokhov, S. I. (2007). Istoriografiia vchera, segodnia, zavtra (Book Review: Popova T. N. Istoriografiia v litsakh, problemakh, distciplinakh: Iz istorii Novorossiiskogo universiteta). [Historiography yesterday, today, tomorrow (Book Review: Popova T. N. Historiography in persons, problems, disciplines: From the history of Novorossiysk University. Odessa: Astroprint, 2007. 536 s.). *Kharkivskiy Istoriohrafichnyi Zbirnyk*, 9, 254-256. [In Russian].
  16. Yas, O. (2007). Istoriografiia v konteksti dystsyplinarnykh tradytsii ta personalnykh vymiriv (Popova T. N. Istoriografiia v lytsakh, problemakh, dystsyplinakh: Iz istorii Novorossiiskogo universiteta. K 75-letiyu Istoricheskoho fakulteta. Odesa: Astroprint, 2007. 536 s.) [Historiography in the context of disciplinary traditions and personal dimensions: Popova T. N. Ystoriografiia v lytsakh, problemakh, dystsyplinakh: Yz ystoriy Novorossiiskogo unyversyteta]. *Ukrainskyi Arkheohrafichnyi Shchorichnyk. Nova Seriya*, 12, 785-791. [In Ukrainian].
  17. Yas, O. (2020). Rets. na kn. Popova T. Distciplinarnyi obraz nauki: podkhody i poniatiia. Odessa, Ukraine: Bondarenko M. A., 2019. 392 s. [Book Review: Popova T. N. Disciplinary image of science: approaches and concepts]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 1, 211-218. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 21.10.2021 р.

Inna GOLUBOVYCH, D.Sc. (Philosophical), Professor, Chair of Philosophy Department, Odessa I. I. Mechnikov National University (Odessa, Ukraine).

Biohistoriographic “pentacle” of Tetyana Mykolayivna Popova.

The corpus of of monographs of the well-known researcher, historian-methodologist, professor of Odessa I. I. Mechnikov National University Tetyana Popova is presented as thematic, problematic, stylistic integrity. Five books were presented: “Historiography in Persons, Problems, Disciplines: From the History of Novorossiysk University” (Odessa, 2007), “Biography of a Scientist-Historian at the Crossroads of Historiographical Traditions” (Odessa, 2017), “Disciplinary image of science: approaches and concepts” (Odessa, 2019), “Auto-bio-historiographical notes” (Odessa, 2020), “Peter Mikhailovich Bitcilli: a portrait in the manner of “sfumato” (Odessa, 2021) were presented in 2007-2021. The main areas of research of the author are the disciplinary history of historiography, bio-historiography and regional historiography, bitcilian studies). It is emphasized that T. Popova formulated her own image of problem-disciplinary oriented sci-

ences, the structure of which includes two interrelated institutional levels: the problem organization of science (the so-called “leading edge of science – problem-oriented research”) and disciplinary organization of science, components of which – scientific and educational disciplines. It is proved that the presented body of works has significantly enriched the intellectual landscape of historical science and interdisciplinary humanities.

Key words: T. M. Popova, P. M. Bicilli, biohistoriography, disciplinary image of science, disciplinary turns, biographical turn, bio-portrait, bio-model, manner and principle of “sfumato”.

ІЗ ДОСВІДУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІКИ

УДК 82-94+81'42(477)"1920/1930"
<https://doi.org/10.15407/ub.22.085>

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>
lyubovets@nbuv.gov.ua

МЕМУАРНИЙ НАРАТИВ ЧАСОПISУ «УКРАЇНА»: АВТОРИ / ГЕРОЇ ТА ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ

Мета статті — вивчення мемуарного нарративу часопису «Україна» у вузівському вимірі, його характерних особливостей у джерелознавчому та комунікативному контексті, різних форм репрезентацій, кола героїв / авторів, його ролі в формуванні національного історичного дискурсу, української ідентичності та тогочасних ідеологічних засад. *Методологія* дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових методів систематизації та класифікації, принципах історизму, об'єктивності та дискурс-аналізу (метод дослідження змісту). *Наукова новизна* статті полягає в дослідженні мемуарних текстів часопису «Україна» як важливого історико-біографічного джерела української історіографії та інструмента комунікації в науковому та суспільному середовищі задля утвердження національної ідентичності та визначення ідеологічних орієнтирів у складних умовах наступу радянської влади. *Висновки.* Мемуарний нарратив часопису «Україна» розглянуто як культурно-історичний феномен, важливий джерелознавчий сегмент української історіографії, ґрунтовне історико-біографічне джерело, комунікативний ресурс академічної спільноти та соціуму, механізм трансляції/впливу української науки на суспільство задля формування національно орієнтованих смислів та створення кола власних героїв. Зазначено, що мемуари, надруковані на сторінках «України», стали невіддільною частиною національного історичного дискурсу, що дало змогу актуалізувати в суспільстві історичну роль провідних діячів у боротьбі за національні права українців, показати тяглість національної історії та історичної науки з метою консолідації українського суспільства та формування національної / соціокультурної ідентичності.

Ключові слова: часопис «Україна», мемуари, автори / герої, академічний та суспільний дискурс, комунікація.

Важливий етап в еволюції української мемуарної традиції початку ХХ ст., який сформувався на тлі національно-визвольних змагань 1917–1922 рр., пов'язаний із формуванням УАН–ВУАН, її Постійних

комісій, науково-дослідних кафедр та видавничих проєктів. Окремі контексти академічного виміру історико-біографічних студій розглядалися у вітчизняній історіографії в ґрунтовних академічних працях з історії НАНУ ¹, окремих її комісій ², дослідженнях окремих науковців. Зокрема, С. М. Ляшко створила колективну біографію діячів Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України при УАН–ВУАН, Л. І. Буряк досліджувала комеморативний складник у діяльності Історичної секції ВУАН та академічну біографіку зазначеного періоду, частиною якої були мемуари, Н. І. Любовець — мемуарний наратив академічного збірника «За сто літ» тощо [1–4]. Однак мемуарний наратив початку ХХ ст. потребує подальшого вивчення як культурно-історичний феномен, інструмент наукової та суспільної комунікації задля консолідації українського суспільства на тлі формування національної / соціокультурної ідентичності.

Попри столітній розрив, нині можемо говорити про тотожність завдань сучасної академічної науки і тими викликами, які стояли перед українськими вченими в 20–30-х рр. ХХ ст. Ідеться про поглиблення ідентифікаційних суперечностей у суспільстві, які ставали на заваді консолідації українського суспільства. Ці суперечності, як правило, спричинені насамперед війною і нетолерантністю, соціальним зuboжінням, проявами конфронтації, конфліктами між владою і суспільством, втратою осмисленої перспективи майбутнього тощо [7, с. 5]. Соціокультурна / національна ідентичність формується у сфері культури, науки, мистецтва, політики, комунікації і є основою для створення в суспільстві єдиної системи смислів, переконань, уявлень про свою країну та дає змогу усвідомити себе кожному індивіду частиною спільноти. Формування соціокультурної / національної ідентичності потребує цілеспрямованої діяльності в різних сферах з конструювання спільних смислів, норм, цінностей і моральних кодів, що сприяють консолідації суспільства. Представники історичної академічної науки 20–30-х рр. ХХ ст. розуміли цю місію і активно долучилися до процесу трансляції в інформаційний простір національно орієнтованих історико-біографічних текстів. Мемуарні наративи, серед інших, належать до таких «текстів впливу», які формують ідентичності самих авторів та тих, хто вступає з ними в діалог / комунікацію та здатний творчо

¹ Див.: Історія Національної академії наук України. 1924–1928: док. і матеріали / Відп. ред. О. С. Онищенко [та ін.]. Київ, 1998. 762 с.; Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918–1998 / С. В. Кульчицький та ін.; ред. Ю. О. Храмов. Київ : Фенікс, 2000. 527 с.

² Див.: Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933. Документи. Матеріали. Дослідження / Авт.-упоряд. С. М. Ляшко. Київ : НБУВ, 2003. 688 с.

засвоїти досвід Іншого. Не менш важливе значення мало ставлення в академічному середовищі до спогадів як важливого чинника української історіографії та збереження / відтворення історичної пам'яті.

Часопис «Україна» як академічний видавничий проект був однією з найбільш вдалих та ефективних гуманітарних платформ для трансляції нових смислів у національно-культурному просторі, зокрема й завдяки репрезентації історико-біографічних та мемуарних наративів. Вивчення кола авторів / героїв та форм репрезентації спогадових текстів дасть змогу простежити нові тенденції в еволюції мемуарної традиції, визначити їх комунікативний потенціал та ціннісні орієнтири тогочасної академічної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Серед інших академічних видань часопис «Україна» був одним із знакових у становленні вітчизняної історичної науки в 20–30-х рр. ХХ ст. та еволюції мемуарної традиції. Шлях «України» до високих стандартів наукового часопису був не простим і розтягнутим у часі. Починається він у 1907 р., коли, відповідно до викликів часу, журнал «Киевская старина»³ був перейменований на «Україну»⁴, цим демонструючи перехід від регіональних до загальнонаціональних вимірів. У редакційній політиці передбачалося залишити «Україну» науковим органом, однак розширити зміст за рахунок сучасних подій, що потребувало, на думку редакції, «...широї заповоги наших земляків»⁵. Отже, було зазначено потребу не лише змінити назву, а й актуалізувати сучасні події на сторінках часопису та піднести його на загальнодержавний рівень. Редакція «України» планувала стати друкованим органом Українського наукового товариства (УНТ), але в цей період Товариство віддало перевагу виданню своїх «Записок Українського наукового товариства у Києві» (далі «Записки»), що призвело до закриття часопису⁶. Однак

³ Редакція «Киевской старины» ще 1906 р. проголосила рішення припинити видання часопису з огляду на матеріальний стан.

⁴ Історію часопису вивчав А. Жуковський, зокрема у статті «Михайло Грушевський і журнал „Україна“» (Український історик. 1986. № 1–2. С. 5–20); у сучасних умовах І. І. Савчук здійснила реконструкцію діяльності часопису та проаналізувала його зміст як важливий складник української національної історіографії першої третини ХХ ст., де побіжно згадується і мемуарна частина [7; 8].

⁵ Од редакції. *Україна*. 1907. Т. 1. Кн. 1. С. V.

⁶ Протягом 1907 року вийшло 4 томи журналу в 12 книжках. Сталі структури у виданнях 1907 р. журнал не мав, умовно можна виділити першу частину з рубриками «Статті», «Замітки і матеріали», «Бібліографія», «По журналах» або «Огляд журналів» і «Хроніка» наукового життя та другу – із «3 українського життя», де регулярно подавали огляд політичних, культурних подій, розвитку науки і освіти в Україні.

згодом стало зрозуміло, що лише «Записки» не в змозі задовольнити інтерес громадськості до висвітлення загальних тем з української історії, літератури, мистецтва тощо. Тому було ухвалено рішення про створення ще одного друкованого органу Товариства, який і було названо «Україна» — як науковий тримісячник українознавства, що розпочав свою роботу навесні 1913 р. на тлі підготовки Шевченківського ювілейного свята, що припадало на лютий 1914 р. Цей новий проєкт «України» здійснювався уже під проводом Михайла Грушевського та, як було зазначено на титулі, за участю Федора Корша, Ореста Левицького і Олексія Шахматова, одвічального редактора — Костя Михальчука⁷. Однак і на цей раз видання проіснувало лише рік і встигло видати чотири номери. Причиною стало те, що розпочалася Перша світова війна, яка розірвала зв'язок між російською частиною України та австрійською⁸, «...забрала масу співробітників на фронт, нарабила великої руїни в західних частинах нашої землі і викликала люті заходи ворогів українського народу на останнє знищення його»⁹. Окрім того, був заарештований сам головний редактор видання — Михайло Грушевський. В умовах Першої світової війни київська цензура заявила про можливість видання лише «общерусскою правопису», тому УНТ змушене було заявити про припинення виходу «України»¹⁰. Повернулися до цього видавничого проєкту лише 1917 р. після скасування усіх цензурних заборон, однак тогочасна воєнно-політична ситуація не дала можливості працювати редакції на повну силу¹¹.

Нове дихання часопис отримав 1924 р., коли було відновлено його вихід як наукового журналу українознавства, що пов'язано насамперед із діяльністю М. Грушевського, який повернувся в Київ після еміграції та розгорнув велику науково-організаційну роботу з розбудови академічної історичної науки у ВУАН. Видання позиціонувалось як орган історичної секції академії та виходило за загальною редакцією голови секції М. Грушевського. Незважаючи на тернистий шлях «України» до стабільної наукової роботи на ниві українознавчих студій, навколо цієї ідеї йому вдалося консолідувати великий інтелектуальний науковий потенціал. Завдяки йому часопис став невіддільним складником розвитку історичної науки, її інституалізації в добу національ-

⁷ Див.: Україна. 1914. Кн. 1.

⁸ У редколегії були представники і Києва, і Львова.

⁹ Від редакції. *Україна*. 1917. Кн. 1. С. 5.

¹⁰ НТШ у цих умовах зробило спробу продовжити видання під назвою «Український Науковий Збірник» у Москві, де було видано по випуску 1915 та 1916 рр. (Кн. 16–17).

¹¹ Протягом 1917 та 1918 рр. побачило світ 6 номерів видання, після чого знову була перерва аж до 1924 р.

ного відродження, що віддзеркалював її тогочасний стан, який розвивався в складній ситуації паралельного існування національно орієнтованого дискурсу та поступового і досить агресивного утвердження радянського. Маючи беззаперечний авторитет, наполегливість та чіткі цілі, головний редактор «України» об'єднав навколо часопису широку наукову спільноту. До роботи в часописі долучилися академіки, професори і співробітники академії — Д. Багалій, С. Веселовський, О. Гермайзе, О. Грушевський, В. Данилевич, С. Єфремов, А. Кримський, М. Макаренко, В. Міяковський, О. Новицький, В. Перетц, Ю. Полівка, М. Птуха, К. Студинський, Є. Тимченко, П. Тутковський, В. Щербина, Б. Якубський та ін¹².

Мемуарна традиція як складник загальнокультурного розвитку та історичної науки утверджувалась та розвивалась у нових обставинах на позиціях, проголошених редколегією як відродження української наукової праці від «...пре-історії й історії матеріальної культури та мистецтва, від мови, фольклору й письменства до історії соціальної і політичної, права, економіки, краєзнавства і революційної історії останніх часів»¹³. Тематично часопис був спрямований на друк матеріалів з літературного та громадського життя XIX й початку XX ст. — «...мемуарів, листувань, недрукованих літературних творів, цікавіших документів, з часів аж до останньої революції — всього того матеріалу, який ілюструє хочби й дрібнішими рисами ті соціальні, політичні й культурні умови останнього передреволюційного століття, що з історичною неминучістю сю революцію підготовляли»¹⁴. Своєрідним «реверансом» у бік робітників / радянської влади, що було вимушеним кроком в умовах утвердження радянської дійсності, на тлі намагань утвердити / зберегти національно орієнтований історико-мемуарний наратив, є визначення основної місії видання, яку редакція бачила в тому, щоб дати своєю появою «...імпульс науковій продукції і науковому єднанню робітників на ниві українознавства всіх частин нашої землі, як вістниця кращих і нормальніших умов культурного життя і наукової праці, як запоручниця того, що ся праця не марнуватиметься, а йтиме безпосередньо в науковий і культурний обіг». Такі «загравання» з радянською владою свідчили про розуміння науковою спільнотою історичних реалій та намагання адаптуватися до нових викликів. Редакція чітко визначає і свою читацьку аудиторію як наукову спільноту та суспільство в цілому — «культурний обіг»¹⁵.

¹² Див.: Україна. 1924. Кн. 1–2.

¹³ Від редакції. *Україна*. 1924. Кн. 4. С. 190.

¹⁴ Там само. Кн. 1–2. С. 5.

¹⁵ Там само.

Водночас редакція наголошувала на тому, що не буде друкувати матеріали, які належать безпосередньо до історії комуністичної партії, революції та статті на теми сучасного громадського життя, оскільки це входить в сферу інтересів інших видань¹⁶, тим самим відмежовуючись у міру можливостей від радянського нарративу. Особливо наголошувався науковий вимір видання — насамперед «...держатись рівня наукової, не популярно-наукової часописи...», однак закликала авторів використовувати у своїх розвідках «...можливо-приступний і легкий спосіб викладу»¹⁷. Такий підхід свідчить про намагання редакції консолідувати навколо часопису не лише академічні сили задля розвитку історичної науки, а й стати інструментом наукової та суспільної комунікації заради пропаганди національного історико-біографічного нарративу в умовах системного наступу нової радянської ідеології. Мемуари як складник цього нарративу запроваджувались у науковий обіг як ґрунтовне історичне та біографічне джерело, що може дати науковцю загальноісторичне тло, на якому відбувалося формування загальнонаціональних цінностей, національної самосвідомості. Водночас акцентувалося на спогадах як чиннику тяглості національної історії та історичної науки. Вони своїм художнім, емоційним викладом спонукали зацікавленого читача до переосмислення досвіду Іншого та формування власної історичної свідомості та ідентичностей.

Герої / автори

Одним із маркерів світоглядних засад часопису «Україна» розглядаємо героїв / авторів мемуарних текстів, що друкувалися на його сторінках. Адже формування національної історії, історичної пам'яті, у ширшому розумінні — формування ідентичностей, пов'язане із актуалізацією нових постатей / героїв, залучених у науковий та суспільний дискурс задля пропаганди їхнього внеску в національну історіографію та історію, щоб об'єднати суспільство навколо спільних ідей та цінностей.

Кожен історичний період характеризується формуванням свого пантеону героїв, залежно від основних соціально-політичних умов та кристалізації запитів суспільства. Тому цілком закономірною була увага редколегій часописів до цієї проблеми у вуанівському дискурсі 20–30-х рр. ХХ ст. як механізму трансляції / впливу історичної науки на суспільство задля формування національно орієнтованих власних героїв та смислів. Так само проблема «героїв», які зазвичай були й авторами, є знаковим маркером у розвитку мемуарної традиції, свід-

¹⁶ Від редакції. *Україна*. 1924. Кн. 1–2. С. 5–6.

¹⁷ Там само. С. 5.

ченням світоглядних позицій видавничих академічних проєктів та розумінням академічної спільноти своєї місії в утвердженні національної пам'яті, побудові міжпоколінневих контактів. Адже переосмислення та освоєння досвіду, цінностей та ідеалів представників минулих поколінь, налагодження діалогу з ними було важливим чинником становлення національної історичної науки та гуманітарної культури загалом. Редакційна колегія, М. С. Грушевський зокрема, послуговуючись цим переконанням, одночасно із друком історичних розвідок почали системно висвітлювати на сторінках часопису постаті національних героїв, насамперед — особистостей, які прислужилися українській справі. Зрозумілим був і підхід до кола цих героїв. Зважаючи на академічний вимір видання, перевагу надавали цілком свідомо науковцям та громадсько-політичним діячам, літераторам, тим, хто впливав на формування історичної пам'яті та національної самосвідомості. Це зрештою мало б формувати соціокультурну ідентичність у суспільстві, однак агресивний наступ радянської ідеології завадив цьому.

Аналіз часопису «Україна»¹⁸ дає змогу виокремити ключових осіб / героїв українського національного життя наприкінці XIX — на початку XX ст., що, на думку членів редколегії, були знаковими в історії України. Спогади про них стали частиною наукових розвідок та публікацій членів редколегії та дописувачів журналу. До них зараховано Михайла Драгоманова, Миколу Костомарова, Володимира Антоновича, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Пантелеймона Куліша та ін.¹⁹ На тлі досить широкого масиву мемуарного нарративу, представленого на сторінках «України», докладніше розглянемо мемуари М. Драгоманова, М. Костомарова та спогади про них. Адже якраз на прикладах цих героїв / авторів найбільш рельєфно продемонстровано основні підходи редколегії часопису «Україна» до мемуарних творів із погляду використання їх потенціалу (історико-біографічного джерела та комунікативного складника) у площині академічного дискурсу та їх репрезентацій. Водночас у публікаціях виокремимо основні підходи до форми репрезентації мемуарних матеріалів, їх тематичного спрямування, засобів комунікації в академічному та суспільному дискурсі.

¹⁸ Аналіз здійснено на основі вивчення змісту номерів з акцентом на 1924–1932 рр., коли журнал виходив як академічне видання, та використано покажчики змісту часопису : «Науковий часопис українознавства „Україна” (1907–1932)» (Київ, 1993) та «Бібліографічний покажчик змісту журналу „Україна” : Науковий Двохмісячник Українознавства» (на матеріалах фонду «Рідкісна книга») (Івано-Франківськ, 2009).

¹⁹ Див.: Додаток 1. «Спогади про видатних діячів на сторінках часопису „Україна”».

Михайло Драгоманов у мемуарному просторі «України»

Масштаб особистості Михайла Драгоманова (1841–1895) спонукав редакцію до розширеного формату подання історико-біографічної інформації про нього²⁰. Зокрема, було виділено спеціальну рубрику «Пам'яті Михайла Драгоманова», що вміщувала вступну статтю про діяча, наукові статті, спогади (про нього та його), публікацію документів та фотоматеріалів. Михайло Грушевський у своїй заглавній / передовій статті «Місія Драгоманова» говорить про необхідність «...пом'янути великого українського діяча та роздуматися над його працею і значінням в історії українського життя»²¹. Ювілейні матеріали були присвячені двом датам: тридцятиліттю з дня смерті Михайла Драгоманова та п'ятдесятиліттю його виїзду на еміграцію. Якраз емігрантський період, коли він виконував місію представника всього українського життя перед культурним світом²², на думку М. Грушевського, був маловивченим, але дуже важливим. Адже якраз від'їзд М. Драгоманова за кордон витяг «...українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушував орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення. На довгий час напрям українського руху пішов по рівнозначних у сих трьох його осередків: київського, львівського і женецького. Місія Драгоманова зробила з сього погляду епоху в українськiм житті»²³. Акцент на «місії» М. Драгоманова актуалізував у національному контексті роль однієї особи і її можливості в популяризації та активному «просуванні» національних ідей в процесі боротьби за розум та серця українців, що було важливим з погляду наступу радянської ідеології. Мемуарні наративи сприяли рельєфнішому і багатомірнішому відображенню життєпису цієї непересічної особистості і давали читацькій аудиторії приклади успішного особистісного зростання і подвижницької праці задля інтересів українства.

Знаковим маркером у процесі еволюції мемуарної традиції стало те, що в наукових розвідках про М. Драгоманова автори широко послуговуються спогадовими наративами як актуальним науковим джерелом. М. Грушевський у своїй праці використовував спогади самого М. Драгоманова²⁴, його близьких та друзів, листування (з І. Франком, С. Подолинським, П. Лавровим та ін.). На спогадах М. Драгоманова

²⁰ Див.: Додаток 2. «Спогади про Михайла Драгоманова на сторінках часопису „Україна“».

²¹ Грушевський М. Місія Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 2–3. С. 5.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Мова йде про його «Австро-руські спомини» (Львів, 1867–1877).

та його листуванні (з І. Франком), спогадах О. Русова побудована стаття Ігната Житецького «Останній виїзд М. П. Драгоманова за кордон»²⁵. Сергій Шамрай віднайшов та подав до друку раніше не відомі спогади О. Русова про М. Драгоманова²⁶ за часів його викладання в університеті святого Володимира. Кирило Студинський у статті «Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами» також звертається до спогадів М. Драгоманова та листів (Мелітона Бучинського, Володимира Навроцького), розглядаючи його взаємини з галицьким середовищем. Цікавими матеріалами, які ілюструють оточення М. Драгоманова, його родину стали спогади Ірини Володимирівни Антонович²⁷, записані С. Глушком²⁸. Така джерельна база наукових біографічних розвідок підкреслює важливий джерелознавчий потенціал мемуарних наративів та свідчить про беззаперечне визнання науковою спільнотою статусу спогадів як повноправного історико-біографічного джерела. У цілому використання спогадів сучасників про М. Драгоманова дає можливість з'ясувати взаємини між діячами українського національного руху кінця XIX — початку XX ст., визначити мотиви важливих рішень кожного з них. Звичайно, що формат наукової розвідки більше спонукав авторів до вивчення обставин формування М. Драгоманова як лідера українського національного руху та науковця, менше — виокремлення обставин його особистого життя.

Окремим блоком у рубриці («Памяти Михайла Драгоманова») постають класичні спогади, що присвячені різним періодам його життя, які дають ґрунтовний матеріал для з'ясування історії його родини, навчання, викладання, ранніх етапів громадської діяльності. На особливу увагу заслуговують спогади його сестри Ольги Драгоманової-Косач²⁹ (Олени Пчілки). Вона так бачить призначення своїх мемуарів: «Можливо, що мої спогади виправлять деякі хибні відомості, подані в біографіях М. Д-ва, писаних людьми чужими, значно молодшими, людьми іншого життєвого поля, не досить обізнаними з життєвими обставинами того чи іншого давнішого часу. Можливо й інше: що хтось, читаючи мої спомини, знайде “зайві

²⁵ Житецький І. Останній виїзд М. П. Драгоманова за кордон. *Україна*. 1926. Кн. 2–3. С. 29–37.

²⁶ Шамрай С. Уривок споминів Ол. Ол. Русова про М. П. Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 97–99.

²⁷ Донька Володимира Антоновича.

²⁸ Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М. П. Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 4 (18). С. 120–134.

²⁹ Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова [з фотографіями]. *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 38–64.

речі”, зайві “дріб’язки”. Нехай не здивує! Я тієї думки, що інколи одно чиєсь речення, або якась подробиця не менш ясує певну постать, чи подію, ніж інша довша розповідь, або докладне свідoctво»³⁰. Важливість її спогадів у контексті формування М. Драгоманова як особистості обумовлена тим, що вони зростали разом. Дослівно вона зазначає: «...лише невелике число років одрізняє час його народження від мого: Михайло вродивсь у 1841-му році, а я в 1849-му. Однакова доба, одна сем’я, багато всяких інших обставин і зв’язків єднають моє життя з Михайловим»³¹. Її спогади насичені ліричними відступами, що змальовують красу природи, де народився М. Драгоманов і де минуло його дитинство, відомостями про сім’ю та її роль у формуванні його світогляду, його навчання. Хоча, за її словами, їй було: «Нелегко торкати дорогі тні, що смерть розлучила з ними навіки-вічні...»³². Олена Пчілка структурувала свої спогади на окремі розділи, які були, на її думку, найважливіші для висвітлення біографії брата, формування його як особистості: рід; оточення і хатня наука; у полтавських школах. Особливу увагу авторка звертає на формування ідентичності — «українську течію» в їхньому дитинстві, яка виборювала собі право на існування з московською³³. Більше за все українськість (насамперед ішлося про мову) проявлялась у «...близьким оточенню нашої дворової челяди і взагалі дрібної гадяцької людности», «...наших друзях, казках», «народній обрядності» («...пісень, казок, приповісток, обрядових примовлянь, єсть на мою думку ціла окрема царина, мовляли, “народньої словесности”: це розповідання снів»), що було «...просто таки нашою рідною, притаманною стихією»³⁴. Досить велику увагу Олена Пчілка звертала на причини виключення Михайла з Полтавської гімназії, так би мовити, знаючи це зсередини. Однак юний Михайло досить швидко знайшов вихід із прикрої ситуації, вирішивши поїхати до Києва в університет. Якраз цим і

³⁰ Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова [з фотографіями]. *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 39.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Щодо московської течії, то Олена Пчілка зауважує: «Можна сказати, вона вдиралася в наше життя з самого нашого народження, бо се-ж вона давала нам і наші родинні ймення: Міша, Ваня, Варя, Оля, – все по зразку московському. Українська фонетика сперечалась, не подавалась; виходило часом щось чудернацьке з іменами: тато звав дружину “Ліза” (Слізавета), а її сестри звали нашу маму – Лизя (неначе-б від слова «лизати»), “Міша” – вимовлялося “Миша”, неначе-б то звірятко “миша”. Але – дарма! з сим уже нічого не можна було зробити... До родичів своїх вдавалися ми, називаючи їх – по-московському: мамінька, папінька, тьотінька, бабушка, а далі вже – розмовлялося по-“простому”» (там само, с. 50).

³⁴ Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова [з фотографіями]. *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 49–51.

закінчуються спогади — початком нового дорослого етапу в його житті, коли він міг розраховувати лише на себе. Цей процес Олена Пчілка змальовує такими словами: «Отже й виїзд до Києва — був уже інший: ніхто Михайла тепер не “віз”, як було давніш возив до Полтави — таго; Михайло поїхав сам, себ-то хоч і не сам, не один, а в товаристві з Миколою Шульженком, та тут вже ніхто не віз другого, обидва їхали “самостійно”, маючи перед очима чарівну юнацьку мрію — університет!»³⁵. Емоційного та інтимного забарвлення спогадам надають і світлини, якими їх проілюстровано, зокрема, подано фотографії самого Михайла Драгоманова (за часів навчання в університеті й після закінчення (1864 р., 1870-х рр.), світлини батька — Петра Якимовича і матері — Єлизавети Іванівни, сестри — Ольги Петрівни (Олени Пчілки) (1885 р.), помешкання в Гадячі, де він народився та кабінет-спальня в Софії, у якій він помер. Ілюстрація спогадів фотографіальними матеріалами сприяє створенню візуального образу героя як формують елементу біографічних реконструкцій [1, с. 39], дає змогу відтворити важливі моменти в житті Михайла Драгоманова, демонструє його «місця пам'яті», наближає його до читача, спонукає до діалогу з ним. Отже, фотографії стають невіддільним елементом його біографії, надаючи їй у поєднанні текстів та фотографій глибшого виміру.

Доповненням до спогадів Олени Пчілки стають архівні документи, що були віднайдені істориком, архівістом, археографом, краєзнавцем, літературознавцем Михайлом Михайловичем Бужинським (17.05.1879, Полтава — 1937, Харків) щодо його полтавського періоду життя, зокрема навчання в гімназії (заяви, екзаменаційні відомості, документи про звільнення, протоколи)³⁶. У цьому бачимо потенціальну можливість мемуарів спонукати до розширення джерельної бази біографічних розвідок, пошуку та оприлюднення нових спогадів, які заповнювали лакуни.

Зокрема, спогади Олени Пчілки та М. М. Бужинського, які обмежуються при висвітленні гімназійного періоду М. Драгоманова здебільшого його виключенням, підштовхнули ще одного автора — літературознавця, бібліографа, дослідника української та російської літератури Ієремію Айзенштока (1900–1980) повернутися до юнацьких років Михайла, зокрема до навчання в гімназії. Йому вдалося віднайти лист³⁷ М. Драгоманова до Євгена Федоровича Корша (1810–1897) — російського громадсько-літературного діяча, редактора на-

³⁵ Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова [з фотографіями]. *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 64.

³⁶ Бужинський М. До гімназійних літ М. П. Драгоманова (Архівні доповнення до споминів Олени Пчілки). *Україна*. 1926. Кн. 2–3 (17). С. 65–69.

³⁷ Від 4 травня 1858 р. Полтава.

уково-критичного місячника «Атеней», який дає змогу пересвідчитися в ґрунтовній літературній підготовці та начитаності юнака, його надзвичайно тверезому та критичному ставленні до прочитаного³⁸ та доповнює спогади попередників. Цей приклад наочно демонструє важливість спогадів як наукового історико-біографічного джерела та чинника, що актуалізує інших для пошуків нових мемуарних джерел для уточнення / доповнення інформації.

Не менш інформативно насиченими є спогади найближчого оточення М. Драгоманова, які проливають світло на окремі сторінки / епізоди його особистого життя, характеризують його манеру спілкування з дітьми. Зокрема, Ірина Володимирівна Антонович залишила ґрунтовні спогади³⁹ про своє дитинство, яке було тісно пов'язане з родиною М. Драгоманова, у будинку якого збиралися діти — сама Ірина (донька В. Антоновича), Ліда (донька М. Драгоманова), Марія (донька М. Старицького), Олександр (молодший брат М. Драгоманова), Володимир (син О. Кістяківського) та ін., детально розказує про його стосунки з дітьми, зміни в манері спілкування з ними й під час обговорення важливих політичних питань із їхніми батьками тощо, що робить образ науковця наближеним для читача.

Оприлюднення різнопланових масивів мемуарних матеріалів самого М. Драгоманова та спогадів про нього, залучення їх до наукових розвідок стало свідченням визнання за мемуарами статусу офіційного історичного / біографічного джерела, яке сприяє зрозумінню важливості всіх чинників, що формували його особистість. Ці джерела привертають увагу дослідників та читачів завдяки відображенню в них його біографічного світу в різних вимірах, де немає більш чи менш важливих — сім'ї, оточення, навчання, естетичних уподобань, наукової та громадської діяльності. Не менш важливим бачиться і роль мемуарного нарративу у формуванні міжпоколінневого зв'язку наукової та громадської спільноти.

Біографія Миколи Костомарова у фокусі мемуарного нарративу «України»

Цілком зрозумілим і очікуваним був інтерес редакції і до особи видатного українського історика та громадського діяча Миколи Костомарова (1817–1885) — соратника Тараса Шевченка по Кирило-Ме-

³⁸ Див.: Айзеншток І. З юнацьких літ М. Драгоманова. *Україна*. 1929. Березень – квітень (33). С. 61–65.

³⁹ Див.: Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М. П. Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 4 (18). С. 120–134.

⁴⁰ Див.: Додаток 3. «Спогади про Миколу Костомарова на сторінках часопису „Україна”».

фодіївському братству та автора програмних документів організації⁴⁰. Він належить до кола українських інтелектуалів, які впливали на формування не одного покоління істориків, громадських діячів та українського суспільства загалом. Актуалізація постаті Миколи Костомарова, твори та лекції якого були надзвичайно популярні в сучасників далеко за межами України, у науковому та громадському дискурсі першої третини ХХ ст., мали, так би мовити, «наблизити» його до зацікавленого читача, сприяти «реабілітації» його внеску в національне культурне та інтелектуальне надбання. Адже царській владі він не подобався через свою революційну діяльність та наукові погляди. Він одним із перших серед науковців-істориків говорив про дві руські народності — росіян та українців, цим позиціював окремішність України щодо східного сусіда⁴¹. Революційні події 1917 р. та демократизація суспільно-політичного життя в Україні на цьому тлі сприяла поверненню його постаті в національний простір. М. Грушевський наголошував у сорокову річницю з дня смерті М. Костомарова⁴² про неоплачений борг перед ним, зокрема про недостатнє висвітлення його ролі в історії громадського руху, на чолі якого він протягом десятиліть стояв, розкриття його образу як політичного діяча й ідеолога та як історика, про відсутність повного зібрання його літературних, публіцистичних та наукових творів, які все ще «...зістаються розкидані в різних, здебільшого мало приступних виданнях і мабуть нікому не відомі в цілості»⁴³, а мали б бути зібрані в окремих виданнях і доступні читачам і дослідникам. З огляду на таку невеселу картину щодо представлення постаті М. М. Грушевський акцентує увагу на тому, що до п'ятдесятиріччя його смерті ще 10 років, щоб виправити цю ситуацію та використати цей час для пильнішого вивчення і популяризації його діяльності. Особливу увагу М. Грушевський звертав на проблему творення образу М. Костомарова не як «...легенди, не вироблення іконного ліку мусить бути завданням, а вірне, історичне пізнання дійсної, живої, реальної одиниці, що відбила в собі свою епоху і вплинула на її розвій. Ми не іконописці, а історики. Стаavimo не іконостас, а галерею типових представників нашого громадського руху, в плоті і крові, в сильних і слабких формах їх діяльності. І тому і в матеріялі, що ми публікуємо в сій книжці, вважаючи її задатком більших, багатших і всесторонніших публіка-

⁴¹ Постаць М. Костомарова в сучасному академічному дискурсі ґрунтовно досліджена в монографіях О. Гончар «Микола Костомаров: постаць історика на тлі епохи» (Київ, 2017) та О. Яся «Багатоликий Микола Костомаров» (Київ, 2018).

⁴² Помер 19 квітня 1885 р.

⁴³ Грушевський М. Костомаров і новітня Україна. *Україна*. 1925. № 3. С. 3.

цій, присвячених Костомарову, ми не ретушуємо і не ховаємо нічого, що може дати реальні, конкретні риси його індивідуальності, хоч би вони освітлювали не сильні, а слабкі сторони її. <...> Тим більш, що воно тільки сильніші і ріжче випроваджує, як в кожній світлотіні, ті могутні і високоцінні прикмети, що жили в цій незмірно цікавій, многогранній натурі, вічно пам'ятній в історії нашого життя»⁴⁴. Такий підхід до висвітлення внеску особи суголосний із новітніми біографічними практиками та викликами, спрямованими на відображення живого, стереоскопічного, багатовимірного образу особистості зі всіма її складнощами / «світлотінями», непростими обставинами формування світогляду та життєвих виборів [5]. Ці слова редактора часопису стали програмними для дописувачів і спонукали до пошуку живих свідчень про нього.

Мемуарний спадок М. Костомарова, який складається із записок ученого, його автобіографії та спогадів про нього, розміщений на сторінках «України», і нині є цікавим та авторитетним джерелом, що змальовує багатогранну палітру його життя та ілюструє складні обставини його формування як особистості, громадського діяча та науковця, дає змогу з'ясувати обставини його непростого особистого життя, світоглядні засади його наукового доробку.

Мемуарні джерела біографії М. Костомарова, зокрема його автобіографію, спогади Володимира Менчиця⁴⁵ широко використовували науковці (М. Грушевський, В. Міяковський, І. Айзеншток) у розвідках про нього. Історик, археолог Осип Гермайзе проаналізував автобіографію М. Костомарова, яку опублікував невеликим тиражем (300 прим.) В. Котельніков⁴⁶. Цю автобіографію друкували й раніше в періодичних виданнях⁴⁷, але дослідник оприлюднив її без змін, у такому вигляді, у якому її записала дружина покійного історика з його слів. До цієї автобіографії додані й спомини дружини Костомарова, що були опубліковані у «Вестнику Европы». Значення автобіографії історика Осип Гермайзе вбачав у тому, що вона дає побачити «...духовну постать цього визначного ученого і діяча, що такий глибокий слід полишив і в нашій науці, і на нашому громад-

⁴⁴ Грушевський М. Костомаров і новітня Україна. *Україна*. 1925. № 3. С. 20.

⁴⁵ Див.: Михалевич А. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х рр. З споминів Вол. Менчиця. *Україна*. 1925. Кн. 3 (12). С. 66–68.

⁴⁶ Автобіографія Н. И. Костомарова / Под ред. [и с предисл.] В. Котельникова. Москва : За друга, 1922. 441 с.

⁴⁷ Автобіографію було опубліковано частинами: у зб. «Литературное наследие» (1890); у «Вестнике Европы» (1910); у «Юбилейном сборнике Литературного фонда» (1910); у «Голосе минувшего» (1917).

⁴⁸ Гермайзе О. М. Костомаров в світлі автобіографії. *Україна*. 1925. Кн. 3 (№ 12). С. 79.

ському мисленню»⁴⁸. Розуміючи важливість існування тягlosti в боротьбі за національне відродження усіх поколінь української інтелігенції «...людей сорокових років»⁴⁹, до яких належав і М. Костомаров, автор акцентує увагу на потребі вивчати їх досвід, адже з них починалися спроби політичного оформлення прагнень української інтелігенції та її громадської думки⁵⁰. Якраз мемуарні твори давали можливість з'ясувати складність та неоднозначність вибору перед майбутніми представниками української інтелігенції, що припинили стосунки зі своїм класом та самі заробляли собі на життя; спогади свідчили про тривалу і складну еволюцію формування українства М. Костомарова. Цей діяч був найтиповішим представником тогочасної інтелігенції. Його автобіографія містила матеріали, що давали підстави говорити про те, що розрив із дворянством став початком тривожних невірноважених шукань, які були характерні для цього історика та його сучасників. Автобіографічні тексти важливі, щоб зрозуміти складний процес формування його ідентичностей (національної, сімейної, релігійної, професійної тощо) та сприяли налагодженню діалогу між автором та читачем, незалежно від часу їхньої «зустрічі». Увага до мемуарних текстів академічних часописів була декларацією думки редколегії, спрямованої на тогочасних представників української інтелігенції: ішлося про налагодження діалогу поколінь, а спогадові тексти були найвдалішою та найефективнішою формою такої комунікації.

Окремо публікувалися самі тексти мемуарів. Постає М. Костомарова як викладача, що був дуже популярним серед студентів, постає в спогадах В. Менчиця⁵¹, який особисто був знайомий із ним. Зокрема, той зазначає, що на його лекціях «...ревище стояло від оплесків та вигуків. Неначе вченому, як театральному артистові, потрібні оплески»⁵². Згадуючи виступи історика на таємних зібраннях української інтелектуальної еліти в Петербурзі (М. Костомаров, П. Куліш, М. Білозерський, Я. Кухаренко та ін.), автор занурює читача в непрості стосунки всередині спільноти, аналізує погляди вченого на перспективи існування української мови, культурної місії духовен-

⁴⁹ Це була професійна інтелігенція (літератори, педагоги, учені та ін), що жила з власного літературного чи службового заробітку, хоча часто вони були вихідцями з поміщицького середовища.

⁵⁰ Гермайзе О. М. Костомаров в світлі автобіографії. *Україна*. 1925. Кн. 3 (№ 12). С. 79.

⁵¹ Менчиць Володимир Амвросійович (1837, с. Вчорайше (нині с. Ружинського р-ну Житомир. обл.) – 16.03.1916, Київ) – фольклорист.

⁵² Михалевич А. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х рр. 3 споминів Вол. Менчиця. *Україна*. 1925. Кн. 3 (№ 12). С. 66.

ства тощо. А. В. Верзілов (Верзілов)⁵³ у спогадах згадує слова В. Антоновича про Костомарова: «...у Костомарова багато грузу — Костомаров государственный»⁵⁴, тим самим підкреслюючи різні манери викладу матеріалу — суху, аналітичну у В. Антоновича та «широкого розмашистого Костомарівського оповідання»⁵⁵. М. Костомаров бачиться авторові як історик, художник, побутовець із романтичною «закрасою», а В. Антонович — як аналітик, соціолог. У досить стислих за обсягом спогадах автор здійснює порівняльну характеристику цих особистостей, знаходячи і спільні, і відмінні риси. Зокрема, наголошує, що в обох було по дві душі: в Антоновича — польсько-українська, а в Костомарова — московсько-українська; різні були погляди на релігію: Костомаров — віруюча людина, Антонович — позитивіст, що в Євангелії бачив сліди анімізму тощо. Публікування таких матеріалів дало гарне підґрунтя для майбутніх наукових розвідок та спонукало до роздумів про масштаби особистостей, які мали великий вплив на розвиток української історичної науки та історії.

Більш інтимними були спогади доньки Данила Мордовцева Віри Мордовцевої-Александрової — «Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів)». Авторка була особисто знайома з істориком, згодом підтримувала добрі стосунки з Аліною Леонтіївною (Крагельською) Костомаровою, була свідком його саратовського періоду життя та зустрічалася з ним пізніше в Петербурзі. Місію своїх спогадів вона вбачала в тому, щоб відтворити «...живий образ Миколи Івановича у всій його оригінальній суті з усіма його привабливими властивостями і усіма його химеріями і чудернацтвами»⁵⁶. Основою цих спогадів були її особисті враження та згадки її батьків Анни Никанорівни⁵⁷ та Данила Лукича Мордовцевих. Родина Мордовцевих познайомила з М. Костомаровим у Саратові, де останній відбував адміністративне заслання. Докладно змальовані стосунки Миколи Івановича та Анни Никанорівни, які, за висловом Віри, мали багато спільного «...в характері, психічних властивостях, манірі поводитися. В обох була надзвичайна жива уявність, палка любов до всього незвичайного, до всього, що виходило за межі повсякчасности,

⁵³ Верзілов (Верзілов) Аркадій Васильович (10.12.1867, с. Ковчин (нині с. Куликівського р-ну Черніг. обл.) – 14.07.1931, Чернігів) – історик-краєзнавець, архівіст, педагог, громад. діяч. Учень В. Антоновича.

⁵⁴ Антонович і Костомаров. З споминів А. В. Верзілова. *Україна*. 1928. Кн. 6 (№ 31). С. 82.

⁵⁵ Там само. С. 83.

⁵⁶ Мордовцева-Александрова В. Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів). 1927. Кн. 5 (№ 24). С. 69.

⁵⁷ Мордовцева (Пасхалова-Мордовцева) Анна Никанорівна (уроджена – Залетаєва, 1823–1885) – російська поетеса, прозаїк та етнограф.

обидва вони швидко захоплювалися чим-небудь і в своєму захопленні не знали міри; але, дійшовши у своєму захопленні до апогея, починали швидко стигнути і переходити до нового захоплення і т. д.»⁵⁸. Їхні зацікавлення мали широкий діапазон — практикування гіпнозу, запускання повітряної кулі (балона), астрономія, інсценізація «здобуття козаками турецької фортеці» тощо⁵⁹. Відображені в мемуарах стосунки М. Костомарова з Д. Л. Мордовцевим уже в Петербурзі, із матір'ю Тетяною Петрівною, яка все життя присвятила йому, описано близьке оточення вченого (кухарки, покоївки, аптекарі та ін.), гостей, які відвідували родину Костомарових (родини Неслуховських, Новицьких, О. М. Пипін, [А. Р.] Церетелі, В. Г. Котельников), з'ясовано стосунки Д. Л. Мордовцева з А. Л. Костомаровою після смерті Миколи Івановича тощо. Цінність цих спогадів вимірюється різнобарвною палітрою особистісних характеристик, за М. Грушевським, «світлотінями» видатної та неординарної особистості, яка мала вплив на не одне покоління українського суспільства. Публікації цих мемуарних наративів сприяли налагодженню комунікації в науковому та суспільному середовищі.

Висновки. Еволюція мемуарної традиції в 20–30-х рр. ХХ ст. відбувалася в умовах паралельного існування «вуанівського ренесансу» української академічної науки та активного формування радянської історіографії та ідеології, що змушувало науковців зважати на історичні реалії. Академічна українська спільнота розглядала мемуари у двох вимірах: як інструмент академічної / суспільної комунікації задля консолідації української наукової думки і суспільства на тлі потреби формувати національну / соціокультурну ідентичність; як історико-біографічне джерело. Такий підхід підніс роль мемуарного наративу, оприлюдненого на сторінках часопису «Україна», як важливого джерелознавчого сегмента української історіографії та комунікативного ресурсу академічної спільноти. Важливим бачиться і розуміння редколегією журналу значення мемуарів у контексті соціальної комунікації як механізму трансляції / впливу в суспільстві національно орієнтованих смислів, а самого часопису — як майданчика для формування кола національних героїв задля створення спільних цінностей в українському соціокультурному середовищі, основою якого стали життєві принципи провідних громадсько-культурних та наукових діячів, що яскраво простежувалися на сторінках мемуарних текстів. «Пропускаючи» через себе досвід Іншого, у нашому випадку — видатних діячів української історії ХІХ ст., знаних науков-

⁵⁸ Мордовцева-Александрова В. Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів). 1927. Кн. 5 (№ 24). С. 71.

⁵⁹ Там само. С. 73–77.

ців, читач ставав свідком становлення світоглядних засад героїв спогадів, умов формування їх ідентичностей, складнощів прийняття важливих доленосних рішень, що відбувалося на тлі важких життєвих колізій. У цій діяльності мемуари посіли своє, специфічне місце як найцікавіший і найпопулярніший наратив для налагодження міжпоколінневої та наукової комунікації.

Мемуари, надруковані на сторінках «України», стали невіддільною частиною національного історичного дискурсу, що дало змогу актуалізувати в суспільстві роль окремих діячів / героїв на прикладі спогадів М. Драгоманова та М. Костомарова в боротьбі за національні права українців, показати тяглість національної історії та історичної науки. Різні форми репрезентацій мемуарів демонстрували розширення меж їх потенційних можливостей через долучення до них архівних документів, фотоматеріалів тощо.

1. Буряк Л. І. Комеморативні практики у діяльності Історичної секції Всеукраїнської Академії наук / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Київ, 2012. – Вип. 2. – С. 109–126.
2. Буряк Л. І. Українська академічна біографіка: винайдення форми (біографічні студії у контексті революційних трансформацій початку ХХ ст.) / Л. І. Буряк // Українська біографістика. – 2019. – Вип. 17. – С. 18–36. <https://doi.org/10.15407/ub.17.018>
3. Буряк Л. І. Біографічний світ Лесі Українки: поворот до візуального / Л. І. Буряк // Українська біографістика. – 2021. – Вип. 21. – С. 39–61. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>
4. Любовець Н. І. Мемуарна складова академічного збірника «За сто літ»: основні жанри та сюжети / Н. І. Любовець // Українська біографістика. – 2019. – Вип. 17. – С. 93–112. <https://doi.org/10.15407/ub.17.093>
5. Ляшко С. М. Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України: персонологічний вимір / С. М. Ляшко // Українська біографістика. – 2015. – Вип. 2. – С. 42–81. <https://doi.org/10.15407/ub.12.042>
6. Попик В. І. Вітчизняна біографіка в умовах трансформацій інтелектуального і духовного життя суспільства / В. І. Попик // Українська біографістика. – 2020. – Вип. 20. – С. 149–171. <https://doi.org/10.15407/ub.20.149>
7. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : монографія / Ю. Ю. Руденко. – Київ : «Видавництво Людмила», 2020. – 364 с.
8. Савчук І. Михайло Грушевський та журнал «Україна» (проблемно-тематичний аналіз публікацій) / Інна Савчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 14–15. – 2011. – С. 274–285.
9. Савчук І. І. Журнал «Україна» у розвитку української історіографії першої третини ХХ ст. / Інна Савчук : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / Черкас. нац. у-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2014. – 20 с.

REFERENCES

1. Buriak, L. I. (2012). Komemoratyvni praktyky u diialnosti Istorychnoi seksii Vseukrainskoi Akademii nauk. [Commemorative practices in the activity of the Historical section of the Ukrainian Academy of Science]. *Natsionalna ta Istorychna Pamiat*, 2, 109-126. [In Ukrainian].
2. Buriak, L. I. (2021). Biohrafichnyi svit Lesi Ukrainky: povorot do vizualnoho. [The biographical world of Lesya Ukrainka in the context of visual turn]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 21, 18-36. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039> [In Ukrainian].
3. Buriak, L. (2019). Ukrainska akademichna biohrafika: vynaidennia formy (biohrafichni studii u konteksti revoliutsiinykh transformatsii pochatu 20 st. [Ukrainian academic biography: the invention of the form (biographical studies in the context of revolutionary transformations of the early twentieth century)]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 39-61. <https://doi.org/10.15407/ub.17.018> [In Ukrainian].
4. Liubovets, N. I. (2019). Memuarna skladova akademichnoho zbirnyka "Za sto lit": osnovni zhanry ta ciuzhety. [Memorial component of the academic collection "Over a Hundred Years": main genres and subjects]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 193-112. <https://doi.org/10.15407/ub.17.093>. [In Ukrainian].
5. Liashko, S. M. (2015). Postiina komisiia UAN–VUAN dlia skladannia biohrafichnoho slovnyka diiachiv Ukrainy: personolohichni vymir. [UAS-AUAS Standing Committee for compiling Biographical Dictionary of Ukrainian public figures : personal dimension]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 42-81. <https://doi.org/10.15407/ub.12.042>. [In Ukrainian].
6. Popyk, V. I. (2020). Vitchyzniana biohrafika v umovakh transformatsii intelektualnoho i dukhovnoho zhyttia suspilstva [Domestic Biography Through Intellectual and Spiritual Transformations of Society]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 20, 149-171. <https://doi.org/10.15407/ub.20.149>. [In Ukrainian].
7. Rudenko, Yu. Yu. (2020). *Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii : monohrafiia [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization]*. Kyiv, Ukraine: Vydavnytstvo Lyudmila. [In Ukrainian].
8. Savchuk, I. (2011). Mykhailo Hrushevskyyi ta zhurnal "Ukraina" (problemno-tematychnyi analiz publikatsii). [Mykhailo Hrushevsky and the magazine "Ukraine" (the problem-thematic analysis of the publikation)]. *Drohobytskyi Kraieznavchyi Zbirnyk*, 14-15, 274-285. [In Ukrainian].
9. Savchuk, I. (2014). *Zhurnal "Ukraina" u rozvytku ukrainskoi istoriohrafii pershoi tretyny 20 st.: avtoref. dys... kand. ist. nauk : 07.00.06 / [The magazine "Ukraine" at the development of the Ukrainian history of the first third of the 20th century]*. (Extended abstract of PhD dissertation). Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho, Cherkasy, Ukraine. [In Ukrainian].

*Додаток 1***Спогади про видатних діячів на сторінках часопису «Україна»****Володимир Антонович:**

1. Антонович і Костомаров. З споминів А. В. Верзилова / А. В. Верзилов // Україна. – 1928. – Кн. 6 (31). – С. 82–83.
2. Егунова-Щербина С. Пам'яті В. Б. Антоновича (Сторінка споминів) / С. Егунова-Щербина // Україна. – 1928. – Кн. 5 (30). – С. 94–98.
3. [Міяковський В.]. Нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича / В. Міяковський // Україна. – 1924. – Кн. 1–2. – С. 151–160.
4. Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора // Україна. – 1928. – Кн. 6 (31). – С. 70–82.
5. Невидані спомини І. М. Каманіна про В. Б. Антоновича // Україна. – 1928. – Кн. 6 (31). – С. 66–70.

Іван Франко:

1. Лизанівський І. Франко в роках 1911–12 (Уривки із споминів) / І. Лизанівський // Україна. – 1926. – Кн. 6 (20). – С. 175–179.
2. Романович-Ткаченко Н. Доктор Іван Франко (Малюнки зі споминів) / Наталія Романович-Ткаченко // Україна. – 1927. – Кн. 4 (23). – С. 151–155.

Тарас Шевченко:

1. Ананьєв О. Зі споминів про Тараса Шевченка / О. Ананьєв // Україна. – 1930. – Березень–квітень. – С. 105–109.
2. Олександрів О. Шевченко на Черкащині (в спогадах сучасників) / О. Олександрів // Україна. – 1925. – Кн. 1–2 (11). – С. 157–160.
3. Русов О. Спомини про празьке видання «Кобзаря» / О. Русов // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 25–136.
4. Савченко Ф. Дещо з споминів родини поета / Ф. Савченко // Україна. – 1925. – Кн. 1–2 (11). – С. 160–161.

Пантелеймон Куліш:

1. Бужинський М. Звільнення Куліша з-під цензури «III отделения» / М. Бужинський // Україна. – 1926. – Кн. 1 (16). – С. 77.
2. Скугар-Скварський М. Спомини про П. О. Куліша / М. Скугар-Скварський // Україна. – 1930. – Липень–серпень (42). – С. 80–84.
3. Шевелів Б. Звільнення П. О. Куліша з підданства Росії / Б. Шевелів // Україна. – 1928. – Кн. 1 (26). – С. 126–134.

Михайло Максимович:

1. Данилов В. М. О. Максимович на київській кафедрі / В. Данилов // Україна. – 1929. – Травень–червень (34). – С. 92–95.

Михайло Коцюбинський:

1. Козуб С. Рід Михайла Коцюбинського і його дитячий вік / С. Р. Козуб // Україна. – 1928. – Кн. 3 (28). – С. 70–87.
2. Коцюбинський Х. Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського / Х. Коцюбинський // Україна. – 1927. – Кн. 1–2 (21). – С. 194–195.

Додаток 2

**Спогади про Михайла Драгоманова
на сторінках часопису «Україна»**

1. Бужинський М. До гімназійних літ М. П. Драгоманова (Архівні доповнення до споминів О. Пчілки) / М. Бужинський // Україна. – 1926. – Кн. 2–3 (17). – С. 65–69.
2. Возняк М. Із зносин М. П. Драгоманова з Галичиною / М. Возняк // Україна. – 1926. – Кн. 5 (19). – С. 137–155.
3. Возняк М. До історії місії М. Драгоманова / М. Возняк // Україна. – 1929. – Січень – лютий (32). – С. 48–72.
4. Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М. П. Драгоманова / С. Глушко // Україна. – 1926. – Кн. 4. – С. 120–134.
5. Житецький І. Останній виїзд М. П. Драгоманова за кордон / Ігнат Житецький // Україна. – 1926. – Кн. 2–3 (17). – С. 29–37.
6. Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова [з фотографіями] / Олена Пчілка // Україна. – 1926. – Кн. 2–3 (17). – С. 38–64.
7. Шамрай С. Уривок споминів Ол. Ол. Русова про М. П. Драгоманова / С. Шамрай // Україна. – 1926. – Кн. 2–3 (17). – 97–99.

Додаток 3

**Спогади про Миколу Костомарова
на сторінках часопису «Україна»**

1. Антонович і Костомаров. З споминів А. В. Верзилова / А. В. Верзилов // Україна. – 1928. – Кн. 6 (31). – С. 82–83.
2. Бухбіндер Н. Кілька записок М. І. Костомарова з 1869–1870 років / Н. Бухбіндер // Україна. – 1929. – Жовтень – листопад (37). – С. 70–72.
3. Гермайзе О. М. Костомаров в світлі автобіографії / О. М. Гермайзе // Україна. – 1925. – Кн. 3 (12). – С. 79–87.
4. Михалевич А. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х рр. Зі споминів В. Менчица / А. Михалевич // Україна. – 1925. – Кн. 3 (12). – С. 66–68.
5. Мордовцева-Александрова В. Микола Іванович Костомаров і його приятелі (Дещо з споминів) / В. Мордовцева-Александрова // Україна. – 1927. – Кн. 5 (24). – С. 69–98.

Рукопис одержано 1.11.2021 р.

Nadiia LYUBOVETS, Ph.D. (History), Head, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Memoir narrative of the magazine “Ukraine”: Authors / heroes and forms of representations.

The aim of the work is to consider the memoir narrative of the journal “Ukraine” in the AUAS (All-Ukrainian Academy of Sciences) dimension, its characteristic features in the source study and communicative context, various forms of representation, the circle of heroes / authors, its role in the formation of national history and ideology/identity. *The research methodology* is based on the use of general scientific methods of systematization and classification, the principles of historicism, objectivity and discourse analysis (the method of researching con-

tent). *The scientific novelty* of the article lies in the consideration of the memoir narrative of the journal “Ukraine” as a solid and authoritative historical and biographical source of Ukrainian historiography and an instrument of communication in the scientific and social environment for the establishment of national ideology / identity in the difficult conditions of the onset of Soviet power. **Conclusions.** The memoir narrative of the magazine “Ukraine” is considered as an important source study segment of Ukrainian historiography, a fundamental historical and biographical source, a communicative resource of the academic community and society, a mechanism for broadcasting / influencing Ukrainian science on society to form nationally oriented meanings and create a circle of its heroes. It is noted that the memoirs published on the pages of “Ukraine” became an integral part of the national historical discourse, which allowed to actualize in society the role of individual figures / heroes on the example of memoirs of M. Drahomanov and M. Kostomarov in the struggle for national rights of Ukrainians. history and historical science in order to consolidate Ukrainian society and form a national / socio-cultural identity.

Key words: magazine “Ukraine”, memoirs, memoir narrative, author / heroes, academic and public discourse, communication.

Олександр Євгенович МУЗИЧКО,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>
sandro06@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ЛІДЕРА ІСПАНІЇ Ф. ФРАНКО В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ХХ СТ.

Мета дослідження — проаналізувати погляди представників української інтелектуальної еліти на особливості діяльності найпомітнішого та найвидатнішого політичного лідера Іспанії ХХ ст. — генералісімуса Франсіско Франко, осмислити феномен його сприйняття на стику різних ідеологій та життєвих досвідів у контексті загальних політичних змін у Європі. *Методологія* базується на комплексному використанні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, узагальнення, пояснення, систематизації, класифікації та емпіричних — спостереження, опису та порівняння. *Наукова новизна* статті полягає в тому, що в ній уперше йдеться про існування української традиції осмислення феномену Ф. Франко, систематизуються думки про нього українських інтелектуалів. *Досліджено* різноманітні форми осмислення діяльності, поглядів, особистих рис, історичного значення іспанського лідера, передусім у контексті розвитку концепції української визвольної боротьби в 1930–1970-х роках. Основну увагу звернено на постаті українських аналітиків, підгрунття їх поглядів на Ф. Франко. *Висновки.* В УРСР в умовах комуністичної окупації не можна було твердити про існування суто українського феномену образу Ф. Франко. У 1930-х роках образ починає формуватися передусім у працях «вісниківців», згуртованих навколо Д. Донцова, з'являються біографічні нариси про іспанського лідера. Велику увагу Ф. Франко приділяла аргентинська українська громада. У 1950-х — на початку 1970-х років цей образ не зазнав суттєвих змін — більшість українських діячів вважали його борцем проти загрози комунізму, останнім лідером Європи, тим, хто єднав їх ментально з героїчною добою 1930–1940-х років. Заключний, третій, етап розпочався після смерті Ф. Франко 1975 р.

Ключові слова: Ф. Франко, Іспанія, біографія, українська іспаністика, ідеологія націоналізму, позитивний образ, історіографічне конструювання, інтелектуальна традиція.

Актуальність теми дослідження. Сучасна Україна переживає період важких трансформацій усіх галузей життя, що ускладнюється російською агресією. Політична еліта має враховувати не лише власний історичний досвід, а й світовий, адже українські землі завжди перебували на цивілізаційному фронті. У дискусіях про соціально-політичні процеси в Україні досить часто зринає Іспанія і особливо її досвід «історичного примирення». Роль Іспанії в українській історії після Другої світової війни зростала, враховуючи процес збільшення місцевої української діаспори, спочатку інтелектуально-політичної, а від 1990-х років — і трудової [7]. Для українців постать Ф. Франко аж ніяк не могла бути невідомою, а ставлення до неї — цілком байдужим. У 1930-х роках наші співвітчизники брали участь у громадянській війні в Іспанії і на боці Ф. Франко, і в складі «республіканців» як посланці від лівих сил із Галичини. В УРСР були евакуйовані тисячі іспанців, родини комуністичних функціонерів або пов'язаних з ними. Негативний образ Ф. Франко тривалий час був частиною радянської пропаганди, яка діяла з подвійною енергією в УРСР: генерал був не тільки прикладом фашизму, а й іншого радянського жупела — націоналізму, який підтримували, згідно з пропагандою, так звані «імперіалісти». Ці поняття мали загальнозрозуміле спрямування для «внутрішнього вжитку», боротьби з інакомисленням, новітнім українським національно-визвольним рухом.

Аналіз новітніх досліджень та публікацій. Біографістика є одним з найбільш поширених жанрів у новітній українській історіографії. Особлива увага приділяється резонансним діячам, творцям історії, насамперед вітчизняної. Тому не дивно, що біографій Ф. Франко серед них небагато. Власне, нам вдалося виявити чотири біографічних нариси про Ф. Франко, що були видані в Україні в 2006, 2007, 2010, 2018 роках. Безумовно, найціннішим є ґрунтовний нарис відомої іспаністки, вінницької професорки О. П. Іваницької [3]. Науковим, хоч і менш ґрунтовним текстом, є стаття миколаївської іспаністки А. О. Хмель [8]. Поступаються цим працям популярно викладені публіцистичні нариси [5; 6]. За всієї несхожості за різними показниками ці чотири тексти мають дві спільні риси.

По-перше, автори ставляться до Ф. Франко досить прихильно, що контрастує з радянською епохою, яка проклінала людину, що зупинила поширення комунізму в Європі. Водночас, наголошуються риси режиму, які автори вважають швидше негативними: авторитаризм, антидемократичність, а в одному з популярних нарисів Ф. Франко навіть зараховано до «творців тоталітарних режимів». По-друге, усі автори не згадують про реакцію українців на цього діяча і загалом мало

переймаються співвіднесенням цієї постаті з українським контекстом. До цих праць долучаються численні статті львівського іспаніста Б. Чуми, що позначені ліберальним забарвленням і більш негативним ставленням до генерала [9]. Але й цей дослідник не згадує про український дискурс його сприйняття.

Більш дотичні до заявленої нами теми праці спеціалістів з історії міжвоєнної української націоналістичної ідеології. С. Квіт та О. Зайцев коротко згадують про позитивне сприйняття головним ідеологом українського чинного націоналізму Дмитром Донцовим постаті Ф. Франко¹. Для цих ліберальних істориків це є фактом радше негативного сенсу, що засвідчує схильність Д. Донцова до так званого тоталітаризму. Тому в тоталітарному контексті сприймається і постать самого Ф. Франко. Варто згадати, що основний творець концепції тоталітаризму Х. Арендт зобов'язана своїм життям існуванню режиму Ф. Франко, адже 1940 р. вона врятувалася втечею з Франції від нацистів саме через Іспанію. У цю країну з Франції тоді ж утік і видатний лівий філософ В. Беньямін. Не згадано про реакцію українців на дії Ф. Франко і на загальне сприйняття його політичної постаті й у кількох досить інформативних енциклопедичних статтях [1]. Статей про Ф. Франко немає і в таких відомих діаспорних енциклопедіях, як «Енциклопедія українознавства» та «Малій енциклопедії» Є. Онацького.

Мета дослідження — проаналізувати погляди представників української інтелектуальної еліти ХХ ст. на феномен іспанського генерала Франсіско Франко (1892–1975), виявити спільні та особливі риси в наративах, контексти, у яких певні автори осмислювали біографію одного з помітних і водночас найбільш контраверсійних політичних діячів Європи ХХ ст., означити перспективні напрями подальших історіографічних та біографічних досліджень. Реалізуючи цю мету, спираємося на широке коло джерел, наративних текстів, аналітичної публіцистики.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше постать Ф. Франко в історіографічному дискурсі розглянуто не з упереджених лівих (соціалістичних, комуністичних) та ліберальних позицій. На новому джерелознавчому рівні висвітлено нюанси поглядів українських інтелектуалів на постать Ф. Франко.

Вклад основного матеріалу. 20–30-ті роки ХХ ст. минули під знаком шукання українською інтелігенцією виходу з кризи, спричиненої поразкою Української революції. У цей час переважало не лише осмислення революції, а й розглядалася ширша перспектива. Одним із

¹ Донцов Д. Мудрість «божевільних». *Визвольний шлях*. 1954. Кн. 1. С. 5–6; Донцов Д. Приклад Еспанії. *Визвольний шлях*. 1952. Ч. 12. С. 3–4.

виходів був пошук серед українців вільної особистості, вольової людини, риси якої мали б бути в більшості представників нашого народу. Якщо в окупованій комуністами частині України цей процес відразу був деформований, а потім і брутально перерваний, то в Галичині та еміграції він мав широкий поступ, що відобразилося передусім у діяльності Дмитра Донцова та редактованого ним «Літературно-наукового вістника», виданнях Організації українських націоналістів. Іспанія, як і Україна, часто у своїй історії була полем для змагань різних світових сил, а особливо в 1930-х роках. Події громадянської війни викликали велику надію в українців, бо це було фактично частиною протистояння всередині Галичини між націоналістами та прокомуністичними силами. Націоналістична преса від Галичини до Південної Америки щиро вітала перемогу Ф. Франко, наділяла його рисами своєрідного іспанського лицаря, що розпочав ходу, яка призведе до очищення від комунізму увесь світ. Закономірно, що у Львові 1937 р. було видано першу в Україні біографію генерала Ф. Франко². Її автором був Володимир Стахів (Р. Керч), а заключну частину написав Д. Донцов. Автори окреслили позитивний образ діяча як утілення особливостей іспанської нації, феномену донкіхотства, романтичного, ідеалістичного лицарства. Ф. Франко називали диктатором, але надавали цьому поняттю позитивний сенс. Приваблювало в іспанського лідера те, що він пройшов шлях від хорунжого до генерала, унікав хизування, діяв не в інтересах багатіїв та церкви, а середнього класу, і не відмовлявся від традицій.

Після Другої світової війни позиція Д. Донцова не змінилася. У статті 1954 р. «Приклад Еспанії» він нагадує: у середньовіччі Україна та Іспанія були bastionами боротьби Європи проти ісламу, а від 1917 року вони стали bastionами боротьби проти комунізму. Д. Донцов називав постать Ф. Франко як приклад вдалої витривалості і взірць для українців³. Цю лінію донкіхотства, уславлення сміливості, автор продовжив в іншій статті з промовисою назвою «Мудрість “божевільних”»⁴.

Після Другої світової війни в Іспанії почалося формування української діаспори, що активно співпрацювала з Ф. Франко (до таких належав, зокрема, Д. Бучинський). Закономірно, що мадридський напрямок зацікавив Антибільшовицький блок народів та його лідера Я. Стецька (хоча його ставлення до каудильйо було настороженим) —

---

² Керч Р. Франко – вожд Іспанців. Львів, 1937. 82 с. (перевидання: Національні лідери Європи. Ідеологічні портрети / Упор. О. Баган. Дрогобич, 2011. С. 335–388).

³ Донцов Д. Приклад Еспанії. *Визвольний шлях*. 1952. Ч. 12. С. 3–4.

⁴ Донцов Д. Мудрість «божевільних». *Визвольний шлях*. 1954. Кн. 1. С. 5–6.

1955 р. він відвідав іспанського генерала. У статті 1950 р. (підписаній псевдонімом) Я. Стецько наголосив на тому, що український національний рух відкидає устрій Ф. Франко для народів блоку як шкідливий, але для світу краще, якщо в Мадриді править він, а не якийсь комуніст⁵.

У так само псевдонімичній статті 1972 р. Я. Стецько застеріг від того, щоб вважати режим Ф. Франко націоналістичним, а пропонував називати його режимом національного патріотичного характеру, пов'язаним із національним традиціоналізмом⁶.

Різко негативний образ Ф. Франко, щоправда, тільки принагідний, витворювали статті сина Ю. Клена Вольфрама Бурггардта та отця М. Амброса. Якщо перший не сприймав Ф. Франко з лівих позицій, то М. Амброс наголошував на тому, що режим нищив каталонську культуру. Зауваження В. Бурггардта стали приводом для гострої полеміки між ним та відомим українським інтелектуалом Р. Рахманним. Утім, полеміка тільки опосередковано зачепила Ф. Франко. Але показово, що В. Бурггардт використовував ім'я іспанського лідера як ярлик, суто в радянському стилі.

Напередодні смерті Ф. Франко на сторінках періодичного видання «Організації оборони чотирьох свобод України» була надрукована стаття, автор якої замислювався над феноменом піднесення країни за правління генералісимуса та довготривалості його режиму. Зокрема, він пов'язував успішний розвиток Іспанії з особистими рисами лідера, його залізною волею. Утім, автор не приховував і значні проблеми, із якими зіткнувся пізній франкізм та його постарілий голова⁷.

Імпульсом до осмислення феномену Ф. Франко стала його смерть 20 листопада 1975 року. ОУН висловила жаль з приводу смерті лідера, називаючи його «одним з найбільших державних мужів нашої епохи», «рятівником Західної Європи перед більшовицьким рабством»⁸.

Закономірним наслідком нуртуючої української «франкіани» була велика стаття-підсумок українського громадського діяча та інтелектуала Панаса Феденка в головній газеті американських українців «Свобода»⁹. Варто врахувати лівий світогляд автора, його жорстку критику, що пролунала в 1970-х роках на адресу ОУН, яку він звинуватив у потуранні диктаторським режимам та в злочинах. Тому не дивно, що стаття П. Феденка була не схожа на парадний некролог, а

⁵ Стецько Я. Твори. Т. 1: Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1987. С. 287.

⁶ Стецько Я. Твори. Т. 2: Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1991. С. 133.

⁷ В. С-ко. Сучасна Іспанія. *Вісник*. 1975. Ч. 1. С. 23–25.

⁸ Помер генерал Франко. *Шлях перемоги*. 1975. 30 листопада.

⁹ Феденко П. Диктатор Франціско Франко. *Свобода*. 1975. № 224, 225.

його характеристика Ф. Франко як диктатора, зафіксована в заголовку, мала суто негативний сенс. Він наголошував на тому, що Ф. Франко підтримували Б. Муссоліні та А. Гітлер, а його прихід до влади супроводжувався репресіями та заборонами каталонської та баскської мов, так само, як це зробив Олександр II щодо української мови Емським указом. Автор дорікав Ф. Франко за те, що за тривалий час свого правління він не перевів країну на демократичний лад. До того ж він наводив приклади терористичної діяльності противників Ф. Франко і не пояснював, як інакше міг діяти проти таких методів каудильйо. Отже, стаття П. Феденка, на нашу думку, не перевершила брошуру Р. Керча та Д. Донцова. Вона була критичною, але значно поступалася за експресією та образністю.

Статтю П. Феденка дещо врівноважила інша стаття у «Свободі», автором якої був президент УНР в екзилі Микола Лівіцький (псевдонім — М. Платковський)¹⁰. Автор наголошував: аналітики, які дорікають Ф. Франко, мають звернути увагу й на інше — допомогу республіканцям Й. Сталіна, загрозу встановлення в стратегічно важливій частині Європи комуністичного режиму. Автор вважав неправомірним питання про те, що краще: права чи ліва диктатура, адже з погляду демократів мають бути засуджені будь-які режими, що обмежують свободу. Щоправда, М. Лівіцький впадав у догматичні крайнощі. Особливо, на його думку, українці мали б засудити обмеження прав басків та каталонців. Але про терористичну діяльність більшості їхніх лідерів у 1930-х роках, а частково і пізніше, він не згадав, адже це могло підважити його концепцію. Дивно, але ні П. Феденко, ні М. Лівіцький не зазначили внесок Ф. Франко у формування української громади в Іспанії.

Така критика, звісно, не вплинула на пієтет, що відчували до Ф. Франко учасники націоналістичного руху. Зокрема, 1979 р. Долину Полеглих відвідав колишній вояк УПА Ю. Борець, який задовго до того мріяв відвідати «країну матадорів та геройського генерала Франка»¹¹.

Висновки. Формування образу політичного лідера Іспанії Ф. Франко у ХХ ст. відбувалося державними методами та пропагандою, і в СРСР та УРСР, і у вільному інтелектуальному полі: на території Галичини у 1930-х роках, еміграції, діаспорі. Якщо в УРСР в умовах комуністичної окупації не можна загалом твердити про існування суто українського феномену образу Ф. Франко, то в другому разі йдеться про формування та циркулювання проявів самостійної

¹⁰ Платковський М. Майбутнє Іспанії. *Свобода*. 1975. № 230.

¹¹ Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї. Лондон, 1982. С. 231, 236.

традиції. Щоправда, ця традиція є фрагментарною і не до кінця сформованою, а деякі думки висловлені лише принагідно. З другого боку, деякі тексти мали цілком завершений вигляд біографічних нарисів (Р. Керча та Д. Донцова, П. Феденка). Можна виокремити кілька етапів процесу формування образу Ф. Франко. У 1930-х роках він починає формуватися передусім у працях «вісниківців», згуртованих навколо Д. Донцова. Велику увагу іспанському лідерові приділяла аргентинська українська громада. У 1950-х — на початку 1970-х років образ Ф. Франко не зазнав суттєвих змін — більшість українських діячів вважали його борцем проти загрози комунізму, останнім лідером Європи, хто єднав їх ментально з героїчною добою 1930-х — 1940-х років. Важливо, що в цей час Ф. Франко стає дедалі менш «біографічним», наче зливаючись із феноменом франкізму, тобто свого режиму, державності Іспанії. Заключний, третій, етап розпочався після смерті Ф. Франко у 1975 р. Для цього етапу властиві більш холодні, відсторонені, аналітичні оцінки, виразнішим стало і негативне сприйняття.

Усі погляди були зумовлені ідеологічним підґрунтям світогляду авторів, їхнім сприйняттям феноменів демократії, авторитаризму, тоталітаризму, національних рухів. Загалом, заслугою українських авторів було залучення Ф. Франко в контекст українських інтересів та історичного досвіду, розуміння великої шкоди, яку завдав Україні російський комунізм. Адже в останні десятиліття, за правління лівих сил, Іспанія опинилася в стані постійної турбулентності, балансуванні на межі розпаду, у країну масово зайшов російський капітал, що купив значну нерухомість в Іспанії, посилювався атеїзм, що призвело до посилення антигуманних лівих «гендерних» практик. Погляди українських аналітиків нині мають прислужитися формуванню української концепції модерної історії Іспанії, більш критичного ставлення до феномену демократії та лівих рухів у Європі, врахування досвіду франкізму для обстоювання власних інтересів України на сучасному етапі, щоб не розчинити їх в інтересах інших держав та рухів, уникнути сумнівних і шкідливих для нас ідеологій та практик.

1. Дем'яненко Б. Франко Франсиско / Б. Дем'яненко // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 752.
2. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев: нариси інтелектуальної історії. – Київ : Критика, 2013. – 488 с.
3. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії / Ольга Іваницька. – Чернівці, 2006. – 432 с.
4. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Сергій Квіт. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. – 192 с.

5. Франко Баамонде Франсиско // Вагман И., Мирошникова В., Вукина Н. 100 знаменитых тиранов. – Харьков : Фолио, 2018. – С. 412–416.
6. Франсіско Франко: Непереможний генералісимум // Підлуцький О. 25 портретів на тлі епохи / О. Підлуцький. – Харків : Фоліо, 2012. – С. 87–103.
7. Хмель А. О. Стан та перспективи розвитку іспаністики в незалежній Україні / А. О. Хмель // Історичний архів. – 2016. – Вип. 17. – С. 158–167.
8. Хмель А. О. Франсіско Франко: від солдата до глави держави (політичний портрет) / А. О. Хмель // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія. – 2010. – Т. 140. – Вип. 127. – С. 72–77.
9. Чума Б. Алькасар: Воєнний міф 1936 року та його рецепція українцями Галичини / Богдан Чума // Цитаделя. – 2009. – № 2. – С. 38–46.

REFERENCES

1. Demianenko, B. (2011). Franko Fransysko [Franco Francisco]. In Yu. Levenets (Ed.). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv, Ukraine: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. [In Ukrainian].
2. Zaitsev, O. (2013). *Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920-1930-ti roky): narysy intelektualnoi istorii* [Ukrainian integral nationalism (1920-1930s): essays on intellectual history]. Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
3. Ivanytska, O. (2006). *Franko – kaudylio Ispanii* [Franco – caudillo of Spain]. Chernivtsi, Ukraine: Knygy – 21. [In Ukrainian].
4. Kvit, S. (2013). *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret* [Dmitry Dontsov: ideological portrait]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. [In Ukrainian].
5. Vagman, I., Miroshnikova, V., & Vukina, N. (2018). Franko Baamonde Fransisko [Franco Baamonde Francisco]. In *100 znamenitykh tiranov* (pp. 412-416). Kharkov, Ukraine: Folio. [In Russian].
6. Pidlutskyi, O. (2012). Fransisko Franko: Neperemozhnyi heneralisimum [Francisco Franko: invincible generalissimo]. In *25 portretiv na tli epokhy* (pp. 87-103). Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].
7. Khmel, A. O. (2016). Stan ta perspektyvy rozvytku ispanistyky v nezalezhnii Ukraini. [The state and prospects of development of Spanish studies in independent Ukraine]. *Istorychnyi Arkhiv*, 17, 158-167. [In Ukrainian].
8. Khmel, A. O. (2010). Fransisko Franko: Vid soldata do hlavy derzhavy (politychnyi portret) [Francisco Franco: From a soldier to the head of state (political portrait)]. *Naukovi Pratsi Chornomorskoho Derzhavnogo Universytetu imeni Petra Mohyly. Seria: Istorii*, 140(127), 72-77. [In Ukrainian].
9. Chuma, B. (2009). Alkasar: Voiennyi mif 1936 roku ta yoho retseptsiia ukraintsiamy Halychyny [Alkasar: The military myth of 1936 and its reception by Ukrainians in Galicia]. *Tsyadelia*, 2, 38-46. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 25.11.2021 р.

Oleksandr MUZYCHKO, D.Sc. (History), Docent, Profesor of the Department of History of Ukraine, Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine).

Formation of the image of leader of Spain F. Franco in the Ukrainian intellectual tradition of the 20th century.

The goal of this study is to analyze the views of the Ukrainian intellectual elite in the context of general political changes in Europe on the peculiarities of the most prominent and prominent political leader of Spain in the twentieth century – Francisco Franco, understanding the phenomenon of perception at the junction of different ideologies and life experiences. *The research methodology* based on the integrated use of general scientific methods of analysis and synthesis, generalization, explanation, systematization and classification and empirical – observation, description and comparison. *The scientific novelty* of the article lies in the first in historiography formulation of the topic of the existence of the Ukrainian tradition of understanding the phenomenon of F. Franco, systematization of opinions about it by Ukrainian intellectuals. Various forms of understanding the activities, views, personal traits, and historical significance of the Spanish leader F. Franco have been studied. *Conclusions.* Formation of the image of the political leader of Spain F. Franco in the XX century. If in the USSR under communist occupation this image cannot be considered as a kind of Ukrainian and in general to claim the existence of a purely Ukrainian phenomenon of the image of F. Franco, in the second case it is about the formation and circulation of independent traditions. However, this tradition looks fragmentary and not fully formed, and some opinions are expressed only on occasion. On the other hand, some texts had a completely complete form of biographical essays. In the 1930s, the image began to take shape primarily in the works of the Heralds, united around D. Dontsov. F. Franco paid great attention to the Argentine Ukrainian community. In the 1950s and early 1970s, Franco's image did not change significantly – most Ukrainian figures saw him as a fighter against the threat of communism, the last European leader to unite them mentally with the heroic era of the 1930s and 1940s. The final, third, stage began after the death of F. Franco in 1975.

Key words: F. Franco, Spain, biography, Ukrainian Hispanic studies, ideology of nationalism, positive image, historiographical construction, intellectual tradition.

ДО 150-ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

УДК 821.161.2:82-32(092)

<https://doi.org/10.15407/ub.22.116>

Роман Йосипович ГОЛИК,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(Львів, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
roman_holyk70@ukr.net

Марта Степанівна НАДРАГА,
кандидат історичних наук, старший дослідник,
директор Наукової бібліотеки ЛНМУ імені Данила Галицького
(Львів, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-2247-6061>
m.nadraga@gmail.com

СЕЛЯНИН, ІНТЕЛІГЕНТ: «НОВЕЛА ЖИТТЯ» ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Мета роботи. Розглянути життя й творчість Василя Стефаника як текст (новела як життєва драма) на підставі порівняння (авто)біографічного та художнього дискурсу письменника. **Методологія дослідження** базується на хронологічному і проблемно-тематичному методах у поєднанні з методами історичної біографістики, герменевтики, структурно-семіотичного аналізу, історії повсякденності. **Наукова новизна** роботи полягає в аналізі творчої біографії письменника як складника історії читання, соціальної історії, історії ідей та культурної пам'яті Галичини. Показано взаємозв'язки між автобіографічними нарративами і творами письменника в руслі концепції життя як творчості і творчості як життя. Виокремлено основні категорії думки письменника, на підставі яких побудована його саморепрезентація і в руслі яких розвивалася його художня думка. З'ясовано роль книжної культури в його інтелектуальному формуванні. Вивчено сприймання постаті письменника в прижиттєвій і пізнішій критиці на тлі формування «стефаниківської лінії» в літературі. **Висновки.** Автобіографічні й художні тексти В. Стефаника об'єднані концепцією драматизації життя, котра була особливо помітна в новелах письменника. Його інтелектуальне формування стало наслідком засвоєння народної традиції та критичного читання творів української, польської, німецької та інших європейських літератур. Ключовим для розвитку

автобіографічного дискурсу і творів письменника став акцент на його селянському походженні. Це вплинуло на творчість та суспільно-громадську діяльність письменника, на його ставлення до інтелігенції, духовенства, аристократії. Автобіографічний дискурс і творчість В. Стефаніка побудовані на дилемах уявного і реального, народного та елітарного, усного й книжного елементів культури. Це вплинуло і на сприймання постаті письменника і рецепцію його творчості в українській літературі та культурі.

Ключові слова: В. Стефанік, (авто)біографія, новела, письменник, книжна культура, культурна пам'ять, Галичина.

Життя й творчість Василя Стефаніка — один із вузлових елементів канону української літературної та культурної традиції. Рецепція постаті новеліста, генеза тем і образів його творів уже не раз ставали об'єктами наукових студій [1; 2; 5; 8; 10; 11]. Але частина аспектів його діяльності все ще залишається малодослідженою. У статті спробуємо розглянути життя й творчість письменника, порівняти його (авто)біографічний дискурс із дискурсом художнім та дослідити Стефаніківські тексти крізь призму історії читання та історії ідей, соціальної історії та еволюції культурної пам'яті Галичини. Зосередимося на кількох аспектах функціонування книжної пам'яті у творчості В. Стефаніка: читанні, яке стало її підґрунтям; автобіографічному дискурсі та художніх текстах, у яких зафіксована пам'ять письменника, його уявлення про себе і світ навколо; галицькій книжній традиції, у якій відтворено рецепцію постаті й творчості В. Стефаніка. Підставою обираємо кілька основних методологічних пунктів. Серед них — концепт єдності життя і творчості письменника. Зокрема, структури його художніх творів і автобіографій є елементами тієї самої канви людського досвіду, життя. Вони є наслідками впливу зовнішніх чинників, історико-культурного контексту епохи і реалій та стереотипів галицького суспільства, подій, серед яких В. Стефанік жив, діяв і на які реагував. Підґрунтям його інтелектуального життєпису є також категорії книжної й усної культури, на які письменник спирався, які формували його індивідуальну пам'ять і які розвивав та формував. Зрештою, сама постать та біографія новеліста стала частиною культурної пам'яті ще за його життя, даючи імпульси для формування нової традиції — стефаніківської лінії та стефаніківського міфу в українській літературі й культурі. Центром дослідження стає «літературний / книжний Стефанік», його творча біографія: у ній зображаються всі інші іпостасі письменницького життєпису, а вона, навпаки, проєктується на сприймання всього життєвого шляху письменника.

Інтелектуальна формація В. Стефаніка: матриці та орієнтири. Письменника як творця формує книжність, культурна пам'ять покоління, а також усна культура, серед якої він виховувався. Авто-

біографії і художні тексти Василя Стефаника були результатом поєднання двох традицій. Першу письменник відтворював як виходець із селянського середовища, носій його усної традиції. Це покутський народний текст, збудований за правилами діалектного мовлення, який відображав народну картину світу. Його В. Стефанік засвоїв у дитинстві, а згодом стилізував, створивши літературний відповідник «народної бесіди». На формування художньої форми автобіографій і текстів вплинув пізніший досвід В. Стефаника-читача. Під час навчання в Коломиї він на таємних / тайних шкільних гуртках популяризував і давав читати іншим рідкісний в Галичині «Кобзар» Тараса Шевченка, читання якого особливо вплинуло на галицького автора. В. Стефанік також згадував зацікавлення текстами Осипа Юрія Федьковича та Марка Вовчка. Він досить пізно ознайомився з творчістю Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні»); сентименталізм «Марусі» Григорія Квітки-Основ'яненка не сподобався письменникові, який так і не дочитав цього твору до кінця¹. У таємній бібліотеці гімназистів-коломийчан, до яких належав В. Стефанік, було 300–400 книжок, серед яких письменник виокремлював «радикальну» українську та російську літературу, наголошуючи вплив творів Гліба Успенського. Важливою для нього стала й заборонена література: «Найкраще читали ми Франка, соціалістичну літературу, українську й польську з Женеви, Герцена, Чернишевського, загалом те, що було заказане»². У колі читацьких інтересів В. Стефаника були твори Івана Франка, Леся Мартовича й Марка Черемшини, Ольги Кобилянської, Лесі Українки. Інший ряд лектури формували польські письменники: Адам Міцкевич та Юліуш Словацький (В. Стефанік спеціально просив друзів придбати для нього повну збірку текстів цього «поета-пророка»), твори Станіслава Пшибишевського, Владислава Оркана, Казимира Пшерви-Тетмайера, Станіслава Виспянського, Яна Каспровича³, Габрієлі Запольської та радикальних польських політиків, зокрема Ігнація Дашинського. Також В. Стефанік часто згадував популярні твори Олександра Дюма, тексти Герберта Спенсера, Еміля Золя, «Щоденник» Едмунда й Жуля Гонкурів, твори Фрідріха Ніцше («Так сказав Заратустра»). Письменник читав і рекомендував також «Божественну комедію» Данте Аліг'єрі, романи Поля Бурже, поезії Готфріда Келлера, «Квіти зла» Шарля Бодлера, вірші Поля Верлена, «Chanson d'automne» якого намагався перекладати українською. Окремі польські критики вважали, що ця література була йому чужа:

¹ Стефанік В. С. Твори / до друку виготовув Ів. Лизанівський. 2-ге вид. Харків : Державне видавництво України, 1927. С. 30.

² Стефанік В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 235.

³ Там само. С. 231.

«У Кракові Стефанік познайомився з <...> Молодою Польщею: Пшибишевським, Виспянським, Бжозовським, але їхньою творчістю не переймався. Завдяки їм пізнав європейську від Бодлера до К'єркегора, але й та література не залишила в душі того селянина поважних слідів. Без сумніву, відчував їх красу, тих Барбе д'Оревіллі та Верлена <...>, але то був чужий йому світ. Відвідував його, як відвідують музеї»⁴. Такий погляд спирався на уявлення про В. Стефаніка як про селянина, певною мірою чужого в європейських літературних середовищах. Окремим сегментом його лектури залишилася медична університетська література — знак нереалізованої лікарської кар'єри. Читацька біографія письменника відображала його суспільні симпатії та антипатії. У літературних смаках галицької інтелігенції він бачив лише зовнішню помпезність: «Великого Шевченка так роздекламувала, що з нього нічого не лишилося, лише декламація»⁵. Він пропонував галицьким просвітянам видавати посібники для галицьких емігрантів, а не звичну патріотичну чи релігійну літературу⁶. Василь Стефанік вважав, що ставлення селян до читання і читалень-«читарень» визначається економічними проблемами («абих не платив вікнове, відумершину, шкільне, дорогове»), а не інтелектуальними чи естетичними запитами⁷. Письменник наголошував, що частина книг, які пропонує інтелігенція, не має особливого сенсу в суспільстві, де селяни малограмотні: «нічо в школі не виучуються, але навіть хлопці виходять зі школи лиш з азбукою. А аби з неї зробити слово, а слова складати в бесіду читану, сього наша школа не виучує»⁸. У цьому контексті новеліст наголошував, що його стиль і світогляд походять із усної народної традиції, а він є носієм селянських ідеалів.

Життя як новела й драма: (авто)біографічний дискурс В. Стефаніка. Ідея села й селянства, фольклору / усної народної традиції була наскрізною в автобіографічних текстах Василя Стефаніка. Він акцентував на тому, що народився в селянській сім'ї, у колі сільської матеріальної та духовної культури, народної уяви та усної традиції. Письменник наголошував на християнстві своєї матері, Оксани Стефанік, котра практикувала систематичне відмовляння молитви «Отче наш» разом із дітьми⁹. Цій парадигмі письменник протиставляв за-

⁴ Цит. за: Wiśniewska E. *Wasył Stefanyk w obliczu Młodej Polski*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. S. 32.

⁵ Стефанік В. *Вибране*. Ужгород : Карпати, 1979. С. 277.

⁶ Там само. С. 275.

⁷ Стефанік В. *Вибране*. Ужгород : Карпати. С. 255.

⁸ Там само. С. 268.

⁹ Стефанік В. С. *Твори / до друку виготовув Ів. Лизанівський*. 2-ге вид. Харків : Державне видавництво України, 1927. С. 25–26.

своєні з дитинства уявлення про народну демонологію карпатських українців, які викликали в нього страх: «[Наймити] розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти»¹⁰. Але дитяча міфологізація світу засвідчувала й схильність В. Стефаніка до побудови власного художнього світу, уяви, яка згодом стала імпульсом до творчості.

Іншою рисою Стефаніківського автобіографічного дискурсу стала критика шкільної системи і навчання. У пам'яті письменника дитячі роки асоціювалися з намаганням батьків віддати його до школи через те, що хлопець успішно засвоював молитви («дуже добре “бравси очинашу”»). Шкільна наука в зображенні В. Стефаніка мала вигляд знущання, була сферою «отруйливого встиду», тілесних покарань, морального приниження — різким контрастом порівняно з рідним домом. Тому письменникові подобалася думка матері, яка негативно ставилася до такого навчання¹¹. Шкільні роки в споминах В. Стефаніка асоціювалися з картинами міського соціального маргінесу, який привернув увагу хлопця до «дивної» Анни Павлик та ідей руських (українських) радикалів¹². Але навчання в школі дало фундамент знань, завдяки якому Василь Стефанік згодом став студентом університету. Університетська наука, студії з медицини хоч і не зробили з нього лікаря, але дали молодому Стефанікові можливість зрозуміти життя великого міста, зблизитися зі світом мистецтва та літератури.

У такому контексті виник Стефаніків міф селянства й села як антитеза негативного образу міщанства та інтелігенції. Письменник сформувався як інтелектуал у місті, серед творчої інтелігенції та богемного життя. Однак він критикував галицьку інтелігенцію, протиставляючи її селянству, а місто — селу. Інтелігенція в його текстах мала вигляд нового («вродилося тому п'ятдесят років»), сірого, аморфного, нежиттєздатного, «миршавого» соціального конструкта, середовища, позбавленого оригінальних «ідеалів та життєвих форм», а тому нецікавого для літератора: «Інтелігенція є homo novus в нашій житті, доробкевич, котрий... мусить бути трохи демократ, трохи аристократ, не сміє мати характеру. <...> Своїм життям і ідеалами не годна вона заповнити кількадесяти томів повістей, ані захопити таланту, аби писав ті повісті»¹³. В. Стефанік не раз наголошував, що не сприймає інтелігенції як свого читацького чи творчого середо-

---

¹⁰ Стефанік В. С. Твори / до друку виготовув Ів. Лизанівський. 2-ге вид. Харків : Державне видавництво України, 1927. С. 25–26.

¹¹ Там само. С. 29.

¹² Там само.

¹³ Стефанік В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 276.

вища, «не має до неї серця» і не писатиме про чи для неї. Лише селянство новеліст розглядав як щось фундаментальне позачасове, героїчне, майже всемогутнє: спільноту людей, «котрі смерті не бояться» і пережили «тисячолітню історію». Звідси впливає епічний апофеоз і водночас співчуття до «вічного селянства» в Стефаникових листах, де селяни знову протиставлялися інтелігентам: «<...> дивлюся на тяжких тисячу літ за селами і на незнані тисячу перед ними... Як тепер я виджу, що організм мужицький простягнувся струною межі двома світами понад море і як на тій струні грає душа мужика на спілку з їх нуждою... то <...> я мушу не дослуховуватися катаринки в рукавичкових руках нашого образованого світа»¹⁴. Новеліст наголошував, що не любить сімейств, звичаїв, форм літературного та суспільно-культурного життя галицької інтелігенції, і описував її в гротескному стилі, інколи не перебираючи лексичних засобів: «Для мене кожний літерат... дуже незабавний. Складочки, товариствечка, жебранинка, літературка і т. д. Може бути, що ці *in neutra*... оправдані і мають будучність, але для мене самого вони бридкі. Обридливі і ті, що добирають їди цьому *neutrum*, аби собі жолудочка не попсувало. Наші газети і література — то легонька потравка для “молоденької інтелігенції”. Роди славні на Русі (Окуневські, Кобринські, Озаркевичі) — се паршивство в рукавичках. Бридке. <...> Я крайця серця до сеї касти не маю»¹⁵. Справді, біографію В. Стефаніка можна описувати як перехід від ролі письменника й політика до газди¹⁶, чи як повернення селянина до власного стану. Однак його суспільна позиція, коли він вернувся з міського до селянського середовища як автор творів про село, уже не була селянською / сільською. Одяг, манера поведінки та листування, заняття літературою долучали письменника до інтелігенції, від якої він прагнув відмежуватися, і відмежовували від селян, до яких прагнув наблизитися. Але знайомі письменника казали йому, що він «не годен сидіти в місті» і бути там «професором», а радше «мужиком в Русові»¹⁷. Частково це розуміли самі селяни, коли 1910 р. урочисто випроводжували Василя Стефаніка зі Стецевої до його нової домівки у Русові¹⁸. Вони бачили в письменникові і свого газду, господаря, і когось іншого, не такого, як вони самі. Сам письменник був переконаний, що селяни плачуть над його

¹⁴ Стефанік В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 276.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Struk D. A Study of Vasyl Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence. Littleton, 1973. P. 15–33.

¹⁷ Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. Київ : Дніпро, 1980. С. 177.

¹⁸ Там само.

творами, переживаючи їхні сюжети, і ще більше відчував свою селянську належність.

У добу політично радикальної молодості Василь Стефаник полемізував також із українськими священниками, вважаючи їх відмежованими від селянства «попами» і навіть прихованими ворогами, котрі експлуатують селян. Тоді він протиставляв молодих радикалів як друзів селян / народу молодим священникам як недружнім до люду: «Нині піп і мужики не є приятелями, але живуть коло себе, як можуть. А ті молоді попи, що ще не засмакували війни з мужиками, що тепер настали, — то вони пускають перші стріли до нової війни»¹⁹. Приводом до цього стала і діяльність «західників» та «восточників» у греко-католицькій церкві в 1890-х роках. І тих, і тих В. Стефаник вважав обскурантами: перших, які модернізували традицію, — за культ серця Ісусового і латинську обрядовість, других, «давних священників», — за обрядовий рух і православні обряди, котрі письменник пов'язував із потенційним штундизмом («Молоді попи»). У художніх творах В. Стефаника образ священника-«попа» злився з нейтральним образом «ксьондза», до якого селяни ставляться з обережністю — як до представника іншого світу. З другого боку, письменник одружився з Ольгою Гаморак — дочкою греко-католицького священника Кирила Гаморака, якого цінував і поважав, а в міжвоєнний час писав листи до «князя церкви» — митрополита Андрея Шептицького²⁰. Це лише увиразнювало певне вагання між клерикальним і антиклерикальним, елітарним і егалітарним у політичній і творчій біографії письменника [1, с. 51, 52].

Роль політика також була водночас далекою й близькою В. Стефаникові — і в соціальному, і в національному вимірі. З одного боку, він був політично активним у середовищі українських радикалів [1; 5; 9], певний час симпатизував польським соціалістам. Але потім В. Стефаник протиставив український патріотизм національній ідеї, яку ті висували, називаючи їх «реставраторами Польщі od morza do

¹⁹ Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 271.

²⁰ Листи Василя Стефаника до митрополита Андрея Шептицького. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Том ССХХІ. Праці філологічної секції. Львів, 1990. С. 308–325. Свої листи письменник називав «найнижчими і правдиво покірними», і просив у них допомоги не лише для селян і їхніх дітей, а й матеріальної підтримки для себе самого, зв'язуючись митрополитові у непростій фінансовій ситуації. У світлі цього епістолярію митрополит поставав меценатом усього суспільства і благодійником письменника, який картав сам себе. «Рука Ваша була все щедра і отворена... Я все багато помочі мав від Вас, екселенціє, і Ви приймете від мене подяку, як від Вашого малого обожателя, відколи Ви в моїм Русові побували на місях. Відтоді (...) я багато поблудив і не зробився тим, чим хотів бути, і остався тепер врешті малим і хорим письменником» (Там само. С. 314).

тогза»²¹. Водночас у публічних дискурсах письменник далі протиставляв український селянський світ українському панському (буржуазному чи інтелігентському) середовищу. Навіть Тарас Шевченко в цій парадигмі був не так посередником між світами, як представником селянства в класово / станово чужому для нього середовищі. «Селянський світ висилає найліпші свої сили... в панський світ, аби вони там набирались розуму і боронили його перед тим ворожим, панським світом. Шевченко — се перша... селянська сила, що, набравши розуму в панськiм світі, обернула його на оборону селянського світу», — стверджував письменник 1901 р.²² Тому в промовах В. Стефаніка-радикала з'являлися інколи неканонічні, повні трагізму трактування діячів українського літературно-національного руху: «...син народу, Іван Франко, що своїм мозком кормив українську суспільність <...> — тепер лежить на смертельнім ложу, затроєний випарами рутенського багна й невдячності. Се той, що з надмірного напруження ума стратив власть нормального думання. Франко — наш учитель, ясне сонце на українському небі, і ми його не можемо забути, як національні демократи, вибираючи його почесним членом «...“Просвіти”»²³. З другого боку, В. Стефанік — політик / посол до парламенту намагався переконати селян, щоб ті прислухалися до порад інтелігентів-радикалів. У промові 1909 року письменник говорив про стіну, котра тепер відокремлювала його, як сина народу, від селян, котрі (за його словами) ще не стали народом чи повноцінною нацією: «І мур стоїть, як стояв, а я ходжу з розбитою головою і закривавленим серцем. І нам, що вас любим і для вас працюєм, лишається одно: або зробимо з вас, мужиків, народ, або упадем. Подумайте, яка задача: з мужиків — народ»²⁴. Посол і письменник формував перед селянами політичну панораму Австрії та Галичини початку ХХ ст.: уряд, який «робить самі кривди», парламент, який не виправдав українських надій, безуспішна боротьба за український університет у Львові. На цьому тлі В. Стефанік поширював культ Мирослава Січинського як месника та Адама Коцка як жертви і, водночас, як дітей народу, котрі мали показати селянам приклад національної мобілізації: «Ви не тратьте надії, що не збудете кращої долі, бо Адам Коцко показав, що вже надійде той час, коли не будемо тікати з своєї землі, що і в нас запанує правда і воля»²⁵. Але свою де-

²¹ Стефанік В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 290.

²² Там само. С. 291.

²³ Там само. С. 292.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. С. 294.

сятирічну кар'єру серед політиків-депутатів австрійського парламенту [13, с. 690] письменник згодом описував із неохотою: «Від 1908 до 1918 р. був я послом австрійського парламенту, де не виголошував ніяких промов, бо мови парламентарні моїх клубових товаришів, за малими винятками, були такі скандальні, що я волів мовчати і встидатися лише за своїх колег, а не за себе самого»²⁶. Інших українських послів В. Стефаник характеризував як «руських патріотів», котрі принижують руських (українських) селян («кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за те цілують») та поступову молодь («казали проти молоді підносити хвальні руки попівські»), звинувачував у співпраці з Галицьким намісництвом («аркана танцюють довкола намісництва, аби... намісник глянув добрим оком») ²⁷. Політика не була тою сферою, якою В. Стефаник гордився. За віденськими споминами Андрія Жука, галицького письменника цікавила не імперська політична сцена, а суспільно-громадська діяльність серед селян [4]. Богдан Лепкий, змальовуючи В. Стефаника-парламентариста, говорив про його різкий негативізм у ставленні до українського політикуму, хоча письменник вільно й природно відчував себе у віденських колах ²⁸. Водночас син письменника (Юрій Стефаник-Гаморак) і Василь Костащук стверджували, що В. Стефаник дуже сумлінно ставився до посольських обов'язків, використовуючи їх для захисту селян, а соромився свого посольського статусу, можливо, тому що вважав його громадським обов'язком, а не роботою ²⁹. Контрасти простежувалося і в ставленні новеліста до міста та села. У листах до друзів і знайомих письменник наголошував, що місто ніколи йому не подобалося, описував його (на прикладі Кракова) як простір «ста костелів і ста корчем», який спочатку пригнічує, забирає енергію, і до нього можна звикнути лише згодом.

В епістолярії В. Стефаника місто є сферою лицемірства й соціальних контрастів: «порядних людей», які ходять вулицями, і схованої в сутеринах бідності й біди, прихованої в лікарнях хвороби, і злочинності, схованої в тюрмах. Стефаникові листи формували образ міста як території осіннього вмирання листя й будинків, із якою пов'язана також і селянська бідність ³⁰. Інша річ — село. Попри глибоку трагічність своїх селянських новел, письменник постійно протестував,

²⁶ Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 232.

²⁷ Там само. С. 275.

²⁸ Лепкий Б. Три портрети: Франко – Стефаник – Оркан. Львів, 1937. С. 117–122.

²⁹ Гаморак Ю. Василь Стефаник (спроба біографії). В. *Стефаник. Твори* / за ред. Ю. Гаморака. Регенсбург, 1948. С. 30; Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород : Карпати, 1968. С. 147–148.

³⁰ Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 362.

коли його називали співцем умираючого, зникаючого селянства. Навпаки, у його листуванні та автобіографічному дискурсі «села співають могучу пісню та гарну»³¹. Непростим було й ставлення письменника до Західної та Східної Галичини, у якій він народився та працював. І до руської, і до польської частини краю він ставився критично, хоч своїми творами виражав любов до Галицької Русі / України. Однак в автобіографії 1926 р. письменник наголошував: «Не знаю чому, та тільки зазначую, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як галичани»³². (Це критичне ставлення В. Стефаник поширював і на книжну культуру та книговидавничу справу в краї, адже був прискіпливим до видання власних текстів. Звідси відомі скарги письменника на те, що галицькі українські видавництва початку ХХ ст. не вміють добре, без браку, публікувати його книжки.) У мемуарному й епістолярному дискурсах В. Стефаника простежувалася драматизація життя — художнє перетворення його на драму. Це відобразилося вже в певному протиставленні образів мами й батька письменника. Маму Василь Стефаник наділяв усіма позитивними рисами: у його пам'яті вона поставала жінкою-селянкою, котра наспівує пісні («Вечірня година»), намагається відгородити від жахів шкільного та міського життя, відраджує сина від нелегких життєвих шляхів («Дорога»). Образ матері у творах В. Стефаника асоціювався зі щастям, ідилією, а її відсутність ставала кінцем радісного існування, початком неуспіху: «Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя, — я був щасливий. А тепер на ті очі смерть долоно поклала» («Мое слово»). Образ батька в Стефаниковій творчості якийсь час затінений конфліктом після смерті матері. У листах до друзів письменник змальовував найрадикальніші уявні способи, щоб перешкодити повторному одруженню батька, аж до шокуючого оксюмору чи контрасту (труна на церковних воротах під час шлюбу, щоб її перестрибували молоді³³). Тут помітна драматична сила Стефаникового таланту, його надвразливість до людських учинків. Однак згодом стосунки між батьком та сином змінилися. Неписьменний Семен Стефаник у листах, записаних чужою рукою, українською мовою і латинськими літерами, згодом виправдовувався господарськими справами, а ще пізніше стверджував, що вклав в освіту сина значні кошти, аби забезпечити тому добрий життєвий аванс³⁴. Письменник присвятив татові свою

³¹ Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979. С. 327.

³² Там само. С. 232.

³³ Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. Київ : Дніпро, 1980. С. 141.

новелу про землю («Вона — земля») і про нього самого: головним її позитивним персонажем став селянин Семен, який переконав бучковинських біженців вернуться до своєї домівки. Автобіографічні тексти Стефаніка були особливі. Письменник та його сучасники заважували, що автобіографії В. Стефаніка, його листи до друзів та знайомих були не лише епістолярними чи мемуарними документами, а текстами, у яких продовжувалася його літературна творчість. Тут часті описи незвичних історій, емоції письменника та пейзажі, які формували його настрої. Автобіографії та листи змальовують життя самого письменника як мініновелу чи драму, у якій є герої (Іван Франко і Северин Данилович, Анна Павлик, Ольга Гаморак та її родина, Сафат Шмігер), антигерої (галицька інтелігенція як стан, окремі селяни). Себе письменник зображав, з одного боку, посередником між інтелігентами й селянством, а з другого — селянином, який переживає творчий неспокій, психологічну боротьбу між бажанням писати, меланхолією і зневірою, неохотою до творчості. У 1920-х роках письменницька кар'єра вже не подобалася новелістові через начебто малу читацьку увагу та психічне напруження («граничить з божевіллям»), якого потребувала творчість³⁵. Автобіографія та листування письменника засвідчили характерну для інших авторів зламу ХІХ — початку ХХ ст. дилему «нервів і наративу» та нервового наративу — тексту, напруженого за сюжетом і способом висловлення думок.

Було помітним і вагання Василя Стефаніка у виборі естетичної і світоглядної моделі. З одного боку, письменник ішов шляхом модернізму і впровадив зразки нового, сконцентрованого, лаконічного, нестандартного і часто провокаційного тексту в українську художню прозу. Водночас сам В. Стефанік двозначно ставився до того, коли його зараховували до декадентів, модерністів чи літературної богеми, і дистанціювався від її представників. Наприклад, Станіслава Пшибишевського поважав як нестандартного автора, але жалів як людину, котра потрапила в проникнуте алкоголізмом середовище і вела хаотичне життя³⁶. Те саме стосувалося й модерністичного письма. Приймаючи й загострюючи його, Василь Стефанік зробив об'єктом свого дискурсу селянство й селянську культуру. Однак вона була традиційна й суперечила модернізаційним тенденціям, вимагала від своїх носіїв дотримуватися традицій, а не новацій, які принесли «пани з міста», тобто інтелігенція.

³⁴ Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. Київ : Дніпро, 1980. С. 158.

³⁵ Там само. С. 274.

³⁶ Wiśniewska E. Wasyl Stefanyk w obliczu Młodej Polski. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. S. 99-125.

Новела як життя: художній дискурс Стефаника. Творчість В. Стефаника була частиною його біографії, і в ній простежувалося те саме драматичне напруження між модернізмом і традицією, селом і містом, інтелігенцією та селянством. Письменникові новели відображали його власне (хоч і загострене і не раз доведене до крайнощів) світосприймання та оцінку суспільства, серед якого він творив.

Образи села й селян у новелах Стефаника були непростими, як і його власне життя в селянському середовищі. Письменник зображав селян такими, якими їх бачив у щоденному житті, водночас до максимуму загострюючи їхні характери, дії та життєві ситуації. Селяни з його творів «австрійського» часу — люди в надважких, екстремальних обставинах, виходу з яких майже немає. Це накладає відбиток на їхню свідомість, світосприйняття, спосіб думки й мови, а основне — на вчинки. Дії персонажів В. Стефаника часто так само радикальні, як і світ, який тисне на них. Хрестоматійний приклад — «Новина» та її герой Гриць Летючий, котрий через бідність із розпачу топить одну зі своїх доньок у річці. Персонажі його новел схильні до розпачу, бо втрачають мастки, роботу, сім'ю, стають п'яницями, жебраками, гинуть або гублять життя іншим. Селянин Стефаника може бути «м'яким», але й жорстким, нещадним, здатним до вбивства заради майна («добитку життя»). Тому письменник змінив образ господаря Гюргія («Злодій»), котрий разом із сусідами, «як вовк», накидається на ввійманого злодія і вбиває його. Реальна інтрига була менша: дружина Гюргія насправді врятувала злодія і тим гордилася. Селяни / горяни Стефаника горді й конфліктні: у їхній свідомості відчуття соціальної, майнової, матеріальної нерівності переплетене з особистими образами. У Стефаникових новелах часті ланцюжки насильства. В одному із творів («Суд») запрошені на весілля бідні селяни вбивають багатих, бо ті їх принизили, а їхні односельці влаштовують самосуд через вбивство багатих і вбивають бідних. В іншому тексті («Палій») герой, Андрій Курочка, ображений на багатшого селянина за те, що той позбавив його праці, одержимий ідеєю спалити майно свого кривдника як результат своєї праці («най моє вігорит!»). Частково з трагічного досвіду власної родини новеліст описував галицьких селян людьми, над якими висить фатум та схильність до самогубства («Басараби»). У Стефаника над селянськими родами, навіть заможними, постійно чигає небезпека розорення («З міста йдучи»). Їх мучить проблема гріха і кари. Водночас герої В. Стефаника постають людьми, здатними порушувати сакральну атмосферу, перетворюючи свято на пекло («Святий вечір»). Селянське уявлення про побожність у новелах письменника забарвлене повсякденними конфліктами («Побожна»). Стефаників селянин часто безпорадний

перед суспільством та долею. Його світ обмежений песимістичними знаками. Тому часто твори пронизує мотив селянської смерті: смерть старого Леся у вигляді білої плахти, що обвиває і скобоче селянина («Скін»), смерть селянки-матері, котра турбується долею дітей, а потім співає пісню, у якій «виливала ся її душа і потихоньки спадала межі діти і цілувала їх по головах» («Кленові листки»); смерть дівчинки-сухотниці, яку батько везе до лікаря, але через нестатки не може її врятувати; похорон малого хлопчика, який також загинув через злидні і покинутість («Похорон»). Суспільство письменник зображав таким, із яким зіштовхувався у власному житті, однак також забарвлював його різкими контрастами. Стефаникові герої оточені бідністю та соціальною залежністю. Їхні антиподи — пани («добродзеї»), які дають або не дають роботу, та корчмарі, перед якими вони узалежнені через борги. Стефаникові селяни відокремлені від інтелігентів та священників (ксьондзів), котрі прагнуть їх навчити або морально виправити. Над ними тяжить рекрутування, служба в австрійським війську, котру сприймають як ризик, своєрідне вмирання для сільської громади: «як від умерлого — такі смутні виходили» («Виводили з села»). Однак найбільше над селянами в новелах тяжіє земля. На ній люди втрачають здоров'я, її шукають за океаном, але намагаються залишити на ній слід (як «переламаний роботою» Іван Дідух із «Камінного хреста»). Стефаникова земля (груник, нивка) стає причиною конфліктів, непорозумінь, забирає сили, калічить, але не перестає бути об'єктом селянських мрій і снів («Сон»). Земля в його новелах — «своя» стихія, що забирає життя і повертає його назад; батьківщина, яка робить село селом, селян селянами і протиставляє їх чужим землям, чужому містові, панам і корчмарям / лихварям («Вона — земля»). До елітарної культури здебільшого неписьменні Стефаникові герої ставляться насторожено. Вони не розуміють або бояться, не знаючи напевно, що міститься в документах, які їм подають пани / письменні люди. Селяни часто не вміють підписати своє «намено» (ім'я), і ставлять на документах хрестики, викликаючи погорду представників писемної культури: «Хлоп <...> все дурний, гние цілу зиму та й би не навчився навіть своє порекло на письмі покласти» («Підпис»). Інколи Стефаникові персонажі взагалі не сприймають книжного світу й тих інституцій, які він приносить у їхнє життя. Звідси повне відчаю сприймання «синьої книжечки» — знаку руйнації й деградації селянина в однойменній новелі Стефаника: «Аді, в пазусі маю сину книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої гори. Іду собі з нев на край світа! Книжечка від цїсаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по всеї вірі!» («Сина книжечка»). Цією новелою починалася перша збірка письменника

(«Сина книжечка», 1899), яка мала синю суперобкладинку. Стефаникова «синя книжечка в синій книжечці» приносила селянське розуміння писемної культури в елітарну книжну культуру. У новелах письменник показував, що галицькі селяни читали масову літературу, котра приваблювала їх таємничістю чи / або сенсаційністю. Зокрема, їм подобалися пророцтва Михальди і «листи з неба» [35] — амулети-обереги від нещастя, які стали моделлю дяківського й селянського читання в «Давнині», а водночас формою селянської культурної пам'яті: «ще й тепер десь попід сволоками заткнені „Божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тепер ніхто вже їх не читає, минулиси» («Давнина»). Крім «листів з неба», у Стефаникових текстах поставстрійського часу було реконструйовано листи самих селян, але вже з арешту. Вони поєднували народні формули листування з новим літературним змістом, оповіддю про селянські страждання і клопоти, поетичну візію народного страждання («Лист»). Загалом, ставлення до суспільства, його культури, так само як і до фундаментальних проблем людської екзистенції в «підавстрійських» новелах В. Стефаніка відображало як емоційну надвразливість самого письменника до живої й неживої природи, так і його критичне ставлення до суспільних еліт і їхнього світобачення, і водночас співчуття до селянства. Перша світова війна суттєво позначилася на житті й художньому дискурсі В. Стефаніка. Воєнні події в його творчості зафіксувалися напруженим текстом про психологію дітей, які зі страхом та інтересом спостерігають за фантазмагорією боїв, грою пострілів, загибеллю дорослих, і з дитячою безпосередністю коментують страшну ситуацію («Діточа пригода»). Війна стала для В. Стефаніка макабричним, апокаліптичним видовищем, яке перевертало селянський світ, підриваючи його фундаменти: «гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люди, закопані в землю, скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти» («Марія»). Тексти В. Стефаніка з Великої війни демонстрували прояви стихійної народної соборності, таємного єднання двох Україн в умовах російської окупації та репресій українців Галичини 1914–1915 років. Героїні Стефанікової «Марії» — галицькі селянки, спілкуючись із українськими солдатами російської армії, дорікали їм грабунками та знищенням українських бібліотек, але через культ Тараса Шевченка та українські пісні відчували національну спорідненість із зазбручанськими вояками. В. Стефанік показував драматичний контекст присутності російського війська в Галичині. Після його відступу гуцульські дівчатка влаштовують похоронні голосіння навколо байстряги / «гусарської дитини», яку дорослі хочуть убити («Пістунка»). Проблема «московських дітей» веде молодих селянок до сімейного осуду та самогубства («Мати»).

В інших контекстах селяни, навпаки, рятують «дітей воєнного гріха» і, покутуючи, таки виховують їх («Гріх»). Велика війна для В. Стефаніка стала часом змішування соціальних груп (багатів і бідняків, збанкрутілих шляхтичів і «всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами»), взаємопроникнення культур і народів, політичних культів та ідеологій у галицькому середовищі: «Зяті були пруссаки, москалі, поляки, італіяни з неволі і українці з німецьких таборів <...> Під чорною матір'ю божою вони забирали місце для своєї нації. Вільгельм, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допоминалися в тій хатині домінуючого місця. І серед шаленого крику і бійки не раз попадав на землю Вільгельм, або Микола, або Ленін» («Вовчиця»). Історичний та політичний контекст, який не так виразно проглядався в новелістиці австрійського часу (до 1918), у новелах В. Стефаніка з польської доби (1920–1930-ті рр.) був уже чіткий. Тут персонажі далі приречені на нелегке існування, метафорична нитка їхнього життя дуже тонка і нетривка, і її далі обрамляє традиційна культура («Нитка»). Найвищою цінністю селян навіть на порозі смерті далі залишається межа, земля, і її образ затіне страх перед гріхом. У розмовах із вищою силою вони будують свій апокриф, власну релігію землі: «Та як вона засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкрилася білими пеленами... то я гріхувався прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася. Земля — твоя донька, і ти повинен мені простити» («Межа»). Елементом цієї напів'язичницької релігії стає також «вічне сонце» і його «донька» — роса, до яких Стефанікові селяни моляться («Роса»). Селяни для письменника залишалися міцними людьми «доброї, ласкавої душі» («Дід Гриць»). Але тепер, колядуючи, Стефанікові горяни відчувають «гураган давньої мелодії», «рефрен української історії», у якому «гармати, як грім гримлять» («Давня мелодія»), їм сниться втрачена в 1918–1919 роках незалежна Україна, про неї тепер говорять і навіть читають діти («Роса»). У міжвоєнну Стефанікову прозу потрапляють картини конфліктів українських селян із польськими жандармами, ревізій, судових процесів, і, як наслідок, загрози тюрми (криміналу) («Дурні баби», «Шкільник»). Прихованим лейтмотивом творчості та світогляду В. Стефаніка в повоєнний час були культу Т. Шевченка та І. Франка, сакралізація визвольних змагань та їхніх героїв: «То як мої діти не схтіли би пошєнувати моїх святих, то купіть шкірену шапку та покладьте їх мені на груди... Лишаю букату поля, аби, як будуть згортати кістки наших стрільців у купи — то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля» («Дід Гриць»). Очевидно, міжвоєнна новелістика письменника відображала зміни в його власному світосприйманні. Апофеоз

селянства і землі далі залишався константою його творчої уяви. Але давнє почуття певної чужості і байдужості до австрійської держави і її соціуму в пізнього В. Стефаніка поступилося місцем певному несприйняттю нової польської державності як чужої і прихованому пієтетові до західноукраїнської державності в 1918–1919 роках, яка зазнала поразки. Крізь призму цього пієтету в міжвоєнній творчості В. Стефаніка часто розкриваються глибинні проблеми людського існування, які домінували в австрійський період його письменництва.

Творчість письменника віддзеркалює і переосмислює постаті, події і стереотипи, серед яких минало його життя. Сучасна Стефанікові інтелігенція вважала його твори дзеркалом селянства, частина селян, натомість, сприймала їх як вияв інтелігентської уяви. Таким — складним і багатогранним — був художній і соціальний світ В. Стефаніка перед 1936 р., коли він сам перейшов у простір пам'яті.

Стефанік після Стефаніка: культурна пам'ять і традиція.

В автобіографічному дискурсі письменник поставав емоційно вразливою людиною, яку переслідувала нелегка доля та психологічні травми і для якої головним об'єктом творчості стало селянство. У культурній пам'яті галичан, та й українців загалом, письменник фігурував у кількох іпостасях, передовсім хронологічних. Так з'явилися прижиттєвий австрійський та польський, міжвоєнний та радянський періоди рецепції творчості й життя Стефаніка (до 1936); помертний радянський (1939–1941, 1944–1991), німецький (1941–1944), діаспорно-еміграційний (1944–1991) та пострадянський (від 1991 донині) образ письменника і його творчості. За цей час довкола постаті письменника виникло кілька текстових «масивів». Такими ж «масивами» інтерпретацій було оточено й твори письменника, зокрема його новели як найбільш характерні тексти. Уже за життя письменника його збірки публікували різними мовами і поряд із текстами тих, кого він вважав класиками української та світової літератури: Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Панаса Мирного, Леся Мартовича, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Гі де Мопассана, Гертга Гауптмана, Кнута Гамсуна, Карла Гуцкова, Владислава Оркана³⁷. В українській мемуаристиці його намагалися порівнювати з І. Франком і В. Орканом³⁸, і поруч із Франком та Шевченком [11], і разом із письменниками «Покутської трійці» (Василь Стефанік — Лесь Мартович — Марко Черемшина) [6], інколи розповіді про новеліста потрапляли в дещо несподівані ряди персоналій та асоціацій [7]. Уже за життя творчість і постать В. Стефаніка мала широку аудиторію й ба-

³⁷ Стефанік В. Дорога. Новелі. Львів, 1901. С. 93.

³⁸ Лепкий Б. Три портрети: Франко – Стефанік – Оркан. Львів, 1937.

гато інтерпретацій: від захоплених до критичних ³⁹ [12]. Певний час наскрізною була рецепція В. Стефаніка як виразника чи «різьбяр селянської душі» ⁴⁰, «володаря дум селянських» ⁴¹. Представники радянської української критики сформували образ письменника як захисника пригноблених трудових селянських мас, акцентуючи на соціальній природі Стефаніківського слова в руслі марксистської естетики ⁴². Цю тезу підсилювали вказівкою на його радикальну політичну позицію в австрійський час, а також певними сентиментами письменника і до міжвоєнної УСРР / УРСР. Але й тоді в Стефанікові бачили людину свого часу і свого суспільства ⁴³. А представники некоммуністичного дискурсу наголошували не лише естетичний, а й волюнтаристичний, націєтворчий характер текстів В. Стефаніка як «сина землі», що виростає з «українського національного генія», «співця української землі», вписуючи новеліста в національну парадигму ⁴⁴. Критики ліберального напрямку, частково приймаючи обидва трактування, говорили про В. Стефаніка як про майстра художньої форми чи «жреця краси» ⁴⁵, а про його новели як про моделі жанру. Навіть радикальні марксистки 1920–1930 років називали його «Селянським Бетховеном» ⁴⁶. У добу незалежності, хоч і акцентують на «селянському характері творчості письменника, але характеризують його, з одного боку, як митця слова» ⁴⁷, а з другого — як автора, значущого для національної самосвідомості галичан. Тепер Василь Стефанік сам став героєм белетристики, художніх і напівхудожніх текстів про драму його життя та творчості, таких, як романи-есе Романа Горакка чи Степана Процюка [3; 8].

Усі іпостасі письменника приваблювали не лише критиків і читачів, а й його послідовників. Прикладом Стефанікової моделі в лі-

---

³⁹ Грицай О. Василь Стефанік. Спроба критичної характеристики. Відень, 1921.

⁴⁰ Кобзей Т. Великий різьбар українських селянських душ. Торонто, 1966.

⁴¹ Косташук В. Володар дум селянських. Ужгород : Карпати, 1968.

⁴² Козоріс М. Соціальні моменти в творчості В. Стефаніка. Харків ; Київ, 1932; Співець знедоленого селянства. Відзначення сторіччя з дня народження Василя Стефаніка / ред. Ф. Погребенник. Київ : Дніпро, 1974. 198 с.

⁴³ Василь Стефанік у критиці та спогадах. Статті, висловлювання, мемуари / упоряд. Ф. П. Погребенник. Київ : Дніпро, 1970.

⁴⁴ Вассиян К. Твори. Т. 2 : Творець, із землі зроджений. Торонто, 1974. С. 17; Луців Л. Василь Стефанік – співець української землі. Нью-Йорк ; Джерсі Сіті : Свобода, 1971. 487 с.

⁴⁵ Стефанік В. Земля. Нариси й оповідання. Львів, 1926. С. 7–12.

⁴⁶ Коряк В. Селянський Бетховен: творчість В. Стефаніка. Харків : Укр. робітник, 1929.

⁴⁷ Василь Стефанік – художник слова / редкол.: В. В. Грещук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. Івано-Франківськ : Плай, 1996.

тературі став молодший сучасник автора — Василь Ткачук з Іллінців [10]. Зі Стефаніком його поєднувало не лише ім'я, а й селянське походження, покутський регіон (Снятинщина), бажання писати діалектом та наслідувати класика, частково — прихильність до лівих поглядів. Те, що збірки В. Ткачука з'явилися в останні роки життя та безпосередньо після смерті В. Стефаніка (1935–1940-ві роки), робило його літературним спадкоємцем знаменитого новеліста. Друзі зі львівського богеминого середовища молодого автора жартували, ніби той хоче стати кращим від «цего з Русова» [4, с. 250–251]. Художнє письмо В. Ткачука — у чомусь дзеркальне відображення Стефанікового. Його селянин був майже стефаніківським «грішником», «шкільником», «бунтівником», «зłodієм», «родимим», «колядником». Ткачуківського селянина теж переслідували шандарі / жандарми / «чорні колядники», дилеми гріха й кари («Грішник», «Гріх», «Бог гнівавбиси»), передсмертні сумніви й рішення («Свіча потахла»). І тут, як і у В. Стефаніка, знаковим був образ матері («Мати» «Не плач, мамо») та землі як матері («Мати земля»). Ткачукова поетика також часто спиралася на пейзажні топоси (гори, чорні хліби, ріка), підкорялася селянському ритмові життя («Зелені свята», «Повінь», «Літо», «Жниво», «Буря»). Селяни В. Ткачука ставали селянами пізнього В. Стефаніка: були бідні й важко працювали, протиставляли себе панам і лихварям; репресовані, болісно переживали поразку визвольних змагань і прагнули їх увіковічнити («Сині чічки»); хоч емігрували «в світи», але були вже суспільно й політично активними. Ткачукові метафори та образи були, хоч і модерніші (місяць, як парубок до фотографії), але менш драматичні (зłodій вирішує не красти, селяни спільно лаштують старосвітську дорогу, миряться, разом обстоюють громадське майно), аніж у В. Стефаніка. Вони ставали відголоском і розвитком мотивів великого новеліста в новий час і в новому поколінні. Усе це засвідчувало, що життя й твори В. Стефаніка стали переломним моментом в історії українського письменства, книжної культури та культурної пам'яті, моментом, який змінив не лише поетику малих літературних форм, а й дав нову рецепцію селянства. Його проза стала одним із головних «нервів» українського літературного дискурсу та канону. Принцип «писати коротко і страшно, як Стефанік» став моделлю лаконічного, психологічно напруженого письма. Такий спосіб зображення села й селян почали вважати одним із еталонів об'єктивної репрезентації життя та психології мешканців Карпат кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. Це відобразилося і на трактуванні біографії В. Стефаніка як селянського з походження співця галицького села. Водночас автобіографічний і художній дискурс

письменника були продуктами книжної культури, яку створила галицька інтелігенція, зразками образного, модерністичного мислення, у якому реальний світ був водночас уявним, а уявний — реальним. Мислення, яке сформувало Василя Стефаника як майстра малої прози і водночас утвердило в культурній пам'яті образ самого письменника як класика української літератури. Водночас у сучасній перспективі досліджень постає потреба створення якомога повнішої інтелектуальної біографії письменника в контексті ідеологічних та культурних парадигм Галичини кінця XIX — першої половини XX ст.

1. Вавжонек М. Василь Стефаник як представник галицьких радикалів / М. Вавжонек // Український історичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 49–60. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108703>.
2. Василь Стефаник в європейській пресі 1899–1936 рр. : антологія / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. ін-т пресознавства ; упоряд.: Василь Габор, Мар'яна Комариця, Лідія Сніцарчук. – Львів, 2021. – 522 с.
3. Горак Р. Кров на чорній ріллі. Есе-біографія Василя Стефаника / Роман Горак. – Київ, 2010. – 608 с.
4. Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст. : антологія урбаністичної прози / упоряд. Василь Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – 344 с.
5. Королько А. З. Участь Василя Стефаника в діяльності Української радикальної партії в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. Королько // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 76–84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_15.
6. «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття: збірник наукових праць / відп. ред. С. Хороб. – Івано-Франківськ, 2006. – 494 с. – Режим доступу: <https://docplayer.net/60974258-Pokutska-triysya-v-zagalnoukrayinskomu-procesi-kincy-xix-pochatku-xx-stolittya-zbirnik-naukovih-prac.html>
7. Процюк С. Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну / Степан Процюк. – Київ : Грані-Т, 2008. – 96 с.
8. Процюк С. Троянда ритуального болю. Роман про Василя Стефаника / Степан Процюк. – Київ : Академія, 2010. – 184 с.
9. Соляр І. Я. Стефаник Василь Семенович / І. Я. Соляр // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ : Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 852.
10. Ткачук В. Сині чічки. Новели / В. Ткачук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 199 с.
11. Шевченко. Франко. Стефаник: матеріали міжнародної наукової конференції / ред. кол.: Кононенко В. І., Грещук В. В., Салига Т. Ю., Хороб С. І. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 498 с.

12. Ясь О. В. Василь Стефаник у світлі історіографічної та культурної рецепції (До 150-річчя від дня народження) / О. В. Ясь // Вісник НАН України. – 2021. – № 5. – С. 3–11. <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.003>
13. Binder H. Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Binder H. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 741 s.
14. Zayarnyuk A. Letters from Heaven: An Encounter between the «National Movement» and «Popular Culture» / A. Zayarnyuk // Letters from Heaven: Popular Religion in Russia and Ukraine. – Toronto ; Buffalo : Univ. of Toronto press, 2006. – P. 165–200.

REFERENCES

1. Vavzhonek, M. (2014). Vasyl Stefanyk yak predstavnyk halytskykh radikaliv [Vasyl Stefanyk As a Representative of The Galician Radicals]. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 49-60. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108703> [In Ukrainian].
2. Gabor, V., Komarytsia, M., Snitsarchuk, L. (Eds.). (2021). *Vasyl Stefanyk v yevropeiskii presi 1899-1936 rr.: Antolohiia* [Vasyl Stefanyk in The European Press of 1899-1936: An Anthology]. Lviv, Ukraine. Retrieved from <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2021/05/12/prezentatsiya-antologiyi-vasyl-stefanyk-v-yevropejskij-presi-1899-1936-rr/> [In Ukrainian].
3. Horak, R. (2010). *Krov na chornii rilli. Ese-biografii Vasyliia Stefanyka*. [Blood on a Black Field. Essay-Biography of Vasyl Stefanyk]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Gabor, V. (Ed) (2006). *Dvanadtsiatka. Naimolodsha lvivska literaturna bohema 30-ky rokiv 20 st.: Antolohiia urbanistychnoi prozy* [Twelve. The Youngest Lviv literary Bohemian of The 1930s: An Anthology of Urban Prose]. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Korolko, A. Z. (2014). Uchast Vasyliia Stefanyka v diialnosti Ukrainskoi radykalnoi partii v Halychyni naprykintsi 19 – na pochatku 20 st. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*, 41, 76-84. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_15
6. Khorob, S. (Ed.). (2006). "Pokutska trütsia" v zahalnoukraïnskomyu literaturnomu protsesi kintsia 19 – pochatku 20 stolittia: Zbirnyk naukovykh prats. ["Pokut Trinity" in The All-Ukrainian Literary Process of the end of the 19th – Beginning of 20th Century: A Collection of Scientific Papers]. Ivano-Frankivsk, Ukraine. Retrieved from <https://docplayer.net/60974258-Pokutska-triycya-v-zagalnoukrayinskomyu-procesi-kincy-a-xix-pochatku-xx-stolittiya-zbirnik-naukovih-prac.html> [In Ukrainian].
7. Protsiuk, S. (2008). *Stepan Protsiuk pro Vasyliia Stefanyka, Karla-Hustava Yunha, Volodymyra Vynnychenka, Arkhupa Teslenka, Niku Turbinu* [Stepan Protsyuk about Vasyl Stefanyk, Karl-Gustav Jung, Volodymyr Vynnychenko, Arkhup Teslenko, Nicka Turbina]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Protsiuk, S. (2010). *Troianda rytualnoho boliu. Roman pro Vasyliia Stefanyka* [The Rose of Ritual Pain. A Novel about Vasil Stefanyk]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

9. Soliar, I. (2012). Stefanyk Vasyl Semenovich. [Stefanyk Vasyl Semenovich]. In V. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, pp. 852). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
10. Tkachuk, V. (2013). *Syni chichky. Novely* [The Blue Chichki. Short Stories]. Ivano-Frankivsk, Ukraine. [In Ukrainian].
11. Kononenko, V. I., Greshchuk, V. V., Salyha, T. Yu., Khorob, S. I. (Eds.). (2002). *Shevchenko. Franko. Stefanyk: Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [Shevchenko. Franko. Stefanyk: The Materials of the International Scientific Conference]. Ivano-Frankivsk, Ukraine. [In Ukrainian].
12. Yas, O. V. (2021). Vasyl Stefanyk u svitli istoriografichnoi ta kulturnoi retseptsii (Do 150-richchia vid dnia narodzhennia). [Vasyl Stefanyk in the Light of Historiographical and Cultural Reception (To the 150th Anniversary of his Birth)]. *Bulletin of the NAS of Ukraine*, 5, 3-11. <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.003> [In Ukrainian].
13. Binder, H. (2005). *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. [Galicia in Vienna. The Parties, Elections, Parliamentary Groups and Members of Parliament in the Transition to Mass Politics]. Wien, Austria. [In German].
14. Zayarnyuk, A. (2006). Letters from Heaven: An Encounter between the "National Movement" and "Popular Culture". In *Letters from Heaven: Popular Religion in Russia and Ukraine* (pp. 165-200). Toronto, Canada; Buffalo, USA. [In English].

Рукопис одержано 24.12.2021 р.

Roman HOLYK, D.Sc. (History), Department of Modern History of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine).

Marta NADRAGA, Ph.D. (History), Senior Researcher, Director of the Danylo Halytsky LNMU Scientific Library (Lviv, Ukraine).

A peasant, an intellectual: The “short story of life” by Vasyl Stefanyk.

The aim of the work is to consider the life and work of Vasyl Stefanyk as a text (short story as a life drama) on the basis of comparing (auto) biographical and artistic discourse of the writer. *The research methodology* is based on chronological and problem-thematic methods in combination with the methods of historical biography, hermeneutics, structural-semiotic analysis, history of everyday life. *The scientific novelty* lies in the analysis of the creative biography of the writer as a component of the history of reading, social history, history of ideas and cultural memory of Galicia. The relationship between autobiographical narratives and the writer’s works in the context of the concept of life as creativity and creativity as life is shown. The main categories of the writer’s thought are singled out, on the basis of which his self-representation is built and in line with which his artistic thought developed. The role of book culture in its intellectual formation is clarified. The perception of the figure of V. Stefanyk in his lifetime and later criticism against the background of the formation of the “Stefanyk line” in literature has been studied. Conclusions. V. Stefanyk’s autobiographical and artistic texts are united by the concept of dramatization of life, which was especially noticeable in the writer’s short stories. His intellectual formation was the

result of mastering the folk tradition and critical reading of works of Ukrainian, Polish, German and other European literatures. The key to the development of autobiographical discourse and works of the writer was the emphasis on his peasant origins. This influenced the creativity and social activities of the writer, his attitude to the intelligentsia, clergy, aristocracy. V. Stefanyk's autobiographical discourse and work are based on the dilemmas of imaginary and real, folk and elitist, oral and book elements of culture. This influenced the perception of the writer and the reception of his work in Ukrainian literature and culture.

Key words: V. Stefanyk, short story, writer, book culture, cultural memory, Galicia.

БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 94(477):[82.09-94:304]
<https://doi.org/10.15407/ub.22.138>

Олександр Іванович БОНЬ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>
o.bon@kubg.edu.ua

«В ЦЬОМУ ЗАПАМОРОЧЛИВОМУ ПРИСМЕРКУ НАШОЇ — НЕ СВОЄЇ — СТОЛИЦЬ» (МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ У СПОГАДАХ ОЛЕКСИ ВАРАВВИ)

Мета статті. На основі спогадів Олексі Варавви (Кобця) «Записки письменника» показати вплив Миколи Хвильового на київське літературне середовище 1920-х років, а також реконструювати зв'язки двох літераторів у Харкові, коли вони проживали в будинку «Слово» і близько товаришували. У статті розкрито суспільно-політичні настрої в середовищі української гуманітарної інтелігенції в 1920-х — на початку 1930-х років. За спогадами Олексі Варавви можна відтворити обставини загибелі і похорону Миколи Хвильового, адже він був серед найближчих друзів письменника, які після його самогубства організували поховання. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності. Застосовано також загальноісторичні методи: біографічний, проблемно-тематичний, мікроісторичний, ретроспективний, просопографічний. **Наукова новизна** дослідження полягає у використанні джерел, які раніше було опубліковано частково, а також невідомих матеріалів, які вперше введено до обігу, — мемуарів та матеріалів епістолярної спадщини письменника і редактора Олексі Варавви. **Висновки.** Складний і суперечливий період 1920 — початку 1930-х років в українській культурі традиційно має назву «Українське відродження», або «Червоний ренесанс». Але це явище мало обмежений характер, оскільки відбувалося в жорстких ідеологічних межах радянського більшовицького режиму. Тому особливо цінними для розкриття становища українських гуманітаріїв в УСРР мають его-документи. Це яскраво демонструють спогади письменника і редактора О. Варавви про М. Хвильового. Вони показують, що лідер ВАПЛІТЕ мав значний ідейний вплив на мистецьке середовище та гуманітаріїв радянської України загалом. Розмови письменників, передані мемуаристом, свідчать, що М. Хвильовий

підтримував українське національне спрямування журналу «Нова громада» і був змушений приховувати свої справжні погляди та ідейно протиставляв себе більшовицькому режиму.

Ключові слова: О. Варавва, українська гуманітарна інтелігенція, М. Хвильовий, Харків, самогубство М. Хвильового.

Постать Миколи Хвильового, одного з провідних діячів українського Червоного ренесансу 1920–1930-х років, тривалий час перебуває в полі зору дослідників. Історикам і літературознавцям вдалося залучити значну кількість джерел для вивчення цієї непересічної особистості. Важливими є дослідження документів радянських спецслужб; значну цінність становлять его-документи епохи (щоденники, листи, спогади), які дають можливість показати атмосферу в середовищі гуманітарної інтелігенції 1920–1930-х років, її ставлення до більшовицького режиму та стосунки з владними інституціями. Таким джерелом є спогади письменника, редактора, перекладача та кінодіяча Олексі Петровича Варавви (1892–1967).

Мета статті — увести до наукового обігу спогади О. Варавви про М. Хвильового, у яких розкриваються обставини життя й діяльності митців радянської України в 1920–1930-х роках, а також дослідити вплив очільника ВАПЛІТЕ на середовище гуманітарної інтелігенції в зазначений період.

Про автора спогадів Олексю Варавву теж є певна історіографія. Це біографічні нариси¹ та літературознавчі розвідки² в Україні після довгих десятиліть забуття письменника [2; 3, с. 34–45; 7], а також біографічні статті та некрологи на еміграції³.

Опубліковано змістовну автобіографію Олексі Варавви (Кобця) із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського⁴ у збірнику «Самі про себе» [6, с. 70–74], що виданий на основі автобіографій, зібраних у 1920–1930-х роках літературознавцем і бібліографом І. Плеваком, який був репресований і не зміг оприлюднити результати своєї праці.

Джерельною базою дослідження є «Матеріали до кореспонденційної автобіографії» Олексі Кобця (Варавви), які раніше не було

¹ Максимов І. Сходинки Олексі Варавви-Кобця. *Дзвін*. 1996. № 9. С. 108–111.

² Чередниченко Д. Що записано в душі. *Неопалима купина*. 1995. № 3–4.

³ Лоза М. Олексі Варавва (О. Кобець). *Збірник праць і матеріалів на пошану Василя Лева (1903–1991)* / Ред.: О. Купчинський та ін. Львів; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1996. С. 200–241.

⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. XXVII. Од. зб. 907. Варавва Олексі Петрович. Автобіографія та бібліографія творів. Арк. 1–4.

оприлюднено. Їх уклав його син Олександр Воронин (Варавва) у США вже після смерті письменника. Послугуємося і незакінченими спогадами О. Варавви «Записки письменника», які не були видані повністю. Ці матеріали зберігаються в Музей-архіві братів Вараввів у Канівській гімназії імені І. Франка.

У спогадах «Записки письменника» Миколі Григоровичу Хвильовому присвячено підрозділ «Життя і смерть Миколи Хвильового» (в іншому варіанті використана коротка назва — «Микола Хвильовий») ⁵. Машинопис спогадів (біловий варіант) містить незначні правки рукою О. Варавви і його підпис у кінці тексту. Дещо з історії написання цих спогадів можемо дізнатись із «Матеріалів до кореспонденційної автобіографії» Олекси Варавви. Укладач наводить уривок із листа письменника від 6 вересня 1953 р. до Михайла Млакового, який був непересічна особистість, письменник, вояк армії УНР і, репресований більшовицьким режимом, відбував покарання на Колимі. Згодом він викривав злочини радянського режиму та оприлюднював на Заході факти незаконних репресій у СРСР [1, с. 7]. Олекса Варавва повідомляв Михайлові Млаковому про те, що написав спогади про Миколу Хвильового ще в Німеччині і намагався надрукувати їх в «Українському слові» в Парижі ще до виїзду в США. Автор листа писав про дружні стосунки з письменником у Харкові, коли вони мешкали в будинку «Слово» ⁶. О. Варавва згадує про події часів боротьби за українську державність, коли М. Хвильовий утік із полону денікінців [2, с. 170] (про це йому повідомив на Полтавщині місцевий селянин) ⁷.

У листі до відомого педагога Григорія Ващенка (вересень 1953 р.) Олекса Варавва високо оцінював значення Миколи Хвильового в українській культурі ⁸, але був проти того, щоб ставити його вище, ніж Тараса Шевченка [2, с. 169].

У спогадах «Записки письменника» О. Варавва визначив три «небуденні» епізоди стосунків із М. Хвильовим. У першому він переповів цікаві події про приїзд харківських літераторів до Києва 1923 року. Повернувшись в Україну після полону в Австро-Угорщині і ув'язнення в Росії, Олекса Варавва активно долучився до літературно-мистецького життя Києва і був помітною постаттю, оскільки став редактором журналу «Нова громада», у літературній рубриці якого друкувалися відомі

---

⁵ Музей-архів братів Вараввів при Канівській гімназії імені І. Франка (далі – МАБВ). Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 11.

⁶ МАБВ. Матеріали до кореспонденційної автобіографії. У Харкові до війни (1926–1941). С. 2 зв.

⁷ Там само.

⁸ Там само. С. 2.

письменники та початківці. О. Варавва, проживаючи в Києві до 1925 р., зазначав великий вплив «небуденної яскравості зірки» — Миколи Хвильового на київське літературне середовище, сміливе зображення письменником «тодішньої „революційної“ тієї дійсності саме на Україні. І саме з погляду українського»⁹. Також неординарно мемуарист оцінив згаданий приїзд харківських літераторів до Києва 1923 р.: «Заганяння молодих творчих сил до однієї кошари, щоб легше і зручніше ними верховодити, виразно позначилось на всіх дальших етапах ідеологічного керування літературним процесом на Україні комуністичним політбюром із Москви»¹⁰.

Зустріч із літераторами відбувалась у «театрі на Фундукліївській» (нині — Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки). Забита «високошкільною» молоддю зала театру, як згадує О. Варавва, не надто прихильно сприйняла годинний виступ критика Коряка, читання новели «Копиленка, чи ще когось». Після цього «почав звичайним собі людським голосом, у якому спершу не чулось нічого особливого» виступ Микола Хвильовий у солдатській шинелі з новелою «Я (Романтика)»¹¹. Олекса Варавва подав власний несподіваний ракурс бачення цього твору: «Хвильовий змальовував отруйну, задушливу атмосферу чекістських льохів, атмосферу безвиході, створеною, здавалося, сатанинською, якоюсь невблаганною, апокаліптичною силою... Почувалося безпорадне, смертельним жахом стискуване, борсання української душі, захоплене пасткою фатальної неминучості...»¹². А поряд із Олексою Вараввою сиділи і напружено слухали автора новели Тодось Осьмачка та Григорій Косинка. Микола Хвильовий дочитав і скромно вклонився. Тільки після того, як він зник зі сцени, зала почала аплодувати, і довелося оголошувати перерву, щоб заспокоїти глядачів. Григорій Косинка «труснув кучмою молодого, неслухняного волосся і багатозначно сказав: „Оце то колупнув... до самого дна...»¹³. За Миколою Хвильовим дуже натхненно виступав, за враженнями письменника, «майже співав», Павло Тичина, але він мав менший успіх, ніж автор «Я (Романтика)». Олекса Варавва зазначив, що слідом за Миколою Хвильовим до теми свавілля ЧК, загалом каральних органів більшовиків, зверталися й інші письменники (Б. Антоненко-Давидович в оповіданні «Синя волошка», надрукованій у редакційній О. Вараввою «Новій громаді»,

⁹ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 12.

¹⁰ Там само. С. 13.

¹¹ Там само. С. 15.

¹² Там само.

¹³ Там само. С. 17.

Олекса Слісаренко в поезії), деякі російські письменники ¹⁴. Але в українських авторів тема ця показана по-іншому, у ракурсі національно-визвольної боротьби, хоча і одних, і других покарали, а їхні твори заборонили.

Друга зустріч Олекси Варавви і Миколи Хвильового, уже особиста, відбулася взимку 1924 року в Харкові. Тоді владні органи тиснули на редактора «Нової громади», вимагаючи переведення видання в столицю радянської України: «Знаючи, що такий переїзд буде початком кінця цього, з усякого погляду, симпатичного, і чи не єдиного справжнього українського органу громадської думки й бодай похороно вільної, не за примусом твореної, літератури, — органу, що чудом іще зберігся на тлі тодішніх умов життя, я всяко опирався переводі до Харкова, і в тій справі мене й було викликано до столиці УССР» ¹⁵. Спочатку він зустрівся з головою всеукраїнської спілки селянських письменників «Плуг» Сергієм Володимировичем Пилипенком у його помешканні в готелі «Селянського будинку». Щоб зберегти журнал, він радив таку лінію редакційної політики: «...Переживаємо, мовляв, такий час, коли на всі заставки й з усіх щілин мусимо підкреслювати, що ми — українці, що ми — відмінна нація, відмінна у нас культура, відмінний життєвий уклад, обряди, звичаї...». Але водночас «дзвонить у всі дзвони, кричить на всіх перехрестях, нагадує кожною друкованою літерою журналу, розбуджує всякими можливими способами клясову нетерпимість до куркуля, до багатія, до здирщика та визискувача! Таке сьогодні наставлення партії... І якщо ви підете цим шляхом, то йтимете в ногу з партією, з її генеральною лінією, ви збережете гарне культурне вогнище, за яке ми вважаємо ваш журнал» ¹⁶. Ці поради викликали у О. Варавви глибоке розчарування. Редактор «Нової громади» хотів поділитися думками ще з кимось. Повідомили, що з ним хоче побачитися М. Хвильовий. У О. Варавви було неоднозначне ставлення до цього письменника: «І, внаслідок довгих роздумувань, вирішив — будь там що — нехай він і який комуніст (Пилипенко теж комуніст, хоч і з колишніх боротьбистів), але ж у нього гаряче б'ється справжнє українське серце, — поговорити з Хвильовим якнайвідвертіше...» ¹⁷. Ті, хто знайомили літераторів (О. Варавва колись зазначав: не вказував імен, щоб не нашкодити тим, хто проживав у СРСР), залишили їх удвох.

---

¹⁴ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 18.

¹⁵ Там само. С. 20.

¹⁶ Там само. С. 21.

¹⁷ Там само. С. 21–22.

Ідучи напівтемними вулицями Харкова, вони підсвідомо стишували голос, коли наближались пішоходи, ішли темною частиною вулиць. Микола Хвильовий найбільше цікавився справами «Нової громади» та київського літературного життя. Відразу О. Варавва відчув: «...маю справу з цілковитим антиподом балакуна Сергія Пилипенка». І взаємна настороженість ураз «безвісти розтанула в цьому запаморочливому присмерку нашої — не своєї — столиці...»¹⁸.

На запитання М. Хвильового про ідеологію журналу («про моє “вірую”») О. Варавва відверто, «не відчуваючи біля себе комуніста», сказав йому: «...за весь час моєї майже трирічної праці в журналі, там не появилось не тільки ані рядка, а навіть ні слова кривого супроти героїв нашого національного визволення — Петлюри, Коновальця, Юрка Тютюнника, як і проти всього національно-визвольного руху (а всякі підсоветські друковані органи мусіли за всяку ціну ганьбити й плогавити те святая святих Українського народу)». «Очі Хвильового, коли він аж нахилився до мене, щоб заглянути в обличчя, блиснули якимось особливо радісним блиском, він узяв мене по-побратимському під руку, і вже так і не випускав своєї руки з-під моєї увесь той довгий вечір. А словами сказав: — “Ви робите, безперечно, чесно, як і слід кожному з нас... Але... (і в голосі стало чути гіркий смуток) — чи довго вам пощастить так триматись?..”»¹⁹.

Після розповіді Олекси Варавви про поради Сергія Пилипенка щодо політики журналу «Нова громада», Микола Хвильовий, хвилину подумавши, відповів: «Стережіться, товаришу Кобець, таких малопродуманих порад. І робіть з них свої висновки. Можливо, що таке настановлення вони й дали на якийсь час. Але ж ви знаєте, як міняється їхня тактика, ви знаєте, що там за всяку ціну чіпляються за владу... І не забувайте, що на подібні гачки піймалося вже немало наших хороших людей... Отже, тримайтеся, як трималися досі, і нехай вам щастить. Пам'ятайте, що ви своїм, нехай малесеньким, вкладом якимось та збагачуєте скарбницю нашого... трудового народу...»²⁰. Тривала розмова з письменником змусила О. Варавву ночувати в Харкові, оскільки він запізнився на київський потяг. Результат цієї відвертої бесіди він оцінював так: вони залишилися «друзями до смерті», але ніколи пізніше не нагадували один одному про цю розмову. Із цього можна зробити висновок, що вже в середині 1920-х років гуманітарна інтелігенція і, зокрема, письменники, змушені були вести «подвійну

¹⁸ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 23.

¹⁹ Там само. С. 23–24.

²⁰ Там само. С. 24.

гру» з владою, приховуючи свої справжні суспільно-політичні погляди. І чим помітніша була постать, як, наприклад, М. Хвильовий, тим більше було потрібно демонструвати лояльність.

Під тиском влади Олекса Варавва все ж змушений був переїхати 1925 р. із журналом до Харкова. Зустрічався з М. Хвильовим майже щодня, «...бо мешкав довший час у тому самому будинку “Слово”, всього через дві стіни віддалі, але то були звичайні, буденні зустрічі»²¹.

У спогадах «Слово про будинок “Слово”» Володимир, син Миколи Куліша, згадував про тогочасне письменницьке життя. Серед мешканців другого під’їзду він описав, зокрема, і Олексу Варавву. Називав його «сердечним» і «єдиним з слов’ян», що залишився живим, на еміграції. Згадував про його любов до дітей загалом і до двох власних синів. А ще наводив епізод, коли О. Варавва як завідувач літературної частини Українфільму влаштував для письменників закриті перегляди фільмів, зокрема й зарубіжних, для тих, «які бажали познайомитись з літературним і технічним процесом фільмової індустрії, щоб пізніше писати сценарії для українських кіностудій». Володимир Куліш хлопчиком відвідував ці сеанси, замість батька, і був вдячний О. Варавві за те, що той «не помічав», що замість М. Куліша приходять його малий син²².

Звернемо увагу ще на одне місце в спогадах О. Варавви про М. Хвильового, де він високо оцінив його людські риси: у часи голодомору в будинок «Слово» постійно приходили голодні діти, і редактор згадує випадок із хлопчиком, якому письменник допоміг харчами [2, с. 169], хоч і його родина теж зазнавала скрути²³.

Мабуть, потрібно критично поставитися до повідомлення О. Варавви про те, що в часи голодомору в Харкові серед інтелігенції ходили розмови, ніби М. Хвильовий був у відрядженні в українському селі для збирання продподатку (!) і після того, «надивившись, в що перетворили українського селянина комуністи, повернувся передчасно до Харкова, зайшов до ЦК і трохи чи не в обличчя секретареві ЦК кинув свого партійного квитка, а другого дня ото й застрелився»²⁴.

Схожу версію подій подав і Юрій (Георгій) Самброс у щоденниках. Нотатки цього педагога, популярні серед дисидентів, поширювались у самвидаві. Вони мають промовистий підзаголовок: «Локшина з січених і битих, з живих і мертвих». Ю. Самброс зазначає, що радян-

²¹ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 25.

²² Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто : Гомін України, 1966. С. 25.

²³ МАБВ. Матеріали до кореспонденційної автобіографії. У Харкові до війни (1926–1941). С. 2.

²⁴ Там само. С. 2 зв.

ський режим не тільки запозичив методи дореволюційних часів (свавільні арешти, труси, заслання без публічного суду, катування в тюрмах), а й додав «нововинайдені» сталінським режимом засоби (систему цькування, особливий облік, тихий «розстріл голодом», «гноіння людей у численних концентраційних таборах»). Варте уваги зауваження Ю. Самброса: «Людей нищено й катовано часто без потреби й глузду, — просто з адміністративної інерції. Жахлива шаткована капуста, жахлива локшина з людей!»²⁵. Найбільш чутливі до такої ситуації люди, на його думку, реагували гострим душевним розладом. А серед інтелігенції запанувала «непевність суджень і думок, гнів абсолютизм партійних приписів, поза яким інакше думати не дозволялося, блідла творчість в науці й мистецтві. Дуже розцвітало лицемір'я всіх гатунків»²⁶. Наслідком також була хвиля самогубств. Ю. Самброс писав про М. Хвильового: «Йому, як члену партії більшовиків, перед цим (самогубством. — О. Б.) довелося їздити по селах, провадити розкуркулювання, а серед письменницьких кіл — дбати, за допомогою певних заходів, про класову й ідеологічну чистоту письменницьких кадрів, боротися проти “ухилів” і збочень так у самого себе, як й у своїх колег. І хоч сам Хвильовий був колись чекістом (дослідники не знайшли документального підтвердження цього факту, можливо, ідеться про сюжет його новели “Я (Романтика)”. — О. Б.), але те, що він повинен був тепер робити, психологічно виявилось йому вже над силу, привело до психологічного “зламу”»²⁷.

Про таку саму версію подій, які підштовхнули Миколу Хвильового до самогубства, ідеться в спогадах Аркадія Любченка. Він згадує від'їзду в село навесні 1933 р. За його згадкою, письменник заявляв: «Голод — явище свідомо організоване. Голод і розруха — хитрий маневр, щоб одним заходом упоратися з дуже небезпечною українською проблемою» [8, с. 340]. Це саме відображено і в справі-формулярі М. Хвильового в доповіді одного з інформаторів: «Тепер після поїздки на село ХВИЛЬОВИЙ нагадав мені цю розмову, сказавши, що нині ось те емоційне оволоділо ним понад усе інше» [8, с. 340]. Отже, поїздка в голодне українське село, можливо, і справді була.

Третя, «небуденна» зустріч відбулася у О. Варавви вже «з тінню Миколи Григоровича» в ніч на 14 травня 1933 року. Олекса Варавва переповідає обставини самогубства Хвильового. Зазначає вранішніх гостей письменника: Остап Вишня, Олесь Досвітній і, здається, Іван Дніпровський. Квартира лідера Червоного ренесансу була в цоколь-

²⁵ Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Мюнхен : Сучасність, 1988. С. 269.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. С. 248–249.

ному поверсі, й О. Варавва згадує про розмову М. Хвильового (з балкона) і І. Кириленка та їхній дружній сміх в останні хвилини життя письменника. А потім постріл у кабінеті, який почув і він. «Кинулись прожогом туди і застали Миколу Григоровича в кріслі, з затиснутим в руці наганом, а з правої скроні густо стікала на схиле обличчя гаряча кров... На столі лежала маленька записка. Її встиг скопіювати Остап Вишня (і показував потім мені), заки не примчали архангели з ГПУ й забрали і нагана, і цього останнього документа великої української душі. В записці говорилось про те, що сьогодні на дворі травень, що сьогодні особливо гарно світить сонце. “А я так люблю життя і сонце. І за віщо нас переслідують?”»²⁸.

Також Олекса Варавва стверджує, що читав скопійовану Остапом Вишнею записку, і вона закінчувалася вигуком: «Нехай живе Вільна Україна і світова КОМУНА!». Але за плинном часу згадати дослівно все ж змісту не міг²⁹. Ю. Шаповал опублікував дві копії передсмертних записок М. Хвильового зі справи-формуляра письменника (оригінали не збереглися у справі). Там останні слова письменника звучать так: «Хай живе комунізм. Хай живе соціалістичне будівництво. Хай живе комуністична партія» [4, с. 184]. Отже, основний напрям думок М. Хвильового О. Варавва відобразив точно.

Володимир Куліш також згадує день смерті Миколи Хвильового, розгубленого письменника В. Гжицького, який повідомив про самогубство, і те, як він побачив М. Хвильового за столом («в кабінеті крізь напіввідчинені двері схилену постать у кріслі за робочим столом»³⁰).

О. Варавва описує гнітючу атмосферу в будинку «Слово» після самогубства М. Хвильового: «І відтоді почалися безконечні нічні нальоти на будинок “Слово”, коли часом приїжджало півсотні верхівців, які оточували непрохідним ланцюгом увесь двір будинку “Слово”, поки спеціалісти порпалися то в тій, то в тій квартирі письменника, а на ранок — його самого, чи й усю родину відвозили чорним вороном — навіки кудись, безслідно...»³¹.

У ніч на 14 травня Олекса Варавві випало нести почесну варту біля тіла М. Хвильового, яку організував неформальний «комітет» друзів письменника. І хоча вони ніде не «маніфестували» своїх дружніх стосунків, саме його делегували як одного з небагатьох для цієї місії. О. Варавва сидів у скромній кімнаті письменника: «Я без стукання

²⁸ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 25–26.

²⁹ МАБВ. Матеріали до кореспонденційної автобіографії. У Харкові до війни (1926–1941). С. 1.

³⁰ Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто : Гомін України, 1966. С. 21.

³¹ МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 26.

тихо ввійшов до вбогої кімнати Хвильового (до речі: тільки він та ще хіба Майк Йогансен і Микола Куліш мали таку неймовірно вбогу обстановку — канапку, стілець, простенький столик для писання, та й усе, коли, наприклад, квартира Івана Микитенка утопала в дорогих килимах, дорогих меблях, цінних картинах та іншій люксовій мішурі)»³². У варті були також Іван Сенченко та Іван Дніпровський. «На столі (на тому самому, де він писав свої невмирущі твори) лежав із сумирно складеними по-християнському на грудях руками. Мляво світила невисокої напруги електролампка. На правій скроні у небіжчика, прикритий ватою, просоченою наскрізь кров'ю, був вхід кулі від нагана; те місце, трохи нижче вати, почорніло від опалу. Куля не вийшла наскрізь — застряла в черепній коробці, і на лівій скроні від того надулась велика гуля»³³.

У день похорону міліція оточила будинок «Слово» і шлях до кладовища. А також «по вузах (високих школах) було суворо наказано навчання не переривати, письменникам пошепки переказувано, щоб “не дуже то демонстрували” на похороні»³⁴. Письменники по черзі несли труну, і Олексі Варавві двічі припала така місія. «Над розкритою могилою промовляли Петро Панч, Іван Микитенко, Іван Кириленко та, здається, ще один хтось. Говорили большевицькими нудними загальниками, на всякий лад повторювали надруковане на другий день після самогубства Хвильового урядове повідомлення, що смерть Хвильового — це постріл у спину революції, картали покійника за те, що він збочив з генеральної лінії партії...»³⁵. І далі письменник згадує: «Дратували нудні й антилюдські промови друзів перед обличчям смерті, у мене посилено забилося серце, потім закрутилася голова і, коли б не лагідно підставлена вчасно рука сусідки — якоїсь сторонньої жінки — мабуть, я впав би був непритомний. А стояв я над самою, свіжовикопаною, ямою. Те моє зворушення над могилою Хвильового було розтлумачене тими, кому належало тлумачити, відповідним способом і, нещадно цькований від появи в світі негайної після того конфіскації моїх “Записок полоненого”, я незабаром дошкульно відчув, що цькують мене ще нещадніше — чи не за ту мою мимовільну провину перед “загальною настановою” власть імущих?...»³⁶. Підтверджує слова про присутність письменника й редактора на похороні фото над труною Миколи Хвильового,

³² МАБВ. Записки письменника. Микола Хвильовий. С. 26–27.

³³ Там само. С. 27.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. С. 28.

опубліковане, зокрема в щоденнику Юрія Самброса [5, с. 277] та в статті Юрія Шаповала [8, с. 347], на якому зображений і Олекса Варавва (праворуч чоловік із поголеною головою).

А ще Ю. Самброс свідчив, що влада намагалась обмежити проведення похорону «вузьким письменницьким колом», а широка громадськість дізналась про смерть письменника згодом. Автор щоденника був присутній на похороні М. Хвильового і знав його з дитинства. Той був для нього з часу спільних шкільних років «Колькою Фітільовим». Він зазначив, що прощання відбувалося скромно: «Попереду купка людей несла віко від труни. Сама труна, коли не помиляюсь, їхала на високих марах, на грузовикові. Кілька, небагато, вінків... Не трудно було спостерігати на тротуарах певну кількість зовнішньо байдужих, але професійно пильних шпиків-сексотів, розташованих дбайливою рукою відповідних органів...» [8, с. 276–277].

Як відбувався похорон, зафіксували документи справи-формуляра на Миколу Хвильового, що їх докладно дослідив Юрій Шаповал. Вони загалом збігаються зі спогадами Олекси Варавви. Об 11.00 труну з тілом письменника виставили в Будинку письменників імені Василя Блакитного, о 13.00 процесія вирушила на цвинтар. І спочатку біля Будинку письменників було близько 2000 осіб. До кладовища дійшло 500–600 осіб. За складом жалобної процесії і їх діями, виступами пильно стежили спецоргани, що і відображено в згаданій справі-формулярі [8, с. 346–347].

А ось як жалобну процесію зафіксував Ю. Самброс: вона була скромною (40–50 осіб, тобто значно менше, ніж вказано у справі-формулярі М. Хвильового): «Купка письменників та близьких до літератури осіб йшла за труною у кількох похмурих шеренгах... Колона письменників була мовчазною й воліла ліпше дивитися в брук, ніж ділитися поміж себе якимись думками...»³⁷.

Отже, складний і суперечливий період 1920-х — початку 1930-х рр. в українській культурі, що за традицією називається «Українське відродження», або «Червоний ренесанс», відбувався в жорстких ідеологічних рамках радянського більшовицького режиму. Тому особливу цінність для розкриття становища українських гуманітаріїв в УСРР мають его-документи. Це яскраво демонструють спогади письменника і редактора О. Варавви про М. Хвильового. Вони показують, що Микола Хвильовий мав значний ідейний вплив на письменницьке середовище та гуманітаріїв радянської України загалом. Розмови письменників, передані мемуаристом, показують, що М. Хвильовий

---

³⁷ Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Мюнхен : Сучасність, 1988. С. 250–251.

підтримував українське національне спрямування журналу «Нова громада», був змушений приховувати свої справжні погляди та ідейно протиставляв себе більшовицькому режиму.

1. Білокінь С. І. Млаковий Михайло Петрович / С. І. Білокінь // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2010. – Т. 7 : Мл–О. – С. 7.
2. Бонь О. Гуманітарна інтелігенція Харкова 1920-х років в еґо-документах письменника Олекси Варавви (Кобця) / О. Бонь // Київські історичні студії. – 2021. – № 1. – С. 167–173.
<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.119>
3. Максимов І. Брати Варави: незамулені джерела / І. Максимов. – Київ : ДІА, 2019. – 64 с.
4. Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий / упоряд. Ю. Шаповал ; передм.: Ю. Шаповал, В. Панченко. – Київ : Темпора, 2009. – 296 с.
5. «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні / упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна ; Український інститут національної пам'яті. – Київ : Фенікс, 2018. – 352 с.
6. Самі про себе: автобіографії українських митців 1920-х років / упоряд. Р. Мовчан. – Київ : Кліо, 2015. – 640 с.
7. Сорокопуд І. Струмки могутньої ріки / І. Сорокопуд. – Канів : Родень, 1998. – 88 с.
8. Шаповал Ю. Життя та смерть Миколи Хвильового у світлі розсекречених документів ГПУ / Ю. Шаповал // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 30. – С. 311–348.

REFERENCES

1. Bilokin, S. I. (2010). Mlakovyi Mykhailo Petrovych. In V. A. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 7, p. 7). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
2. Bon, O. (2021). Humanitarna intelihentsiia Kharkova 1920-kh rokiv v ehodokumentakh pysmennyka Oleksy Varavvy (Kobetsia) [The 1920s Kharkiv humanitarian intellectuals in ego-documents of the writer Oleksa Varavva (Kobets)]. *Kyivski Istorychni Studii = Kyiv Historical Studies, 1*, 167-173. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.119> [In Ukrainian].
3. Maksymov, I. (2019). *Braty Varavy: Nezamuleni dzhherela* [Varavy brothers: Uncovered sources]. Kyiv, Ukraine: DIA. [In Ukrainian].
4. Shapoval, Yu. (Comp.). (2009). *Poliuvannia na "Valdshnep"*. *Rozsekrechenyi Mykola Khvyliovyi* ["Valdshnep" hunting. Mykola Khvyliovyi uncovered]. Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
5. Faizulin, Ya. (Comp. & Ed.). (2018). *"Represovani" shchodennyky. Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini* ["Repressed" Diaries. Holodomor of 1932-1933 in Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Feniks. [In Ukrainian].
6. Movchan, R. (Comp.). (2015). *Sami pro sebe: Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv* [To write about yourself: Ukrainian authors autobiographies of 1920s]. Kyiv, Ukraine: Klio. [In Ukrainian].

7. Sorokopud, I. (1998). *Strumky mohutnoi riky* [The mighty river streams]. Kaniv, Ukraine: Roden. [In Ukrainian].
8. Shapoval, Yu. (2008). Zhyttia ta smert Mykoly Khvylovoho u svitli rozsekrechenykh dokumentiv HPU [Live and death of Mykola Khvyliovyi in light of uncovered GPU documents]. *Z arkhiviv VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 30, 311-348. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 01.09.2021 р.

Oleksandr BON, Ph.D. (History), associate professor of the History department at Kyiv Borys Hrinchenko University (Kyiv, Ukraine).

“In this amazing dawn of our – our lost – capital” (Mykola Khvyliovyi in Oleksa Varavva’s memoirs).

The paper’s objective. It is our objective to show, based on “Writer’s notes” by Oleksa Varavva (Kobets), the influence of Mykola Khvyliovyi (the star of extraordinary brightness) on Kyiv literature community in 1920th. Also, to reconstruct the connection between the two writers in Kharkiv, who were living in Kharkiv house “Slovo” and were close friends. Separately, we aim at discovering social and political mood among Ukrainian humanitarians between 1920th and 1930th on examples of their day-to-day life. To revisit the funeral of Mykola Khvyliovyi based on memoirs of Oleksa Varavva as he was his close friend, and after Mykola committed suicide, was among close friends who was handling the funeral ceremony. **Research methodology** is based on historicism, scientific objectivity, systemic approach principles. General historic methods were used, among others: bibliographical, problem-based, microhistorical, retrospective and prosopographical. **Scientific novelty** is based on usage of rarely available and either unpublished or partially published and on yet not published materials that are scientifically used for the first time, ie memoirs and memoir materials of the writer’s and editor’s heritage. **Conclusions.** Difficult and controversial period between 1920-1930th in Ukrainian culture is now traditionally called as “Ukrainian renaissance” or “Red renaissance”. But this renaissance had a very limited extend as was in between the ideological frames of soviet regime. Thus, extreme value for the description of Ukrainain humanitarians’ lives have the ego-documents. This is strikingly presented by the memoirs of Oleksa Varavva about M. Khvyliovyi. They show that Mykola Khvyliovuy had significant ideological influence on writing society and Ukrainian-soviet humanitarians as a whole. Discussions of the writer, provided by the memoirist, show that M. Khvyliovyi supported Ukrainain orientation of magazine “Nova hromada” and was forced to conceive the real opposition to the soviet regime.

Key words: O. Varavva, Ukrainian humanitarian intellectuals, M. Khvyliovyi, Kharkiv, M. Khvyliovyi suicide.

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

**АВТОР І ГЕРОЙ БІОГРАФІЧНОГО РОМАНУ:
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СТЕПАНА ПРОЦЮКА
«МАСКИ ОПАДАЮТЬ ПОВІЛЬНО»)**

Мета дослідження — проаналізувати причини звернення С. Процюка до жанру психографії, до створення художніх образів певних письменників, зокрема — до особистості Володимира Винниченка, біографію якого він написав крізь призму психоаналізу. У статті послугуємося загальнонауковими **методами** аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. Також застосовано біографічний, порівняльний та психоаналітичний методи. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше за матеріалами численних інтерв'ю С. Процюка та його роману «Маски опадають повільно» показано зв'язок автора і героя твору, аспекти їхньої комунікації, відтворюється досягнення митцем бажаної єдності зі своїм героєм та її художньо-образне вираження через біографію персонажа. **Висновки.** Матеріали інтерв'ю засвідчують, що С. Процюк завжди намагається дотримуватися філософії «честності з собою», яку сповідував В. Винниченко. У внутрішньому світі героя роману-психографії автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє його життєву позицію з принципами свого життя. Доведено, що в романі «Маски опадають повільно» постійно присутній автор, твір насичений його діалогами з героєм, унаслідок чого читач певною мірою ототожнює у своїй уяві автора з героєм твору, із його внутрішнім станом. Письменник часто співвідносить себе зі своїм героєм, проектує його особистість на власне авторське «я», демонструє образно-метафоричне й психологічне розуміння духовної лінії долі В. Винниченка.

Ключові слова: Степан Процюк, Володимир Винниченко, психографія, біографія, роман, автор, герой, комунікація.

Художня біографія залежить від сучасних їй філософських і суспільних теорій, особливо, коли йдеться про знакові постаті в національній історії та культурі [7]. Особливий інтерес викликає біографія одного письменника, написана іншим; вона є сферою постійного ідейного й художнього оновлення: нині, після багаторічного панування теорії «смерті автора» (Р. Барт), йдеться про «відродження» автора як центральної постаті літературного простору, про кардинальні світоглядні зміни, пов'язані з перебудовою дослідницької парадигми на основі оновлених антропоцентричних концепцій [10, с. 1]. Сучасний письменник-біограф переважно не переповідає загальновідомі факти із життя відомої особи, а витворює цілісний образ, послуговуючись художнім вимислом, і пропонує фіктивний умовний життєпис, залучаючи в нього вигаданих персонажів, що змінюють акценти твору й водночас — біографію персонажа, зображає не лише зовнішні події, а й паралельні реальності та підсвідомі стани. Важливим є і звернення до внутрішнього світу митця, який близький авторові за характером, темпераментом, світовідчуттям, стилем мислення — із цим пов'язані й нові форми осмислення феномену творчої особистості.

Ще М. Рудницький зауважував, що критики «досить часто намагаються протягнути між життям письменника і його творами такі лінії зв'язку, які могли б створити враження про гармонію між цими двома світами. Нерідко і самому письменнику хотілось би досягти такої гармонії»¹. А. Цяпа переконаний, що художню цінність літератури nonfiction визначає «модифікація фактів відповідно до особистісного канону автора» [8, с. 52]. Один із варіантів втілення образу автора в тексті — біографічний автор. Він створює художній світ і перебуває за його межами, але рухливість, проникність меж естетичного/позаестетичного дає змогу авторові входити всередину створеного ним художнього цілого і бути його органічною частиною.

У жанрі біографічної прози працює й Степан Процюк (1963 р. н.), що починав літературну діяльність як поет, учасник групи «Нова генерація». Згодом він видав кілька резонансних романів, збірок есе, здобувши визнання як «літературний психоаналітик». Митець намагається популяризувати власну творчість, активно спілкується з читачами та журналістами, є автором ютуб-каналу про письменників і письменництво.

Початком його зацікавлення жанром біографії стала книжка «Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну» (Київ : Грані-Т,

---

¹ Рудницький М. І. Творчі будні Івана Франка. Львів : Вид-во Львівського ун-ту ім І. Франка, 1956. С. 4.

2008. 96 с. Серія «Життя видатних дітей»). Це абсолютно різні портрети, але список «видатних дітей» насамперед свідчив про письменникові уподобання. Невипадково троє героїв цієї книжки для дітей — Стефаник, Винниченко, Тесленко — згодом перейшли в «дорослі» біографії С. Процюка. У тому, що твори для дітей були ніби доповнені й надалі розвинені в романах-біографіях, є певна закономірність. У цьому треба бачити не лише особисті пошуки митця, а й прагнення знайти адекватну форму для своїх задумів та спостережень у біографіях творчих особистостей, що втілилася в жанрі психографії, та створити комунікаційний простір, який би об'єднав ці портрети у свідомості читачів різного віку.

У 2010–2011 роках С. Процюк видав три романи — «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко», у яких предметом художньої обсервації стали три портрети, котрим належать високі місця в українському літературному каноні: Василь Стефаник, Володимир Винниченко і Архип Тесленко. Стимулом до написання цих творів була потреба змінити іконостас класиків, кардинально його переосмислити, показати письменників як живих людей з їхніми сумнівами й муками, часто в несподіваному ракурсі. Відчувається внутрішня єдність його трилогії: вона утворює три ступені занурення в людську психіку, підсвідоме, у лабіринти вразливої письменницької душі. У всіх цих творах виразно відчутне застосування знань із психоаналізу, яким С. Процюк давно захоплюється, і тому недаремно його називають «українським Фройдом» (із ним митця порівнюють навіть за певною зовнішньою схожістю). Причинами, через які він звернувся до психоаналізу, письменник називає події дитинства, специфіку виховання, ранній логоневроз, поглинання книжок. У юності було перше кохання, перші залежності, страждання. Тому психоаналіз для С. Процюка — це не захоплення, а вивчення, осягнення, яке пройшло шлях «від обожнення до розчарування, а зараз вже стало нормальним, без емоційних перекосів»². Письменник вважає, що всі люди є трохи невротиками, не боїться говорити про свої комплекси, не приховує, що на власному досвіді спізнав, що таке деструктивна дія неврозу і як важко з нею боротися — отже, має моральне право порушити ці дразливі теми.

Новаторство С. Процюка в жанрі психографії (таке визначення автор дає своїм романам) зазначали Іван Андрусяк, Лариса Горболіс, Василь Карп'юк, Василина Куюмурджи, Богдан Пастух, Людмила Скорина, Ірина Славінська, Олег Соловей, Роксана Харчук, Анна

---

² Степан Процюк: «Тих, хто не має власного стилю, письменниками не вважаю». Розмову вів Володимир Шелухін. <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/07/27/144104.html>

Черниш, Володимир Шелухін та ін. Сам письменник наголошує: психобіографія — це психічна історія душі, психічна біографія особистості, і для її написання треба мати певні знання з психоаналізу.

Психобіографія — психологічне дослідження життєвого шляху історичного діяча — це синтезоване жанрове утворення, яке постало на перетині психології і біографії. Дехто ототожнює психобіографію з психоісторією (К. Єгорова), дехто вважає її найбільш поширеним розділом у психоісторії (О. Боброва). Психобіографія нині — це «вивчення історично значущих і неординарних особистостей» [11, р. 2], мета її — розкрити й психологічно реконструювати їхнє життя. Психобіографія історично виросла з психоаналізу й генетично з ним пов'язана, а він так само започаткований працями З. Фрейда, який є автором першої психобіографії, присвяченої Леонардо да Вінчі (1894). В Україні її започаткував ще В. Петров (Домонтович) у творі «Романи Куліша» (1930) [3], а С. Процюк відроджує і продовжує традицію цього жанру в українській літературній біографіці.

Причиною вибору Володимира Винниченка, Василя Стефаника й Архипа Тесленка серед великої кількості українських письменників, як не раз зазначав С. Процюк, по-перше, стало його захоплення екзистенційною літературою, представниками якої були ці митці. По-друге, ці творчі особистості близькі йому за психотипом, їхній внутрішній світ найбільше йому зрозумілий — він вважає, що можна писати лише про тих письменників, які близькі авторові психічною структурою. Як зазначає С. Процюк, автори, які є головними героями його романів-психографій, — ті, яких він любив із дитинства: Стефаник близький своїм романтизмом, Винниченко — сміливістю й водночас надчутливістю, Архип Тесленко — внутрішньою добротою, сором'язливістю. Письменник уточнює причини свого вибору: «...кожен із них мені дуже близький — Стефаник своїм важким бунтарським романтизмом, Винниченко — своєю волею до мислительства у найкращому розумінні, своєю енергетикою, Тесленко — тонким психічним складом, настільки тонкою душевною структурою, що людям незрідка видавалося протилежне — бо протилежності часто незримо сходяться»³. Окрім того, С. Процюк зізнається: написав про особисте життя Стефаника, Винниченка і Тесленка, про їхні неврози, про стосунки з жінками, душевний розвиток. Писав про тих, чий психотип йому близький.

Міркуючи про схожість психотипу, С. Процюк, власне, йде ще за Плутархом, який обирав для своїх життєписів персоналії, дотримую-

³ Степан Процюк: Мені не треба ставати «українським Фрейдом», бо я український Процюк [розмовляв Р. Лябига]. *Академія*. Режим доступу: <https://academia-ps.com.ua/podiyi/stepan-procyuk-meni-ne-treba-stavati-ukrayinskim-frejdом>

чись певних вимог: ці видатні діячі, на його думку, мали бути, поперше, непересічними особистостями, а по-друге, — моральним прикладом для нього. Саме цей грецький біограф уперше наголосив на найважливіших параметрах біографії — відтворювати багатство людської особистості, великої натури (за Платоном), з її великими чеснотами й великими гріхами. Очевидно, у внутрішньому світі героїв своїх романів-психобіографій автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє їхні життєві позиції з принципами власного життя, тобто, за словами М. Бахтіна, бачить «того можливого іншого, яким ми найлегше буваємо захоплені в житті, який з нами, коли ми дивимось на себе у дзеркало, коли мріємо про славу, будуємо життєві плани; який увійшов у нашу свідомість і часто керує нашими вчинками, оцінками і баченням себе» [5, с. 133].

На збігові психотипів як на обов'язковій умові для написання біографії автор акцентує не раз, зазначаючи, що хотів написати такі біографії, у яких наші класики б ожили. Окрім того, його приваблювали письменники такого типу, яких, як йому здається, він розуміє, які йому близькі. На думку С. Процюка, потрібно відчувати зв'язок між фактами своєї долі і біографією персонажа: «Наприклад, я не зміг би написати роман про Котляревського чи Коцюбинського, бо і той, і інший не є письменниками мого психотипу. А психотип — це передовсім питання віри і довіри»⁴, — переконаний автор. Він визнає, що його біографії суб'єктивні, адже про кожну людину, кожну подію може бути нескінченність версій. Окрім того, робота над життєписами людей, близьких за психотипом, допомагає краще зрозуміти власні пошуки і стани.

С. Процюк у цих письменниках знаходить споріднену душу — свого соулмейта (англ. Soul — душа, mate — рідний, близький). Це загадкове метафізичне поняття увійшло в літературно-психологічний обіг порівняно недавно. Ідеться про відчуття на генетичному рівні: ніби людина була давно знайомою і прийшла з іншого життя, з іншого виміру. Між соулмейтами відбувається дивний неусвідомлюваний зв'язок, який не можна пояснити ні фізикою, ані Богом: С. Процюк переконаний, що «наші душі та наші інтуїції справді знають більше, ніж ми»⁵.

Критики одразу помітили автобіографічний складник цих психобіографій і почали говорити, що невротичність В. Стефаніка, велич В. Винниченка й закомплексованість А. Тесленка — то і є Степан

⁴ Процюк С. «Екзистенціалісту байдуже до географії» / розмовляла Людмила Скорина. *Українська літературна газета* (далі – УЛГ). 2010. 5 бер. (№ 5). С. 8–9.

⁵ Процюк С. Людям не треба правди чи брехні — людям треба щастя: [інтерв'ю]. *Українська правда*. 2010. 14 жовт. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2010/10/14/62900/>

Процюк. Сам письменник вважає, що всі ці риси є, за Ф. Ніцше, людським, занадто людським, окрім величі, бо це — для одиниць. Письменник визнає, що в нього є і невротичність, і закомплексованість, але це не риси Стефаніка чи Тесленка — це одне із дзеркал недосконалої людської природи. Однак закиди на кшталт того, що в книжках «мало Стефаніка, Винниченка, Тесленка, а багато Процюка», це лише емоційні зауваги, оскільки «будь-який твір є автопортретом (метафізичним, метафоричним, ірреальним, образним)»⁶.

С. Процюк не заперечує можливостей ототожнення своєї біографії з життєписом героя: «Звісно, коли пишеш спробу психічної біографії, виникає спокуса так званого «переносу» на героя своїх думок і особливостей. Цілком її уникнути неможливо, адже існує ще потужний шар підсвідомого, із яким заледве чи може боротися нарівні будь-який автор»⁷. У версіях психічної біографії, на його думку, неможливо без «авторської тіні», адже в якомусь сенсі кожен автор прози пише власну біографію, і це або якісь варіації автобіографії, або ж «біографія і кардіограма власної душі»⁸.

Винниченківська тема в С. Процюка «визрівала» поступово. Зокрема, Є. Баран, рецензуючи ранні твори митця, писав про «винниченківську позу його героїв» [4, с. 76], а О. Соловей, характеризуючи психотип письменника, зауважив, що його приватна істерія «досить часто виглядає по-винниченківськи театральною»⁹. Б. Пастух порівнює рецепцію творів С. Процюка, де панує психозануреність, зі сприйманням «нашого “кирпатого...” Винниченка»: спектр емоційних оцінок і полярність рецепцій читачів були аналогічними¹⁰.

«На початку 90-их Винниченко був моїм улюбленим українським письменником із минулого. Потім його творчість почала мене несвідомо дратувати. І нарешті, через заперечення, я знову наблизився до власного розуміння Винниченка, що раніше постійно вислизав із-під будь-яких налічок»¹¹, — згадує письменник. Він наголошує, що за-

⁶ Баран Є. Стефанік, Винниченко, Тесленко, Процюк etc. *Буквоїд*. Авторська колонка. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/column/2013/03/22/143631.html>.

⁷ Степан Процюк про неврози і золотий перетин життя. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/02/20/150036.html>

⁸ Процюк С. Справжня любов до книжок письменника — це різновид віри : [розмовляла Н. Дідух]. *Інтерв'ю з України*.

URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/04/15/stepan-protskuk-7/>

⁹ Соловей О. Який-небудь інший сад і його неможливість. *Буквоїд. Ре:цензії*. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2011/10/20/153249.html>.

¹⁰ Пастух Б. Прогулянка по лівні. *ЛітАкцент*.

URL: <http://litakcent.com/2008/07/25/bohdan-pastuh-prohuljanka-polynvi.html>.

¹¹ Степан Процюк: «Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився» / розмовляла Ольга Квасниця. *Українська літературна газета*. 2012. 10 серп. С. 1.

вжди намагався дотримуватися філософії «чесності з собою», яку сповідував цей автор. Водночас ця теорія зазнавала коригувань відповідно до його моральних переконань: «Це не означає внутрішньої вседозволеності чи невротичної розхристаності, як у винниченківських героїв. Це — коли людина намагається кожної ночі перед сном запитати себе, що вона сьогодні зробила доброго не лише для присипляння власного ненаситного Его, а й для інших»¹². Теоретичним підґрунтям роману «Маски опадають повільно» стали фрейдівські, юнгіанські і ніцшеанські ідеї, які творчо сприймав і В. Винниченко [1].

Ще під час написання психобіографії Винниченка автор розповідав, що поставив перед собою вельми непросте завдання, і працювати йому нелегко: «Виникає чимало ребусів, розгадки яких я ще не знайшов. Кожен погляд під «мікроскопом» є випробуванням для того, хто пише — наскільки він може зрозуміти»¹³.

С. Процюк так коментує причини зацікавлення біографією цього письменника: «Про Винниченка я найбільше думав, мені був найбільш близький його важкий, заплутаний у суперечностях характер»¹⁴, він сутогосний «постійними пошуками, саморозвитком, своїми болісними суперечностями»¹⁵, хоча визнає, що Винниченко в нього вийшов надто депресивний, і стверджує, що роман «Маски опадають повільно» писаний як «про близьку людину і водночас надивовижу відсторонену»¹⁶. Як письменник Винниченко йому ментально більше чужий, ніж Стефаник, але не настільки, щоб не спробувати дати свою версію загадки його життя й творчості. Спільним між цими такими різними майстрами для С. Процюка є те, що вони обидва були обдаровані призначенням і кожен по-своєму вірив у нього. Обом було недостатньо літератури — були активними політиками, що, на думку автора романів, могло бути лише формою втечі від себе одного до себе іншого.

Навколо постаті В. Винниченка за останні десятиліття витворився потужний літературознавчий дискурс, відомий авторові роману

¹² Процюк С. Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор: [бесіда з письм. О. Гаврош]. *Дзеркало тижня*. 2008. № 42. С. 12.

¹³ Чопик Р. Без позерства та фальші. Новий роман Степана Процюка про Василя Стефаніка викликав резонанс. *День*. 2010. № 172–173. С. 5.

¹⁴ Процюк С. Моя таємниця — доволі аскетичний спосіб життя : [інтерв'ю ; О. Манчук]. *Буквоїд. Літературний дайджест*. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2014/08/15/091705.html>

¹⁵ Процюк С. Вірю в людський розум і людську душу [розм. з письм. Вишневський В.]. *Літературна Україна* (далі – ЛУ). 2012. № 28. С. 15.

¹⁶ Процюк С. «Справжня політика – таке ж мистецтво, як писати романи» : [розмовляла Л. Пустельник]. *Буквоїд. Інтерв'ю з письменником*. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/digest/2019/07/10/175237.htm>

«Маски опадають повільно» (С. Процюк — кандидат філологічних наук, багато років викладав історію української літератури у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника — Г. А.). Зокрема, зацікавлення психоаналітичною теорією у творчості В. Винниченка демонструють праці О. Брайка, Н. Зборовської, С. Михиди, А. Печарського, Г. Сиваченко, В. Хархун та ін. С. Процюк поєднує в собі якості біографа, літературознавця й психолога; цим його твір акцентує на міждисциплінарному статусі біографістики.

За словами автора, напружена робота над романом (працював над ним понад рік, майже щодня, паралельно вивчав життя Винниченка, інколи переживаючи потрясіння від невідомих раніше фактів) призвела до того, що Винниченко став частиною його життя, навіть снівся, коли він ніяк не міг завершити рукопис: «Такий красивий, у строгому темно-синьому костюмі, із чорною борідкою. Я начебто показую йому якийсь альбом, він листає... Схвально киває головою. Для мене це був знак: Степане, запрацювавсь, пора закінчувати роман»¹⁷. Іншого разу переказуючи цей сон, автор трактує його як метафізичну ситуацію: «Наче мені 20, а він десь мого теперішнього віку — красивий, у строгому синьому костюмі. Я подаю йому альбом, а він листає його — і помахує головою на знак схвалення, нічого не говорячи і тримаючи себе приязно, але трохи відсторонено»¹⁸.

Твори С. Процюка жанрово тяжіють не лише до біографічного роману, а й до щоденниково-епістолярної нарації; це досить своєрідний синтез «жанрово самостійних, хоч і близьких генологічних кодів, — біографії, сповіді, автокоментування, епістолярію, мемуарів тощо» [9, с. 310]. Із цього приводу автор коментує: «Мое нове — не спроба вийти за межі жанрового канону. Звісно, перечитав усе, що зміг, бо самими рефлексіями біографічного роману не наповниш»¹⁹.

Автор не йде за усталеними канонами художньої біографії, відмовляється від фактажу й публіцистичності: він повсякчас звертається до історичних джерел, але його позиція виразно суб'єктивна. Із-поміж численних Винниченкових «іпостасей» він обирає для свого тексту лише ті, які цікаві йому самому, створюючи «не послідовну біогра-

---

¹⁷ Ліщинська К. Процюк у своєму романі назвав Винниченка невротиком і Дон Жуаном. *Gazeta.ua. Культура*. 2011. 8 вересня. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_procyuk-u-svoyemu-romani-nazvav-vinnichenka-nevrotikom-i-don-zuanom/398935.

¹⁸ Степан Процюк: «Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився» / розмовляла Ольга Квасниця. *Українська літературна газета*. 2012. 10 серп. С. 8

¹⁹ Пастух Б. Степан Процюк: «Я не шукав середин...». *ЛУ*. 2010. № 22. С. 4.

фічну канву, а власне психологічну біографію свого героя»²⁰. Степан Процюк переважно розповідає про особливості психіки, психотравми, комплекси і неврози, внутрішні конфлікти, про стан вибору, безвиході, кризи, дисгармонії, про несправедливість, нерозуміння, про духовні пошуки героя, усвідомлюючи свою схожість із ним. Простір життєвих подій у біографії Винниченка автор наповнив історичними джерелами (мемуарними, епістолярними, щоденниковими), від яких він відштовхується, подаючи власні версії певних психовідчуттів, невротичних станів письменника, реконструюючи деякі мотивації вчинків. Високий рівень концентрації алюзій, ремінісценцій, цитат із художніх і фольклорних творів у романі «Маски опадають повільно», добре знайомих читачеві і впізнаваних ним, стає одним із способів створення культурного контексту, що актуалізує систему комунікації всередині літературного твору, дає можливість автору, герою і читачеві перебувати в спільному культурному часопросторі.

Наративна площина твору повсякчас зазнає коливань: зміщуються часові пласти, оповідь переходить від третьої до другої особи, часто додаються авторські звертання до головного героя та роздуми, які співвідносяться з його долею чи мають загальнолюдське спрямування і могли б легко «перейти» в інший твір (наприклад, вставні міні-біографії Гітлера і Сталіна). Автор вдається до умовного способу, моделюючи долю свого героя зовсім інакшою за певних умов, за яких можна було б змінити події в його житті. Тому біографічний час головного героя твору не цілісний, адже в нього повсякчас втручається автор. Його обличчя «проглядає» крізь текст роману цілком очевидно, і критики називають С. Процюка повноцінним героєм твору, поряд із В. Винниченком: це триєдиний автор-розповідач-психоаналітик²¹, зазначають, що він поєднує функції вдумливого психолога, історика, аналітика (а інколи навіть судді чи адвоката), дослідника творчості письменника, власне оповідача і реципієнта [6, с. 109].

Душевне життя біографічного героя, його почуття й переживання подано у зв'язку з творчою й політичною діяльністю, інтимними й родинними стосунками. Метафоричний заголовок актуалізує один із вихідних концептів роману — маску. Це не лише центральне поняття роману, а й символ, що позначає світобачення героя, його філософію і якнайкраще акцентує основну ідею твору. Часто Винни-

²⁰ Андрусяк І. Процюк описав психологічні травми Винниченка, його сексуальні досвіди, взаємини з жінками. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/culture/576105-protsyuk-opisav-psihologichni-travmi-vinnichenka-yogo-seksualni-dosvidi-vzaemini-z-jinkami.html>.

²¹ Куюмурджи В. Місія українського месії. *УЛГ*. № 6. 2012. С. 5.

ченко жив «під наносними шлаками і штучними нервовими масками, що поприростали і повкорінювалися в його серці»²² (с. 78). Їх було багато: «Маски невротика і Мефісто, політичного лідера і успішного письменника, художника і публіциста, женозвabника і експериментатора над душами то оживали, то пригасали» (с. 283).

Автор роману теж має багато масок, постаючи то оповідачем-деміургом, то літературознавцем, то психологом, намагаючись увійти у внутрішній світ відомого письменника й політика завдяки зовнішньому й внутрішньому мовленню центрального героя, діалогам із ним та іншими персонажами, важливими в житті Володимира Винниченка. Найбільше ситуацій і подій зображено за допомогою діалогів автора з протагоністом, через які С. Процюк здійснює комунікацію з читачем, передає йому судження героя, думки, світоглядну позицію. У романі Винниченко постає як людина, генетично запрограмована на винятковість, зі складним внутрішнім світом, нестійкою психікою, уразлива, із власними морально-етичними принципами й чітким поглядом на світ, який сформувався в процесі трагічних зламів, боротьби із самим собою. Звісно, таку інтерпретацію багатозначної постаті В. Винниченка можна вважати однобічною чи не сприймати її, що й помітно у відгуках критики.

Варіювання й монтаж найрізноманітніших форм і способів оповіді призводять до формування складної оповідної оптики, що виражає картину світу й ціннісні орієнтації автора і його героя. Поєднання суб'єктних позицій автора і героя в просторі одного твору активізує читачьке сприйняття. Композиція твору — це 100 частин без назви, у кожній з яких означені ключові теми й проблеми певного періоду життя головного героя, а його біографія перемижується з критичними роздумами автора [2, с. 12]. У центрі уваги не лише факти особистого життя й творчої діяльності діяча, а й сприйняті автором і критично переосмислені філософські та естетичні концепції, які сповідував В. Винниченко. Із 11-го розділу розповідь у романі ведеться від другої особи. Автор підсумовує етап життя свого героя, що був пов'язаний «із провінційною наївністю, першими любовними романами і надривною душевною чистотою» (с. 30) і запитує: «Що буде далі, Володю? Чи зможеш ти оновлюватися хоча би раз на сім років? Як буде переносити твоя душа незримі ритуали ініціації?» (с. 31); «... тебе захищали руки Великої Матері, котра вже упізнала в тобі одного з улюбленців» (с. 35). Винниченко, ступивши у світ літератури

---

²² Процюк С. В. Маски опадають повільно: роман про Володимира Винниченка. Київ : Академія, 2011. 301 с. (цитуючи цей текст, у круглих дужках зазначаємо сторінку).

і політики, розуміє, що життя стає неконтрольованим, і автор повсякчас ставить діагнози героєві: «Ти наче вступив із своїм життям у жорстокий поєдинок, де удари сиплються лише на тебе. Щось розладналося» (с. 77); «Ти якийсь не такий, яким повинен бути... Тобі так потрібно тепла і любові, але сам чомусь нікому не можеш дати цього тепла» (с. 77). Автор шукає спільні точки дотику з біографією, долею, характером свого героя, із його життєвою позицією і світоглядом. Насамперед письменник намагається віднайти джерела Винниченкових комплексів, кілька разів повторюючи: мати недолюбила сина (до речі, і про себе С. Процюк розповідає: «Мені в дитинстві було, напевне, не додано любові»²³; «Можливо, саме з дитинства походить мій стійкий інтерес до ущербності та неврозів людини»²⁴ — отже, автор справді розуміє свого героя). Важливого значення С. Процюк надає Винниченковому щоденнику: «Бо де, як не там, — розмірковує автор роману-психографії, — колись ти будеш писати про химерики своєї підсвідомості, рефлексувати навколо послаблення потенції, злословити, вивільняючи затруєння крові, над своїми знайомими або приятелями... Він виконує роль мудреця, якому можна поскаржитися» (с. 129). Автор докладно зупиняється на періоді еміграції Винниченка, показуючи трагедію самотнього митця, якого забували й забороняли в Україні, і ніхто не розумів на чужині: «Ти бачиш, що Європі не треба мислителів, досить одного талановитого блазня (йдеться про Чарлі Чапліна. — Г. А.), щоб відволікав увагу людей від важливих проблем. Між тобою і блазнем Європа вибирає блазня» (с. 234). Зрештою, письменник формулює один із найвагоміших висновків життя Винниченка: «Ти не зламався. Не зрадив. Не відрікся. Ти йшов і падав. Піднімався і йшов далі» (с. 268).

Біографічні джерела підпорядковуються творчому задуму автора, що повсякчас втручається в художню тканину розповіді, його поглядам і оцінкам, і тому роман не цілком відповідає традиції зображення письменника-класика в українській культурі, а є своєрідним експериментаторським твором. Перебуваючи в силовому полі Винниченкового психотипу, С. Процюк намагається конструювати не біографію цього діяча (хоча висвітлює всі основні епізоди його життя), а психологічний портрет; його роман — це насамперед експериментаторський твір, що подає постать історичного героя в авторській інтерпретації.

²³ Процюк С. Надинці з порожнею. *Буквоїд. Електронна бібліотека. Проза.* URL: http://bukvoid.com.ua/library/stepan_protzyuk/naodintsi_z_porozhnecheyu/

²⁴ Процюк С. Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор: [бесіда з письм. О. Гаврош]. *Дзеркало тижня.* 2008. № 42. С. 12.

Отже, предметом художнього осмислення в романі С. Процюка стала психологічна біографія В. Винниченка, співвіднесена з власним внутрішнім світом. Вибір об'єкта дослідження був не випадковий: автор роману відчував глибокий інтерес до В. Винниченка — митця і людини, духовну спорідненість із ним, належність до спільного психотипу. Матеріали інтерв'ю засвідчують, що С. Процюк завжди намагається дотримуватися філософії «чесності з собою», яку сповідував В. Винниченко, водночас коригуючи її відповідно до своїх моральних переконань. У внутрішньому світі героя роману-психографії автор шукає відповіді на власні екзистенційні питання, зіставляє його життєву позицію з принципами свого життя. С. Процюк розширив межі використання в романі-психографії документальних матеріалів і вигаданих подій, залучаючи в текст власний художній і життєвий досвід, свої думки, сліди своїх емоцій, сприймань і уявлень, знання із суміжних наук — історії, психології, літературознавства, політології, філософії, мистецтвознавства, психіатрії тощо. Засобом комунікації для С. Процюка є й активне звернення до літературної традиції: роман насичений інтертекстуальними зв'язками, що дає змогу апелювати до спільного культурного поля автора і читача. Поліфонічний роман-психографія «Маски опадають повільно» Степана Процюка — це суто авторський варіант відтворення життєвої історії В. Винниченка, оригінальний із художнього погляду, що відновлює у вітчизняному письменстві традиції, започатковані В. Петровим. Біографічний матеріал набуває жанрової форми психографії, що постала не тільки на основі знань, здобутих із документальних джерел, — вона досягається за допомогою майстерності автора, що співвідносить себе зі своїм героєм, проектує його особистість на власне авторське «я», демонструє образно-метафоричне й психологічне розуміння духовної лінії долі В. Винниченка.

1. Александрова Г. А. Ніцшеанські мотиви в романі-психобіографії С. Процюка «Маски опадають повільно» / Г. А. Александрова // Тези VI Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених. Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи (7–8 квітня 2021 року). — Київ, 2021. — С. 13–16.
2. Александрова Г. А. Рецепція біографії Володимира Винниченка в романі Степана Процюка «Маски опадають повільно» / Г. А. Александрова // Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях : матеріали Міжнар. наук. конф. (23–24.09.2021 р.). — Бердянськ : БДПУ, 2021. — С. 12–14.
3. Андреев В. Психобіографія в українській історичній науці 1920-х рр.: В. Петров та його студії про П. Куліша / В. Андреев // Ейдос : альманах теорії та історії історичної науки. — 2013. — № 7. — С. 185–194. — Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_185

4. Баран Є. Навздогін дев'яностим: проза бібліофіла / Євген Баран. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. – 192 с.
5. Бахтин М. М. Автор і герой. К філософським основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – Санкт-Петербург : Азбука, 2000. – 336 с.
6. Горболіс Л. З Україною... без маски... (за романом С. Процюка «Маски опадають повільно») / Лариса Горболіс // Слово і час. – 2012. – № 8. – С. 104–110.
7. Попик В. І. Знакові постаті української історії та культури / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 8–28.
<https://doi.org/10.15407/ub.14.008>
8. Цяпа А. Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук / А. Г. Цяпа. – Тернопіль, 2006. – 197 с.
9. Черниш А. Є. Біографічні романи С. Процюка в інтертекстуальному вимірі / А. Є. Черниш // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2019. – № 3. – С. 309–316. [https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3\(55\)-309-316](https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3(55)-309-316)
10. Шаповал М. Художня біографія інтелектуала у драматургії С. Росовецького / Мар'яна Шаповал // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2020. – Т. 26. – Вип. 1. – С. 1–10. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.1.1>
11. Fouché J. P. Academic Psychobiography in South Africa: Past, Present and Future / J. P. Fouché, Niekerk van R. // South African Journal of Psychology. – 2010. – № 40. – P. 495–507. <https://doi.org/10.1177/008124631004000410>

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2021, April). Nitssheanski motyvy v romani-psykhobiohrafii S. Protsiuka "Masky opadaiut povilno" [Nietzschean motives in S. Protsyuk's novel-psychobiography "Masks fall slowly"]. In *Filolohiia 21 stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy. Abstracts of the 6th All-Ukrainian scientific readings with the participation of young scientists* (pp. 13-16). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Aleksandrova, H. A. (2021, September). Retseptsiia biohrafii Volodymyra Vynnychenka v romani Stepana Protsiuka "Masky opadaiut povilno" [Reception of Volodymyr Vynnychenko's biography in Stepan Protsyuk's novel "Masks fall slowly"]. In *Soniachni klarnety: tanets, muzyka, teatr u literaturnykh proektsiakh. Proceedings of the International Conference* (pp. 12-14). Berdyansk, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Andriev, V. (2013). Psykhobiohrafia v ukrainskii istorichnii nauks 1920-kh rr.: V. Petrov ta yoho studii pro P. Kulisha [Psychobiography in Ukrainian historical science in the 1920s: V. Petrov and his studies on P. Kulish]. *Eidos*, 7, 185-194. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_185 [In Ukrainian].
4. Baran, Ye. (2006). *Navzdohin devianostym: Proza bibliofila* [Following the nineties: Prose of bibliophile]. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Tipovit. [In Ukrainian].

5. Bakhtin, M. M. (2000). *Avtor i geroi. K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk* [Author and hero. To the philosophical foundations of the humanities]. Sankt-Peterburg, Russia: Azbuka. [In Russian].
6. Horbolis, L. (2012). Z Ukrainoiu... bez masky... (za romanom S. Protsiuka "Masky opadaiut povilno") [With Ukraine... without a mask... (according to S. Protsyuk's novel "Masks fall slowly")]. *Slovo i Chas*, 8, 104-110. [In Ukrainian].
7. Popyk, V. I. (2016). Znakovi postati ukraïnskoi istorii ta kultury [Significant figures of Ukrainian history and culture]. *Ukrainska Biografistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 8-28. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008> [In Ukrainian].
8. Tsiapa, A. H. (2006). *Avtobiografiia yak proektsiia tvorstsia ta natsionalnoi literaturno-kulturnoi tradytsii (Ulas Samchuk, Elias Canetti)* [Autobiography as a projection of the creator and the national literary and cultural tradition (Ulas Samchuk, Elias Canetti)] (PhD dissertation). Ternopil, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Chernysh, A. Ye. (2019). Biografichni romany S. Protsiuka v intertekstualnomu vymiri [Biographical novels by S. Protsyuk in the intertextual dimension]. *PreCarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word*, 3, 309-316. [https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3\(55\)-309-316](https://doi.org/10.31471/2304-7402-2019-3(55)-309-316) [In Ukrainian].
10. Shapoval, M. (2020). Khudozhnia biografiia intelektual'a u dramaturhii S. Rosovetskoho [The intellectual's artistic biography in S. Rosovetskyi's dramatic]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(1), 1-10. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.1.1> [In Ukrainian].
11. Fouché, J. P., & Niekerk van R. (2010). Academic Psychobiography in South Africa: Past, Present and Future. *South African Journal of Psychology*, 40, 495-507. <https://doi.org/10.1177/008124631004000410> [In English].

Рукопис одержано 26.11.2021 р.

Halyna ALEKSANDROVA, D.Sc. (Philology), Leading Research Associate of the Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Author and hero of a biographical novel: Aspects of communication (Based on Stepan Protsyuk's novel "Masks are slowly falling off").

The aim of the study – to analyze the reasons for S. Protsyuk's appeal to the genre of psychography, to the creation of artistic images of certain writers, in particular – to the personality of Volodymyr Vynnychenko, whose biography he created through the prism of psychoanalysis. In the article we use general scientific *methods* of analysis and synthesis based on the principles of historicism and objectivity. Also biographical, comparative and psychoanalytic methods are applied. *Scientific novelty* work is that for the first time numerous interviews with S. Protsyuk and his novel "Masks are slowly falling off" show the connection between the author and the protagonist, aspects of their communication, the artist's achievement of the desired unity with his hero and its artistic expression through the character's biography. *Conclusions.* Interview materials show that S. Protsyuk always tries to adhere to the philosophy of "honesty with himself", which was professed by V. Vynnychenko, while adjusting it according to his moral beliefs. In the inner world of the hero of the novel-psychography, the author seeks ans-

wers to his own existential questions, compares his life position with the principles of his life. It is proved that in the novel “Masks are slowly falling off” the author is constantly present, the work is saturated with his dialogues with the hero, as a result of which the reader to some extent identifies the author with the hero of the work, with his inner state. The writer often correlates himself with his protagonist, projects his personality on his own author’s “I”, demonstrates the figurative-metaphorical and psychological understanding of the spiritual line of fate V. Vinnichenko.

Key words: Stepan Protsyuk, Volodymyr Vynnychenko, psychography, biography, novel, author, hero, communication.

Олена Олексіївна ПОПЕЛЬНИЦЬКА,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Національного музею історії України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-2719-2503>
elenac503@gmail.com

КИЄВОЗНАВЕЦЬ ОЛЕКСІЙ СІМЗЕН-СИЧЕВСЬКИЙ (1880–1942): ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОГО АРХІВУ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета статті — дослідити біографію відомого історика Олексія Михайловича Сімзена-Сичевського (1880–1942) — співробітника Всеукраїнської академії наук, одного з авторів видання «Київ. Провідник» (1930), автора низки наукових та науково-популярних розвідок із різних питань української історії, киевознавства та шевченкознавства. О. Сімзен-Сичевський працював поряд із такими відомими науковцями, як М. Грушевський, Ф. Ернст, В. Міяківський, В. Щербина, О. Новицький, В. Ляскоронський, В. Кричевський, О. Андріяшев, М. Макаренко, І. Моргилевський, В. Базилевич, П. Курінний. Більшість його праць досі не втратили своєї теоретичної та фактологічної актуальності. *Методологією дослідження* є принцип науковості, історизму, об'єктивності, методи аналізу, класифікації, узагальнення, історико-генетичний та історико-типологічний. *Наукова новизна* дослідження полягає у реконструкції за писемними джерелами біографії О. Сімзена-Сичевського та залученні до наукового обігу чотирьох епістолярних джерел (листів історика), що зберігаються в Науковому архіві Національного музею історії України. *Висновки:* листування О. Сімзена-Сичевського та С. Дроздова є важливим джерелом з історії міжвоєнного Києва, зокрема діяльності ВУАН. Біографія О. Сімзена-Сичевського досить показова, оскільки він був колекціонер старожитностей, вивчав не лише власне зібрання, а й питання вітчизняної історії. Про фаховість науковця свідчить те, що до нього зверталися за консультаціями як до авторитетного знавця київської фотографії XIX ст. Важливий і факт, що пам'ять О. Сімзена-Сичевського вшанували відомі київські історики в липні 1942 р.

Ключові слова: Національний музей історії України, архіви, О. Сімзен-Сичевський, киевознавство, шевченкознавство.

У Науковому архіві Національного музею історії України (НА НМІУ) зберігаються чотири листи Олексія Михайловича Сімзена-Сичевського (1880–1942), які є важливими історичними джерелами вивчення біографії цього відомого киевознавця та шевченкознавця.

Аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень показує, що біографія О. Сімзена-Сичевського досі не стала предметом окремої наукової студії. Єдиною публікацією є допис В. Міяковського «Один з дослідників Шевченка (О. М. Сімсен-Сичевський, 1880–1942)» у часописі «Наші дні»¹ (1944) [10, с. 17].

Мета статті — реконструювати біографію О. Сімзена-Сичевського та залучити до наукового обігу чотири епістолярні джерела, що ілюструють особистісні стосунки наукових та музейних діячів України першої третини ХХ ст. та демонструють коло їхніх наукових зацікавлень.

Отримувачем означених чотирьох листів був Степан Леонтійович Дроздов (1867 — після 1933) — власник археологічного, нумізматичного та букіністичного зібрань, у 1924–1927 рр. — директор Білоцерківського окружного археологічно-етнографічного музею² [8]. О. Сімзен-Сичевський листувався з С. Дроздовим щодо придбання киевознавчих матеріалів для Музею міста Києва, який на той час створювала Підкомісія старого Києва, що діяла в складі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) і в якій працював О. Сімзен-Сичевський.

Більшу частину життя О. Сімзен-Сичевський присвятив юриспруденції. Його колеги-адвокати згадували про нього як про захисника революціонерів у політичних процесах часів царату [3, с. 62]. Цей факт дає підстави припустити, що О. Сімзен-Сичевський (або Сімзен, як він підписував деякі свої листи та наукові праці) доводився сином (?) Михайлу Михайловичу Сімзену (1856(?)–1909) — члену народницької організації «Чорний Переділ»³, випускникові Петербурзької медико-хірургічної академії (1881)⁴. За зберігання нелегальної літератури Михайло Сімзен був засланий під нагляд поліції до с. Сві-

¹ У 1941–1944 рр. виходив друком у Львові.

² Життєпис Степана Леонтійовича Дроздова-Мишківського. м. Біла Церква. 15.XI.1927 р. Машинопис, рукопис. Науковий архів Національного музею історії України. Ф. 4 (К. В. Болсуновський, епістолярна спадщина). Оп. 1. Спр. 15а (матеріали С. Л. Дроздова).

³ Буланова Л. «Черный Передел». *Группа «Освобождение труда» (из архивов Г. В. Плеханова, В. И. Засулич и Л. Г. Дейча)* / Комитет по увековечению памяти Г. В. Плеханова; Под ред. Л. Г. Дейча. Москва, [1923]. Сб. 1. С. 118.

⁴ Сімзен Михаил Михайлович. *Сборник биографий врачей XXV выпуска Медико-хирургической академии 1881 года*. Режим доступу:

<https://forum.vgd.ru/post/37/6308/p1404422.htm> Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

щове Чембарського повіту (у 1948 р. м. Чембар Пензенської обл. РФ перейменоване на м. Белінський), де він з 1881 р. працював земським лікарем⁵ і в 1909 р. помер під час боротьби з епідемією тифу.

Батьком Михайла Сімзена міг бути дворянин Пензенської губернії, власник с. Трескіно Колишлейського повіту, губернський секретар Михайло Григорович Сімзен (Сімзін) (?–1888)⁶, а близькими родичами самого Олексія Сімзена-Сичевського (Сімзена) — генерал-майор Юрій Михайлович Сімзен (1896–1971)⁷ та дворянка Пензенської губернії Софія Михайлівна Сімзен (по чоловіку Фадеєва) (1868–1958) [1].

Олексій Сімзен-Сичевський мешкав у Києві щонайменше з 1910 р.⁸, коли його прізвище вперше з'явилося у міських адресних довідниках. На той час, крім нього, серед мешканців Києва не було інших осіб на прізвище Сімзен (Сімсен) чи Сімзен-Сичевський. Цей факт, імовірно, свідчить про те, що О. Сімзен-Сичевський не мав близьких родичів у Києві і не був корінним киянином. У 1939 р. О. Сімзен-Сичевський мав дружину, про яку згадував О. Повстенко⁹.

Першими київськими помешканнями О. Сімзена-Сичевського були квартири, орендовані в прибуткових будинках. У 1910 р. він жив на вул. Кузнечній, 14¹⁰ (нині — вул. Антоновича), у будинку, де на той час мешкали відомі лікарі, науковці та професори київських вишів [7, с. 65]. У 1913 р. О. Сімзен-Сичевський проживав уже на

---

⁵ Хисамов А. Врачи из прошлого. В Белинской ЦРБ свой маленький музей работает уже почти 20 лет. *Медицинская газета*. 2014. № 14. С. 15.

⁶ Сімзен (Симзин) Михаил Григорьевич (1888). *Тюстин А. Пензенский некрополь XVII – начала XX века. Фамилии на букву «С»*. Режим доступа: <http://penzahroniki.ru/index.php/chronicles/126-penzenskij-nekropol/tyustin-a-v-penzenskij-nekropol-xvii-nachala-khkh-vv/1491-tyustin-a-v-penzenskij-nekropol-xvii-nach-khkh-vv-familii-na-bukvu-s> Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

⁷ Сімзен Юрий Михайлович (1896–1971). Режим доступу:

<https://1941g.wordpress.com/about/%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B-%D0%B8-%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B-%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BC%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87-1896> Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

⁸ Можна припустити, що цей переїзд відбувся після смерті його батька, М. Сімзена, 1909 р.

⁹ Повстенко О. Церква Різдва Христового в Києві на Подолі. Церква-усипальниця великого українського Кобзаря. *Нові дні*. 1972. Ч. 267. С. 13.

¹⁰ *Весь Киев: адресная и справочная книга / издатель С. Богуславский*. Киев, 1910. С. 570.

вул. Золотоворітській, 6¹¹ у мебльованих кімнатах Іваницького, які вважали найкращим недорогим житлом у центрі Києва [2, с. 374]. На час листування із С. Дроздовим О. Сімзен-Сичевський мешкав на вул. Стрілецькій: 1924 р. — у будинку № 1-б, 1929 р. — у будинку № 1-а (за сучасною нумерацією обидві будівлі мають один номер 7/6). До 1917 р. у цих двох будинках мешкали службовці судових установ, зокрема відомий адвокат Д. Григорович-Барський¹².

До 1917 р. О. Сімзен-Сичевський працював присяжним повіреним, як це зазначено на конверті його листа до відомого архітектора П. Альошина, опублікованого О. Мокроусовою: «Милостивый Государь, Павел Федотович. Не имея чести быть знакомым с Вами, все же позволяю себе обратиться к Вам с покорнейшей просьбой. В книжном магазине Розова¹³ мне сообщили, что год или два тому назад Вы приобрели в этом магазине редкую теперь книгу — Фундуклей “Обозрение Киева”, изд. 1847 г. Если Вы не особенно дорожите этой книгой сами, то не найдете ли возможность уступить ее мне, конечно, за плату? Занимаясь систематически историей Киева и киевской жизни, я очень нуждаюсь в этой книге, очень хотел бы ее иметь и был бы весьма признателен Вам за исполнение моей просьбы. С совершенным уважением А. Симзен» [5, с. 36–39].

Присяжними повіреними в Російській імперії були адвокати окружного суду або судової палати¹⁴. Після створення 1923 р. Київської губернської колегії оборонців (адвокатів) О. Сімзен-Сичевський увійшов до її складу. Членам колегії оборонців не дозволялося працювати в державних установах, окрім наукової чи викладацької роботи, чим, мабуть, і скористався О. Сімзен-Сичевський: у 1920-х рр. він працював позаштатним співробітником ВУАН.

---

¹¹ Весь Киев: адресная и справочная книга / издатель С. Богуславский. Киев, 1913. С. 694.

¹² Історичні мандрівки Києвом. Вулиця Стрілецька. Віртуально-краєзнавча подорож з циклу «Історія однієї вулиці» для користувачів середнього шкільного віку. Вип. 7. Слайди 11–13 Режим доступу: <https://www.slideshare.net/nbkidskiev/ss-69830035> Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

¹³ Спадковий дворянин, потомственный почесний громадянин Києва, дійсний статський радник, гласний Київської міської Думи Іван Олексійович Розов з 1885 р. був власником двох книжкових крамниць в Одесі та Києві; остання спочатку розташовувалася на вул. Хрещатик, 47, потім – на вул. Фундуклеївській, 8 (нині – вул. Богдана Хмельницького).

¹⁴ Присяжний повірений. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Режим доступу: https://leksika.com.ua/16771120/legal/prisyazhnyi_povireniy. Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

У 1928 р. О. Сімзен-Сичевський працював у Підкомісії старого Києва, що діяла при Комісії районного дослідження Києва і Правобережної України ВУАН ¹⁵ [11, с. 102–103]. Комісією керував М. Грушевський, а до її складу входили відомі науковці В. Щербина, О. Новицький, В. Ляскоронський, В. Кричевський, О. Андріяшев, М. Макаренко, І. Моргилевський, Ф. Ернст, В. Базилевич та П. Курінний ¹⁶.

За час діяльності Підкомісія старого Києва видала наукові збірники «Київ та його околиця в історії і пам'ятках», «Нові студії з історії Києва (до 50-річчя наукової діяльності В. І. Щербини)», «Київський збірник археології й історії, побуту й мистецтва» ¹⁷. У 1930 р. ця Підкомісія видала путівник «Київ. Провідник». До складу його авторського колективу, крім О. Сімзена-Сичевського, увійшли В. Базилевич, С. Гіляров, Ф. Ернст, В. Козловська, П. Курінний, М. Макаренко, О. Новицький, М. Рудинський, А. Серeda, Є. Спаська та В. Щєбина ¹⁸.

У 1927–1934 рр. Підкомісія старого Києва працювала у колишньому особняку О. Беретті (нині — вул. Володимирська, 35) ¹⁹. Одним із завдань Підкомісії було створення Музею історії Києва, зокрема збирання для нього експонатів: світлин, картин і зображень Києва, виробів Межигірської фабрики, старовинних меблів та рукописів тощо ²⁰.

У 1930 р. розпочалася «чистка» наукового складу ВУАН від класово ворожих концепцій та тенденцій. Зокрема, зазнали переслідувань історики «старої школи» як «провідники буржуазної ідеології». Мабуть, побоюючись за своє життя, О. Сімзен-Сичевський 1930 р. перейшов працювати до Фінансової комісії ВУАН ²¹, уникнувши трагічної долі своїх колег із Підкомісії старого Києва — репресованих Ф. Ернста, В. Базилевича та М. Макаренка. Але О. Сімзен-Сичевський і надалі продовжував писати киевознавчі праці, останні з яких датовані 1941 роком.

---

¹⁵ Діяльність Історичної секції Всеукраїнської академії наук та зв'язаних з нею Історичних установ Академії в році 1928. Київ : з друкарні ВУАН, 1930. С. 5.

¹⁶ Федорова Л. З історії створення Музею Києва (1837–1936). *Український історичний журнал*. 1991. № 12. С. 135.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Київ. Провідник / ВУАН; за редакцією Ф. Ернста. Київ, 1930. С. 5.

¹⁹ Володимирська вулиця, № 35. Путівник по культурній спадщині Києва. Режим доступу: <http://kyiv-heritage-guide.com/page/volodimirska-vulicya#35> Назва з екрана. (Дата звернення: 01.12.2021).

²⁰ Федорова Л. З історії створення Музею Києва (1837–1936). *Український історичний журнал*. 1991. № 12. С. 136.

²¹ Наукові установи та організації УСРР. Харків, 1930. С. 215–216.

Навіть якщо припустити, що О. Сімзен-Сичевський був нащадком пензенських дворян і приїхав до Києва приблизно 1910 р., статті він писав українською мовою — адже в 1920-х рр. кожен працівник ВУАН мав скласти іспит з української мови та користуватись нею в роботі [12].

Наукові студії О. Сімзена-Сичевського є важливими джерелами з історії забудови та історичної топографії Києва ХІХ ст. Кілька праць дослідник присвятив перебуванню в місті Тараса Шевченка.

Дослідник, за його свідченнями, колекціонував світлини Києва відомих фотографів 1860-х — 1870-х років²². І. Скуленко (директор київського Софійського музею у 1934–1937 рр.) згадував, що О. Сімзену-Сичевському передавали відбитки всіх світлин, які виготовляли в цьому музеї²³, і він мав чудову колекцію старовинних київських фотографій [9, с. 103].

Згадки про колекційні зацікавлення О. Сімзена-Сичевського (києвознавчі букіністичні видання, путівники, мемуарна література, гравюри, літографії, світлини) є в його листах до П. Альошина та С. Дроздова.

Києвознавчі дослідження О. Сімзен-Сичевський ілюстрував рідкісними світлинами та гравюрами з власної колекції або тими, які він віднаходив у музейних зібраннях. Зокрема, він згадував про своє дослідження у фондах Московського історичного музею альбому малюнків М. Сажина²⁴.

О. Сімзен-Сичевський помер в окупованому нацистами Києві в липні 1942 р. 29 липня 1942 р. на науковому пленумі Музею-архіву переходної доби В. Міяковський виголосив доповідь «Пам'яті О. Сімзен-Сичевського» [6, с. 37], а в 1944 р. у часописі «Наші дні» опублікував статтю «Один з дослідників Шевченка (О. М. Сімсен-Сичевський 1880–1942)» [27, с. 17]. Таку увагу до особи О. Сімзена-Сичевського можна пояснити їхньою спільною роботою на ниві шевченкознавства. В. Міяковський очолював рукописний відділ Інституту Шевченкознавства, із 1926 р. став директором київського Музею-будинку Т. Шевченка, для якого зібрав чимало матеріалів²⁵.

---

²² Сімзен-Сичевський О. Давні київські фотографи та їхні знімки старого Києва. *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського*. З нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928. С. 382, 385, 386, 389, 390, 394, 399.

²³ Певно, О. Сімзен-Сичевський цікавився архітектурою Софійського собору, поблизу якого в 1920-х рр. мешкав на вул. Стрілецькій, 1.

²⁴ Сімзен-Сичевський О. Художник Старого Києва, Шевченків приятель М. М. Сажин. *Хроніка–2000. Український культурологічний альманах*. Вип. 51–52. Київ, 2002. С. 103–104.

²⁵ Антонович М. Володимир Міяковський. *Український історик*. Журнал Українського історичного товариства. № 1–3 (21–23). Нью-Йорк – Мюнхен, 1969. С. 98.

А. О. Сімзен-Сичевський вивчав меморіальні місця в Києві, пов'язані з Т. Шевченком та його найближчим оточенням.

Вшанування В. Міяковським пам'яті О. Сімзена-Сичевського на пленумі Музею-архіву переходною доби є свідченням того, що учасники пленуму — відомі науковці Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблін, К. Штепа, П. Курінний, В. Козловська, В. Шугаєвський, І. Моргілевський, І. Самойловський, Є. Покровська та М. Геппенер — не лише були особисто знайомі з покійним, а й високо оцінювали його науковий доробок [4, с. 61].

Листування двох науковців та колекціонерів — О. Сімзена-Сичевського та С. Дроздова, що зберігається у НА НМІУ, є важливим джерелом з історії міжвоєнного Києва, зокрема діяльності ВУАН. Біографія О. Сімзена-Сичевського досить показова з огляду на те, що він — колекціонер старожитностей, водночас був науковцем, що вивчав не лише власне зібрання, а й питання вітчизняної історії. Про компетентність О. Сімзена-Сичевського як науковця свідчить те, що до нього (за свідченнями директора Софійського музею І. Скуленка) зверталися за консультаціями як до авторитетного знавця київської фотографії XIX ст. Важливий і факт ушанування його пам'яті в липні 1942 р. відомими київськими істориками.

Перспективою подальших розвідок за темою дослідження є пошук нових джерел, що стосуються біографії О. Сімзена-Сичевського та його оточення, його наукової спадщини (публікацій та рукописів статей) і долі його колекційного зібрання.

Додаток 1

Перелік праць О. Сімзена-Сичевського

1. Список праць академіка О. І. Левицького в хронологічному порядку // Записки соціально-економічного відділу УАН. — Т. 1. — Київ, 1923.
2. Давні київські фотографії та їхні знімки старого Києва // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського. З нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. — Київ, 1928. — С. 359–403.
3. Художник Старого Києва, Шевченків приятель, — М. М. Сажин // Київські збірники історії та археології, побуту та мистецтва. Видає академічна комісія історії Києва. — Збірник перший. За загальною редакцією М. Грушевського. — Київ, 1930. — С. 344–376.
4. Шевченкові пам'ятки в Києві // Глобус. — 1930. — № 5. — С. 76–77.
5. (У співавторстві з Ф. Ернстом). Будинок, де перебували Т. Шевченко, Г. Нарбут й Українська Академія Мистецтв // Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. — Київ, 1930. — С. 326.

6. Київська гавань // Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – Київ, 1930. – С. 630.
7. Київська район. електрична станція // Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – Київ, 1930. – С. 632.
8. Астрономічна обсерваторія // Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – Київ, 1930. – С. 658.
8. Два будинки в Києві, де жив Т. Г. Шевченко 1859 р. // Шевченко. Річник другий. – [Харків]: ДВУ, 1930. – С. 330.
9. 900-річчя київських «Золотих воріт» // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 7/8. – С. 52–54.
10. Історія Хрещатика // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 9. – С. 40–42.
11. Історія забудови і планування Києва в дореволюційний період // Архітектура Радянської України. – 1938. – № 4–5. – С. 11–23.
12. Шевченківські місця в Києві // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 2. – С. 22–33.
13. Аскольдова могила // Радянський Київ. – 1940. – № 21. – С. 27–28.
14. Перший авіаполіт в Києві [С. І. Уточкіна 21.IV.1911] // Україна. – 1941. – № 2. – С. 22.
15. З давньої історії пам'ятника Кобзарю в Києві // Літературна газета. – 1941. – 17 березня.

Додаток 2

Лист О. Сімзена-Сичевського до С. Дроздова. 3 квітня 1924 р. Машинопис

«3-го Апреля 1924 г.

Уважаемый Стефан Леонтьевич [!]

Я не имел случая познакомиться с Вами лично в бытность Вашу в Киеве, но слышал о Вас как о собирателе старины. Антон Фомич Середа²⁶ сообщил мне, что прошлым летом или осенью Вы были здесь и выразили желание продать кое-что из собранного Вами. Если это действительно так, и если условия будут сходные, я охотно приобрету у Вас что-либо подходящее для меня. Интересует меня только г. Киев²⁷, который я собираю уже более 10-ти лет²⁸: все, относящееся к его истории, истории его церквей, памятников и пр. — книги, бро-

²⁶ А. Середа (1890–1961) – художник, мистецтвознавець, член комісії з вивчення Софійського собору (1920-і рр.).

²⁷ Підкреслення автора листа.

²⁸ Отже, О. Сімзен-Сичевський збирав свою колекцію щонайменше з 1914 р.

шюры, путеводители, мемуары, виды его — гравюры, литографии и фотографии. Если у Вас есть что-либо подходящее для меня, не откажитесь мне написать и прислать подробный список с необходимыми указаниями. В отношении печатных изданий прошу указывать автора, заглавие, год и место издания; в отношении литографий и фотографий необходимо указывать художника или фотографа (по возможности, конечно) или какой литографии, точную подпись под ней, размер и описать, что изображается. Прошу также сообщить Вашу расценку. Как любителю старины, Вам, быть может, небезынтересно будет знать, что собираю я для Киевского Городск. Музея²⁹ — все не разбредется опять бесследно по частным рукам, а поступит в отдел “Старый Киев”³⁰.

А. Симзен-Сычевский.

Мой адрес: Киев, Стрелецкая ул., д. № 1 б, кв. 3. Алексею Михайловичу Симзен-Сычевскому».

НА НМІУ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 47–47 зв.

Додаток 3

Лист О. Сімзена-Сичевського до [С. Дроздова]. 9 червня 1929 р. Рукопис

«9/VI 1929

М.[илостивый] Г.[осударь]

Мне сообщили, что у Вас имеются книги по украинике, которые Вы желали бы продать. Если это верно, прошу Вас не отказать в любезности – сообщить мне, не имеется ли среди этих книг чего-либо по Киеву. Меня интересует все, что касается Киева, его монастырей, церквей, памятников, учреждений и т. п. – книги, брошюры, гравюры, литографии, фотографии и проч. Если что-либо подходящее есть, прошу прислать список с точным означением издания и цены.

С соверш. уважением, А. Симзен-Сычевский

Адрес: Киев, Стрелецкая ул., д. № 1 а, кв. 29, А. М. Симзен-Сычевскому

---

²⁹ Музею історії Києва, над створенням якого в цей час працювала Підкомісія старого Києва ВУАН.

³⁰ О. Сімзен-Сичевський як член Підкомісії старого Києва, брав участь у комплектуванні колекцій майбутнього Музею історії Києва, основою якого мали стати матеріали відділу «Старий Київ» Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, збирання яких розпочалося ще 1913 р. з ініціативи директора Київського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівського; див.: Федорова Л. Вказ. пр. С. 135.

PS Нет ли случайно Андриевского «Историч. материалы из Киев. губерн. Архива»³¹.

НА НМІУ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 48–48 зв.

Додаток 4

Лист О. Сімзена-Сичевського до [С. Дроздова].

19 липня 1929 р. Рукопис

«Уважаемый Стефан Леонтьевич

Благодарю Вас за скорый ответ (открытку), каковой я своевременно получил. Но т. к. Вы сообщили мне о Вашем отсутствии до 15/VII, то отвечаю Вам лишь теперь. Я давно уже изучаю и собираю Старый Киев (как член Комиссии Старого Киева при ВУАН). В этой области у меня довольно много собрано. К сожалению, я не рассчитываю найти у Вас много того, чего не было бы у меня. При таких условиях моя личная поездка в Б<елую> Церковь, пожалуй, легла бы непропорционально значительным накладным расходом на мои возможные приобретения у Вас.

Ввиду этого позвольте еще раз просить Вас не отказать в любезности — выслать мне список всего, относящегося к Киеву, с означением расценок. Для печатных изданий существенно точное означение заголовка издания и года. Для гравюр — указание размера в сантиметрах (без полей) и точное означение всех подписей. По этим данным я ориентируюсь не хуже, чем личным осмотром. Со своей стороны готов быть Вам полезным: если Вы заинтересованы ликвидировать все эти материалы, я могу показать Ваш список другим любителям Старого Киева, коих всех знаю.

Уважающий Вас, А. Симзен-Сычевский

19/VII 1929

Адрес: Киев, Стрелецкая №1 а, кв. 29 Алексею Михайловичу Симзен-Сычевскому

В список, будьте добры, поместить все издания по Киеву, не включая и мелкие (в том числе лубочные) брошюр, путеводителей и т. п. Позвольте узнать — все ли у Вас выпуски Андриевского и какие именно (по номерам). Как Вы их цените? Я бы желал их приобрести».

НА НМІУ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 49–50.

---

³¹ Праця О. Андриєвського «Исторические материалы из архива Киевского губернского правления», выпуски 1–6 за 1882–1888 рр.

Додаток 5

Лист О. Сімзена-Сичевського до С. Дроздова. [1929 р.]
Рукопис

«Многоуважаемый Стефан Леонтьевич [!]

Я вернулся в Киев и, если Вы не оставили своего намерения, хотел бы закончить дело с книгами. Только как это осуществить? Я сам, к сожалению, в ближайшее время в Б<елую> Церковь едва ли выберусь... Не собираетесь ли Вы в Киев? Если собираетесь, тогда я, ориентируясь на Ваш список, пришлю Вам перечень нужного мне, Вы попутно захватили бы книги в Киев, а я здесь внес бы Вам следуемую сумму. Если же и Вы в ближайшее время в Киев не собираетесь, то не разрешите ли Вы зайти к Вам кому-либо из моих знакомых (кто будет ехать в Б. Церковь) — я вручу ему свой список и деньги, а он получит у Вас книги. Пожалуйста, напишите.

Не найдется ли у Вас чего либо по украинике вообще, подлежащего отчуждению? Если есть, то пожалуйста, в ближайшее время пришлите список с расценками. Некоторые из моих знакомых, кому я показывал Ваш список, интересуются также и украиникой. Чтобы нам опять не разминуться, если Вы соберетесь в Киев, то, пожалуйста, предупредите меня открыткой заранее и заходите, пожалуйста, ко мне пообедать.

Уважающий Вас, А. Симзен-Сычевский
Киев, Стрелецкая № 1 а, кв. 29, тлф. 5-66». *НА НМІУ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 51–52 зв.*

1. Докторов Б. Изломанный, но не сломленный. Памяти социолога Леонтия Бызова / Б. Докторов // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. – 2019. – № 4. – С. 429–444. – <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.4.23>
2. Друг О. Особняки Кисва / О. Друг, Д. Малаков. – Київ : Кий, 2004. – С. 372–376.
3. Ізаров Л. Основні віхи в житті Київської колегії в перший період її існування [спогади 1962 р.] / Л. Ізаров // Український адвокат. – 2012. – № 7–8 (71–72). – С. 62–63.
4. Матвійчук Г. Робота «Музею-архіву переходової доби» як культурно-пропагандистського закладу окупованого Києва в період Другої світової війни / Г. Матвійчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 12. – С. 56–66.
5. Мокроусова О. Бібліотека П. Ф. Альошина: шляхи формування / О. Мокроусова // Бібліотечний вісник. – 2017. – № 2. – С. 35–40.

6. «Пам'яті О. М. Сімзен-Сичевського». Тези доповіді В. В. Міяковського на науковому пленумі Музею-Архіву Переходової доби. Додаток до протоколу № 10 від 29 липня 1942 р. / Укладач Бєлая О. // Музей-архів переходової доби. Пффондовий путівник. – Київ, 2002. – С. 37. – Режим доступу: https://dako.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Muzei-arkhiv_perekhodovoi_doby-Pofondovyi_putivnyk.pdf
7. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. – Зошит 2: м. Київ / Горбик В. (кер. автор. колект.), Гаврилюк Л., Денисенко Г., Катаргіна Т., Титова О., Пархоменко М., Федорова Л., Чешко В. – Київ, 2007.
8. Піскова Е. Дроздов Степан Леонтійович / Е. Піскова // Енциклопедія історії України: в 10 т. – Т. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова), Я. Д. Ісаєвич, С. В. Кульчицький та ін.; ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т іст. України. – Київ : Наукова думка, 2004. – С. 467.
9. Преловська І. «Боротьба за Софію Київську...» / І. Преловська // Пам'ятки: археографічний щорічник / Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – 2003. – № 4. – С. 86–110.
10. Сидорова О. Шевченкознавчі студії Володимира Міяківського / О. Сидорова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. 45. – Т. 2. – 2016. – С. 15–19.
11. Солонська Н. Давньоруська література ймовірного фонду киеворуських бібліотек: проблеми видання в Україні в 20–30-х рр. XX ст. як напрям діяльності комісії УАН–ВУАН / Н. Солонська // Поліграфія і видавнича справа. – 2007. – № 2 (46). – С. 98–111.
12. Яворська С. Розвиток української мови в добу русифікації та українізації / С. Яворська // Науковий вісник. – 2014. – С. 192–205. – Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6969/1/S_YAVORSKA_CH_ERNIVCI_GI.pdf

REFERENCES

1. Doktorov, B. (2019). Izlomannyi, no ne slomlennyi. Pamiati sotciologa Leontii Byzova [Beaten but not broken. In memory of Leonty Byzov]. *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes*, 4, 429-444. <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.4.23> [In Russian].
2. Druh, O., & Malakov, D. (2004). *Osobniaky Kyieva* [Mansions of Kiev]. Kyiv, Ukraine: Kyi. [In Ukrainian].
3. Izarov, L. (2012). Osnovni vikhy v zhytti Kyivskoi kolehii v pershyi period ii isnuvannia [spohady 1962 r.] [The main milestones in the life of the Kyiv Collegium in the first period of its existence [memoirs of 1962]]. *Ukrainskyi Advokat*, 7-8 (71-72), 62-63. [In Ukrainian].
4. Matviichuk, H. (2014). Robota "Muzeiu-arkhivu perekhodovoi doby" yak kulturno-propahandystskoho zakladu okupovanoho Kyieva v period Druhoi svitovoi viiny [The work of the "Museum-Archive of the Transition Age" as a cultural and propaganda institution of occupied Kyiv during the Second World War]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seria 6: Istorychni nauky*, 12, 56-66. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. [In Ukrainian].

5. Mokrousova, O. (2017). Biblioteka P. F. Alosyna: Shliakhy formuvannia [Library of P. F. Alyoshin: Ways of formation]. *Biblioteknyi Visnyk*, 2, 35-40. [In Ukrainian].
6. Bielaia, O. (Comp.). (2002). "Pamiati O. M. Simzen-Sychevskoho". Tezy dopovidi V. V. Miiakovskoho na naukovomu plenumi Muzeiu-Arkhivu Perekhodovoi doby. Dodatok do protokolu No. 10 vid 29 lypnia 1942 r. ["In memory of O. M. Simzen-Sychevsky". Abstracts of V. V. Miyakovsky's report at the scientific plenum of the Museum-Archive of the Transition Age. Annex to the Protocol No. 10 of July 29, 1942]. *Muzei-arkhiv Perekhodovoi doby. Pofondovyi putivnyk*. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Muzej-arxiv.pdf>. [In Ukrainian].
7. Horbyk, V. (Ed.). (2007). *Pamiatky istorii ta kultury Ukrainy: Kataloh-dovidnyk, vol. 2: m. Kyiv* [Monuments of history and culture of Ukraine: Catalog-reference book. Notebook 2: Kyiv]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Piskova, E. (2004). Drozdov Stepan Leontiovych [Drozdov Stepan Leontiovych]. *Entsyklopedia istorii Ukrainy* (Vol. 2, p. 467). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
9. Prelovska, I. (2003). "Borotba za Sofiiu Kyivsku..." ["The struggle for Sophia of Kyiv..."]. *Pamiatky: Archeohrafichnyi Shchorichnyk*, 4, 86-110. [In Ukrainian].
10. Sydorova, O. (2016). Shevchenkoznavchi studii Volodymyra Miiakivskoho [Volodymyr Miyakivsky's Shevchenko Studies]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*, 45(2), 15-19. [In Ukrainian].
11. Solonska, N. (2007). Davnoruska literatura imovirnoho fondu kyievoruskykh bibliotek: problemy vydannia v Ukraini v 20-30-kh rr. 20 st. yak napriam dialnosti komisii UAN-VUAN [Ancient Russian literature of the probable fund of Kyiv-Russian libraries: problems of publishing in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century as a direction of activity of the UAN-VUAN commissions]. *Polihrafia i Vydavnycha Sprava*, 2 (46), 98-111. [In Ukrainian].
12. Yavorska, S. (2014). Rozvytok ukraïnskoi movy v dobu rusyfikatsii ta ukraïnizatsii [Development of the Ukrainian language in the era of Russification and Ukrainization]. *Naukovyi visnyk* (pp. 192-205). Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6969/1/S_YAVORSKA_CHERNIVCI_GI.pdf [In Ukrainian].

Рукопис одержано 09.10.2021 р.

Olena POPELNYTSKA, Ph.D. (History), Leading Researcher, National Museum of the History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Kyiv scientist Oleksii Simzen-Sychevsky (1880-1942): Based on materials of the scientific archive of the National museum of the history of Ukraine.

The aim of the article is to study the biography of the famous historian Oleksii Mykhaliovych Simzen-Sychevsky (1880-1942) – an employee of the All-Ukrainian Academy of Sciences, one of the authors of the publication “Kyiv. Guidebook” (1930), author of a number of scientific and popular science investigations on various issues of Ukrainian history, Kyiv studies and studies of Shevchenko’s

personality. His immediate entourage included such well-known scientists as M. Hrushevsky, F. Ernst, V. Miyakivsky, V. Shcherbyna, O. Novitsky, V. Lyaskoronsky, V. Krychevsky, O. Andriyashv, M. Makarenko, I. Morgilevsky, V. Bazylevych, P. Kurinny. Most of the works of O. Simzen-Sychevsky have not yet lost their theoretical and factual relevance. The research methodology is the principle of scientificity, historicism, objectivity, methods of analysis, classification, generalization, historical-genetic and historical-typological. The scientific novelty of the research lies in the reconstruction of O. Simzen-Sychevsky's biography, based on written sources, and the introduction into scientific circulation of four epistolary sources (letters of O. Simzen-Sychevsky), which are stored in the Scientific Archive of the National Museum of the History of Ukraine. Conclusions of the study are: correspondence between O. Simzen-Sychevsky and S. Drozdov is an important source on the history of interwar Kyiv, in particular the activities of the Ukrainian Academy of Sciences. O. Simzen-Sychevsky's biography is quite revealing given that as a collector of antiquities, he was also a scientist who studied not only his own collection, but also issues of national history. The professionalism of O. Simzen-Sychevsky as a scientist is evidenced by the fact that he was addressed as an authoritative connoisseur of Kyiv photography, as well as the fact that his memory was honored in July 1942 by famous Kyiv historians.

Key words: National Museum of the History of Ukraine, archives, O. Simzen-Sychevsky, Kyiv's Studies, Studies of Shevchenko's person.

Kim MINSEUNG,
Ph.D. Student, Department of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-3083-5194>
rjsgkdv1@gmail.com

SOURCES FOR THE SCIENTIFIC BIOGRAPHY RECONSTRUCTION OF MARK VARSHAVCHYK (1918-2001)

The aim of the article is a comprehensive study, analysis, and systematization of a group of sources that present the figure of Mark Yakymovych Varshavchyk (1918-1921) as a famous Ukrainian historian, source researcher, and archivist. *The scientific novelty* is in the identification and characterization of documents that cover the scientific field of M. Ya. Varshavchyk. Attention is focused on significant events in the scientist's life, reflected in written and visual sources. The content saturation and the level of information potential of documents are established; their actualization is carried out.

The methodology is based on the theoretical foundations of modern source studies, principles of scientific knowledge: historicism, systematics, and objectivity, which allows the study of past phenomena, actions, and behavior of individuals, taking into account socio-cultural and ideological factors and realities of public life. Preference is given to the biographical method, as well as the method of oral history (interviewing), which consists in recording the experience of the individual and using the information obtained to reconstruct the past. **Conclusions.** The analyzed source base stimulates further searches for documents, particularly of personal origin, where there is information about the research activity of the scientist. However, the applied principles of systematization and comprehensiveness, the aggregate set of methods make it possible to reconstruct the scientific biography of the scientist.

Key words: M. Ya. Varshavchyk, scientific biography, historical source, archival documents, theoretical source studies.

A general trend in the development of modern Ukrainian science is the intensification of the study of the personological aspect in the history, place, and role of the individual as an important link in the natural and objective process of social life and the cultural sphere of the country.

Rethinking a number of concepts, approaches, established views in terms of expanding and deepening the study of biographical resources

based on the methodology of civilizational approach and new information transformations allow creating a new form of biographical research.

The analysis of the practice of using the term/concept “scientific biography” was conducted by S. M. Lyashko in her article. The author noted that the term “scientific biography” in the conceptual sense is used as a definition of a scholar’s biography, a scientist’s biography (“**scientific** biography”), or as a set of ways and methods of scientific organization of personal knowledge into a holistic system, which is a person’s biography regardless of his/her scope of activity (“**scientific** biography”) [2, p. 26].

In this article, we consider the sources that present the intellectual life of the scientist, his belonging to a specific professional workshop (humanities), a specific field of scientific knowledge (historical source studies), scientific, organizational, and pedagogical activities.

The study of the scientific heritage of Mark Yakymovych Varshavchuk, a Ukrainian historian, source researcher, and archivist has a small number of works that study the life and work of the scientist, highlights the priority issues of his works, emphasizes innovative ideas and original views on theoretical problems of source history development and the methodology of history.

All the life of M. Ya. Varshavchuk was associated with scientific and pedagogical activities in the institutions of Kyiv, where he defended his PhD and doctoral theses, held the position of Academic Secretary of the Central State Historical Archive of the USSR in Kyiv (now Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv), worked as an associate professor at the O. M. Gorky Kyiv Pedagogical Institute, in the structural units of the University of Kyiv: first at the Institute for Advanced Training of Teachers of Social Sciences, and later as a professor at the Department of Archival Studies, Faculty of History, University of Kyiv [4, p. 63]. And in every position, he did not stay away from scientific life in the country. In particular, M. Ya. Varshavchuk was the organizer of two All-Union scientific theoretical and methodological discussions, which took place on the pages of the journal “Questions of the History of the CPSU.” The Researcher of M. Ya. Varshavchuk’s work L. I. Buriak wrote that these discussions (1962/1963 and 1976) are “a kind of marker in the biography of the scientist and encourage contemplation on the case of the historian’s fate” [3, p. 59]. These contemplations are largely related to the intensification of research into the fate of intellectuals and the cultural elite of Ukrainian society, which was formed and operated in the conditions of Soviet ideology, totalitarian control, and censorship. M. Ya. Varshavchuk also worked in such conditions.

In his memoirs about the years of work with the scientist, professor M. G. Palienko wrote: “Professor M. Ya. Varshavchuk felt the time best

of all, he thought deeply about the processes that took place in society in general and historical science in particular. Although he was formed as a scientist under the influence of ideological monopoly due to the dominance of “Marxism-Leninism” not only in science but also in all spheres of Soviet society, he especially understood the need and importance of changes in conceptual, ideological, theoretical, and methodological” [3, p. 108].

After Ukraine gained independence, M. Ya. Varshavchik repeatedly returned to this topic in the 1990s. He shared his thoughts with colleagues because he perfectly understood the historical realities in which humanities scientists worked and their efforts to adapt to existing challenges. He unhesitatingly accepted the thesis of debunking the policy of the totalitarian regime in Ukraine in the 1920s and 1980s, aimed at decommunizing Ukrainian society and overcoming the remnants of Soviet ideology in history and other humanities, which led to devastating consequences for national culture, science, and spirituality.

The scientific biography of a scientist is a complex, multifunctional phenomenon that contains an analysis of the dominant factor that became decisive in an individual’s life and formed him as a creative person. That is why the reconstruction of the scientific biography of the Soviet scientist-historian requires the involvement of the most complete set of documents.

Sources that reflect the scientific life of M. Ya. Varshavchik have been systematized in four groups: a) archival (unpublished) documents; b) sources of personal origin: autobiographies, memoirs, letters, interviews, obituaries; c) the total scientific achievements; d) visual documents. The first group includes documents stored in the archives of Kyiv, in particular in the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TSDAVO of Ukraine)¹, in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (CSHAK of Ukraine)², in the State Archive of Kyiv (SAK)³, in the Archive of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Archive of the KNU)⁴, where there is information about the scientific and organizational work of M. Ya. Varshavchik. The most informative are the three “Personal files” of the scientist, where, in chronological order, can be traced his scientific activities, achievements in the pedagogical field, obtaining new degrees and titles, career growth, the emergence of new publications, and more.

---

¹ Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TSDAVO of Ukraine). F. 4703. Rec. 1. Case no. 20, 22, 27, 31, 47, 66, 76, 88, 113 and others.

² Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (CSHAK of Ukraine). F. 2245. Rec. 3. Case no.103 / 55 p.

³ State Archive of Kyiv (SAK). F. R. 346. Rec. 5. Case no. 73. 18 pages.

⁴ Archive of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Archive of the KNU). Personal file of M. Ya. Varshavchik, PVF - 13, 101 p.

In the CSHAK of Ukraine the “Personal file” of M. Ya. Varshavchyk is stored, which dates from the period 1946-1952 – the time when M. Varshavchyk came to work at the Archives of the Ministry of Internal Affairs of the USSR after demobilization from the ranks of the Soviet Army. The file contains a statement addressed to the director of the CSHA of the USSR, Candidate of Historical Sciences V. I. Strelsky with a request to employ him to the position of a scientific secretary of the archive with a one-month probation period; the autobiography of the scientist; list of his publications; materials on the defense of the candidate’s thesis, etc. This is the first “Personal file” of the scientist when he was just beginning his scientific activities, so it contains little information about the scientific achievements of M. Ya. Varshavchyk.

Many documents of the file are related to the active duty service of M. Ya. Varshavchyk in the Soviet Army during World War II. This topic is also included in his autobiography, in particular, it is noted that he was awarded the Order of the Patriotic War, second class (1944), the Order of the Patriotic War, first class (1945), the Order of the Red Star (1943) and medals “For the Defense of Stalingrad” (1943), “For the Capture of Königsberg” (1945), “For the Victory over Germany in the Great Patriotic War 1941–1945.” (1945)⁵.

A “Personal File” is also in the SAK in the fund of the Kyiv State Pedagogical Institute named after O. M. Gorky. The file begins with a statement by the scientist applying to the position of a senior lecturer at the Pedagogical Institute and dates back to 1948. The file contains an employee registration form, an autobiography, copies of diplomas of higher education, a copy of the diploma of a candidate of historical sciences, an associate professor’s certificate, the list of recent scientific papers (7 positions), etc.⁶. The archive also has a lot of documents relating to scientific, pedagogical, and organizational activities of the scientist⁷ in the funds of the Faculty of History and the Faculty of History and Philosophy, existed from 1955/1956 to 1968/1969 academic years in the structure of Taras Shevchenko National University of Kyiv. In the context of the founding of the Department of Archival Studies [5, p. 4] there are the minutes of meetings among its documents, recorded that in 1946/1947 and 1947/1948 academic years M. Ya. Varshavchyk taught the courses “Metrology” and “Chronology” on a per hour basis⁸. His work plans, reports on educational and methodical work, long-term plan of scientific work of the department in 1947-1950, reports on scientific work for 1947-1948 have been preserved⁹.

⁵ CSHAK of Ukraine. F. 2245-R. Rec. 3. Case no. 103. P. 2 rev.

⁶ SAK. F.R – 346. Rec. 5. Case no. 73. P. 7-10.

⁷ Ibid. F.R – 1246. Rec. 5. Case no. 218. P. 52-54.

⁸ Ibid. Rec. 13. Case no. 34.

⁹ SAK. F.R – 1246. Rec. 13. Case no. 61, 62, 107, 109, 110.

The largest case file is stored in the Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv¹⁰ and covers the career of the scientist during 1957-1995. The “Personal file” opens with an application of the historian for the position of associate professor of the Institute for Advanced Training of Teachers of Social Sciences at the University of Kyiv. The file contains an employee registration form (with a photograph of M. Ya. Varshavchyk), dated January 29, 1957, with the basic biographical data. It is stated that M. Ya. Varshavchyk is a member of the CPSU, has a higher education, graduated from the Faculty of History of the University of Kyiv in 1941 with a degree in History and received a diploma with honors, and has a degree of candidate of historical sciences.

In addition to traditional documents, the “Personal File” contains extracts from orders of gratitude for active participation in the scientific life of the university, organization, and holding of scientific conferences, readings, methodological seminars¹¹. Also, there is a copy of the award letter (dated 1978) with a brief description of the merits for which M. Ya. Varshavchyk is presented with the honorary title of Honored Scientist of the Ukrainian SSR¹². It is noted that the historian worked as a scientific secretary, head of the Research and Publishing Department of the Central Historical Archive, associate professor at the Kyiv Pedagogical Institute, the Kyiv Agricultural Academy, and on a per hour basis at the Kyiv State University. It is emphasized that M. Ya. Varshavchyk is a highly qualified talented teacher, a capable and experienced scholar who has 120 publications, including 8 monographs and 22 prepared candidates of historical sciences. In this file, there are numerous extracts from the meeting of the department, with the reports of M. Ya. Varshavchyk on scientific, educational, and teaching work¹³.

There is also a newspaper clipping with the text of the published Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR “On the assignment of the honorary title of Honored Scientist of the Ukrainian SSR to M. Ya. Varshavchyk” from February 25, 1987¹⁴.

In the spring of 1991, the five-year term of M. Ya. Varshavchyk as a professor came to an end and he wrote a resignation letter because of his retirement on July 1, 1991. However, he later worked part-time at the Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science until 1995.

---

¹⁰ Archive of KNU. Personal file of M. Ya. Varshavchyk, PVS - 13, 101 pages.

¹¹ Ibid. Pages 13, 14, 15, 33, 34, 40, 52, 79.

¹² Ibid. Pages 39-39 rev.

¹³ Ibid. Pages 33, 37, 52, 57, 64-66, 69, 75, 77-77 rev.

¹⁴ Ibid. P. 74.

The second group of sources includes autobiographies, published memoirs, letters, interviews, and other documents of personal origin. The most representative are ten memories of colleagues, students, and family members of M. Ya. Varshavchyk, published in the special edition to the 100th anniversary of the scientist's birth [3]. Among them, there are the memoirs of his fellow scientists who collaborated with M. Ya. Varshavchyk in different periods: N. I. Myronets [3, p. 95-99], V. F. Soldatenko [3, p. 100-106], M. G. Palienko [3, p. 106-110], S. F. Pavlenko [p.3, p. 110-116], L. M. Pushkarev [3, p. 120-123]. These historians recall various moments of communication with M. Ya. Varshavchyk, emphasize such features as a creative approach to solving scientific problems, experience, erudition, honesty, tolerance, friendliness, humanity. They emphasize that they are grateful for the fact that on their way of life they met M. Ya. Varshavchyk. Thus, recalling episodes of communication with the scientist, Ukrainian historian V. F. Soldatenko writes that when he was in the fourth year of the Faculty of History, M. Ya. Varshavchyk taught the course "Source Studies of the History of the CPSU" and the atmosphere in the audience was surprisingly calm, intimate, trusting. The teacher showed sincere respect for the students. The impression was created: a respected professor comes not to teach and not to preach, but sensibly, slowly share ideas about the depths of knowledge or scientific heights, which he was able to overcome over decades of meticulous work" [3, p. 100]. And M. G. Palienko, who worked with M. Ya. Varshavchyk at the same department, recalls that she met a scientist in the early 1990s when she became a graduate student of the department and for 10 years had the opportunity to communicate and listen to his lectures. The professor recalls: "Professor Varshavchyk's speech was an organic presentation in living scientific language, combining complex theoretical problems with specific historical stories, decorated with interesting examples, sometimes with a certain amount of jokes and humor" [3, p. 109].

Memoirs of L. M. Pushkarev – a famous source historian, who knew M. Ya. Varshavchyk for many years and was the person who M. Ya. Varshavchyk shared common scientific interests with, as well as personal sympathy, friendship with families. In his memoirs, L. M. Pushkarev recalled that the professor often repeated that "a true historian is not a descriptor, but an analyst and source researcher; for collecting sources you might not be a historian" [3, p. 123].

Memoirs of family members M. Ya. Varshavchyk – daughters, grandchildren, and son-in-law are also gripping. All of them warmly remember Mark Yakymovich. His daughter Iryna writes that "my father was not only my father but also a great friend. I always knew that there was a native person with whom I could consult, trust, find help, solve problems that

were extremely difficult for me” [3, p. 128]. And his granddaughter Natalia remembers that her grandfather “was able to be sensitive and strict, cheerful and sad, but always collected, focused and at the same time very open and friendly person” [3, p. 130].

This group of sources includes letters from M. Ya. Varshavchyk, which, unfortunately, did not remain in the archives, or the scientist’s family. However, some letters have been published in scientific journals. Thus, in 2013 in the context of the promulgation of the epistolary heritage of O. P. Pronstein, which is stored in his personal archive in the State Archives of the Rostov region (SARR) two letters of M. Ya. Varshavchyk to O. P. Pronstein were published. The letters are dated October 9, 1976, and October 14, 1977. Meaningfully these are friendly thanks for the books sent, congratulations on the new publications, hopes for a meeting at source conferences, etc. [6, p. 98-99].

A number of letters by M. Ya. Varshavchyk, stored in the personal archives of S. O. Schmidt at the Russian Academy of Sciences (RAS). The author of publications, A. V. Melnikov, notes that the fund has a lot of epistolary from more than one thousand two hundred respondents, including Ukrainian historians. There are also letters from M. Ya. Varshavchyk. The author notes that S. O. Schmidt had family relations in Kyiv and Ukraine. It was in Kyiv where his parents met for the first time, and his father, O. Yu. Schmidt began his scientific career here [3, p. 85-89].

The investigation includes nine letters and greeting cards from M. Ya. Varshavchyk. The first epistolary dates back to 1969, and the last to 1989, but the author of the article notes that, most likely, there are still letters from M. Ya. Varshavchyk, but the fund has not yet been dismantled and described. The content of the letters concerns, as a rule, scientific problems, in particular issues of development of theoretical source studies, publication of the article by M. Ya. Varshavchyk on the structure of historical source studies, on a joint review with V. I. Strelsky on the release of a new edition, and more. There are greeting cards, thanks for the positive feedback on his work, etc. This group of sources includes both oral interviews and written questionnaires, which also serve as a valuable source for research into the life and work of M. Ya. Varshavchyk.

The interview with M. Ya. Varshavchyk dates back to 1998 when a collection of scientific papers was being prepared on the occasion of honoring M. Ya. Varshavchyk on his 80th birthday. The interview was published in 1999¹⁵. Subsequently, its reprint took place in the monograph on M. Ya. Varshavchyk [3, p. 30-37].

¹⁵ Shlyax istoryka. Interv’yu z yuvilyarom [The path of the historian. Interview with the celebrant]. *Special branches of historical science: a collection in honor of Mark Yakymovych Varshavchyk* / Editor-in-Chief: Ya.S. Kalakura (ed.) et al. Kyiv, 1999. P. 7-12.

In total, the interview suggested five questions for extensive reflection/answer. Among them, there are the following: How did you become a historian? How have your views on the development of theoretical and methodological problems of historical science changed? What role did work in archival institutions play in forming you as a historian? What would you like to wish future historians? To all questions M. Ya. Varshavchuk made thorough comments.

In 2001 on the death of M. Ya. Varshavchuk two obituaries¹⁶ were published, where it was reported that the famous Ukrainian historian, source researcher, professor of the Taras Shevchenko National University of Kyiv M. Ya. Varshavchuk passed away. It was noted that he left a significant scientific heritage and trained many students.

The third group of sources includes the aggregate scientific heritage of the scientist, which best presents his achievements in the context of scientific development.

Metric indicators of the historian's work show that during 60 years of scientific life 183 works of the researcher were published, including 25 monographs and textbooks, 48 articles in journals and newspapers, 59 encyclopedic and reference and dictionary articles, 18 reviews of profile editions [1, p. 166].

Marko Varshavchuk entered historical science with his thorough research on the problems of theoretical source studies, methodology of historical research, archiving, and numerous investigations in specific historical disciplines. His modern ideas in the field of development of the historical source theory, its functions, introduction into scientific circulation of new concepts "fact-event", "fact-source", "fact-knowledge", a new interpretation of the content of "analytical criticism" and "synthetic criticism" raised the branch of historical source studies to a new stage of development. To a large extent, the level of the scientist is evidenced by his active participation in the discussion of newly published works on relevant topics. In particular, we counted that 1/10 of the scientist's papers is a review genre. Critical analysis of M. Ya. Varshavchuk's reviews argues that the scholar chose the works for review based on his own scientific interests, which were consistent with the current issues in the field of theoretical source studies. The study of the historian's review heritage is an impetus for understanding the contribution of individuals to the historical process; they serve as a valuable source of understanding of the intellectual space of Soviet-era scholars, times of rethinking and reassessing their past, including the achievements and fails of historical science. His reviews

---

¹⁶ Varshavchuk Marko Yakymovych: [Obituary]. *Ukrainian Historical Journal*. 2001. № 6. P. 153-154; Marko Yakymovych Varshavchuk (1918-2001): [Obituary]. *Archives of Ukraine*. 2001. № 4/5. P. 194-195.

confirm the evolutionary progress of the humanities in Ukraine, the change of its conceptual and ideological orientations, which indicates, on the one hand, the longevity of traditions, and on the other – the mastery of new modern technologies and their use in historical research.

The fourth group of sources consists of visual documents, namely photographs of M. Ya. Varshavchuk and other pictorial sources stored in the scientist's family, photos with colleagues and friends. In total, about 40 photos were published [3, p. 267-288], which contribute to a fuller understanding of the scientist's image, his presence, give an idea of the intellectual environment, family relationships, participation in scientific forums, in general, the multifaceted interests of the scientist. The first presented photo dates back to 1922, and the last one to 2016. The visual gallery represents all periods of life of M. Ya. Varshavchuk: from childhood to his 80th birthday. Photos with fellow scientists attract attention: M. Pushkarev, J. Kalakura, S. Schmidt, M. Maslov, L. Spirin, B. Korolev, and others.

Thus, it can be stated that the source base found in archival institutions, published documents, testimonies of colleagues, epistolary of the historian allow to reconstruct the scientific biography of the scientist and find out his contribution to the development of historical source studies.

REFERENCES

1. Kim Minseung (2021, March). Marko Varshavchuk v intelektualnomu otochenni istorykiv Kyivskoho universytetu [Marko Varshavchuk in the intellectual environment of historians of Kyiv University]. In *Shevchenkivska Vesna-2021: history. Proceedings of the 19th International Scientific Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists* (pp. 164-167). Kyiv, Ukraine: [National Taras Shevchenko University]. [in Ukrainian].
2. Lyashko, S. M. (2013). Poniattia «naukova biohrafii» u teorii ta praktysii istoryko-biohrafichnykh doslidzhen [The concept of “scientific biography” in the theory and practice of historical and biographical research]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 10, 25-47. [in Ukrainian].
3. Voitsekhivska, I. N., Buriak, L. I., ... Kalakura Ya. S. (2018). Professor Marko Varshavchuk (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Professor Marko Varshavchuk (to the 100th anniversary of his birth)]. Korsun-Shevchenkivsky, Ukraine: FOP I. V. Maidachenko. [in Ukrainian].
4. Profesory Kyivskoho universytetu: biohraf. dovid. (2014). [Professors of Kyiv University: biographical guide] (Altukhova, S. Yu., Boyko, K. V., Vashchenko I. V. Comp. & Ed.). Kyiv, Ukraine: Kyiv University Publishing and Printing Center. [in Ukrainian].
5. Voitsekhivska, I. N., Paliienko, M. G. (2019) *Tvorchyi dorobok profesorsko-vykladatskoho kolektivu kafedry arkhivoznavstva ta spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky: do 75-richchia diialnosti (1944-2019)*. *Vybrana bibliohrafiia* [Creative work of the teaching staff of the Department of Archival

- Studies and Special Branches of Historical Science: to the 75th anniversary (1944-2019). Selected bibliography]. Kyiv, Ukraine: Inter-service. [in Ukrainian].
6. Schvaiba, N. I. (2013). Epistoliarna spadshchyna O. P. Pronshsteina: lysty istorykiv z Ukrainy [Epistolary heritage of O. P. Pronstein: letters of historians from Ukraine]. *Istoriia i kultura Prydniprovia: Nevidomi ta malovidomi storinky [History and culture of the Dnieper: Unknown and little-known pages]*, 10, 82-103. [in Ukrainian].

Рукопис одержано 28.11.2021 р.

Кім МІНСЕУН, аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Джерела до реконструкції наукової біографії Марка Варшавчика (1918–2001).

Мета статті — комплексне вивчення, аналіз та систематизація групи джерел, що презентують постать М. Я. Варшавчика як науковця, історика-дослідника, фахівця в галузі історичного джерелознавства. **Наукова новизна** полягає у виявленні та характеристиці документів, що висвітлюють наукову сферу діяльності М. Я. Варшавчика. Увагу зосереджено на знакових подіях у житті вченого, що знайшли відображення у писемних та візуальних джерелах. Встановлено змістове насичення та рівень інформаційного потенціалу документів, здійснено їхню актуалізацію. **Методологія** базується на теоретичних засадах сучасного джерелознавства, принципах наукового пізнання: історизмі, системності та об'єктивності, що уможливило дослідження явищ минулого, вчинків і дій особистостей, враховуючи соціокультурні та ідеологічні чинники і реалії суспільного життя. Перевагу надано біографічному методу, методу усної історії (інтерв'ювання), який полягає у фіксації пережитого досвіду індивідуума та використанні цієї інформації для реконструкції минулого. **Висновки.** Проаналізована джерельна база стимулює до подальших пошуків документів, зокрема особового походження, де наявна інформація про наукову діяльність вченого. Проте застосовані принципи системності та всебічності, сукупний комплекс методик уможливають реконструювання наукової біографії вченого.

Ключові слова: М. Я. Варшавчик, наукова біографія, історичне джерело, архівні документи, теоретичне джерелознавство.

КНИГА ТА ОСОБИСТІТЬ

УДК 023.4:027.5](477.74-25)(092)

<https://doi.org/10.15407/ub.22.190>

Ірина Олександрівна БІРЮКОВА,
генеральний директор
Одеської національної наукової бібліотеки,
аспірантка Одеського національного
університету ім. І. І. Мечникова
(Одеса, Україна)
<http://orcid.org/0000-0001-5026-6948>
7230252@gmail.com

МИКОЛА НИКИФОРОВИЧ МУРЗАКЕВИЧ — БІБЛІОТЕКАР ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Мета статті — дослідити маловідому сторінку діяльності історика, археолога, археографа, директора Рішельєвського ліцею Миколи Никифоровича Мурзакевича (1806–1883) у період його завідування Одеською міською публічною бібліотекою та визначити його роль у становленні й розвитку книгозбірні. Концептуально значущими є уточнення вже відомих раніше, але недостатньо вивчених наукових фактів, а також залучення нових матеріалів, виявлених у результаті дослідження, у чому полягає його *новизна*. *Методологія* праці ґрунтується на принципах історизму, системності та об'єктивності, а також на загальноісторичних методах — хронологічному, ретроспективному та статистично-аналітичному. *Висновки*. Призначений на посаду бібліотекаря в 1843 році, М. Н. Мурзакевич отримав від свого попередника А. Ф. Спади міську книгозбірню з неупорядкованим фондом, нестачею книжок, відсутністю повного каталогу, безладом у фінансовій документації тощо. За роки діяльності М. Н. Мурзакевичу вдалося налагодити зв'язки з науковими, державними установами та вищими навчальними закладами країни. Завдяки цьому Одеська міська публічна бібліотека до 20-х років ХХ ст. отримувала офіційні видання всіх міністерств Російської імперії та їх підвідомчих установ, усі видання, що виходили в Одесі та на Кавказі, друковані праці наукових товариств та вищих навчальних закладів. Безумовно, заслугою М. Н. Мурзакевича була систематизація книжкового фонду Одеської міської публічної бібліотеки, його каталогізація та вихід першого друкованого каталогу зібрання. Він також був перший історіограф книгозбірні. М. Н. Мурзакевич — автор першого історичного

нарис, опублікованого в щорічнику «Новороссийский календарь» у 1848 році. М. Н. Мурзакевич не лише вдосконалив роботу Одеської міської публічної бібліотеки, а й заклав основу для її подальшого розвитку як головного книгозбирання Півдня України.

Ключові слова: М. Н. Мурзакевич, Одеська міська публічна бібліотека, Одеська національна наукова бібліотека, XIX століття.

Життя та творчість відомого історика, археолога і директора Рішельєвського ліцею Миколи Никифоровича Мурзакевича (1806–1883) вивчало багато дослідників. Вони звертали увагу на різні аспекти його діяльності як історика ¹ [2; 3; 4, с. 73–92], археолога ² [1], віце-президента Одеського товариства історії та старожитностей ³ [5, с. 30–31; 6], викладача й директора Рішельєвського ліцею ⁴. М. Н. Мурзакевич протягом дев'яти років був ще й бібліотекарем, тобто керівником (у ті часи посада очільника бібліотеки мала назву «бібліотекар») Одеської міської публічної бібліотеки, але ця частина його життя ще мало вивчена.

М. Н. Мурзакевич був призначений бібліотекарем Одеської міської публічної бібліотеки 1843 р., після смерті її першого завідувача Антонія Франциска Спади (1799?–1843). На той час книгозбірня існувала вже 14 років. Невелика архівна справа, що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці, за 1831–1834, 1839–1842 рр. та єдиний звіт про діяльність публічної бібліотеки за часів А. Ф. Спади «Ведомость о состоянии Публичной библиотеки в г. Одессе» за 1842 р. свідчать, що зібрання бібліотеки налічувало 8 526 книжок, тоді як на час відкриття за меценатської підтримки було зібрано 5 000 книжок, тобто за перші тринадцять років вона поповнилася лише на 3 526 одиниць. За дорученням градоначальника О. І. Льовшина він склав перший рукописний каталог книжкового фонду, до якого увійшли переважно іноземні видання ⁵. За спогадами сучасників, бібліотека була майже

¹ Григор'єва Т. Історико-краєзнавча діяльність М. Н. Мурзакевича. *IV Республіканська конф. з історичного краєзнавства: тези доповідей та повідомлень*. Київ, 1989. С. 61–62.

² Коциевский А. Из истории Одесского археологического музея: Н. Н. Мурзакевич (1806–1883). *Северное Причерноморье: материалы по археологии*. Киев, 1984. С. 80–88; Левина Р. Митрополит Евгений и Н. Н. Мурзакевич. *Археологические вестн.* 1999. Вып. 6. С. 479–488.

³ Коциевский А. Николай Никифорович Мурзакевич (1806–1883). *Одесса*. 1997. № 5/6. С. 17–18.

⁴ Григор'єва Т. Сторінки життя і діяльності М. Мурзакевича. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 1996. Вип. 1. С. 31–57.

⁵ Попруженко М. *Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г.: исторический очерк*. Одесса: «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. С. 16.

постійно зачинена, а в холодну пору року її приміщення не опалювалося. Проаналізувавши діяльність першого бібліотекаря, М. Г. Попруженко (пізніше один із директорів книгозбірні та дослідник її історії), писав: «Доводиться визнати, що діяльність Спади не принесла користі Одеській публічній бібліотеці у найважливіший період її життя, у період її формування та організації»⁶.

Почавши виконувати свої обов'язки, М. Н. Мурзакевич насамперед, за участю чиновників генерал-губернаторської канцелярії, здійснив інвентаризацію майна та книжкового фонду міської книгозбірні⁷. За результатами цієї перевірки були складені доповідна записка «Описание ущерба, нанесенного книгам библиотеки» та рапорт, у яких було зафіксовано нестачу книжок, невпорядкованість книжкового фонду, який тільки частково був відображений у рукописному каталозі, майже повну відсутність фінансової документації, безлад в обслуговуванні відвідувачів, зношеність бібліотечних меблів та потребу в ремонті приміщення бібліотеки⁸.

Обстеживши книжковий фонд, М. Н. Мурзакевич визначив кілька основних напрямів подальшої роботи. Це — насамперед систематичне комплектування книгозбірні науковими працями, поповнення недоуккомплектованих багатотомних видань, вилучення так званого «мотлоху» та обмін дублетами з різними установами та приватними особами⁹.

Виконуючи заплановане, він розпочав активну діяльність, спрямовану на збагачення фонду Одеської міської публічної бібліотеки. Зокрема, М. Н. Мурзакевич налагодив зв'язки з видавцями, редакціями періодичних видань та книготорговцями щодо придбання нових видань, державними установами, науковими товариствами та книгозбірнями Російської імперії, щоб обмінюватися дублетами або одержувати безкоштовні примірники їхніх видань¹⁰.

М. Н. Мурзакевич був першим, хто порушив питання про наявність великої кількості дублетних видань у фонді та можливість їх використання на користь бібліотеки, — для обміну або продажу¹¹. Для цього було складено два каталоги: дублетних примірників і розрізаних, неповних комплектів багатотомних та періодичних видань¹².

⁶ Попруженко М. Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г.: исторический очерк. Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. С. 19.

⁷ Мурзакевич Н. Николай Никифорович Мурзакевич: автобиография. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1886. С. 159–160.

⁸ Одеська національна наукова бібліотека, Відділ зберігання архівного фонду (ОННБ. ВЗАФ – далі). Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 75, 83, 113, 136–137, 159.

⁹ Там само. Арк. 83, 89, 116, 196.

¹⁰ Там само. Арк. 79, 94, 178, 209, 220, 233, 240–243.

¹¹ Там само. Арк. 116, 132–133, 138, 205.

¹² Там само. Арк. 116.

Архів Одеської національної наукової бібліотеки зберігає документи, які свідчать про наполегливість М. Н. Мурзакевича в обстоюванні права міської книгозбірні на безкоштовний примірник кожного видання, що виходило в Одеській міській друкарні, наданого ще в 1834 р., але яке не завжди виконувалося¹³. Крім того, він домогся розпорядження про поширення цього права на інші міські друкарні¹⁴. Пізніше, 1847 р., ці розпорядження були ще раз підтверджені¹⁵. Але М. Н. Мурзакевич не зупинився на досягнутому: у 1845 р. на його прохання М. С. Воронцов, Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор та намісник Кавказький, видав розпорядження, за яким міська бібліотека протягом багатьох років отримувала від Кавказького цензурного комітету примірники всіх видань, що друкувалися в цьому регіоні. Так само бібліотека надсила примірники одеських видань¹⁶. На жаль, прохання про надання обов'язкового примірника з друкарень Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній було відхилено¹⁷. Отже, поповнення фонду виданнями місцевих друкарень та кавказького регіону тривалий час давало змогу зібрати у фондах Одеської національної наукової бібліотеки унікальну колекцію одеських та кавказьких видань із різних галузей знання.

Через недостатнє фінансування основним джерелом поповнення бібліотеки, як і раніше, залишалася меценатська допомога та дарунки. Як зазначалося вище, М. Н. Мурзакевич налагодив зв'язки з науковими товариствами, вищими навчальними закладами та державними установами, звертаючись до них із проханням пожертвувати на користь публічної бібліотеки дублетні примірники зі своїх збірок чи свої видання або пропонуючи книгообмін. Переважно на ці звернення відгукувалися, і міська книгозбірня протягом багатьох років отримувала значне поповнення. Серед таких установ можна назвати Імператорську академію наук, Імператорську публічну бібліотеку, Російське географічне товариство, Вільне економічне товариство, Московське товариство історії та старожитностей, Археологічну комісію, Копенгагенське товариство північних антикварів¹⁸, міністерства народної освіти, внутрішніх справ, юстиції, військового, морського, шляхів сполучення, фінансів та державного майна, а також різні департаменти та комітети,

¹³ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 122, 124–125, 135, 141–143, 161, 179, 204.

¹⁴ Там само. Арк. 134–135, 138, 139, 141–143, 161.

¹⁵ Там само. Спр. 682. Арк. 157.

¹⁶ Там само. Спр. 681. Арк. 331, 336, 355; Спр. 682. Арк. 31, 72.

¹⁷ Там само. Спр. 681. Арк. 132, 139.

¹⁸ Там само. Спр. 681. Арк. 101, 117, 181, 209, 266, 271; Спр. 682. Арк. 16, 18, 29.

відомчі друкарні¹⁹. Крім того, Одеська міська публічна бібліотека продовжувала одержувати дарунки від приватних осіб: одеського градоначальника О. І. Льовшина, дипломата, історика та благодійника О. С. Стурдзи, професорів Рішельєвського ліцею М. Н. Мурзакевича, П. О. Симоновича і А. О. Рафаловича²⁰, спадкоємців професора А. А. Дегурова²¹, редактора газети «Одесский вестник» О. Г. Тройницького²², Новоросійського генерал-губернатора М. С. Воронцова²³ та ін. Меценати дарували не лише книжки, а й надавали фінансову підтримку. Наприклад, у 1844 р. купець Гершберг Етінгер пожертвував кошти на придбання книжкової шафи²⁴.

М. Н. Мурзакевич особливо ретельно закупував книжки та періодичні видання, залучаючи для цього не тільки надані Міською думою гроші, а й кошти, виручені від продажу майна А. Ф. Спади²⁵. Архівні справи Одеської національної наукової бібліотеки зберігають рахунки книжкових магазинів та листування з книгопродавцями щодо придбання нової літератури²⁶. Розуміючи, що для наукових досліджень міська книгозбірня має комплектуватися не тільки новими виданнями, а й стародруками та раритетами, 1844 р. М. Н. Мурзакевич виїхав у відрядження по містах Півдня України²⁷. У 1851 р. він придбав збірку дублетів Імператорської публічної бібліотеки, серед яких були рідкісні видання XVI–XVII ст.²⁸. Саме завдяки йому у фонді Одеської національної наукової бібліотеки зберігаються примірники таких раритетних видань, як Острозька Біблія (Острог, 1581), Абагар (Рим, 1651), Часослов (Дубосари, 1794) та ін.

Отже, комплектування Одеської міської публічної бібліотеки за часів завідування М. Н. Мурзакевича стало систематичним та відображало різні галузі знання. У 1852 р., коли він звільнився з бібліотеки, присвятивши себе викладанню в Рішельєвському ліцеї, фонд книгозбірні нараховував 12 022 примірники²⁹.

---

¹⁹ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 682. Арк. 123, 182, 203, 208, 230, 248–249, 251–255, 257–260, 262–264, 266, 300–301, 311, 329.

²⁰ Там само. Арк. 189.

²¹ Там само. Арк. 286, 289–290.

²² Там само. Арк. 36, 123.

²³ Там само. Спр. 681. Арк. 309; Спр. 682. Арк. 2, 110.

²⁴ Там само. Спр. 681. Арк. 210.

²⁵ Там само. Спр. 681. Арк. 183–186; Спр. 682. Арк. 145.

²⁶ Там само. Спр. 681. Арк. 79, 84–85, 95, 177, 183–186, 189, 240–242, 309.

²⁷ Там само. Арк. 212.

²⁸ Там само. Спр. 682. Арк. 395–396, 404.

²⁹ Там само. Арк. 452.

Не менш вагомим завданням на посаді бібліотекаря, крім поповнення фонду, М. Н. Мурзакевич вважав складання каталогу книгозбірні, який мав забезпечити ефективніше її функціонування.

Перший каталог Одеської міської публічної бібліотеки склав А. Ф. Спада французькою мовою під назвою «Catalogue général des livres de la Bibliothèque publique d'Odessa, fondée le 9 octobre 1829». Він мав 374 аркуші та був поділений на 22 розділи, але без чіткої структури. Окрім тематичних відділів, таких як «Теологія», «Історія», «Комерція та фінанси» та ін., книжки розподілялися і за мовним принципом — «Твори латинською мовою»³⁰. До того ж назви видань, переважно періодичних, що були надруковані російською мовою, А. Ф. Спада переклав французькою мовою, іноді з позначкою «en russe», тобто «російською мовою». За припущенням М. Г. Попруженка, до каталогу не було залучено всі наявні на той час книжки, оскільки він містив описи переважно іноземної літератури; але архівні документи засвідчують, що одеський градоначальник О. І. Льовшин не раз надсилав до міської бібліотеки і видання російською мовою³¹.

Приймаючи книжковий фонд Одеської міської публічної бібліотеки в 1843 р., М. Н. Мурзакевич склав новий повний рукописний каталог книгозбірні «Каталог книгам Одесской городской публичной библиотеки, принятым комиссией после смерти библиотекаря оной, надворного советника Спады»³². На жаль, в архіві Одеської національної наукової бібліотеки він не зберігся, але деякі відомості про нього наводить М. Г. Попруженко³³. Каталог містив 2789 назв видань у 5062 томах. Бібліографічні описи було зроблено мовою видання, без перекладів французькою мовою, що було притаманно каталогу, складеному А. Ф. Спадою; вони розподілені на 16 відділів, виокремлених за галузями знання:

- I. Богослов'я;
- II. Філософія;
- III. Правознавство;
- IV. Політика, торгівля, статистика;
- V. Історія;
- VI. Географія, подорожі;

³⁰ Попруженко М. Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г.: исторический очерк. Одесса: «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. С. 16.

³¹ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 6–8, 17–18, 20, 31–32, 34, 41–43.

³² Там само. Спр. 681. Арк. 177, 283.

³³ Попруженко М. Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г.: исторический очерк. Одесса: «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. С. 16.

- VII. Математика;
- VIII. Природознавство;
- IX. Медицина;
- X. Сільське господарство;
- XI. Технологія;
- XII. Мистецтво;
- XIII. Мовознавство взагалі;
- XIV. Художня література;
- XV. Література;
- XVI. Періодичні видання.

Варто зауважити, що розподіл на відділи, запроваджений М. Н. Мурзакевичем, протягом майже двох століть хоча й зазнав деяких змін, але в загальних рисах існує в сучасній Одеській національній науковій бібліотеці донині.

Наслідуючи приклади великих європейських бібліотек, М. Н. Мурзакевич намагався надрукувати систематичний каталог одеської міської книгозбірні. У 1846 р. він уперше звернувся до Одеського військового губернатора Д. Д. Ахльостишева, який на той час був попечителем книгозбірні, із проханням надрукувати систематичний каталог Одеської міської публічної бібліотеки і отримав дозвіл³⁴. Але через завантаженість міської друкарні вдалося надрукувати лише каталоги перших п'яти відділів: «Богослов'я», «Філософія», «Правознавство», «Політика» та «Історія»³⁵. Бібліографічні описи в цьому каталозі складено більш ретельно, мовою оригіналу, зазначено ілюстративний матеріал та додатки. Крім того, особливу позначку мали рідкісні видання. Тираж неповного друкованого каталогу Одеської міської публічної бібліотеки дуже швидко розійшовся і вже наприкінці ХІХ ст. став раритетним³⁶.

У часи, коли М. Н. Мурзакевич очолював Одеську міську бібліотеку, було затверджено чіткий графік роботи книгозбірні. Вона працювала у понеділок, вівторок, середу та п'ятницю з 10:00 до 14:00 години, у четвер і суботу — із 16:00 до 19:00, узимку — до 17:00³⁷. Окрім того, директор бібліотеки вважав за потрібне фіксувати відомості про відвідувачів, видані книжки та періодичні видання в спеціальному журналі³⁸. Завдяки цьому в річних звітах про роботу міської бібліотеки наведено відомості про кількість відвідувачів, їх

³⁴ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 682. Арк. 9, 12, 201–203.

³⁵ Там само. Арк. 417.

³⁶ Ведомости Одесского городского общественного управления. 1871. № 13. С. 189.

³⁷ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 190.

³⁸ Там само. Арк. 83.

соціальний статус та затребувану ними літературу. Згідно з річними звітами за період, коли бібліотеку очолював М. Н. Мурзакевич, відвідування та обслуговування читачів мало такий вигляд ³⁹:

Рік	Кількість осіб	Кількість назв творів*
1843 (вересень–грудень)	до 400	до 500
1844	2305	близько 1000
1845	2415	близько 1500
1846	2669	близько 1000
1847	3091	близько 1500
1848	2954	близько 1500
1849	2474	близько 1400
1850	2380	близько 1500
1851	3159	близько 2000

*У річних звітах М. Н. Мурзакевича фігурують не кількість виданих примірників, а кількість назв творів, а також приблизні дані про обслуговування читачів.

Відвідувачами бібліотеки були викладачі та учні одеських навчальних закладів, посадовці, військові, купці, іноземці та ін. ⁴⁰. Звітати до Одеської міської публічної бібліотеки вважали своїм обов'язком визначні особи того часу: М. П. Погодін ⁴¹, Є. П. Ковалевський ⁴², П. І. Кеппен, М. В. Гоголь, П. А. Вяземський ⁴³ та багато інших. У зв'язку зі зростанням кількості читачів у 1850 р. М. Н. Мурзакевич звернувся до міського градоначальника з проханням запровадити в бібліотеці нову посаду — помічника бібліотекаря, на яку в 1851 р. було призначено службовця канцелярії Рішельєвського лицію К. І. Рацула ⁴⁴.

М. Н. Мурзакевич — автор однієї з перших публікацій про Одеську міську публічну бібліотеку. У 1844 р. у газеті «Одесский вестник» було надруковано замітку про обмін великою кількістю

³⁹ ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 176–177, 189, 282; Спр. 682. Арк. 18, 113, 176, 248, 255, 300, 353, 418.

⁴⁰ Там само. Спр. 681. Арк. 176–177, 282.

⁴¹ Там само. Спр. 682. Арк. 114.

⁴² Там само. Арк. 256.

⁴³ Там само. Арк. 354.

⁴⁴ Там само. Арк. 336, 345, 368.

дублетів з Одеським товариством історії та старожитностей⁴⁵. М. Н. Мурзакевич опублікував перший історичний екскурс про заснування Одеської міської публічної бібліотеки та процес формування книжкового фонду в 1848 р. у щорічнику «Новоросійський календарь»⁴⁶. Того ж року він вийшов окремим відбитком⁴⁷. Звільнившись із посади завідувача бібліотеки, М. Н. Мурзакевич продовжував опікуватися її справами: робив пожертви до книжкового фонду, публікував на сторінках періодичних видань історичні відомості та спогади про першу публічну книгозбірню Півдня України. У 1869 р. на сторінках газети «Ведомости Одесского градоначальства» та окремим відбитком була надрукована стаття М. Мурзакевича «Одесская старина», де він згадував про перші роки існування міської книгозбірні та книжкові пожертви до її фонду⁴⁸. Його спогади про бібліотеку були також надруковані в «Записках»⁴⁹ та автобіографічному нарисі⁵⁰.

Завідуючи міською книгозбірнею, М. Н. Мурзакевич продовжував наукову та викладацьку діяльність. І тільки 1853 р., коли він був призначений директором Рішельєвського ліцею, змушений був звільнитися з посади бібліотекаря.

Отже, за роки, коли міську книгозбірню очолював М. Н. Мурзакевич, обсяги її фонду значно збільшилися (до 12 022 од.), бібліотека не тільки поповнилася новими книжками та періодичними виданнями з різних галузей знання, а й стародруками та раритетами. Книжковий фонд почали комплектувати систематично. Очільникові бібліотеки вдалося встановити зв'язки з багатьма державними та науковими установами, навчальними закладами Російської імперії, унаслідок чого міська книгозбірня протягом багатьох років поспіль отримувала безоплатні примірники видань та здійснювала книгообмін. Безумовною заслугою М. Н. Мурзакевича є упорядкування книжкового фонду, що стало основою подальшої систематизації біб-

---

⁴⁵ [Мурзакевич Н.] Одесское общество истории и древностей производит обмен дублетами с городской публичной библиотекой... *Одесский вестник*. 1844. 19 февр. С. 12.

⁴⁶ Мурзакевич Н. Одесская городская публичная библиотека. *Новоросійський календарь на 1849*. Одесса, 1848. С. 403–408.

⁴⁷ Мурзакевич Н. Одесская городская публичная библиотека, ее основание и успехи. Одесса, 1848. 5 с.

⁴⁸ Мурзакевич Н. Одесская старина. Одесса, 1869. 86 с.

⁴⁹ Мурзакевич Н. Записки Николая Никифоров. Мурзакевича, 1806–1883. *Русская старина*. 1887. Т. 55. С. 657–659.

⁵⁰ Мурзакевич Н. Николай Никифорович Мурзакевич: автобиография. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1886. С. 159–160.

ліотечного фонду та його каталогізації. Результатом його діяльності було також істотне зростання кількості відвідувачів, серед яких були й видатні представники науки і мистецтва. Отже, М. Н. Мурзакевич не тільки підніс роботу Одеської міської публічної бібліотеки на якісно новий рівень, а й заклав фундамент для подальшого її розвитку як головного книгосховища Півдня України.

1. Булатович С. Н. Н. Мурзакевич и античное нумизматическое собрание Одесского общества истории и древностей / С. А. Булатович // Материалы по археологии Северного Причерноморья = Materials on the archaeology of the Northern Black Sea Region : сб. науч. тр. – 2011. – Вип. 12. – С. 371–381.
2. Кармазіна Н. На сторожі історичної та культурної спадщини Півдня України (Микола Мурзакевич) / Н. Кармазіна // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 85–92.
3. Мороз В. Микола Мурзакевич – забутий дослідник Півдня України / В. Мороз // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2012. – № 10. – С. 114–121.
4. Непомнящий А. Подвижники кримведения / А. Непомнящий. – Симферополь : Изд-во «СГТ», 2006. – Т. 1. – 324 с.
5. Охотников С. Археология в Одессе / С. Охотников. – Одесса : СМІЛ, 2010. – 158 с.
6. Хмарський В. Археографічна діяльність Одеського Товариства історії і старожитностей у роки віце-президентства М. Н. Мурзакевича (1875–1883) / В. Хмарський // Український археографічний щорічник. – 2002. – № 7. – С. 23–54.

REFERENCES

1. Bulatovich, S. (2011). N. N. Murzakevich i antichnoe numizmaticheskoe sobranie Odesskogo obshchestva istorii i drevnosti [Murzakevich and the antique numismatic collection of the Odessa Society of History and Antiquities]. In S. Bulatovich. *Materialy po arheologii Severnogo Prichernomor'ya = Materials on the archaeology of the Northern Black Sea Region, 12*, 371-381. [In Russian].
2. Karmazina, N. (2012). Na storozhi istorychnoi ta kulturnoi spadshchyny Pivdnia Ukrainy (Mykola Murzakevych) [On guard of the historical and cultural heritage of the South of Ukraine (Mykola Murzakevych)]. *Kraieznavstvo*, 3, 85-92. [In Ukrainian].
3. Moroz, V. (1887). Mykola Murzakevych – zabutyi doslidnyk Pivdnia Ukrainy [Mykola Murzakevych is the forgotten researcher of the South of Ukraine]. *Naddniprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati*, 10, 114-121. [In Ukrainian].
4. Nepomnyashchij, A. (2006). *Podvizhniki krymovedeniya* [Devotees of Crimean studies]. (Vol. 1, pp. 73-92). Simferopol, Ukraine. [In Russian].
5. Ohotnikov, S. (2010). *Arheologiya v Odesse* [Archeology in Odessa]. Odessa, Ukraine. [In Russian].

6. Khmarskyi, V. (2002). Arkheohrafichna diialnist Odeskoho Tovarystva istorii i starozhytnosti u roky vitse-prezydentstva M. N. Murzakevycha (1875-1883). [The archaeographic activity of the Odessa Association of History and Old Life at the time of the vice-presidency of M. N. Murzakevych (1875-1883)]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 7, 23-54. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 5.11.2021 р.

Iryna BIRIUKOVA, General Director of Odesa National Scientific Library, graduate student at Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine).

Mykola Nykyforovych Murzakevych is the librarian of Odesa City Public Library.

This article aims to highlight the results of a study of the little-known life activities of historian, archeologist, archeographer Mykola Nykyforovych Murzakevych (1806-1883) during his tenure at Odesa City Public Library (OCPL) and determine his role in the formation and development of the library. *Conceptually significant* are clarifications of previously known but insufficiently studied scientific facts, as well as the involvement of new materials identified as a result of the study, which is also the novelty of the study. The research methodology is based on the principles of historicism, systematics and objectivity, as well as on general historical methods – chronological, retrospective and statistical-analytical. **Conclusions.** Having been appointed librarian in 1843, M. Murzakevych received the library with a disordered collection, lack of books, lack of a complete catalogue, the disorder in financial documentation. M. Murzakevych not only raised the work of OCPL to a qualitatively new level, but also laid the foundation for its further development as the main book depository of the South of Ukraine. He managed to establish relations with scientific, state and higher educational institutions of the state. Due to this, OSPL until the 1920s received official publications of all ministries of the Russian Empire and their subordinate institutions, all publications published in Odesa and the Caucasus, printed works of scientific societies and universities. M. Murzakevych's merit was the systematization of the book collection of OCPL, its cataloguing and the publication of the first printed catalogue of the collection. He was also the first historiographer of OCPL and the author of the first historical essay, which was published in the annual edition «Norossiysky calendar» in 1848.

Key words: Mykola Murzakevych, Odesa City Public Library, Odesa National Scientific Library, the 19th century.

Тамара Олександрівна КУЦАЄВА,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу новітньої історії України
Національного музею історії України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>
tamara_kusaeva@ukr.net

МУЗЕЙНІ ЕТЮДИ ПРО КНИЖКОВЕ ЗБРАННЯ Я. П. НОВИЦЬКОГО

Мета роботи — доповнити біографію члена-кореспондента ВУАН Якова Павловича Новицького (14 жовтня 1847 р. — 19 травня 1925 р.) — видатного діяча науки та культури Катеринославщини через вивчення його читацьких інтересів, уособлених в особовій бібліотеці. **Новизна статті** полягає в опрацюванні віднайденого в Національному музеї історії України фрагмента бібліотеки вченого, відомих примірників збірки з колекції Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та архівних джерел, зокрема Інституту рукопису НБУВ. **Методи дослідження:** історичний метод, аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, історіографічний аналіз, проблемно-хронологічний метод та попримірниковий опис книжкових видань. **Висновки.** Істотно доповнено біографію Я. Новицького в контексті його читацьких уподобань для інтелектуального дозвілля та професійної діяльності. Розпочато реконструкцію складу особової бібліотеки вченого, проведено опис збережених екземплярів, складено бібліографічний покажчик. Уперше узагальнено архівні джерела з фондів Інституту рукопису НБУВ і Державного архіву Запорізької обл., що ілюструють особливий мікросвіт та мікросоціум Я. Новицького та його інтелектуального оточення. З'ясовано, що Національний музей історії України зберігає найбільший із відомих фрагментів бібліотеки Я. Новицького порівняно з фондами Дніпропетровського історичного музею, Запорізького обласного краєзнавчого музею, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (потенційно — ключовий зберігач більшості примірників).

Ключові слова: Яків Новицький, Етнографічна комісія УАН-ВУАН, Запорізький обласний краєзнавчий музей, екслібрис, книжковий знак, Національний музей історії України.

«Життя людини глибше за її життєпис і наукові інтереси... на сучасному етапі дослідження життя і творчості Я. Новицького стоїть

ще одне складне завдання реконструкції мікросоціуму людини і вченого» [11, с. 224]. Тому наша стаття ґрунтується на пошуку нових граней біографії члена-кореспондента ВУАН (етнографія) Якова Павловича Новицького (24 жовтня 1847 р. — 19 травня 1925 р.) — видатного українського етнографа, фольклориста, історика, педагога та громадського діяча через вивчення його читацьких інтересів. Книгочитання — невіддільний складник професійної діяльності та інтелектуального дозвілля вченого, позначилося і на складі його особової бібліотеки. Дослідження відображає інтелектуальний світ Я. Новицького через вивчення нещодавно віднайденого в Національному музеї історії України (далі — НМІУ) фрагмента бібліотеки Якова Павловича, а також відомих примірників із зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — НБУВ). Серед завдань статті — аналіз історіографії для систематизації публікацій кінця XIX — початку XXI ст., автори яких приділили увагу світогляду Я. Новицького через комунікацію про книги з інтелектуалами Катеринославщини і України. Завданням постало і узагальнення тематичних архівних джерел — документів та епістолярію з фондів Інституту рукопису НБУВ (далі — ІР) і Державного архіву Запорізької обл., що здійснено вперше. Важливо запровадити до наукового обігу інформацію про склад особової бібліотеки видатного діяча через складання каталогу відомих примірників.

Серед методів дослідження було застосовано історичний метод, аналіз, синтез, систематизацію, класифікацію, порівняння, історіографічний аналіз, проблемно-хронологічний метод, персонологічний підхід та опис книжкових видань. Наукова новизна дослідження — можливість розкрити нові сторінки до біографії Я. Новицького через ставлення вченого до читання, бібліотечної справи на Катеринославщині, книжок та їх збирання і популяризації. Це відображено в автобіографії та епістолярії Якова Павловича, визнано дослідниками наукової спадщини вченого та упорядниками його біографії. Актуальність дослідження посилена тим, що розуміння читацьких уподобань Я. Новицького на основі творення знання про особливий мікросвіт вченого через зазначені ідеї, ще не стало предметом окремого наукового комплексного вивчення. Це робить внесок у висвітлення нових епізодів біографії видатної постаті науки та музейництва України кінця XIX — початку XX ст. Відкриття нових граней особистості Я. Новицького важливе з огляду і на те, що на 2021 р. припадає 100-річчя від заснування Запорізького обласного краєзнавчого музею в 1921 р. (далі — ЗОКМ; колишній Олександрівський історичний музей). Організація, розбудова та спроба зберегти колекцію ЗОКМ була однією з найбільших справ життя вченого та музейника.

Науковий колектив ЗОКМ обґрунтував важливість присвоєння інституції імені Я. Новицького — засновника та першого директора.

Значними є досягнення українських вчених у царині реконструкції біографії та опрацюванні наукової спадщини Я. Новицького. Це стало частиною великої роботи з відновлення історичної пам'яті про Якова Павловича після вимушеного «історіографічного забуття впродовж 35 років» [6, с. 139] у радянський період. У цьому контексті деякі аспекти біографії Я. Новицького, зокрема історії про духовний світ інтелектуала, що був утілений в його особовій бібліотеці, залишаються невисвітленими. Окрім того, меморіальних речей, які можуть унаочнити для сучасника постать ученого, залишилося вкрай мало. Зважаючи на це, віднайдені в НМІУ та в інших інституціях фрагменти бібліотеки Я. Новицького варто розглядати як цілісний меморіальний об'єкт. Відновлення знання не так про сукупність книг, а про читання — істотну частину інтелектуального дозвілля та професійної діяльності вченого, важливе для повернення непересічної особистості в культурний контекст.

Уперше інформацію про знахідку фрагмента бібліотеки Я. Новицького в НМІУ ми оприлюднили під час доповіді «Екслібрис Я. Новицького: про бібліотеку першого директора Запорізького краєзнавчого музею» на ХХ науково-краєзнавчій конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: музеї, заповідники, пам'ятки» (30.03.2021). Найбільше публікацій про Я. Новицького оприлюднили українські дослідники від початку 1990-х рр. Історіографію можна поділити на три блоки, відповідно до хронології: кінець ХІХ — перші десятиліття ХХ ст., зокрема до смерті Я. Новицького в 1925 р.; аналіз спадщини вченого після його смерті та впродовж радянського періоду; сучасні публікації.

Публікаціям раннього періоду С. Діброва дав таку оцінку: «Загалом перший етап історіографії „новицькіани“ може бути умовно названий прижиттєвим. Усі публікації цієї доби носили лише компліментарно-панегіричний характер. У деяких випадках сам Новицький слугував їх інформатором...» [5, с. 94]. У 1893 р. Микола Сумцов опублікував матеріал про нього ¹, у 1897 р. підготував статтю про Якова Павловича до енциклопедії Брокгауза та Єфрона ², а в 1910 р. зарахував свого сучасника до переліку непересічних діячів фольклору ³. Уперше засто-

¹ Сумцов Н. Современная малорусская этнография : в 2 т. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. Т. 1. С. 130.

² Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXI. СПб : Семеновская Типолитография, 1897. С. 258.

³ Сумцов Н. Діячі українського фольклору. Харків : Друкарня «Печатне діло», 1910. С. 24.

совуючи персоніологічний підхід до південноукраїнської історіографії, М. Сумцов обрав для прикладу і персоналію свого однодумця [12, с. 53]. Він зазначив, що «початкову освіту п. Новицький здобув в Олександрівському повітовому училищі та доповнив потім домашнім читанням...»⁴ [переклад із російської — *Авт.*]. Не маючи змоги продовжити освіту, молодий учений мав доступ до книжок лише в будинку батьків [3]. Цікаві причинки про повсякдення вченого подав його щирий товариш Д. Яворницький, зокрема про спільні мандрівки на о. Хортиця⁵. Листування із цим діячем, що почалося майже відразу після знайомства в 1883 р. [16, с. 155] — важливе репрезентативне джерело. Актуальне вивчення й епістолярію інших кореспондентів Я. Новицького, опрацювання його приватного та офіційного листування.

Другий блок публікацій про Я. Новицького — комплексний. Перші статті датуються 1925–1926 рр.: це, зокрема, три некрологи та дві меморіальні статті. До них належить некролог Петра Єфремова в селянській газеті «Зоря» (1925), некролог, автобіографія⁶ і стаття Дмитра Чернявського в двомісячнику українознавства ВУАН «Україна» (1926) та одна з трьох розвідок Володимира Білого в неперіодичній науковій збірці Історично-філологічного відділу УАН-ВУАН (1926). Шануючи вченого, В. Білий наголосив: «...у нього був єдиний засіб: самоосвіта, єдина метода: читати, єдине бажання: працювати на користь свого краю... З останнього тратився на книги, їздив оглядати столичні музеї, бібліотеки тощо. І наслідком такої напруженої праці над вивченням місцевого краю була широка ерудиція небіжчикова» [тут і далі збережено стилістику оригінального тексту — *Авт.*]⁷. Д. Чернявський повідомляв: «...перебуваючи постійно між студентами, мав можливість користуватись науковими книгами... Найбільше цікавився він історичними науками і природознавством»⁸. За нашими висновками, це відобразилося в назвах п'яти рубрик Каталогу бібліотеки вченого⁹. Інші публікації В. Білого 1927 р. і 1929 р.¹⁰ завершили опрацювання наукової спадщини вченого перед багаторічним замовчуванням у радянській час.

⁴ Сумцов Н. Современная малорусская этнография...

⁵ Эварницький Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург : Изд. Л. Пантелеева, 1888. С. 146.

⁶ Єфремов П. Некролог на пошану Я. П. Новицького. *Зоря*. 29.05.1925. № 6. С. 3; Заслужені для української науки і українознавства діячі, що померли в роках 1918–1925; Автобіографія Я. П. Новицького. *Україна*. 1925. Кн. 6. С. 183, 186–191.

⁷ Білий В. Новицький Я. *Записки Історично-Філологічного відділу УАН*. Київ : З друк. УАН. 1926. Кн. 7–8. С. 360.

⁸ Чернявський Д. Я. П. Новицький. *Україна*. 1926. Кн. 1. С. 186–187.

⁹ ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7144. Арк. 1–14.

Публікації про Я. Новицького радянського періоду, коли його внесок у розвиток мікроісторії Запорізького краю та гуманітаристику не згадувались, поодинокі. «Після смерті Я. Новицького краєзнавчий музей занепав і ледве животів» [15, с. 271]. Інституцію розформували, частину колекцій передали історико-археологічному музею [17, с. 28] — нині Дніпропетровський історичний музеї ім. Д. Яворницького (далі — ДІМ). Наукова спадщина небіжчика залишилася майже не вивченою, а енциклопедичні видання не згадували про нього. Водночас, значущість персоналії Я. Новицького визнали не тільки його сучасники — упорядники енциклопедій Брокгауза та Єфрона і «Большой энциклопедии. Словаря общедоступных сведений по всем отраслям знаний», а й українська діаспора в фундаментальному виданні «Українська Мала Енциклопедія»¹¹. Лише починаючи з 1968 р. М. Шубравська розпочала публікацію епістолярію Я. Новицького¹², розшукавши Михайла Яковича Карасьова — знайомого Д. Яворницького, колекціонера та краєзнавця [16, с. 15]. Першу ґрунтовну розвідку, у якій згадали бібліотеку Я. Новицького та вказали на її сліди в ДІМ (у переліку дарувальників стародруків та книг у фонд музею), опублікували 1988 р. українські історики М. Ковальський та С. Абросимова [9, с. 54].

Коло українських дослідників, у полі інтересів яких від початку 1990-х рр. перебуває наукова біографія вченого, сформоване авторитетними краєзнавцями та істориками: О. Арабаджи (у співавторстві з М. Семикінім¹³), Д. Аванесян¹⁴, С. Абросимова (у співавторстві, зокрема з В. Ульяновським [1], який теж підготував один із перших

¹⁰ Білий В. З матеріалів до історії етнографії (Листування Я. П. Новицького). *Записки Історично-Філологічного відділу УАН*. Київ : 3 друк. УАН. 1927. Кн. 10. С. 288–293; Білий В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею*. Дніпропетровськ [б. в.], 1929. Т. 1. С. 235–260.

¹¹ Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знаний. Т. 14. Санкт-Петербург : Типо-литография «Просвещение», [б. р.]. С. 124; Українська Мала Енциклопедія / ред. Євген Онацький. Кн. 9. Буенос-Айрес [б. в.], 1962. С. 1151.

¹² Шубравська М. Історик і митець. *Вітчизна*. 1968. № 9. С. 195–202; Шубравська М. З почуттям побратимства: із листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького. *Дніпро*. 1969. № 10. С. 152–159; Олійник-Шубравська М. 50 листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького. *Наука і суспільство*. 1988. № 9. С. 50–57.

¹³ Арабаджи О., Семикін М. Краєзнавча спадщина Я. П. Новицького. *Мій рідний край Мелітопольщина*. Матеріали міжнар. наук. кофн. Мелітополь, 2012. С. 30–32.

¹⁴ Аванесян Д. Документальні матеріали Я. П. Новицького на сторінках «Екатеринославских губернских ведомостей». *Історія і культура Придніпров'я*. 2010. Вип. 7. С. 131–132.

грунтовних оглядів життя та наукової спадщини Я. Новицького¹⁵), А. Бойко, А. Бровко та Б. Бровко¹⁶ (у співавторстві з В. Кириченко [2]), С. Діброва [5; 6], Л. Іваннікова (одноосібно та у співавторстві) [8], В. Морозюк¹⁷, О. Музичко [12], С. Світленко [14], В. Ткаченко [15] та А. Яненко [17]. Ці та інші дослідники повернули постать ученого в культуру пам'яті України. Низка публікацій є фундаментальними — це дисертації Б. Бровка, Л. Іваннікової та видання творів Я. Новицького в 5 томах¹⁸. Важливим є перше монографічне дослідження Л. Іваннікової¹⁹, яка на основі архівних та малодоступних друкованих джерел ґрунтовно висвітлила біографію та фольклористичну діяльність Я. Новицького. Отже, огляд історіографії розкриває постать вченого, його наукову, бібліотечну, архівну та музейну діяльність, свідчить про можливість та систематизації знань про його читацькі уподобання (більше) та бібліотеку (менше).

У джерельній базі дослідження ключовими є два документи. У 1992 р. С. Абросимова та В. Ульяновський ввели в науковий обіг інформацію про те, що в фонді ІР зберігаються два каталоги бібліотеки Я. Новицького²⁰. Перший документ — це машинописний нумерований «Каталог бібліотеки Я. П. Новицького. Олександрівськ. 1918 р.» [переклад із російської — *Авт.*]. Другий документ — це машинописний пронумерований «Список книжок, переданих до бібліотеки Археографічної комісії, з числа тих, що їх Етнографічно-фольклорна комісія придбала від спадкоємців покійного члена-кореспондента Академії наук [Я.] П. Новицького» (є дві копії; одна з численними правками олівцем, що були зроблені, очевидно, під час передачі книг між комісіями; список складається зі 153 номерів, але насправді назв книг

---

¹⁵ Ульяновський В. Нащадок запорожців: козацькі старожитності в долі та творчості Я. Новицького. *Запоріжці. До історії козацької культури*. Київ : Мистецтво, 1993. С. 380–389.

¹⁶ Бойко А., Бровко А., Бровко Б., Іваннікова Л. Яків Новицький – видатний дослідник і громадський діяч Запорізького краю. *Новицький Я. Твори : у 5 т. Т. 1*. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007. С. 10–47.

¹⁷ Морозюк В. Народознавчо-освітня діяльність Якова Новицького. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 5–6. С. 31–36.

¹⁸ Іваннікова Л. Фольклористична діяльність Я. П. Новицького : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1996; Бровко Б. Я. П. Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть XIX – 1-ша чверть XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1997; Новицький Я. Твори / упоряд. А. Бойко. У 5 т. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007.

¹⁹ Іваннікова Л. Яків Новицький, фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. 388 с.

²⁰ ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7144. Арк. 1–14; Од. зб. 7143. Арк. 1–6; Од. зб. 7142. Арк. 1–6-зв.

152 [підрахунок наш — *Авт.*]; на документах є також рукописний перелік ще 11 назв книг). Документи доповнюють один одного. Каталог бібліотеки містить набагато більше назв книг, ніж список. Так само список містить книги, не обліковані вченим 1918 р.

Я. Новицький не припинив поповнювати бібліотеку після 1918 р., хоч матеріальних можливостей для цього ставало з кожним роком усе менше. Про остаточний склад книжкової збірки вченого сучасник може лише здогадуватися. Для підтвердження цього можна навести розповідь Аркадія Бровка — правнука Я. Новицького. В інтерв'ю 1999 р. він розповів про те, що після смерті Якова Павловича «родина тривалий час жила в Дніпрі. На початку [Другої світової — *Авт.*] війни їм довелось за дві години збиратись та виїхати в евакуацію, тому багата бібліотека Я. Новицького залишилась у квартирі. Після повернення не знайшли нічого, окрім сигнального екземпляра книги «История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей днепровской линии, 1770–1806 г.» (1905) з авторською правкою» [3]. Заступник директора ЗОКМ з наукової роботи проф. Георгій Шаповалов люб'язно повідомив про те, що книга з цією назвою та з авторськими правками рукою вченого зберігається в колекції музею.

Загальна кількість віднайдених у бібліотечному фонді та експозиції НМІУ книг із бібліотеки Я. Новицького складає 15 од. (див. Додаток 1). На книгах виявлено 15 есклібрисів бібліотеки вченого. Цю кількість складає найбільший із відомих фрагментів бібліотеки Я. Новицького порівняно з фондами ДІМ (п'ять книг, чотири назви, одне видання у двох томах [1, с. 354]), ЗОКМ (одна книга, за інформацією п. Г. Шаповалова), НБУВ (три, за інформацією п. Юлії Рудакової — старшої наукової співробітниці відділу стародруків та рідкісних видань) та Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича (провідний науковий співробітник Музею книги і друкарства України Валерій Саєнко виявив у фонді авторський конволют Я. Новицького «Къ історіи Александровскаго края», що складається з опублікованих раніше статей вченого; в електронному каталозі бібліотеки ще шість книг авторства Я. Новицького з есклібрисами вченого жовтого та світло-бузкового кольору; п'ять книг містять авторські інскрипти). Джерела підтверджують факт того, що Я. Новицький мав бібліотеку як цілісне явище. Його прізвище 1905 р. було внесене в розділ «Вказівник збирачів, відповідно до місць їх проживання» довідника бібліофілів²¹. Учений мав власницькі конволюти, які зазвичай створюють бібліофіли та колекціонери.

²¹ Адресная книга русских библиофилов / ред. Михаил Параделов. Москва : Издательство М. Параделова, 1905. С. 79.

О. Пашненко в автобіографії вченого ²² виявив, що «...він почав завзято читати книжки відомих учених — дослідника природи О. Бекетова, філолога та етнографа І. Срезневського, етнографа і літературознавця М. Сумцова, істориків В. Антоновича та Д. Багалія, історика й письменника М. Костомарова» [13, с. 115]. Опрацювання джерел та фактично збережених примірників книг продемонструвало те, що зацікавлення працями цих учених Яків Павлович зберіг упродовж багатьох років та відобразив у своїй бібліотеці. Наприклад, книга, яка колись належала Я. Новицькому, «Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки» (1890) була віднайдена в бібліотечному фонді НМІУ (мал. 3), а «Последние времена казачества на Правой стороне Днепра» (Антонович В., 1868) була виявлена в експозиції музею. Теза про «виявлення» в музейному залі № 15 праці авторства В. Антоновича потребує пояснення: лише нещодавно її було атрибутовано як таку, що належала Я. Новицькому, завдяки екслібрису. Представляючи книгу в залі «Україна в 2-й пол. XIX — на поч. XX ст.», експозиціонери прагнули унаочнити постать В. Антоновича та національні освітні ідеї в умовах антиукраїнської політики російського імперського уряду. Книга розгорнута на титульній сторінці, де вміщено фотографію Володимира Боніфатійовича. Таким чином, екслібрис Я. Новицького білого кольору залишається малопомітним. Він, за тодішньою традицією, міститься у верхньому лівому куті форзацу книги, невеликого розміру (15×32 мм), шрифтовий, із лаконічним дизайном.

Варто зазначити, що для цього дослідження ми провели лише додаткову атрибуцію екслібриса Я. Новицького, адже 2017 р. дослідники з НБУВ в Каталозі екслібрисів на рідкісних виданнях ввели в науковий обіг графічне зображення цього книжкового знаку, здійснили його атрибуцію та схарактеризували зміст бібліотеки Якова Павловича [4, с. 104–105]. Співавторка каталогу п. Ю. Рудакова люб'язно уточнила те, що це екслібрис зеленого кольору. Усі виявлені екслібриси однакового дизайну, але надруковані на папері різних кольорів. Нині кількість кольорів виявлених у музеї екслібрисів (мал. 1, 2) п'ять: білий, блакитний, жовтий, зелений та рожевий або світло-бузковий (кольори книжкових знаків на книгах в інших інституціях не розширили цю палітру). Це дуже відрізняється від екслібрисів тієї доби. Очевидно, що, замовляючи кольорову палітру, Я. Новицький орієнтувався на кількість рубрик бібліотеки.

---

²² Автобіографія Я. Новицького. *Державний архів Запорізької обл.* Ф. 161. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

Епістолярна спадщина Я. Новицького теж важлива для дослідження. Так само віднайдені книжкові пам'ятки ілюструють епістолярії та підсилюють їх зміст. Наприклад, у листі до Д. Яворницького від 25 листопада 1884 р. Яків Павлович написав: «...мене цікавить будь-яка друкована студія...» [1, с. 366]. Значний внесок в опрацювання епістолярної спадщини з теми та її удоступнення для інших дослідників зробила Л. Іваннікова, яка наголосила, що збереглося 50 листів Д. Яворницького до Я. Новицького та 38 листів-відповідей на них [14, с. 63]. Також варто згадати публікації епістолярію Д. Яворницького, що здійснили С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова, а також Б. Бровко та В. Кириченко [2; 7]. Вони опублікували лист Д. Яворницького (1886) із описом подарунка для родини Новицьких поеми Шевченка «Гайдамаки». Це не тільки демонструє особливе ставлення Дмитра Івановича до постаті Кобзаря, а й визначає меморіальну цінність книги. Вона увійшла до невеликої збірки шевченкіани з п'яти книг, яку мав Я. Новицький. Цікавою гіпотезою є те, що це було видання 1885 р. із передмовою самого Дмитра Івановича. Публікація стала визначним явищем в шевченкіані, «...ціна божевільна! Зате яка розкіш! Це монумент Тарасу!», — писав Д. Яворницький Якову Павловичу [16, с. 44]. Втрату «Гайдамаків» варто вважати однією з найбільших у контексті меморіалізації пам'яті не тільки про Я. Новицького, а мікросоціум родини. Відоме місце зберігання однієї з п'яти згаданих книг – прижиттєвого видання творів Кобзаря «Буквар южнорусский 1861 року» (Шевченко Т., Санкт-Петербург (далі — СПб), 1861) — НБУВ [4, с. 104]²³. Вивчення примірника на часі. Адже, за висновком проф. Г. Ковальчук, — це власницький конволют з 14 алігатами української тематики [10, с. 20] (див. Додаток 3).

Аналізуючи епістолярій Я. Новицького, варто звернути увагу на листування фольклориста та етнографа Григорія Залюбовського з Яковом Павловичем: «Добре було б, якби Ви зібрали всі Ваші такі статті та видали особливим томом; без того розпорошеність їх позбавляє можливості користуватись ними як побутовим історичним матеріалом» (2 червня 1887 р.) [8, с. 101] [переклад з російської. — *Авт.*]. Ці слова є важливою ілюстрацією до історії підготовки збірки попередніх історичних нарисів Я. Новицького «С берегов Днепра. Путевые записки и исследования (очерки Запорожья) (1905)». Відповідно до Каталогу 1918 р. учений мав екземпляр цієї праці. Окремо варто звернути увагу на те, що Я. Новицький мав цікавий власницький кон-

²³ ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7141. Арк. 1 зв.

волют із 20 статей, створений на його замовлення (див. п. 1 Додатка 1) [1, с. 354]. У Каталогі 1918 р. учений перелічив усі назви статей та авторів. До палітурки також було додано машинописний зміст збірника. Конволют — промовистий меморіальний об'єкт у розповіді про інтелектуальний мікросвіт вченого та мікросоціум, який він створив, взаємодіючи зі своїм інтелектуальним оточенням. Це цікаві для Я. Новицького джерела та публікації його сучасників (П. Єфименка, М. Костомарова, В. Міллера, В. Семевського, А. Скальковського тощо) з археології, етнографії, історії козацтва, бунтів та природознавства. Конволют був переданий до ВУАН (п. 45 Списку), а віднайдений у бібліотечному фонді НМІУ.

Висновки дослідження ґрунтуються на тому, що віднайдений у НМІУ фрагмент бібліотеки Я. Новицького та примірники з колекції НБУВ є стрижнем, навколо якого варто продовжити вивчення нових причинків до біографії видатного діяча минулого. Фактичний матеріал, накопичений у результаті попримірникового опису книг, складається з багатьох раніше не відомих фактів. Вони істотно доповнюють знання про біографію, мікросвіт і мікросоціум інтелектуала, долю його архіву та особової бібліотеки. На основі першого аналізу історіографії, що не був вичерпним, а мав мету відстежити предмет дослідження у фундаментальних студіях кінця XIX — початку XXI ст., зроблено такі узагальнення. Інформація про читацькі уподобання, отже, світогляд Я. Новицького та його інтелектуального оточення, а також читацька культура доби більш ґрунтовно відображена в публікаціях, що були видані від кінця XIX ст. і в сучасних студіях. Відомості про бібліотеку вченого поодинокі. Українським дослідникам на початку 1990-х рр. вдалося відшукати та ввести в науковий обіг важливі джерела (каталоги, епістолярій) про книжкове зібрання Я. Новицького. Мета сучасних досліджень — ґрунтовно опрацювати віднайдені документи, виявити нові джерела, підготувати коментований бібліографічний покажчик відомих фрагментів бібліотеки та продовжити пошук збережених примірників. Епістолярій Я. Новицького та його однодумців були опрацьовані як українці цінні репрезентативні джерела. Важливо продовжити систематизацію епістоляріїв, що відображають наукову та приватну комунікацію вчених про читання як складник інтелектуального дозвілля та професійної діяльності. Опрацьований матеріал дає можливості розв'язувати актуальні наукові і практичні завдання (у галузі біографістики, архівної евристики, музейної комунікації) у контексті історії науки та культури України.

Додаток 1. Бібліотечний фонд НМІУ, книги з бібліотеки Я. Новицького, екслібрис власника.

Виявлені за сприяння п. Лариси Дідори — кураторки та упорядниці фонду в 2016–2021 рр. під час повної звірки книжкового зібрання.

1. Кониський А. Арихметика або Щотниця для українських шкіл. Санкт-Петербург : Тип. П. А. Кулиша, 1863. *Книга в експозиції НМІУ.*

2. Владимиров М. Первое столетие города Екатеринослава. Материалы для исторического очерка. 1787 — 9 мая 1887. Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1887.

3. Мордовцев Д. Малорусский литературный сборник. Саратов : Тип. Губернского правления, 1859. *Екслібрис ЕК УАН № 8. Штaмп Бібліотеки Державного історичного музею (далі — ДІстМ).*

4. Павлович В. Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губ. Санкт-Петербург : Тип. Департамента Генерального штаба, 1862. *Екслібрис ЕК УАН № 27.*

5. Путешествие в 1286 г. по Татарии и другим странам Востока Венецианского дворянина Марко Поло, прозванного Миллионером. Санкт-Петербург : Тип. П. П. Меркулеева, 1873. В 3-х част. *Екслібрис ЕК УАН № 43. Штaмп Бібліотеки ДІстМ.*

6. Антонович В. Последние времена казачества на Правой стороне Днепра. Киев : Тип. Е. Федотова, 1868. *Книга в експозиції НМІУ. Екслібриси ЕК УАН, ЕК ВУАН.*

7. Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки. Санкт-Петербург : Тип. М. Стасюлевича, 1890. *Екслібрис ЕК УАН № 61. Екслібрис ЕК ВУАН. (мал. 3).*

8. Велицын А. Немцы в России. Санкт-Петербург : Тип. «Общественная польза», 1893. *Екслібрис ЕК УАН № 55. Екслібрис ЕК ВУАН.*

Малюнок 1-2. Екслібрис бібліотеки Якова Новицького. Бібліотечний фонд НМІУ.

Малюнок 3. Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки. – СПб : Тип. М. Стасюлевича, 1890. Бібліотечний фонд НМІУ.

9. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях. Вып. 1. Чернигов : Тип. Губернского земства, 1895. *Екслібрис ЕК УАН № 65. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп бібліотеки Республіканського історичного музею.*
10. [Исторический сборник] — конволют. *Екслібрис ЕК УАН № 51. Екслібрис ЕК ВУАН.*
11. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Санкт-Петербург : Тип. В. Нусвальта, 1869. Вып. 1. *Екслібрис ЕК УАН № 44. Екслібрис ЕК ВУАН.*
12. Новицкий Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1911. *Тверда двоколова палітурка із тисненням золотом (назва, автор). Власницький конволют (мал. 4). На титулі марка із рукописним № 20, що відповідає інв. № 20 на екслібрисі ЕК УАН. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп Бібліотеки ДістМ.*
13. Його ж. Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1907. *Екслібрис ЕК УАН № 19. Екслібрис ЕК ВУАН.*
14. Указатель землевладения в Александровском уезде с обозначением населенных пунктов. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1886. *Екслібрис ЕК УАН № 46. Екслібрис ЕК ВУАН.*
15. Чумацкая народная песня. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1874. *Екслібрис ЕК УАН № 7. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп бібліотеки Республіканського історичного музею.*

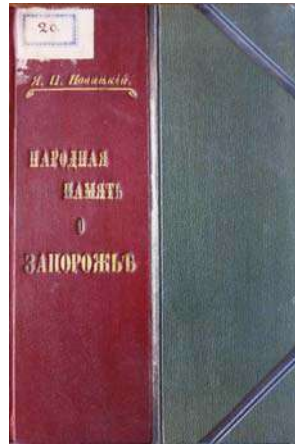
**Додаток 2. Бібліотечний фонд НМІУ,
прижиттєві видання Я. Новицького,
без екслібриса власника**

1. Новицкий Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1911.
2. Його ж. Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1907.
3. Його ж. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг. : Отдельные оттиски из Харьковского сборника историко-филологического общества 1894 г. Харьков : Тип. Губернского правления, 1894.
4. Його ж. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине. 1874–1903 : Оттиск из «ЛЕУАК, вып. 4 за 1907 г.». Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1908.

5. Його ж. Запорожские и гайдамацкие клады. Малорусские народные предания, поверья и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 гг. Александровск : Тип. П. Я. Штерн, 1908. *Екслібрис Археологічного музею УАН.*

Додаток 3. НБУВ:
опис алігатів конволюта «Буквар южнорусский 1861 року»,
екслібрис Я. Новицького,
штампи Державної публічної бібліотеки УРСР (Інв. № 801 ст.), бібліотеки АН УРСР, рукописний номер «Рага 778, 801».

1. Буквар южнорусский 1861 року / составил Тарас Шевченко. Санкт-Петербург : В печатни Гогенфельда и Ко [б. г.].
2. На праздник. Малорусские сказочки маленьким детям. Дяди Пуфа. Екатеринослав : Тип. Н. Я. Павловского, 1885.
- 3–5. Оповідання Олекси Стороженка. Не в добрий час; Межигорський дід; Вуси. Оповідання Олекси Стороженка. Київ : Тип. Е. Я. Федорова, 1883.
6. Левицкий И. Рибалка Панас Круть. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874.
7. [Нечуй-Левицький І.]. Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1875.
8. [Його ж]. Запорожці. [б. м.]. [б. в.]. [1874]; Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. Київ : Тискарня В. И. Давиденко, 1876. *Два алігати подібної тематики пронумеровані під одним номером.*
9. Риздвяна нич. Из «Записок степняка» Эртеля. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883.
10. Бабуся з того світу. Оповідання про померші душі / записав П. А. Кулиш. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1882.
11. Кулиш П. Оріся. Іділія. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883.
12. Дві казки: Півпівника / по нашому розказав Панько Казюк. Циган / уривок із казки П. Куліша. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883.
13. Лікі своєнародні з домашнього обіходу і в картинках життя. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874.
14. Про хвороби і як їм допомогти. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1875.

Малюнок 4. Новицький Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. – Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1911. Власницький конволют. Бібліотечний фонд НМІУ.

1. Абросимова С. В. Листи Я. Новицького до Д. Яворницького / Світлана Абросимова, Володимир Ульяновський // Археографічний щорічник. – Київ : Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – С. 352–382.
2. Бровко Б. Зв'язки Я. П. Новицького з відомими діячами науки та культури / Борис Бровко, Вікторія Кириченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2002. – Вип. 14. – С. 41–45. Режим доступу: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/621>
3. Бровко А. В семье кто-то должен быть историком / Аркадий Бровко // Сегодня. – 18.08.1999. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/oldarchive/a9d6c6679f27e826c22567d000436b79.html>
4. Дениско Л. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова. – Київ : НБУВ, 2017. – 350 с.
5. Діброва С. Я. Новицький «під прицілом» критики галицьких учених / Сергій Діброва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – Вип. 91–93. – С. 94–97.
6. Діброва С. Я. Новицький у краєзнавчих дослідженнях наукової провінції / Сергій Діброва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – Вип. 91–93. – С. 139–145.
7. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки та культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; під загальною ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ [б. в.], 2005. – 500 с.
8. Іваннікова Л. Листи Л. Залюбовського до Я. Новицького / Людмила Іваннікова, Юрій Мицик // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 5. – С. 99–105.
9. Ковальський Н. П. Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии / Николай Ковальский, Светлана Абросимова // Археографический ежегодник за 1988 г. – Москва [б. в.], 1989. – С. 52–57.
10. Ковальчук Г. Экземпляры прижизненных изданий Т. Г. Шевченко в отделе старопечатных и редких изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / Галина Ковальчук // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования. – 2014. – Вып. 12. – С. 7–22.
11. Ляшко С. Наукова біографія Я. П. Новицького : проблеми теорії і практики / Світлана Ляшко // Музейний вісник. – 2010. – № 10. – С. 220–229.
12. Музичко О. Процес інституціоналізації історичних досліджень на території Південної України (друга половина XIX – поч. XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Олександр Музичко. – Київ, 2020. – 580 с.
13. Пашненко О. Я. П. Новицький, як видатний збирач народної пам'яті Запорізького краю / О. М. Пашненко // Гуманітарний журнал. – 2010. – № 3–4. – С. 113–119.
14. Світленко С. Дмитро Яворницький – вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві / Сергій Світленко. 2-ге вид. – Дніпро : Ліра, 2017. – 312 с.
15. Ткаченко В. Історичне минуле Запорозького краю у побуті мешканців Запоріжжя у міжвоєнний період / Володимир Ткаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2006. – Вип. 19. – С. 271–276.

16. Шубравська М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність / Марія Шубравська. – Київ : Наук. думка, 1972. – 252 с.
17. Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934) / Анна Яненко. – Київ : НКПІКЗ, 2016. – 368 с.

REFERENCES

1. Abrosimova, S., & Ulianovskiy, V. (1992). Lysty Ya. Novytskoho do D. Yavornytskoho [Yakiv Novytskyi's letters to Dmytro Iavornytskyi]. *Arkheografichnyi Shchorichnyk*, 1, 352-382. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
2. Brovko, B., & Kirychenko, V. (2002). Zv'язky Ya. P. Novytskoho z vidomymy diiachamy nauky ta kultury [Relations of Yakiv Novytskyi with famous figures of science and culture]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Derzhavnoho Universytetu*, 14, 41-45. Retrieved from <https://listznu.org/index.php/journal/article/view/621> [In Ukrainian].
3. Brovko, A. (1999). V semie kto-to dolzhen byt istorykom [Someone in the family should be a historian]. *Segodnia*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/oldarchive/a9d6c6679f27e826c22567d000436b79.html>. [In Russian].
4. Denisko, L., & Rudakova, U. (2017). *Knyzhkovi znaky na knyhakh iz kolektsii ridsknykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: kataloh* [Bookplates on books from the Rare Books collection in Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
5. Dibrova, S. (2007). Ya. Novytskyi "pid prytsilom" krytyky halytskykh uchenykh [Yakiv Novytskyi "under sight" of critics of Galician scientists]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 91-93, 94-97. [In Ukrainian].
6. Dibrova, S. (2007). Ya. Novytskyi u kraieznavchkykh doslidzhenniakh naukovi provintsii [Yakiv Novytskyi in the lore studies of the scientific province]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 91-93, 139-145. [In Ukrainian].
7. Abrosimova, S., Vasilenko, N., Perkova, A., & Kapustina, N. (Eds.). (2005). *Epistoliarna spadshchyna akademika D. I. Yavornytskoho. Vyp. 4: Lysty D. I. Yavornytskoho do diiachiv nauky ta kultury* [Academician Dmytro Iavornytskyi's epistolary heritage. Is. 4: Dmytro Iavornytskyi's letters to the figures of science and culture]. Dnipropetrovsk, Ukraine: N. p. [In Ukrainian].
8. Ivannikova, L., & Mitsik, Yu. (2006). Lysty L. Zaliubovskoho do Ya. Novytskoho [Leonid Zaliubovskiy's letters to Yakiv Novytskyi]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia*, 5, 99-105. [In Ukrainian].
9. Kovalskii, N., & Abrosimova, S. (1989). Iz istorii Ekaterinoslavskoi uchenoi arkhivnoi komissii [From the history of the Ekaterinoslav Scientific Archival Commission]. *Arkheograficheskii Ezhegodnik za 1988 God*, 52-57. Moscow, Russia: N. p. [In Russian].
10. Kovalchuk, H. (2014). Ekzempliary prizhiznennykh izdaniy T. G. Shevchenko v otele staropечатnykh i redkikh izdaniy Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Exemplars of Taras Shevchenko's lifetime editions in Department of old and rare books at Vernadsky National Library

- of Ukraine]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia*, 7, 7-22. [In Russian].
11. Liashko, S. (2010). Naukova biohrafiiia Ya. P. Novytskoho: problemy teorii i praktyky [Yakiv Novytskyi's scientific biography: challenges of theory and practice]. *Muzeinyi Visnyk*, 10, 220-229. [In Ukrainian].
  12. Muzychko, O. (2020). Protsest instytutstionalizatsii istorychnykh doslidzhen na terytorii Pivdennoi Ukrainy (druha polovyna 19 – poch. 20 st.): dys. ... d-ra ist. nauk [The process of institutionalization of historical research in the territory of Southern Ukraine (the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries)] (Doctoral dissertation). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  13. Pashnenko, O. (2010). Ya. P. Novytskyi, yak vydatnyi zbyrach narodnoi pam'iaty Zaporizkoho kraiu [Yakiv Novytskyi as the prominent collector on the folk memory of Zaporizhzhya region]. *Humanitarnyi Zhurnal*, 3-4, 113-119. [In Ukrainian].
  14. Svitlenko, S. (2017). *Dmytro Yavornytskyi – vchenyi ta pedahoh v ukrain-skomu intelektualnomu spivtovarystvi* [Dmitro Iavornytskyi is the scientist and the pedagogue in the Ukrainian intellectual community]. (2 ed). Dnipro, Ukraine: Lira. [In Ukrainian].
  15. Tkachenko, V. (2006). Istorychne mynule Zaporozkoho kraiu u pobuti meshkantsiv Zaporizhzhia u mizhvoiennyi period [Historical past of Zaporizhzhya region in the everyday life of inhabitants of Zaporizhzhya in the interwar period]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Derzhavnoho Universytetu*, 19, 271-276. [In Ukrainian].
  16. Shubravska, M. (1972). *D. I. Yavornytskyi. Zhyttia, folklorystychno-etnohrafichna diialnist* [Dmytro Ivanovich Iavornytskyi. Life, folklore and ethnography activity]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
  17. Yanenko, A. (2016). *Istoriia muzeinoi arkheolohii USRR (1919-1934)* [History of museum archeology of the USRR (1919-1934)]. Kyiv, Ukraine: NKPIKZ. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 9.08.2021 р.

Tamara KUTSAIEVA, Ph.D. (History), Senior Research Fellow, Department of the Contemporary History of Ukraine, the National Museum of the History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Museum essays about Yakiv Novytskyi's library.

The purpose of the research is connected with new features of Yakiv Novytskyi's biography (October 14, 1847 – May 19, 1925) – the corresponding member of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN) and the prominent figure of science and culture of Katerynoslavshchyna – Zaporizhzhya Oblast via studying his readers preferences reflected in his private library. The **novelty of the study** lies in studying of the scientist's private library fragment, which was found in the library fond of the National Museum of the History of Ukraine, the known exemplars from the collection of Vernadsky National Library of Ukraine and archival sources, namely the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. The author relied on the next **research methods**: historical method, analysis and synthesis, systematization, classification and comparative analysis, problem-chronological method, personal approach and description of books. **Conclusions.** Essential contribution to Yakiv Novytskyi's biography in the context of his reader

preferences, intellectual leisure and professional activity is the key result of the study. It was launched reconstruction of the content of the scientist's private library, conducted description of the saved books and made the bibliography index. Archival sources of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine and the State Archive of Zaporizhzhya Oblast were generalized for the first time and those that illustrate the unique micro world of Yakiv Novytskyi via his private library. It was established that the National Museum of the History of Ukraine holds the biggest of the known fragments of Novytskyi's library compared with collections of Yavoromytsky National Historical Museum of Dnipro, Zaporizhzhya Regional Lore Museum, Maximovich Scientific Library and Vernadsky National Library of Ukraine, which is the potentially key holder of the most books belonged to Yakiv Novytskyi.

Key words: Novytskyi Yakiv, Ethnography Commissions of the Ukrainian Academy of Science, Zaporizhzhya Regional Lore Museum, bookmark, bookplate, National Museum of History of Ukraine.

Тетяна Євгеніївна МЯСКОВА,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-6682-5046>
myaskova@ukr.net

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЧКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. К. М. МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ

Мета роботи — дослідити бібліотечно-бібліографічну діяльність Катерини Миколаївни Мельник-Антонович (1859–1942), зокрема розглянути її роль у становленні та функціонуванні бібліотеки 1-го історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук, посаду завідувачки якої вона обіймала. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивності, а також на загальноісторичних методах — хронологічному, порівняльному, джерелознавчому, архівознавчому та бібліографічному аналізі. **Наукова новизна** роботи полягає в розкритті маловідомих фактів із біографії Катерини Миколаївни, зокрема як особистого бібліографа засновника київської історичної школи Володимира Боніфатійовича Антоновича, упорядниці його наукових праць та систематизаторки його особової книгозбірні. Заначено факти, що свідчать про провідну роль К. М. Мельник-Антонович у формуванні бібліотеки історично-філологічного відділу ВУАН. Джерельною базою цієї книгозбірні стала бібліотека проф. В. Б. Антоновича, яка функціонувала понад десять років як одна з найбільших історикознавчих бібліотек м. Києва. До її фондів входили особові бібліотеки таких відомих істориків, як В. С. Іконников і В. Л. Модзалевський. На жаль, через ідеологічні заборони радянських часів у 30-х роках ХХ ст. бібліотека історично-філологічного відділу не зберегла своєї цілісності, і пошук книг нині — досить складний процес. Книжки з розформованої книгозбірні можна відшукати за наявністю печатки «Українська Академія наук. Історично-філологічний відділ. Бібліотека». **Висновки.** К. М. Мельник-Антонович була не тільки відомим ученим, архівісткою, бібліографом, а й хранителькою однієї із найбільшої історикознавчої бібліотеки міста Києва. Ця книгозбірня відображала професійні інтереси багатьох видатних учених того часу.

Ключові слова: Катерина Миколаївна Мельник-Антонович, В. Б. Антонович, історично-філологічний відділ, бібліотека, Всеукраїнська академія наук, каталоги.

Катерина Миколаївна Мельник-Антонович¹ більше відома як учена-археолог, історик, перекладачка та друга дружина фундатора української історичної школи Володимира Боніфатійовича Антоновича. А ще вона — бібліограф, бібліотекарка, хранителька і упорядниця величезної бібліотеки свого видатного чоловіка. Біографію Катерини Миколаївни досліджували А. С. Синявський, С. М. Ляшко, Г. Г. Руденко. Біографію К. М. Мельник-Антонович висвітлено в біобібліографічному словнику український діячів бібліотечної справи «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. — 1941 р.)» [2, с. 23].

А. С. Синявський поділив життєвий і творчий шлях К. М. Мельник-Антонович на три періоди: перший — становлення її як особистості, пошук свого місця в житті, перші вдалі кроки в опануванні обраної професії, період активної наукової та суспільно-політичної діяльності Катерини Миколаївни, яка гідно представляла українську науку за кордоном (друга половина 80-х–1908 р. — рік смерті її чоловіка, проф. В. Б. Антоновича); другий період — час особистих та соціальних потрясінь, самотності, пов'язаний зі смертю її вчителя та чоловіка В. Б. Антоновича, коли пріоритетними були зв'язки з друзями та колегами для завершення його наукових праць і видання власних, робота на посаді завідувачки бібліотеки першого історично-філологічного відділу Української (Всеукраїнської) академії наук; третій — найменш досліджений — період знуцання з пам'яті її чоловіка, утрата роботи, злидні, наукове забуття, смерть ученої [12, с. 66]. Глибоко розкрила особистість К. М. Мельник-Антонович дніпропетровська дослідниця Г. Г. Руденко [11], вона проаналізувала перші два періоди її життєвого шляху та археологічної діяльності.

Ознайомитися з біографією вченої можна не лише з енциклопедичних видань, а й з автобіографії, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві та Інституті руко-

¹ Свої праці під час роботи у ВУАН Катерина Миколаївна підписувала *Мельник-Антонович*. В офіційних документах ВУАН її позиціонують як К. М. Антонович. В автобіографії (1929. ІР НБУВ. Ф. Х. Спр. 4817. Арк. 1–7. Автограф) Катерина Миколаївна вказує прізвище *Антонович-Мельник*. У довідкових виданнях (ЕУ, ЕСУ) статті мають назву «Антонович-Мельник». В інших: Антонович (Мельник-Антонович) — «Історія української бібліотечної справи» (2017); Мельник-Антонович (Антонович-Мельник) — ЕІУ. На надмогильному пам'ятнику на Байковому кладовищі напис: «Антонович Катерина».

пису НБУВ². Але в існуючих джерелах майже не висвітлена бібліотечно-бібліографічна діяльність К. Мельник-Антонович. Адже на долю Катерини Миколаївни випала почесна і складна місія — зберегти й популяризувати пам'ять про свого видатного чоловіка та стати хранителькою його приватної історикознавчої бібліотеки. Тому мета статті — вивчити бібліотечно-бібліографічну діяльність К. М. Мельник-Антонович, а також визначити її роль у формуванні та функціонуванні бібліотеки історично-філологічного відділу Української (Всеукраїнської) академії наук.

До того часу, як Катерина Миколаївна стала хранителькою наукової та культурної спадщини В. Б. Антоновича, систематизаторкою його бібліотеки, вона набула величезного досвіду, коли на початку 90-х років XIX ст. за дорученням Опікунського управління зі справи і майна О. Поля відповіла на запрошення приїхати до Катеринослава (нині м. Дніпро) від родини відомого збирача старожитностей, українського археолога, громадського діяча та мецената Олександра Миколайовича Поля. Учена поїхала опрацьовувати його приватну колекцію та упорядковувати науковий каталог, що складався з 9 розділів. Його було опубліковано двома мовами — російською та французькою [8].

К. М. Мельник зарекомендувала себе і як архівістка, коли під керівництвом професора В. Б. Антоновича упорядковувала давні праці та відбирала документи з актових книг за 1882–1886 рр. у Київському центральному архіві давніх (древніх) актів.

Роботу особистого бібліографа В. Б. Антоновича, свого майбутнього чоловіка, К. М. Мельник-Антонович розпочала ще студенткою історико-філологічного відділу Вищих жіночих курсів у Києві, коли Володимир Боніфатійович був її науковим керівником та читав лекції в цьому навчальному закладі. Катерина Миколаївна їх записувала та систематизувала, а у 1879 р. видала як підручник для вищої школи літографований курс його лекцій з історії давньої Русі за винятком історії Галичини (літографований курс з її історії вийшов 1880 р., його теж підготувала до друку Катерина Миколаївна). У 1882 р. вона видала літографований курс лекцій В. Антоновича з історії козаччини та курс джерелознавства до історії козаччини. Паралельно допомагала йому в упорядкуванні Музею київських старожитностей³ (у 1873 р.

² Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДАК України). Ф. 832: Антоновичі. Оп. 198. Спр. 254: Мельник К. М. Автобіографія; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. X: Архів ВУАН. Спр. 4817: Антонович-Мельник К. М. Біографічний нарис. 7 арк.

³ ІР НБУВ. Ф. X: Архів ВУАН. Спр. 4817: Антонович-Мельник К. М. Біографічний нарис. 7 арк.

був розділений на музей старожитностей (археол.) і музей красних мистецтв). Ще з 1890-х років неофіційно перейняла всю працю в музеї і провадила її навіть після смерті свого чоловіка [3, с. 131].

Величезні надії щодо популяризації наукової спадщини В. Б. Антоновича, які після його смерті були покладені на Київський університет св. Володимира (де вчений працював понад тридцять років), не виправдалися. Наукові праці Володимира Богіфатійовича не були перевидані, а університет на десяти роковини від смерті вченого 11 (24) березня 1918 р. замовив лише панахиду в Софійському соборі, де з доповідями виступили кілька українських учених: М. С. Грушевський, О. І. Левицький та ін. [10, с. 1].

Під час національно-визвольних змагань у 1918 р. в м. Києві з'являється нова наукова установа — Українська (з 21 червня 1921 р. Всеукраїнська, далі — ВУАН) академія наук, що складалася з відділів: 1-й — історично-філологічних наук, 2-й — фізично-математичних наук, 3-й — соціальних наук. Основним напрямом роботи 1-го відділу було дослідження всього, що було пов'язано з культурою, історією, етнографією, географією українського народу; також частково вивчалися різні аспекти історичної та культурної діяльності неслов'янських народів. За особистим наказом гетьмана Павла Скоропадського головою відділу історично-філологічних наук із 8 грудня 1918 р. було призначено учня В. Б. Антоновича академіка Дмитра Івановича Багалія ⁴.

8 (21) серпня 1918 р. у «Державному віснику» було опубліковано «Закон про утворення Фонду Національної бібліотеки Української Держави». У тексті закону йшлося про створення Тимчасового комітету (далі ТК) для заснування Бібліотеки [4, с. 12]. На першому засіданні ТК 23 серпня (5 вересня) 1918 р. обговорювалася необхідність придбання приватних бібліотек українських учених В. Б. Антоновича, Б. Д. Грінченка, В. П. Науменка, А. Ю. Кримського та інших ⁵. Одразу після заснування історично-філологічного відділу УАН його голова Д. І. Багалій подав пропозицію придбати приватну бібліотеку

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 2201: Міністерство освіти Української Держави, м. Київ. Оп. 1. Спр. 135: Наказ гетьмана всієї України [по Міністерству народної освіти та мистецтва] про затвердження Д. І. Багалія на посаді голови 1-го історично-філологічного відділу. Арк. 64.

⁵ Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — Архів НБУВ). Оп. 1. Спр. 1: Всенародная (Национальная) библиотека Украинской державы в Киеве. Протоколы № 1–168 заседаний Временного комитета по организации Всенародной библиотеки 23 августа 1918 — 28 декабря 1920. Протокол 1-й Засідання Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві 23 серпня 1918 р. Арк. 1–4.

В. Антоновича для 1-го відділу. Підставою для цього стали заяви спадкоємців Володимира Боніфатійовича (його сина Дмитра Володимировича), які вважали за доцільне продати приватну бібліотеку вченого Українській академії наук для того, щоб на отримані гроші поставити пам'ятник на могилі вченого. Дмитро Іванович Багалій здійснив ретельний перегляд бібліотеки ще до того, як вона увійшла до складу 1-го відділу. Після вивчення фонду книгозбірні В. Антоновича було складено звіт, надрукований у «Записках історично-філологічного відділу» (неперіодичному науковому виданні історично-філологічного відділу, що виходив у Києві впродовж 1919–1931 рр.). Згідно зі звітом Дмитра Івановича бібліотека складалася з 21 відділу [1]. Найбільші і найцінніші ті, у яких були книги українознавчого спрямування. Д. І. Багалій запропонував, щоб кожен відділ із приватної бібліотеки В. Б. Антоновича став основою для кількох кафедр історично-філологічного відділу, чим фактично створив передумови для розформування багатой українознавчої бібліотеки. На початку 1919 р. В. І. Вернадський знову порушив питання про придбання особової бібліотеки Володимира Боніфатійовича ⁶. А вже в лютому цього самого року історично-філологічний відділ, при якому було передбачено роботу музеїв, наукових товариств та бібліотеки, придбав українознавчу книгозбірню В. Б. Антоновича. Директором бібліотеки став Д. І. Багалій, він же був призначений і головним редактором видання повного зібрання творів В. Б. Антоновича. Оскільки Дмитро Іванович в ті буремні роки перебував у м. Харкові, очолити бібліотеку історично-філологічного відділу довелося вдові професора В. Антоновича — К. М. Мельник-Антонович (6 березня 1919 р. на засіданні історично-філологічного відділу ВУАН Д. І. Багалій запропонував кандидатуру Катерини Миколаївни на посаду бібліотекаря з окладом 450 крб. на місяць), вона також редагувала наукові праці Володимира Боніфатійовича.

На момент заснування бібліотеки історично-філологічного відділу ВУАН у складі бібліотеки В. Б. Антоновича були книги з різних галузей історичних дисциплін, разом — 3 482 назв, близько 5 000 томів та 2 000 брошур. Книгозбірня була розміщена в 16 великих шафах. За систематичним каталогом самого В. Б. Антоновича, його бібліотека ділилася на 22 відділи, потім було додано ще три. Книгозбірня

---

⁶ Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 1. Всенародная (Национальная) библиотека Украинской державы в Киеве. Протоколы № 1–168 заседаний Временного комитета по организации Всенародной библиотеки 23 августа 1918 — 28 декабря 1920. Протокол № 32 Засідання Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві 17 січня 1919 р. Арк. 14/2.

почала працювати з березня 1919 р. як підручна при кафедрах 1-го відділу. Розпочався перший, найбільш сприятливий період функціонування бібліотеки, який тривав до початку 30-х років ХХ ст. Бібліотека була названа іменем В. Б. Антоновича і розмішувалася на другому поверсі в пансіоні графині Левашової⁷ (нині це будинок Президії НАН України, вул. Володимирська, 54).

Систематичний каталог особової бібліотеки В. Б. Антоновича згодом був переданий до Всенародної бібліотеки України. Зараз він зберігається в Інституті рукопису НБУВ⁸. Каталог містить короткі бібліографічні описи книг, які вже були вказані Д. Багалієм, а також список нових надходжень до бібліотеки історично-філологічного відділу ім. В. Антоновича впродовж десяти років її функціонування: Відділ I «Археологія» уже мав 812 позицій (на відміну від 436 назв у Д. І. Багалія). Відділ II «Археографія і джерела, джерелознавство» (у Д. І. Багалія — документальні джерела, 159 назв) — 507 назв. Відділ III «Літописи» — 98 назв (замість 69). Відділ IV «Мемуари» 281 (було 150). Відділ V «Всесвітня історія» — 712 (було 342). Відділ VI «Історія слов'ян» — 376 назв (було 145). Відділ VII «Російська історія» — 471 назв (було 201). Відділ VIII «Історія України» (у каталозі В. Б. Антоновича він має назву «Історія Южної Русі» — Т. М.) — 749 назв (було 444). Відділ X «Юридичні науки» — 283 назв (було 113). Відділ XI «Філософія. Публіцистика» — 549 назв (раніше було 118). Відділ XII «Політична економія» — 145 назв (було 73). Відділ XIII «Статистика» — 148 назв (замість 121, як було раніше). Відділ XIV «Географія» — 245 назв (було 182). Відділ XV «Етнографія» — 271 назв (154 назви було). Відділ XVI «Педагогіка» — 312 назв (було лише 62). Відділ XVII «Періодика» — 523 позицій (було 185 назв). Відділ XVIII «Белетристика» (перейменовано за радянської влади на «Красне письменство») — 1028 назв (669 було). Відділ XIX «Філологія» — 225 назв (було 77). Відділ XX «Природничі науки» — 241 назва. (164 було). Відділ XXI «Бібліографія» — 340 назв (було 45). Додано такі відділи: XXII «Історія письменства» — 266 позицій (5 додатків); XXIII «Personalia: Біографії, некро-

⁷ Левашова (Левашова, уродж. Пашкова) Євдокія (Авдотья, Євдох) Василівна (1795–1868) — друга дружина російського військового та державного діяча, київського військового губернатора у 1832–1835 рр. Василя Васильовича Левашова (Левашова) (1783–1848). Голова товариства допомоги бідним. Засновниця «училища для бідних дівчат, круглих сиріт всіх станів» (1834), перетвореного в 1865 р. на пансіон графині Левашової при Фундуклеївській гімназії.

⁸ ІР НБУВ. Ф. 1: Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 8073: Реєстр книжок бібліотеки Антоновича, складений під час продажу її Українській Академії Наук з додатком пізнішого поповнення книжками 1919–1928 рр. 213 арк.

логи, характеристики» — 336 позиції; XXIV «Історія мистецтва» — 174 позиції; XXV «Звіти та статuti» — 24 позиції. Отже, можна впевнено стверджувати, що джерельною базою бібліотеки 1-го історично-філологічного відділу стала особова бібліотека В. Б. Антоновича, а систематичну розстановку фонду її було взято за основу.

Користуватися бібліотекою могли всі співробітники Академії наук. Фонд книгозбірні постійно поповнювався, чимало зусиль для його збагачення доклала й Катерина Миколаївна. Звіти про надходження книг до бібліотеки історично-філологічного відділу публікувалися в науковому збірнику «Звідомлення Української Академії наук у Києві». Зокрема, на 1.01.1921 р. у бібліотеці В. Б. Антоновича — 6941 книга і 208 рукописів (+717 т.). Через збільшення обсягу фондів було введено додаткову штатну одиницю (молодший бібліотекар) [9, с. 264]. У 1922 р. у бібліотеці імені В. Б. Антоновича було вже 9376 од. книг та рукописів (+1531 т.) [5, с. 306]. У 1923 р. фонд бібліотеки історично-філологічного відділу становив більше 10 000 томів [9, с. 399]. У 1924 р. фонд бібліотеки поповнився приватним зібранням українського історика, архівіста та археографа В. Модзалевського (1882–1920) (1833 назви книг та брошур) та книгозбірнею Українського наукового товариства у Києві (понад 400 томів). Книговидача становила 850 од. зб., крім того було відкрито читальну залу [6, с. 94]. Деяко зменшилося поповнення фондів новими надходженнями 1924 р. (отримано 154 т.). Постійними читачами бібліотеки були 62 співробітники АН та 22 сторонні особи. У складі штату бібліотеки, окрім К. М. Мельник-Антонович, були ще 2 позаштатні працівники, які обслуговували читачів, реєстрували нові надходження, створювали каталоги на відділи археографії та історії Росії [6, с. 171]. У 1926 р. у штаті бібліотеки було вже 3 позаштатних співробітники під керівництвом К. М. Мельник-Антонович. Бібліотека отримала близько 2 000 томів нових надходжень. Читачами були переважно науковці ВУАН (583 особи) [6, с. 246]. На початку 1927 р. в історично-філологічний відділ надійшла приватна бібліотека відомого історика, професора університету св. Володимира В. С. Іконникова (1841–1923) (понад 22 000 т. переважно з історичної тематики). Упродовж 1927 р. опрацьовували цю найбільшу приватну бібліотеку м. Києва, а сам фонд книгозбірні історично-філологічного відділу становив понад 40 000 од. зб. Бібліотекою ім. В. Б. Антоновича користувалися 397 читачів, а книговидача становила 1 236 томів. Активно готувався до друку систематичний каталог бібліотеки ім. В. Б. Антоновича [6, с. 364]. У 1928 р. працівники бібліотеки на чолі з Катериною Миколаївною закінчили упорядкування особової бібліотеки В. С. Іконникова (окрім брошур та періодики) ⁹.

Працівники бібліотеки під керівництвом К. М. Мельник-Антонович уклали бібліографічні покажчики праць В. Б. Антоновича та В. Г. Ляскоронського¹⁰. Катерина Миколаївна вже мала досвід бібліографічної роботи, зокрема, 1910 р. за участю І. М. Каманіна¹¹ надрукувала на правах рукопису бібліографічний реєстр матеріалів для складання історико-географічного словника української землі в її етнографічних межах — «Список материалов для составления историко-географического словаря». Набутий досвід знадобився К. М. Мельник-Антонович і в 20-х роках ХХ ст., коли вона була в складі комісії для складання історико-географічного словника України та біографічного словника діячів української землі, редакторкою та другою редакторкою комісії з проблем мови та перекладів тощо.

Катерина Миколаївна докладала багато зусиль, аби видати твори В. Б. Антоновича. Ще після смерті Володимира Боніфатійовича вона розпочала складати реєстр усіх його праць. Перші редакційні збори щодо видання відбулися влітку 1908 р. за участю Д. І. Багалія, М. С. Грушевського та ін. Було перевірено реєстр праць В. Б. Антоновича, укладений Катериною Миколаївною, поділено всі твори на 8–9 томів. Окремим томом мали бути опубліковані курси лекцій, літографовані та рукописні за записами його слухачів. Біографію мав написати Є. О. Ківлицький¹². Для цього К. М. Мельник-Антонович разом із В. Данилевським збирала розвідки В. Б. Антоновича в різних виданнях, робила копії. Вона майже підготувала до друку перші кілька томів і навіть уклала угоду про їх публікацію з видавничою

⁹ Докладніше з історією створення, побутуванням та сучасним станом книг із приватної бібліотеки вченого можна ознайомитися за таким посиланням: Мяскова Т. Особова бібліотека Володимира Боніфатійовича Антоновича: історична доля та сучасний стан. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2014. Вип. 40. С. 317–340. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000578>

¹⁰ Ляскоронський Василь Григорович (24 грудня 1859 [5 січня 1860] — 1 січня 1928) — український історик, археолог, етнограф, нумізмат і картограф. Професор. Представник історичної школи В. Б. Антоновича. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв.

¹¹ Каманін Іван Михайлович (11 вересня [23 вересня] 1850 — 11 січня 1921) — український історик, архівіст, палеограф, дослідник пам'яток культури. У Центральному архіві давніх (древніх) актів пройшов науковий шлях від помічника бібліотекаря, архіваріуса до посади директора (1890). Член багатьох київських наукових товариств.

¹² Ківлицький Євген Олександрович (також Кивлицький; криптонім: Е. К.; 8 лютого [20 лютого] 1861 — 4 січня 1921) — бібліотечний та громадський діяч, історик, журналіст, педагог, бібліограф. Один із засновників і фактично перший керівник Всеукраїнської (Національної) бібліотеки України у 1919–1920 рр. (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського).

фірмою М. Стасюлевича в Санкт-Петербурзі. Але завадила Перша світова війна. Далі до видання праць В. Б. Антоновича повернулися в 1919 р., коли 1-й історично-філологічний відділу ВУАН утворив спеціальну комісію з питань повного видання творів Т. Шевченка, В. Антоновича, М. Драгоманова та І. Франка. Катерина Миколаївна з 1920 р. — редакторка комісії для видання творів В. Антоновича (від 1921 р. — головна редакторка). Було заплановано видати 2000 примірників українською мовою і 1000 — російською, автобіографію В. Б. Антоновича під назвою «Исповедь» опублікувати окремою книжкою. Відповідальною за випуск праць В. Б. Антоновича було призначено К. М. Мельник-Антонович, на неї ж було покладено відповідальність і за матеріальну частину. Але комісія припинила свою діяльність [9].

На 20-ті роковини смерті В. Б. Антоновича історичні установи провели кілька засідань та дали згоду на низку заходів, зокрема відкриття виставки. Катерина Миколаївна мала певний досвід у цій царині, коли ще 1899 р. за дорученням Комітету XI Археологічного з'їзду організувала виставку предметів старовини ¹³, тому працівників бібліотеки було активно долучено до організації виставки, присвяченої 20-м роковинам від дня смерті В. Б. Антоновича. Вона відбулася 25 березня — 4 квітня 1928 р. у приміщенні історичної секції ВУАН за сприяння М. С. Грушевського. На ній були представлені публікації та рукописи вченого, фотографії, дипломи і нагороди, газети й часописи зі статтями про В. Б. Антоновича тощо. Повний опис усіх експонатів виставки вміщено в першому Додатку ¹⁴. Після закриття виставки всі речі, зокрема книги й рукописи, було залишено в історичній секції.

Тоді ж ухвалено рішення про видання дев'яти томів праць В. Б. Антоновича. Перший том творів вченого — «Автобіографічні та громадсько-публіцистичні твори», відповідальними редакторами якого були Катерина Миколаївна та український історик, археограф, джерелознавець, архівіст, літературознавець та шевченкознавець М. М. Ткаченко (1893–1965), здали до набору 4 червня 1929 р. Лише 1 серпня 1932 р. перший том праць В. Антоновича був підписаний до друку і опублікований. Катерина Миколаївна тоді ж завершила і здала до друку другий том праць вченого, а також активно готувала до випуску третій. У 1930 р. комісія, створена задля видання наукової спадщини

---

¹³ ІР НБУВ. Ф. Х: Архів ВУАН. Спр. 4817: Антонович-Мельник К. М. Біографічний нарис. 7 арк.

¹⁴ ІР НБУВ. Ф. 1: Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 8080: Перелік речей, паперів, книг на виставці, присвяченій Антоновичу 1928; Об'ява археологічної секції ВУАН про засідання пам'яті Антоновича. 93 арк.

В. Антоновича, припинила діяльність. На той час, згідно з поданою нею довідкою, було підготовлено вже п'ять томів зібрання творів В. Б. Антоновича. Науковий доробок ученого, що мав увійти до історично-географічного та історично-біографічного словників, був переданий до відповідних академічних інстанцій. Але діяльність цих установ швидко припинилася, жодне із запланованих видань так і не було опубліковане. Пізніше дружина вченого не раз порушувала питання про видання його творів, але безрезультатно¹⁵.

Початок 30-х років ХХ ст. ознаменувався для України приходом дуже тяжких часів. Почалося тотальне винищення української культурної та наукової еліти. 8 квітня 1931 р. Президія ВУАН затвердила нову структуру, за якою Академія поділялась на два відділи: 1 — природничо-технічний та 2 — соціально-економічний (куди увійшли історичні дисципліни)¹⁶. Була створена комісія для чистки апарату ВУАН, і 6 серпня 1930 р. за «безлад, хаос, за заховання бібліотек білоемігрантів» Антонович Катерину Миколаївну¹⁷ звільнили з посади (керувала бібліотекою з березня 1919 р.). На той час в установі працювало 2 штатні і 2 позаштатні співробітники: «Сушинська Поліна Оверкієвна, 38 років. Освіта вища, філолог. Батько вчитель. У ВУАН — з 1919 р. Нештатний бібліотекар 7 років; Льозіна Ольга Михайлівна 33 роки. Освіта середня й спеціальна бібліотечна. У ВУАН працювала з 1930 р. спец. бібліотекарем 1-го відділу. Батько ветлікар в Прилуках. Один брат за кордоном з часів Першої світової війни. Другий брат в еміграції, втік з денікінцями. Антонович Агафія Володимирівна. Освіта середня. Батько селянин. Фах — рахівник. В ВУАН з 1926 р. працює постійним нештатним бібліотекарем 1-го відділу. Бібліотечної кваліфікації не має. Удочерена К. М. та В. Б. Антоновичами»¹⁸.

Комісія з обстеження архівів Академії в 1933 р. опечатала частково архів Антоновича та архівні матеріали різних державних установ минулих століть¹⁹. Катерина Миколаївна дуже болісно сприйняла формулювання причини свого звільнення з роботи. Про це вона 31 серпня

¹⁵ ЦДАК України. Ф. 832: Антоновичі. Оп. 1. Спр. 205: Заявление Антонович Е. Н. о передаче в рукописный отдел библиотеки Академии наук из историко-археологического кабинета университета наследия Антоновича В. Б. 2 арк.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 166: Міністерство освіти і науки України, м. Київ. Оп. 10. Спр. 569: Відомості ВУАН Народному Комісаріату Освіти УСРР про розподіл наукових установ на цикли. Арк. 9–13. Склограф. — Взято з кн.: Історія Національної академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали. Київ, 1998. С. 165–169.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 166: Міністерство освіти і науки України, м. Київ. Оп. 9. Спр. 1459: Протокол засідання комісії по чистці апарату Всеукраїнської академії наук від 6 серпня 1930 р. Арк. 3.

¹⁸ Там само. Арк. 15–16.

1930 р. написала в листі до Д. І. Багалія: «...не пристойніше було б зробити так, як в Ленінградській академії за віком, за вислугою років — переводити на пенсію»²⁰. У цьому ж листі до Дмитра Івановича К. М. Мельник-Антонович наголосила, що під її керівництвом бібліотека історично-філологічного відділу додатково збагатилася на три нові відділи, було організовано читальну залу тощо. А найбільше Катерину Миколаївну хвилювало, що після її звільнення не було кому передати керівництво бібліотекою. Лист Катерини Миколаївни до Дмитра Івановича є в другому Додатку. Як відомо, Дмитро Іванович не зміг їй допомогти. Після розформування історично-філологічного відділу учений втратив посаду його голови і був переведений на посаду другого заступника голови соціально-економічного відділу ВУАН. А 9 лютого 1932 р. він помер від запалення легень.

Після січної сесії ВУАН 1934 р. науково-дослідні інститути почали вважати основною структурною одиницею Академії наук. До утвореного 1 лютого 1934 р. на основі історичного циклу ВУАН історично-археографічного інституту під керівництвом Ф. А. Козубовського²¹ перейшло майже все майно, що належало історичним установам, зокрема бібліотеки та архіви. Архів Володимира Антоновича його дружина передала в тимчасове користування ще 1929 р. Після розгрому історичних установ постало питання про подальшу долю всього майна вченого. Для цього Катерина Миколаївна звернулася до тодішнього директора ВБУ В. М. Іванушкіна (1892–1937) з проханням забрати «бездоглядні» архів та речі В. Б. Антоновича у Відділ рукописів. Вона пропонувала забрати рукописи, листи, історичні документи, зокрема декретову книгу Коденського трибуналу, частину Рум'янцевської ревізії, фотографії, мармуровий бюст вченого, а особисті речі та меблі повернути їй²² (див. додаток 3). Але

---

¹⁹ ІР НБУВ. Ф. 10: Архів ВУАН. Спр. 2532–2536: Протоколи засідання комісії по перевірці матеріалів та майна історичної секції ВУАН, рапорти комісії про хід перевірки та доповідна записка про обстеження стану наукового майна, архівів та бібліотек історичних установ, письмова інформація Л. Шевченко про положення в установах, якими керував М. С. Грушевський та акт про продажу майна. 3 липня — 16 грудня 1933 р. Ориг. та копії. Рукопис. Машинопис. Арк. 1–5.

²⁰ ІР НБУВ. Ф. 1: Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 45526: Антонович Катерина Николаевна Багалею Дмитрию Ивановичу. Письма 1928–1930 гг. Из Киева, Харьков. Арк. 1 зв.

²¹ Козубовський Федір Андрійович (5 серпня 1895, с. Богушеве — 2 вересня 1938) — український археолог. У 1934–1936 рр. — директор Інституту історії матеріальної культури ВУАН. Репресований, розстріляний.

²² ЦДІАК України. Ф. 832: Антоновичі. Оп. 1. Спр. 205: Заявление Антонович Е. Н. о передаче в рукописный отдел библиотеки Академии наук из историко-археологического кабинета университета наследия Антоновича В. Б. 2 арк.

через те, що все це не було упорядковане й описане, а також через відсутність на право власницьких документів у Катерини Миколаївни, було визнано за недоцільне повернення їй майна²³. До ВБУ потрапила лише частина рукописів і книг з бібліотеки В. Б. Антоновича, до того ж останні потрапили до загальних фондів. Розпочався другий етап — реорганізація українських державних історичних установ та розпорощення бібліотечних фондів, що існували при них. Така ж доля спіткала й археологічну колекцію В. Б. Антоновича в музеї старожитностей університету, а пізніше, на прохання К. Мельник-Антонович, її було передано до ВУАН для створення кабінет-музею В. Б. Антоновича. Усі ці речі і до сьогодні розпорощені по різних установах.

У 1934 р. з'явилася стаття І. Слизького про «націонал-фашистські настанови» видавців першого тому праць В. Б. Антоновича [13, с. 121–156]. Згідно з рішенням Президії ВУАН від 13 лютого 1934 р. припинила своє існування бібліотека ім. В. Антоновича [7, с. 502]. Після подальшої реорганізації Академії у 1934–1936 рр. частина книг надійшла до Всенародної бібліотеки України (нині НБУВ). Тепер у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського можна розшукати ці книжки лише за допомогою власноручних поміток і поправок В. Б. Антоновича та дарчих написів авторів, а також печатки «Українська Академія наук. Історично-філологічний відділ. Бібліотека».

Частина документів, зокрема рукописи, фотографії та ін., зберігалася у вдови вченого аж до її смерті 12 січня 1942 р. в окупованому нацистами Києві. А вже 19 січня директор Головного історичного архіву ім. Антоновича В. В. Міяковський у Києві від доньки професора В. Б. Антоновича Ірини Володимирівни прийняв до архіву рукописи, фотографії і портрет вченого. Зберігся короткий список переданого²⁴.

Висновки. У післявоєнній Україні ім'я Антоновичів згадувалося лише в негативному значенні. Сумна була доля і його приватної бібліотеки, яка не зберегла своєї цілісності. Нині у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається більш як 500 книжок із бібліотеки професора В. Б. Антоновича. Повний бібліографічний опис цих книг внесено до електронного каталогу за до-

²³ Науковий архів Інституту історії НАНУ. Оп. 3. Спр. 171. № 33. Арк. 78. Узятю зі статті Юркової О. Історично-археографічний інститут ВУАН: десять місяців діяльності. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. № 5. С. 268–306.

²⁴ ЦДАК України. Ф. 832: Антоновичі. Оп. 1. Спр. 135: Копії актів о передачі личного архива Антоновича В. Б. в ведание Киевского исторического архива. Акт 19.01.1942. 65 арк.

помогою САБ ІРБІС-64. Історико-культурний фонд «Приватна бібліотека В. Б. Антоновича» відкритий для поповнення. Незаслужено забули й ім'я Катерини Миколаївни, наукові розвідки, присвячені вивченню її біографії, редакторської, наукової та культурної діяльності активізувалися лише в останні роки. К. М. Мельник-Антонович була не тільки непересічною особистістю того часу, яка мала власні наукові доробки, популяризувала пам'ять свого видатного чоловіка В. Б. Антоновича, а й понад 10 років завідувала однією з найбільших історикознавчих бібліотек Києва — книгозбірнею історично-філологічного відділу, що містила в складі своїх фондів бібліотеки таких видатних українських учених, як В. Б. Антонович, В. С. Іконников, В. Л. Модзалевський та ін. Через історичні обставини того часу бібліотека історично-філологічного відділу не зберегла своєї цілісності і, на жаль, реконструювати її дуже складно навіть віртуально.

Друкуємо як додатки каталог речей, що були на виставці 1928 р. (до 20-х роковин смерті В. Б. Антоновича), та листи К. М. Мельник-Антонович. Їх публікуємо вперше, зберігаючи стилістику, граматичні й мовні особливості того часу. Явні помилки виправлено. Квадратними дужками позначено доповнення скорочень.

Додаток 1

Каталог речей,

що були на виставці на пам'ять В. Б. Антоновича в 1928 р.:

- I. Дипломи наукових товариств. Нал.[єжить] К. М. А. [Катерині Мельник-Антонович].
- II. Гімназійальні похвальні листи і атестат. Нал.[єжать] Ком. Гр. теч. [Комісія для дослідів громадських течій на Україні].
- III. Дипломи наукових товариств. Нал. Ком. Гр. теч.
- IV. Меблі. Нал. К. М. А.
- V. Різне приладдя. Нал. К. М. А.
- VI. Різне приладдя. Нал. Кістяківським²⁵.
- VII. Портрет В. Б. А. [Володимира Боніфатійовича Антоновича] олійн[ими] фарбами. Нал. К. М. А. (повернено).
- VIII. Портрет В. Б. А. олійними фарбами. Нал. Центрархіву (чи К. Гр. Т). [Комісія для дослідів громадських течій на Україні].

²⁵ Деться про родину українського вченого-криміналіста та історика права Олександра Федоровича Кістяківського (1833–1883), зокрема його синів: Богдана Олександровича Кістяківського (1868–1920) — українського філософа права і соціолога, одного з організаторів Академії наук України, та Ігоря Олександровича Кістяківського (1876–1940) — українського державного діяча, міністра внутрішніх справ уряду гетьмана Павла Скоропадського.

IX. Портрет Гонти і його дружини олійними фарбами. Нал. Шевченківському музею.

X. Портрет Шевченка олійними фарбами. Нал. К. М. А.

XI. Портрет Каманіна (гравюра) в рам[ці]. Нал. Центр. архіву. Повернено.

XII. Гіпсовий бюст В. Б. А. Належ. Синявському^{26?} Поверн[ено].

XIII. Мармуровий бюст В. Б. А. Нал. К. М. А.

XIV. Запона оксамитова з труни В. Б. А. Нал. К. М. А.

XV. Фотографії. Нал. Музею Діячів²⁷. Повернено (не всі).

XVI. Фотографії. Нал. Кистяків. Повернено (не все).

XVII. Фотографії, належали К. М. А.

XVIII. а) Ювілейні статті про В. Б. А. в газетах.

б) Некрологи з приводу смерті В. Б. А. Нал. К. М. А.

XIX. Статті В. Б. А. в газетах. Нал. К. М. А.

XX. Фотографії. Нал. Михальчукам²⁸. Здано, крім I.

XXI. Фотографії Хр. Вовкової²⁹ і лист В. Б. А. до Вовка³⁰. Нал. Кабін[ету] ім. Вовка³¹. Повернено.

²⁶ Синявський Антон (Антін) Степанович (псевдоніми — Х. Скраглюк, А. Катран; 1866–1951) — український політичний і громадський діяч, економіко-географ, історик, педагог, доктор географічних наук, професор Київського університету. Учень В. Б. Антоновича.

²⁷ Музей українських діячів науки і мистецтв. Бере початок від меморіальних збірок музею Українського наукового товариства (УНТ) у Києві. У 1919 р. в ньому утворено окремий відділ українських діячів. Після приєднання 1921 р. УНТ до ВУАН відділ перетворено на окремий академічний Музей діячів України при Історично-філологічному відділі. 28 червня 1926 р. Спільне зібрання ВУАН перейменувало установу на Музей українських діячів науки та мистецтва, що краще відповідало складу його колекцій.

²⁸ Очевидно, йдеться про спадкоємців Костянтина Петровича Михальчука (1841–1914) — українського мовознавця та етнографа, члена київської Старої громади та багатьох наукових товариств. Основоположника української наукової діалектології. (чер[ез] Тулуба) (Інформацію не знайдено — Т. М.).

²⁹ Васневська Христина Іванівна (1858–1907) — перша дружина українського антрополога Ф. К. Вовка. Її мати — сестра професора В. Б. Антоновича.

³⁰ Вовк Федір (Хведір) Кіндратович (1847–1918) — український антрополог, етнограф, археолог, археограф, музеєзнавець, видавець та літературознавець. Автор першої загальної науково обґрунтованої концепції антропологічного складу українців.

³¹ Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН (Всеукраїнській академії наук) — до 1922 р. Музей антропології ім. Ф. Вовка при ВУАН — центр антропологічних та етнологічних досліджень в Україні в 1921–1934 рр. Музей заснований у березні 1921 р. на базі наукової бібліотеки та колекції Ф. К. Вовка, складався з трьох відділів. Під час всього часу свого функціонування кабінет поповнювався приватними колекціями. При ньому діяла бібліотека, архів, фотолабораторія. На кінець 1920-х років зібрання кабінету становило 7500 од. зб. Був ліквідований 1934 р. Більшість співробітників кабінету було звинувачено в «буржуазному націоналізмі» і репресовано. Кабінет був розташований у Києві на бульварі Тараса Шевченка, 14.

- XXII. Листівки. Нал. Матушевській ³² (чер[ез] Тулуба).
XXIII. Фотографії. Нал. Житецькому ³³ (здано).
XXIV. Фотографії. Нал. Ком. Гр. Теч.
XXV. Фотографії. Нал. Ягуновій. (інформацію про цю особу не знайдено — *Т. М.*). (чер[ез] Щербину) ³⁴ [(Пожертв. І. С-ції) [Історичній секції]].
XXVI. Фотографії Старицьких. Нал. Старицькому ³⁵. (чер[ез] Тулуба).
XXVII. Фотографія В. Б. А. студентом. Нал. Тимченкові ³⁶ XXVIII. Портрети. Нал. Василенкам ³⁷. Здано.
XXIX. Фото-група співробіт. «Киевской старины» и «Список селений Подольской губернии». Нал. Бібл[іотеці] ім. Антоновича.
XXX. Фотографії. Нал. І. С. [Історичній секції]. Повернено.
XXXI. Могила В. Б. А. в сучас[ному] вигляді (фарбов.). Нал. Іст[оричній] секц[іі].
XXXII. Ювілейний альбом від учнів В. Б. А.
XXXIII. Телеграми з приводу смерті В. Б. А.
XXXIV. «Руслан» ³⁸ за 1908 р. Нал. І. С. Повернуто.
XXXV. Ювілей 1895. Нал. К. М. А.
XXXVI. Ювілей 1900. Нал. К. М. А.

---

³² Матушевська Віра Олександрівна (уроджена Попова; 1874–1944) – лікарка за фахом, лексикограф, громадська діячка, членкиня Української партії соціалістів-федералістів. Дружина визначного громадського діяча, публіциста, члена Центральної ради, посла Української народної республіки у Греції Федора Матушевського.

³³ Імовірно сказано або про Житецького Павла Гнатовича (1836–1911) — українського мовознавця, лексикографа, педагога, фольклориста, громадського діяча, або про його сина Гната (Ігната) Павловича Житецького (1866–1929) — українського історика, літературознавця, книгознавця, публіциста, одного із засновників Всенародної бібліотеки України (зараз — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), у якій 1922–1929 рр. очолював відділ рукописів.

³⁴ Щербина Володимир Іванович (1850–1936) — український історик, педагог громадський діяч. З 1925 р. член-кореспондент Всеукраїнської академії наук.

³⁵ Старицький Михайло Петрович (1839–1904) — український поет, драматург, прозаїк, театральний та культурний діяч. Один із корифеїв українського побутового театру.

³⁶ Імовірно мова йде про Євгена Костянтиновича Тимченка (1866–1948) — українського мовознавця-україніста, фахівця із санскриту, перекладача, академіка АН СРСР (із 1929 р.).

³⁷ Згадано родину Миколи Прокоповича Василенка (1866–1935) — українського громадського та політичного діяча, вченого-історика, очільника Української академії наук у 1921–1922 рр. Чоловік Наталії Полонської-Василенко.

³⁸ Український щоденний суспільно-політичний часопис консервативно-клерикального спрямування, що виходив друком у Львові в 1897–1914 роках, неофіційний орган українського християнсько-суспільного руху.

- XXXVII. Ювілей 1905 р. Нал. К. М. А.
XXXVIII. Ювілей 1890. Нал. К. М. А.
XXXIX. Рукописи. Нал. Ком. Гр. Теч.
XL. Урочисте засідання на пам'ять В. Б. А: виставка р. 1928.
Нал. І. С.
XLI. Листи В. Б. А. Нал. ВБУ. (Житець[ькому]). Повернено.
XLII. Матеріали до історично-географічного словника В. Б. А.
Нал. К. М. А.
XLIII. Рукописи. Нал. Кистяківським.
XLIV. Рукописи, що нал. К. М. Антонович.
ІР НБУВ. Ф. 1: Літературні матеріали. Спр. 8080: Перелік речей, паперів, книг на виставці, присвяченій Антоновичу 1928; Об'ява археологічної секції ВУАН про засідання пам'яті Антоновича. 93 арк.

Додаток 2

Вельмишановний Дмитро Іванович

Знаю добре, що не годиться непокоїти людину в часі лікування і відпочинку, так примушує мене лиха пригода. Вам вже мабуть відомо, що на чистіці повикидали в нас всіх старіших робітників і мене разом з іншими. Певно, я нічого не заперечую проти звільнення, бо вже однаково не можна zostаватись на посаді після злиття всіх бібліотек, але-ж ніяк не можу погодитись з тим висновком, що подає комісія, визнаючи його неправильним і несправедливим. Чи не пристойніше було б зробити так, як в Ленінградській академії: за віком, за вислуженою роками — переводиться на пенсію.

Подаю до Вашої відомости, як Голови нашого Відділу, копію того оскарження, що я надіслала до Харькова разом з 4 посвідками та виписками з протоколів Відділів і Президії для ствердження моїх пояснень, але-ж цього не досить. Невже таки я тільки й заробила 12 літньою чесною і самовідданою працею, щоб мені споганили трудового списку такою ганебною постановою. Це вже викликало велике обурення, особливо серед наших закордонних академіків. Я теж думаю, що все ж таки заслуговую від свого Відділу трохи ліпшої характеристики, ніж від якоїсь бригади. Сподіваюсь, що Ви з свого боку, напевно, не одмовите, як перший і сучасний Голова Відділу, засвідчити мою чесну працю, ствердити мої пояснення, бо це матиме найбільшу вагу. Шкода, що нема Камишина, ані його адреси, щоб дав посвідку і секретар Відділу, але-ж я дуже прошу, навіть не припускаю тої думки, щоб Ви могли одмовити мені своєї помочі: бо такого формуляру ніяк не можна подавати на пенсію до Секції Наук. Робіт. і до ВУКСУ. Доведеться, може піти за прикладом Щербаківського, бо мені без пенсії нічим жити, а подавати запоганеного документа теж не

можна так само, як і зоставляти його після себе і не мені буде за те вічний сором. Треба конче змінити таку несправедливу постанову і дати мені пристойно вийти на пенсію.

На підставі звідомлення бібліотеки та її систематичного каталогу можна з певністю посвідчити, що в нас ніколи не буває залелості в роботі, що я поширила фундаментальну бібліотеку, додавши 3 нові розділи до тих 21-го, що було на початку; 1924 р. утворила при ній постійну читальню для співробітників ВУАН, сторонніх наукових робітників і нашого студентства, подаючи консультаційні поради та вказівки в разі потреби; що я щиро працюю, маючи передовсім інтерес бібліотеки, не обмежуючись обов'язковими годинами, і ніяк не заслуговую на таку атестацію. Що бібліотека весь час од самого початку існує при Президії Відділу і працює під його керівництвом.

Може я тим часом ще пошукаю де-що потрібне по архівах наших канцелярій, але посвідки від Президії Відділу матимуть велику вагу. Каманіної всі академики дають посвідки, а моїх академиків нема.

Разом з тим я подаю до Секції Науков. Роб. клопотання про академічну пенсію і всі потрібні папери, поки що без трудового списку, бо ще нема кому здати посаду за відсутністю штатної помічниці. Я цілком певна, що Ви не одмовите мені Вашої помочі в справі пенсійній так само, як і по першому пункту.

Жалую сердечно, що змушена Вам утруднювати, але все-ж таки прошу мені допомогти в реабілітуванні перед Академією на доказ давньої приязні.

З щирою пошаною К. Антонович

31/VII 1930 р.

ІР НБУВ. Ф. І: Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 45526: Антонович Катерина Николаевна Багалею Дмитрию Ивановичу. Письма 1928–1930 гг. Из Киева, Харьков, Арк. 1–1 зв.

Додаток 3

**Заява вдови академіка, професора В. Б. Антоновича
К. М. Мельник-Антонович
до директора НБУ В. М. Іванушкіна**

Заява

Звертаюсь до Вас з проханням ужити заходів, щоб наукове та меморативне майно В. Антоновича, що зараз знаходиться в Історично-Археологічному інституті ВУАН, не маючи відповідного догляду та приміщення, було передано до Рукописного Відділу Бібліотеки, в

якому вже знаходяться деякі рукописи В. Антоновича. Саме перебування цього майна в Історично-Археологічному Інституті тісно пов'язано з моєю попередньою працею в Академії і тою виставкою, присвяченою пам'яті В. Антоновича, що була уряджена в історичних установах в 1928 р. Після того всі речі, тимчасово там і залишились, у зв'язку з проектом їх придбання до Музею Українських Діачів справа затяглась і в останнє, ще до початку минулого року зо мною умовлялась про те завідуюча Музеєм, Е. Я. Рудинська, чекаючи спеціально призначених коштів з Харкова. Оскільки цей проект не був реалізований все те майно і до сього часу зостається у ВУАН, кілька разів переносилось з одного приміщення до другого і зараз перебуває без охоронних описів та певного догляду. Хоча ключі од того майна, в погодженню з Академією постійно були в мене. За порадою Президента Академії я зверталась до вченого секретаря Президії т. Адамовича з письмовою заявою, прохаючи зі мною вирішити до котрої з установ ВУАН найліпше буде передати те майно. Розпорядження т. Адамовича до т. Кравченка негайно скласти докладний опис речей і робити все, що потрібно в тісному контакті зі мною, не було виконано, але навпаки, без мене були розкриті шафи та столи, де вони містились, все те було вийнято і переведено до будинку № 14 (не вважаючи на те, що ключі од них постійно зоставались у мене, про що повідомила і Президента Академії т. Адамовича і т. Кравченка) без моєї присутності. Тепер мені невідомо, в якому стані вони перебувають, бо мене не допущено до моїх речей. Такий непевний стан цінної спадщини примушує мене звернутись з проханням про передачу її до Рукописного Відділу бібліотеки. Складеться те майно з матеріалів наукових, іконографічних, біографічних та почасти з моїх власних речей, що мали відношення до меморіальної виставки та до моєї праці в ВУАН. Тут є різні рукописи, листування, окремі історичні документи, як наприклад, декретова книга Коденського трибуналу, частина Румянцовської ревізії та ін. Крім того, є мармуровий бюст В. Антоновича, чимало фотографій, кілька меблів та дрібні речі власного ужитку небіжчика. Не все те може бути придатно для Бібліотеки і тому, сподіваюсь, що такі речі буде мені повернено так само, як і мої власні. Раніше я вже зверталась з таким проханням до Президента ВУАН, академіка О. О. Богомольця, який зазначив, що придбати потрібно для ВУАН спадщину В. Антоновича, решту треба мені повернути й, тепер, ця справа стає саме на часі, у зв'язку з ліквідуванням Історично-Археологічного Інституту Академії.

ЦДАК України. Ф. 832: Антоновичі. Оп. 1. Спр. 205: Заявление Антонович Е. Н. о передаче в рукописный отдел библиотеки Академии наук из историко-археологического кабинета университета наследия Антоновича В. Б. 2 арк.

1. Багалій Д. І. Докладна записка про бібліотеку проф. В. Антоновича / Дмитро Багалій // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Київ, 1923. – Кн. 2/3. – С. 120–121.
2. Гарбар Л. В. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; ред. кол.: Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна (голова), В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : НБУВ, 2017. – 616 с.
3. Життєпис К. М. Мельник-Антоновичевої. Реєстр друкованих праць К. М. Мельник-Антоновичевої : Додаток до протоколу № 8 чергового засідання Першого (Історично-філологічного) Відділу Української академії наук у Києві, 6 березня 1919 року // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Київ, 1923. – Кн. 2/3. – С. 130–132.
4. Закон про утворення фонду «Національної бібліотеки Української держави» // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3–4. – С. 12.
5. Історія Академії наук України. 1918–1923: Звідомлення і матеріали / Упоряд. : В. Г. Шмельов (старш. упоряд.), В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський та ін. ; Редкол. П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. ; АН України, Ін-т укр. археографії та ін. – Київ : Наукова думка, 1993. – 376 с.
6. Історія Національної академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали НАН України / Редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.] ; упоряд. : В. А. Кучмаренко [та ін.] ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ : НБУВ, 1998. – 762 с.
7. Історія Національної академії наук України 1929–1933: Документи і матеріали / упоряд. Т. В. Вересовська та [ін.] ; відп. ред. П. С. Сохань та [ін.] ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 1998. – 542 с.
8. Каталог коллекции древностей А. Н. Польша, в Екатеринославе. Вып. 1 / сост. К. Мельник. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1893. – V, 217, 7 с., XIV, 1 л.
9. Мельник-Антонович К. М. До видання I тому творів В. Антоновича / Катерина Мельник-Антонович // Антонович В. Твори. Т. I / Всеукраїнська академія наук, Соціально-економічний відділ. – Київ : В друкарні ВУАН, 1932. – С. VI–LVI.
10. Панихида по случаю десятой годовщины смерти Владимира Бонифатиевича Антоновича: Объявление // Киевская мысль. – 1918. – 24 (11) марта. – № 33. – С. 1.
11. Руденко Г. Г. Життєвий та творчий шлях К. М. Мельник-Антонович / Г. Г. Руденко // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Вип. 6. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 121–129.
12. Синявський А. Вибрані праці /Антін Синявський. – Київ : Наукова думка, 1993. – 392 с.
13. Слизький І. Про націонал-фашистські настанови у виданні I тому творів В. Антоновича / І. Слизький // Записки Історично-археографічного інституту. – Київ, 1934. – Т. 1. – С. 121–156.

REFERENCES

1. Bahalii, D. I. (1923). Dokladna zapyska pro biblioteku prof. V. Antonovycha [Detailed note about the library of prof. V. Antonovich]. *Zapysky Istorychno-Filolohichnoho Viddilu VUAN = Notes of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences*, 2/3, 120-121. [In Ukrainian].
2. Harbar, L. V. (2017). *Istoriia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets 19 st. – 1941 r.): Materialy do biobibliohrafichnoho slovnyka* [History of the Ukrainian library business in names (the end of the 19th century – 1941): Materials to the biobibliographic dictionary] (H. V. Boriak, L. A. Dubrovina, V. I. Popyk (Eds.)). Kyiv, Ukraine: Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t rukopysu. [In Ukrainian].
3. Zhyttiepys K. M. Melnyk-Antonovychychevoi. Reiestr drukovanykh prats K. M. Melnyk-Antonovychychevoi [Biography of K. M. Melnyk-Antonovychycheva. Register of printed works of K. M. Melnyk-Antonovychycheva]. (1923). *Zapysky Istorychno-Filolohichnoho Viddilu VUAN = Notes of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences*, 2/3, 130-132. [In Ukrainian].
4. Zakon pro utvorennia fondu "Natsionalnoi biblioteki Ukrainiskoi derzhavy" [Law on the Establishment of the Fund of "The National Library of the Ukrainian State"]. (1993). *Bibliotechnyi visnyk = Library Bulletin*, 3-4, 12. [In Ukrainian].
5. *Istoriia Akademii nauk Ukrainy. 1918-1923: Zvidomlennia i materialy* [History of the Academy of Sciences of Ukraine. 1918-1923: Information and materials]. (1993). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
6. Kuchmarenko, V. A. (Ed.). (1993). *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy 1924-1928: Dokumenty i materialy* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1924-1928: Documents and materials]. Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
7. Veresovska, T. V. (Comp.). (1998). *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy 1929-1933: Dokumenty i materialy* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1929-1933: Documents and materials]. Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
8. Melnik, K. (1893). *Katalog kollektcii drevnostei A. N. Pol, v Ekaterinoslave* [Catalog of A. N. Pol collection of antiquities, in Yekaterinoslav]. Kyiv, Ukraine: Tip. S. V. Kulzhenko. [In Russian].
9. Melnyk-Antonovych, K. M. (1932). Do vydannya 1 tomu tvoriv V. Antonovycha [To the publication of the first volume of works by V. Antonovich]. In V. Antonovych. *Tvory* [Works]. (Vol. 1, pp. VI-LVI). Kyiv, Ukraine: V drukarni VUAN. [In Ukrainian].
10. Panikhida po sluchaiu desiatoi godovshchiny smerti Vladimira Bonifatievicha Antonovicha: Obiavlenie [Memorial service on the occasion of the tenth anniversary of the death of Vladimir Bonifatievich Antonovich: Announcement]. (1918). *Kievskaia Mysl*, 33, 1. [In Russian].
11. Rudenko, H. H. (2009). Zhyttievyi ta tvorchyi shliakh K. M. Melnyk-Antonovych [Life and creative way of K. M. Melnyk-Antonovych]. *Istoriia i Kultura Prydniprovia: Nevidomi ta Malovidomi Storinky: Naukovi Shchorichnyk = History and Culture of the Dnieper Region: Unknown and Little-known Pages: Scientific Yearbook*, 6, 121-129. [In Ukrainian].

12. Syniavskiy, A. (1993). *Vybrani pratsi* [Selected works]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
13. Slyzkyi, I. (1934). Pro natsional-fashystski nastanovy u vydanni 1 tomu tvoriv V. Antonovycha [On the national-fascist guidelines in the publication of the 1st volume of works by V. Antonovych]. *Zapysky Istorychno-Arkheohrafichnoho Instytutu, 1*, 121-156. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 01.10.2021 р.

Tetiana MIASKOVA, Ph.D. (History), Senior Research Associate, Department of Library Historical Collections, Institute of Book Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Librarian of the first half of the 20th century K. M. Melnyk-Antonovych.

The goal of the work. To investigate the library activities of Kateryna Mykolayivna Melnyk-Antonovych, in particular as the head of the library of the historical and philological department of the All-Ukrainian Academy of Sciences. Also, to consider the main stages of functioning of the library of the historical and philological department of the All-Ukrainian Academy of Sciences. **Research methodology.** It is based on the principles of historicity, objectivity, as well as on general historical methods namely, chronological, comparative, source, archival and bibliographic analyses. **The scientific novelty** of the work is the elucidation of little-known facts from the biography of Kateryna Mykolayivna, in particular as a personal bibliographer of the founder of the Kyiv historical school Volodymyr Bonifatiyovych Antonovych, compiler of his scientific works and systematizer of his personal book collection. The facts testifying to the leading role of K. M. Melnyk-Antonovych in the formation of the library of the historical and philological department of the Ukrainian Academy of Sciences are noted. The source of this book collection was the library of prof. V. B. Antonovych. The library has operated for more than ten years as one of the largest historical libraries in Kyiv, its funds included personal libraries of such famous historians as V. S. Ikonnikov and V. L. Modzalevsky. Unfortunately, due to ideological prohibitions of the Soviet era, in the 30s of the twentieth century the library of the historical and philological department has not preserved its integrity and the search for books today is quite a complex process. Books from the disbanded book collection can be found by the presence of the seal “Ukrainian Academy of Sciences. Historical and Philological Department. Library”. **Conclusions.** K. M. Melnyk-Antonovych was not only a famous scientist, archivist, but also the custodian of one of the largest historical libraries in Kyiv. This book collection showed the professional interests of many prominent scientists of the time.

Key words: Kateryna Mykolayivna Melnyk-Antonovych, historical and philological department, All-Ukrainian Academy of Sciences, catalogs.

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 026.6:929](477)

<https://doi.org/10.15407/ub.22.239>

Олег Миколайович ЯЦЕНКО,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник, завідувач відділу формування
біобібліографічних інформаційних ресурсів

Інституту біографічних досліджень

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

(Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>

olehjats@bigmir.net

Олексій Леонідович ВЕРНІК,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник відділу формування
біобібліографічних інформаційних ресурсів

Інституту біографічних досліджень

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

(Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>

avernik@meta.ua

Юлія Вікторівна ВЕРНІК,

науковий співробітник відділу формування

біобібліографічних інформаційних ресурсів

Інституту біографічних досліджень

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

(Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>

julver@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ АРХІВ У СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕЛЕКТРОННИХ БІОГРАФІЧНИХ РЕСУРСІВ

Мета роботи — висвітлити особливості Українського національного біографічного архіву в порівнянні з актуальними вітчизняними електронними

біографічними ресурсами, виявити його переваги та недоліки. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні статистичного, порівняльного методів, загальнонаукових методів аналізу та узагальнення щодо принципів укладання біографічних ресурсів, технологій формування контенту, можливостей пошуку і відбору даних. **Наукова новизна.** У праці вперше здійснено інтегрований аналіз та порівняння контенту Українського національного біографічного архіву з біографічними масивами українського сегмента Вікіпедії, Енциклопедії сучасної України, Енциклопедії історії України¹. Виокремлено і узагальнено проблемні місця функціонування вказаних проєктів та основні чинники й умови їх успішного розвитку. **Висновки.** Проаналізовано сучасний стан висвітлення найбільшими вітчизняними ресурсами біографічної інформації про наших співвітчизників в Інтернеті. Український національний біографічний архів нині є найбільшим в Україні електронним історико-біографічним ресурсом. Його призначення, критерії відбору матеріалу, структура розраховані на загальнонаціональний рівень формування й використання. Представлення користувачам різнобічної інформації про життя та діяльність особи, постійне поповнення й оновлення даних, цілеспрямоване уникання оціночних свідчень, можливість проведення різних досліджень на основі зібраного матеріалу, виділяють цей проєкт серед інших вітчизняних електронних біографічних ресурсів. Подальше формування Українського національного біографічного архіву, ефективність його функціонування в системі вітчизняних біографічних ресурсів залежить від успішного розв'язання організаційних, методичних та програмно-технічних завдань.

Ключові слова: Український національний біографічний архів, Вікіпедія, Енциклопедія сучасної України, Енциклопедія історії України, електронні ресурси, біографічні дані, персоналії.

Актуальність теми дослідження. Минуле України має багатовікову історію, наповнену не тільки подіями, фактами, свідченнями, а й життям та діяльністю осіб, які мешкали на її території, або діячів інших народів, які зробили значний внесок у розвиток і розбудову країни. Усі ми знаємо про Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Володимира Вернадського. Але не всі українці чули про Майкла Яремовича, Стіва Дудчака, Богдана-Тараса Гнатюка та багатьох інших відомих у світі осіб. Біографії тисяч наших співвітчизників десятками, сотнями років забороняли або перекручували. Інформація про одних розпорошена в безлічі документів, других — загубилася і припала «порохом» історії, третіх — позиціонують як представників інших культур. Наших земляків доля розкидала по всіх світах, а серед них — цікаві, самобутні, славні особистості, що зробили внесок у розвиток цивілізації.

Століттями наша країна не мала державності, не мала можливості системно збирати інформацію про своїх громадян та популяризувати

---

¹ Йдеться про онлайн-ресурси цих видань, тому їх назви пишемо без лапок. — Автори.

їхній життєвий та творчий шлях у тих обсягах, як це робилося в інших державах. Низка вітчизняних енциклопедично-довідкових видань, що побачили світ останнім часом, дещо компенсували цю прогалину. Але це лише перші кроки на шляху представлення українцям, а також усьому світові, багатогранної та різнобічної інформації про наших людей, котрі жили, робили відкриття, творили, досягали певних вершин, здійснювали героїчні вчинки і на місцевому, і на світовому рівнях. Через низку різних причин до сьогодні в Україні немає універсального біографічного або біобібліографічного видання, де була б сконцентрована інформація про діячів нашої історії.

Наприкінці ХХ ст. був створений Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІБД НБУВ), основним завданням якого було виявлення та внесення до комп'ютерних баз даних (БД) якомога більшої кількості імен, пов'язаних із подіями багатовікової історії України та джерел біографічної інформації. Розбудова фундаментального вітчизняного науково-інформаційного ресурсу, який інтегрував би вивірену інформацію про діячів України минулих часів і сьогодення та слугував зростаючим інформаційним потребам сфер освіти, науки, культури, державного управління, завданням репрезентації України у світі [17, с. 228] є основною метою укладачів Українського національного біографічного архіву (УНБА).

Суттєві зміни, що відбулися завдяки поширенню інформаційних технологій у соціогуманітарних науках, вплинули й продовжують впливати на формування біографічних ресурсів, витворюють нові форми збереження й використання знань про людину. Початок ХХІ ст. позначений створенням і публікацією у відкритому он-лайн просторі низки інформаційно-технологічних проєктів формування українського біографічного контенту. Наявні в інтернеті інформаційно-біографічні ресурси зі своїми особливостями становлення, оновлення даних, доступністю з різних пристроїв, медіаресурсним супроводом, багаторівневістю контенту, об'єктивністю інформації, інтеграцією з соціальними мережами становлять *систему ресурсів біографічної інформації*.

Серед найбільш вагомих ресурсів у вітчизняному біографічному просторі за представленістю інформації про відомих українців у різних сферах людського буття виокремлюються УНБА, біографічні масиви українського сегмента Вікіпедії, Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) та Енциклопедія історії України (ЕІУ).

Незважаючи на майже двадцятирічний досвід існування і розвитку цих проєктів, ще й досі в науково-дослідній літературі належно не відображено, не узагальнено досвід створення вітчизняних електронних біографічних ресурсів, висвітлення їх спільного і специфічного,

критеріїв і методики їх порівняння, що визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій.

Особливості розвитку електронного УНБА висвітлені в дослідженнях співробітників ІБД НБУВ. Зокрема, концепція розбудови, загальні засади його формування, призначення [12], місце у вітчизняному науково-інформаційному та культурно-інформаційному просторі [10, 11], принципи структурної організації та функціонування УНБА [1], хронологічні, просторові та проблемно-тематичні діапазони архіву [12], критерії залучення імен до УНБА [18], проблеми створення на базі архіву всеукраїнської віртуальної біографічної лабораторії [2] розглянуті на сторінках провідних наукових видань України.

Про феномен вільної електронної енциклопедії Вікіпедія в контексті змін, викликаних поширенням інформаційних технологій, які позначаються на розвитку науки та освіти, спричинюють нові форми збереження і застосування знань, проблеми доцільності та науково-освітньої значущості, зокрема її українського сегмента, крізь призму національної культури, яка нині перебуває під тиском глобалізації, ідеться в статті В. Грінченко та Т. Грінченко [3]. У дослідженні С. Назаровця [9] здійснено порівняльний аналіз україномовного сегмента онлайн-енциклопедії Вікіпедія з іншими мовними сегментами. Особливостям інформаційного наповнення вітчизняних інтернет-ресурсів у глобальній комп'ютерній мережі загальною історичною проблематикою (окремі сайти, зокрема персональні, електронна енциклопедія Вікіпедія, онлайн-бібліотеки), які охоплюють різні історичні періоди, від найдавніших часів до сьогодення, присвячені праці В. В. Добровольської, Ж. В. Мина, А. М. Пелещишина [4, 8]. У них визначено, що значна частина їх є недостатньою за інформаційним наповненням, перебуває на стадії розроблення або формування, також базується на використанні обмеженої кількості історіографічно-джерельної бази.

Електронні енциклопедії, що створені установами Національної академії наук України і функціонують в інтернет-середовищі, досліджує М. Г. Железняк [5–6]; у його працях розкрито особливості формування ЕСУ, показано функції, покладені на неї. Наголошено, що функції ЕСУ краще реалізовуватимуться завдяки саме появі її онлайн-версії.

Процес переходу до формату електронного мультимедійного енциклопедичного ресурсу і перспективи мережевих енциклопедичних проєктів в Україні проаналізовано в працях В. А. Смолія та Г. В. Боряка [13–14].

У статті О. С. Іщенка [7] висвітлено питання популярності онлайн-енциклопедій у сучасному інформаційному просторі. Показано, що найбільш популярний в Україні енциклопедичний ресурс Вікіпедія, натомість академічна ЕСУ за цим параметром йому значно поступається. Різний рівень популярності пояснено з погляду належності кожної з них до різних типів культур.

Чому ми акцентуємо увагу на формуванні неординарного для бібліотеки ресурсу — електронного біографічного архіву? Адже основне її призначення — збирання книжок. Бібліотека — це сховище знань, зокрема знань про людину, — у бібліотеці зберігаються результати діяльності людини — її твори, а також матеріали про її життя та діяльність.

Нині в Україні засновано й сформовано електронні універсальні ресурси, де є біографічна інформація. Тому чи потрібен окремий біографічний ресурс? Наскільки системи, що активно розвиваються останнім часом, задовольняють потреби в біографічній інформації?

Мета статті. Дослідити вітчизняні електронні біографічні ресурси, проаналізувати сучасний стан контенту, висвітлити біографічну інформацію про наших співвітчизників в Інтернеті. Здійснити порівняння побудови, окремих характеристик, кількісного та змістовного наповнення, актуальності представлених даних, перспективи використання в майбутньому УНБА з біографічним складником українського сегмента Вікіпедії, електронних версій ЕСУ та ЕІУ. Висвітлити критерії і методики порівняння ресурсів, їхні спільні і специфічні риси. Це питання досліджується вперше.

Виклад основного матеріалу. Електронні довідкові ресурси, які містять біографічні складники, умовно поділяються на «класичні» (утворені з інформації, розміщеної в енциклопедичних друкованих виданнях, науковцями фахових установ) та «вільні» (укладати які може будь-яка особа). Зокрема, одними з найпопулярніших біографічних ресурсів в Україні нині є ЕСУ та ЕІУ, котрі належать до «класичного типу».

Сайт ЕСУ містить статті про осіб, підготовлені в традиціях паперових енциклопедій, доступні у відкритому доступі, закриті для редагування сторонніми особами, але з можливістю зворотного зв'язку з користувачами. ЕІУ також наслідує традиції класичного типу виставлення даних, де представлено відомості про видатних громадських діячів, учених, діячів культури та мистецтва, освіти, основні історичні події України, схарактеризовано життя українців в інших державах, надано відомості про окремих видатних осіб, тим чи іншим чином пов'язаних з Україною (цей зв'язок висвітлено в статтях), та про вчених, які істотно вплинули на розвиток історичної науки [13, с. 10].

У системах електронних біографічних архівів «вільного типу» найчастіше використано вікі-технологію², що базується на ідеї колективної взаємодії користувачів із веб-ресурсом і призначена для спільного створення, зберігання та структурування персональної інформації. У її основі лежить інформаційна технологія WEB 2.0 — сукупність інструментів для створення і поширення в Інтернеті непрофесійними користувачами власного контенту. На відміну від попередньої моделі (WEB 1.0), де функції автора контенту і читача з одного боку, й розробника і користувача — із другого, були жорстко розподілені і регламентовані, у цій технології кожен користувач мережі може ставати автором та об'єднуватися з іншими в спільноті. Тож мережа стає не тільки засобом отримання відтермінованої в часі інформації, подібно до електронних варіантів класичних енциклопедій, а й інструментом безпосередньої інтегрованої взаємодії тут і зараз. Таким системам притаманні особливості, подібні до Вікіпедії, — висока швидкість наповнення біографічного матеріалу, універсальність, простота і відкритість платформи («рушій» написаний на PHP), досить потужна фінансова підтримка у вигляді добровільних пожертв³. У користувацькому контексті — це анонімність, суб'єктивність викладеного матеріалу, недостатня достовірність, ненадійність фактичних даних, незахищеність від цілеспрямованого, іноді скандального, викривлення, фальсифікації.

Описані вище «класичний» та «вільний» типи енциклопедичних біографічних ресурсів постають як *довідники* інформації про видатних діячів, водночас технологічні зміни в процесах обробки даних дали поштовх для розвитку інноваційних проєктів, у яких біографічні портали все частіше постають як *дослідницький інструмент*. Саме таким порталом вибудовується УНБА, що є науково-інформаційним і дослідницьким проєктом, відкритим для постійного розвитку й удоскона-

---

² Слово *вікі*, запозичене з мови гавайського племені, означає «швидко».

³ За відкритою інформацією, Фонд Вікімедіа щорічно розробляє план дій, під який збирає / отримує добровільні пожертви від різних організацій (серед яких і Google) та фізичних осіб. Наприклад, на 2017–2018 роки загальні надходження склали 76,8 млн. доларів, з яких майже 5,5 млн. доларів — гранти (зокрема ГО «Вікімедіа Україна» майже 125 тис. доларів на рік), близько 18,5 мільйонів йде на підтримку і розвиток технологій, з яких 4,5 млн. на підтримку дата-центрів (Джерело: URL: https://ua.wikimedia.org/wiki/%D0%97%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%E2%84%9611/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B7%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97 ; https://meta.wikimedia.org/wiki/Wikimedia_Foundation_Annual_Plan/2017-2018/Final/Financials).

лення, лише умовно обмежений певними часовими межами його реалізації. Новий напрям розвитку біографічних ресурсів дає змогу відійти від висвітлення словників як цифрових копій їх друканих аналогів. Користувачі можуть оперувати великими масивами даних, здійснюють систематичні дослідження, відстежують зміни в динамічних групах, колективах у різні хронологічні періоди, візуалізують та пов'язують дані з різномірних біографічних (і не тільки) джерел.

Важливим завданням у процесі розгортання системи УНБА була розробка методики оцінювання якості електронних біографічних ресурсів, реалізуючи яку, співробітники ІБД виділили ключові характеристики, що можуть слугувати основою для здійснення відповідних порівняльних та експертних досліджень. На основі цієї розробки ми порівняли національні електронні біографічні ресурси — УНБА (редакторська версія), біографічні масиви українського сегмента Вікіпедії, ЕСУ та ЕІУ. Результати порівняння представлено в таблиці.

Таблиця

Порівняння основних характеристик найбільших біографічних ресурсів України

Характеристики	УНБА	Вікіпедія	ЕСУ	ЕІУ
Географічні межі	сучасні межі України, українська діаспора			
Хронологічні межі	8 ст. до н.е. – 21 ст.	?–21 ст.	поч. 19–21 ст.	7 ст. до н.е. – 21 ст.
Обсяг (кількість записів)	більше 83 000	13 583	близько 46 000	Близько 7 000
Джерела формування ресурсу (власні / запозичені)	на основі використання запозичених даних з ін. джерел, формування пошукового запиту в ін. ресурсах, гіперпосилання	на основі написання власних статей із використанням запозичених даних, гіперпосилання	на основі написання власних статей	
Вид використаного біографічного матеріалу	фактографічні дані, е-версії текстових документів, іконографія, мультимедіа		біографічна стаття енциклопедично-довідкового типу	

Характеристики	УНБА	Вікіпедія	ЕСУ	ЕІУ
Критерії включення в БД	наявність згадок у друкованих енциклопедіях, словниках, довідниках, біографічних та ін. виданнях; працях, присвячених ювілеям відомих установ і організацій; існування персональних бібліографій творів, праць, каталогів мистецької спадщини; висвітлення діяльності осіб у наукових дослідженнях	немає, автори статей самостійно приймають рішення щодо створення статті про особу	реальний внесок особи в розвиток науки, культури, господарства, громадських інституцій України	факт лідерства в певній галузі історичної науки, статті про вчених інших галузей знань, а також про діячів культури та мистецтва, творчі здобутки яких на рівні національного надбання
Оновлення даних	постійне поповнення, актуалізація даних		разове введення за мірою формування тому, без постійного оновлення	
Рівень структурованості даних	високий	середній	середній	середній
Пошукові можливості	розширений пошук	простий пошук, багато «білого» шуму	простий пошук	
Можливість фільтрації даних за критеріями	так	ні	частково	ні
Можливості інтеграції	широкі	широкі	обмежені	

Характеристики	УНБА	Вікіпедія	ЕСУ	ЕІУ
Програмне забезпечення	технології MS.Net, C#, MS SQL-Server (редакторська версія), PHP, CMS Joomla, JavaScript, jQuery, веб-сервер Apache (користувачька версія)	відкрите програмне забезпечення (open-source software) MediaWiki	технології PHP, MySQL, JavaScript, jQuery, веб-сервер Apache ⁴	технології PHP, Java, ASP.NET, Objective-c, працює на Yii Framework, MVC шаблон
Перспективи розвитку ресурсу (візуалізація даних, інтеграція, картографування тощо)	широкі можливості	широкі можливості	обмежені можливості	обмежені можливості

Схарактеризуємо деякі показники, представлені в таблиці. Як бачимо, за *географічними межами* всі відібрані біографічні ресурси дотримуються однакових принципів охоплення матеріалу — у межах сучасної України та в місцях українських діаспор. Однак *хронологічні рамки* ЕСУ чітко обмежені часом (початок XIX ст. — до наших днів), УНБА та ЕІУ — від VII–VIII ст. до н. е. до сучасності, Вікіпедії — не визначені в початковому відліку часу, але мають стійку тенденцію виставлення матеріалів в актуальному стані до теперішнього часу.

За *кількісними показниками* УНБА — БД «Персоналії» налічує більше 83 000 записів / профілів (інформація про померлих діячів становить 65 % від загальної кількості ресурсу, живих — 11,3 %, невизначених⁵ — 23,7 %), БД «Джерела української біографістики» — більше 8 000 записів. До персональних сторінок прикріплено 54 500 електронних версій біографічних статей з енциклопедично-

⁴ Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань: посібник / НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. Київ, 2015. С. 155–157.

⁵ Ідеться про те, що людина за всіма ознаками померла, але немає інформації про дату її смерті.

довідкових видань, зокрема з ЕСУ і ЕІУ; більше 39 000 зображень про осіб, залучених до УНБА ⁶.

В електронній версії ЕСУ — 61 364 статті, із них, за свідченнями її укладачів, — 74,7 % біографічні [6, с. 10], тобто кожні три з чотирьох, або близько 46 000. Ресурс ЕІУ містить понад 11 000 статей ⁷, із них біографічних — близько 7 000 ⁸.

Варто зазначити, що ще наприкінці 2012 року ГО «Вікімедіа Україна» розпочало проєкт «Енциклопедія історії України», мета якого — перенести інформацію з ЕІУ до Вікіпедії. Усі тексти та зображення використані в статтях ЕІУ, які опубліковані на сайті, було перенесено до відповідного ресурсу. Нині це 10 базових томів (від «А» до «Я»), виданих 2003–2013 рр. і два додаткових («Україна — Українці»), виданих у 2018–2019 рр. ⁹

На початок 2020 року кількість статей у категорії «Персоналії: Україна» Вікіпедії становила приблизно 13 583 ¹⁰. На час підготовки матеріалу статті авторам не вдалося знайти інформацію про точну кількість біографічних статей, присвячених особам, причетним до історії та культури України, в українському сегменті Вікіпедії. Це пов'язано зі складною будовою структурування ресурсу (одна сторінка може бути задіяна в кількох категоріях). Наприклад, статтю «Нестор Літописець» уміщено до 15 категорій: «Народились 1056», «Уродженці Києва», «Померли 1114», «Померли в Києві», «Поховані в Києво-Печерській лаврі», «Літописці», «Православні святі»; «Люди, на честь яких названі вулиці»; «Люди на марках»; «Письменники XII століття»; «Християнські письменники»; «Агіографи»; «Люди на монетах України»; «Історики XII століття»; «Руські письменники». Портал «Біографії» Вікіпедії містить 12 категорій: «Релігійні діячі», «Філософи», «Історики», «Митці», «Винахідники», «Актори», «Політики», «Дип-

⁶ Значасмо, що ці показники стосуються насамперед редакторської версії УНБА. Користувачка Web-версія зараз перебуває в стані оновлення й через брак ресурсів цей процес іде значно повільніше, ніж бажано.

⁷ Від редакційної колегії. *Інститут історії України: [сайт]*. URL:

<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU> (дата звернення 20.05.2021 р.).

⁸ За даними БД «Персоналії» ІБД НБУВ опрацьованих 1–10 томів ЕІУ.

⁹ Цитуємо за: Енциклопедія історії України. Вікіпедія.
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%8C (дата звернення 20.05.2021 р.).

¹⁰ Станом на березень 2020 р.

ломати», «Мандрівники», «Військовики», «Революціонери», «Мовознавці». Деякі статті про осіб автори не пов'язують з українською культурою, тому важко охопити й визначити їх кількісні обсяги.

Формування ресурсів біографічної інформації ЕСУ та ЕІУ базується на підставі статей енциклопедично-довідкового типу, підготовлених у процесі укладання енциклопедій. Водночас УНБА та Вікіпедія використовують фактографічні дані, е-версії текстових документів, іконографічні та мультимедійні матеріали, отримані з інших ресурсів. Додавання інформації з новітніх джерел, зокрема з соціальних мереж, є важливим складником пошуку даних не тільки про сучасників, а й про відомих осіб минулого. Поява нових біографічних ресурсів не відкидає можливості поповнення БД із традиційних друкованих джерел. Крім того, повноцінне дослідження бібліотечних та архівних фондів сприяють поповненню реєстру УНБА «новими іменами», а його складники — персональні записи, — розширюються літературою про життя та діяльність осіб, світлинами з особистих архівів, рукописами, історичними голосовими записами тощо. В основі УНБА — інформаційна цінність даних для сучасних та майбутніх дослідників, — наявність сконцентрованих в одному місці біографічних матеріалів про конкретну особу з інформуванням користувача, звідки отримано ці дані.

Зазначимо, що УНБА як постійно діючий всеукраїнський електронний проєкт має свої принципи формування і політику наповнення інформації. Він не містить обмеження на обсяг різноманітної біографічної інформації. Порівняно з ЕСУ і ЕІУ, УНБА перебуває в постійному русі — у записи вносяться правки і доповнення, фіксуються різні версії подання біографічних даних; додаються відомості про нових осіб, джерела, зображення та ін. Персональна сторінка ресурсу має можливість фіксації біографічних даних будь-якого виду (тексти, зображення, мультимедійний матеріал) та обсягу (від електронної версії біографічної довідки — до розлогої біографії особи або кінофільму про її життя та діяльність). Також немає обмежень у хронології. Звернення до УНБА є найпростішою можливістю отримати довідкову біографічну інформацію про особу, або, на основі отриманих даних, розпочати детальний інформаційний пошук про її життя та діяльність.

Специфіка формування УНБА полягає в тому, що для його наповнення не використовуються готові картки, особові справи, інформація з конкретного біографічного друкованого джерела¹¹, інших упоряд-

¹¹ Електронна версія «Русского биографического словаря» готувалася з однойменного 25-томного словника О. О. Половцева. Фірма К. G. Saug уклала електронний Deutsche Biographische Archiv зі статей, позичених із біографічних довідкових праць XVIII–XX ст.

кованих даних; для його укладання науковці відділу формування біо-бібліографічних інформаційних ресурсів ІБД НБУВ розшукують та опрацьовують велику кількість джерел, щоб виявити біографічні дані про осіб, які відповідають критеріям відбору.

Інформація *структурована* в УНБА так, щоб зберігати в актуальному стані і збільшувати наукове знання про конкретну особу, мінімізувати інформаційний шум під час пошуку персони, задовольняти потреби звичайних користувачів та професійних дослідників. Метою вивчення друкованих джерел є максимально повне виявлення «нових» імен, уточнення біографічних даних про наших співвітчизників. Важливе місце в цьому належить фіксації, уточненню, акумуляції біографічних даних та джерел, де вони розміщені. Особливо значуще місце серед цих процесів має опрацювання енциклопедично-довідкових видань та персональних бібліографічних покажчиків. Енциклопедично-довідкові видання — це зведення усталених, апробованих знань, які відіграють особливу роль у поширенні наукових поглядів у користувачів, їх закріпленні в суспільній свідомості. Персональні бібліографічні покажчики або біобібліографічні словники — це концентратори біографічних даних, бібліографічної інформації, що стосується творів і літератури про конкретну особу.

Значущість бібліографічної інформації для формування біобібліографічного ресурсу УНБА впливає з її організації — вона максимально лаконічна, згорнута; зміст описуваних видань стислий, чіткий і уніфікований. Завдяки цим якостям бібліографічна інформація виконує свою функцію провідника, дає змогу користувачам у короткі терміни засвоювати великі обсяги інформації і використовувати результати в роботі, навчанні тощо. Тому стає більш ефективною пізнавальна діяльність, швидше примножуються наукові знання про людину.

В УНБА відпрацьована методика висвітлення матеріалів, присвячених конкретній особі, з електронного каталогу НБУВ, українського сегмента Вікіпедії, мультимедійних матеріалів з YouTube, інших ресурсів. Щоб здобувати сучасні знання, актуальні дослідження, наукові статті про життя та діяльність осіб, причетних до історії, науки та культури України, була розроблена технологія отримання біографічних даних із повнотекстової БД НБУВ «Наукова періодика».

Структурно персональна сторінка складається з таких розділів: персональна інформація про особу (прізвище, ім'я, по батькові; варіанти написання прізвищ, імен особи; її псевдоніми, криптоніми; дати життя (за наявності — варіанти); місце народження, смерті, поховання; навчальні заклади, де особа навчалася або викладала; дефініції; стисла стаття-персоналія з інформацією про внесок особи у світову / українську / місцеву історію, науку, культуру; тематичні руб-

рики; приналежність до культур; нагороди та премії, звання); біографічні статті з енциклопедично-довідкових видань про персону (бібліографічний опис, електронний варіант тексту); бібліографія (список літератури про життя та діяльність, за наявності — творів особи); іконографія (перелік іконографічних матеріалів, пов'язаних з особою: портрети і фотографії різних років життя, зображення її продуктів діяльності, місць проживання, поховання та ін., меморіальних дошок, пам'ятників тощо); аудіо- та відеоматеріали; електронні ресурси (посилання на існуючі сторінки в інтернет-ресурсах, де є інформація про особу). Окрім цього, відпрацьовується технологія внутрішнього зв'язку, у БД «Персоналії» між наявними записами про осіб, що мають родинні або ділові стосунки. Це дає змогу урізноманітнити біографічні дослідження, надає їм нових можливостей.

Структурованість БД УНБА дає змогу проводити розширений пошук та відбір за визначеними критеріями; візуалізувати дані; у майбутньому можна буде простежувати зміни для групи людей у різні хронологічні періоди; пов'язувати дані для різних осіб за місцями народження / смерті, навчання / діяльності; будувати нейронні біографічні мережі.

В ЕСУ та ЕІУ структура поданих статей має уніфіковану енциклопедично-довідкову форму і містить: заголовну частину (прізвище, ім'я, по батькові, варіанти прізвища / імені, псевдоніми, криптоніми, дати життя, місце народження / смерті, дефініцію), основну частину (біографічна стаття, довідка), бібліографічну частину (перелік основних творів (якщо особа писала), література про життя та діяльність).

Біографічні статті з Вікіпедії містять основні розділи. Це заголовна частина (прізвище, ім'я, по батькові; роки життя; місце народження; місце смерті¹²; дефініція), біографія (життєпис), творчість, примітки, джерела, посилання. Залежно від наявного матеріалу, до структури статті вміщено додаткові розділи, наприклад: родина, нагороди, загибель, ушанування пам'яті, екранізації, твори, джерела, відзнаки тощо.

Слабка фактична структурованість сторінок у Вікіпедії — персоналії розташовані за фахом, а всередині за алфавітом — обмежують можливості використання матеріалу для специфічних професійних завдань, зокрема його фільтрації, відбору, групування, статистики. Пошук здійснюється тільки в текстовому вигляді й за частиною головного імені — назви статті. Із другого боку, значні потужності передбачають на технологічному рівні досить високу швидкість роботи,

---

¹² Для померлих.

серед іншого хмарна організація — надійність, масштабування системи; на користувачьому рівні — найшвидше збільшення біографічної інформації та накопичення зв'язків з іншими інформаційними ресурсами через систему гіперпосилань. Але й тут стає злободенною проблема актуалізації наявних «лінків».

Засади категоризації не обмежують кількість критеріїв групування статей. Користувач має можливість знайти індексовану в такий спосіб інформацію за найрізноманітнішими критеріями, зокрема за часовим, територіальним, тематичним чи комбінованим. Стаття може належати одночасно до необмеженої кількості категорій, але після перевершення певного критичного порога починає працювати закономірність: що більша кількість категорій містить певну статтю, то менша інформаційна користь від її категоризації [16, с. 190].

Усі категорії Вікіпедії складаються з переплетених між собою дерев категоріальних підсистем (із накладанням чи дублюванням певних частин). Сукупність знань про історичний розвиток України не обмежується статтями цих тематичних категорій, оскільки історичні знання про Україну містяться також розпорошено в статтях, які тематично не означені такими, що висвітлюють історію України. Через кожну категорію можна вийти на українців чи пов'язаних з українством осіб. Категорія «Персоналії» містить багато підкатегорій. Українці та причетні до українства особи розкидані по різних категоріях, але в деяких вони йдуть суцільним тематичним блоком або списком. Уміст «Категорії персоналій за країною» дає можливість вийти саме на українські персоналії в категоріях, утворених за найрізноманітнішими критеріями [16, с. 192].

Автори статті підрахували категорії «Персоналії: Україна», що містить 58 підкатегорій (наприклад: «Персоналії України за професією», «Гайдамаки», «Середньовічні діячі України», «Емігранти України» та ін.), кожна з яких так само ділиться на більш дрібні розділи. Наприклад, підкатегорія «Уродженці України» складається з 35 рубрик. Одна з них — «Уродженці міст України» має 434 підкатегорії, кожна з яких містить сторінки, присвячені конкретним особам.

Для формування біографічного ресурсу велике значення мають *критерії відбору осіб*. Для УНБА критерієм внесення нових імен є не лише значущість індивідуального внеску особи до історії і культури України, а й залучення до наукового та інформаційного обігу нових даних, раніше майже невідомих або незаслужено забутих імен; наявність згадок у друкованих енциклопедіях, словниках та довідниках, біографічних альманахах та інших виданнях універсального та широкого галузевого або регіонального характеру; працях, присвячених ювілеям відомих установ і організацій; існування персональ-

них бібліографій; висвітлення діяльності осіб у наукових дослідженнях [12, с. 263].

Критерієм відбору для вміщення в реєстр ЕСУ є реальний внесок особи у сферу її професійної діяльності — у науку, літературу, політику, спорт тощо [5–6]. Добираючи персоналії, Редакційна колегія ЕІУ керувалася не формальним критерієм (наприклад, наявністю докторського ступеня), а фактом лідерства в певній галузі історичної науки. Статті про вчених інших галузей знань, а також про діячів культури та мистецтва, уміщувалися до ЕІУ в тому разі, коли творчі здобутки цих фахівців сягали рівня національного надбання¹³.

Критеріїв відбору осіб до Вікіпедії немає — автори статей на свій розсуд вносять біографічну інформацію про осіб, які, на їхню думку, мають бути залучені до енциклопедії. Принципи формування, відкритість для редагування всім охочим, швидке зростання обсягів представленого у Вікіпедії контенту роблять вразливою розміщену інформацію про постаті з погляду її достовірності, авторитетності та відповідальності, що неможливо забезпечити в ресурсі. Оскільки вплив контенту на політичну, культурну, інформаційну сферу України величезний, то є багато спроб надавати неправдиві дані з комерційних мотивів, а це приводить до погіршення якості біографічної інформації.

Тож за критерієм відбору УНБА суттєво вирізняється як від традиційних енциклопедій, завданням яких є розкриття історії та культури через імена діячів, що залишили найвагомійший внесок, пам'ять про себе, так і від Вікіпедії, формування персональних сторінок якої відбувається хаотично, оскільки базується на основі суто суб'єктивних уявлень численних авторів про важливість інформації для сучасників.

Серед науковців Вікіпедію не визнають авторитетним джерелом інформації. Технологія її створення призводить до девальвації однієї з найосновніших рис наукового знання — достовірності. Дехто з науковців звертає увагу й на те, що, окрім неправдивого значення інформації як для окремої людини, так і суспільства загалом, швидке її поширення дає великі можливості для маніпуляцій і окремим особам, і цілим спільнотам [15, с. 191].

Але Вікіпедія має певні переваги в організації історичних українознавчих знань порівняно з традиційними універсальними, українознавчими та історичними енциклопедіями, зокрема такі: 1) технічні

---

¹³ Енциклопедія історії України. *Інститут історії України: [сайт]*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21SRW=nz&S21FMT=brief_elib&C21COM=S&2_S21P03=PRJ=&2_S21STR=ЕНЦИКЛОПЕДІЯ%20ІСТОРІЇ%20УКРАЇНИ%20%28ЕІУ%29 (дата звернення 20.05.2021 р.).

та технологічні аспекти організації знань Вікіпедії забезпечують швидку їх досяжність для редагування й постійного оновлення великим колективом (завдяки електронній формі інформації, технічним можливостям веб-простору та технології швидкого редагування, одночасного дистанційного наповнення великою кількістю користувачів з України й багатьох інших країн); 2) фіксація знань про історичний розвиток України десятками мов і їх діалектів забезпечує широку багатомовну базу потенційних користувачів-читачів; 3) гіпертекстовий спосіб-інструмент організації історичних знань про Україну є надто ефективним у великому інформаційному ресурсі, що містить десятки мільйонів статей [15, с. 194].

Порівнюючи статті з Вікіпедії, ЕСУ, ЕІУ із записами-«профілями» УНБА, зазначимо, що останні надають вивірені дані з багатьох джерел із можливістю, у більшості випадків, перегляду електронних версій статей. Крім того, користувач отримує бібліографічні дані про наявність літератури про життя та діяльність, архівні матеріали з фондів НБУВ, що в майбутньому можна поширити на інші ресурси. В УНБА представлені біографічні дані з джерелами про маловідомих, регіональних, незаслужено «забутих» діячів, інформація про яких не завжди висвітлена у Вікіпедії, ЕСУ, ЕІУ. Варто також зазначити, що перші дві — це універсальні, а ЕІУ — галузеве видання, що, безумовно, накладає на них певні специфічні особливості, — представлений масив не може задовольнити та відтворити певні пошукові, статистичні та ін. можливості для користувача. Навпаки, УНБА, завдяки оригінальній структурі, концентрації величезної кількості біографічного матеріалу дає змогу дослідникам вільно оперувати цими даними — використовувати їх для проведення різних досліджень, зокрема генеалогічних, укладання тематичних, краєзнавчих біографічних видань тощо. Крім того, для багатостороннього висвітлення всіх даних про людину, ресурс містить, окрім інших відомостей, інформацію з Вікіпедії, ЕСУ, ЕІУ. Закладений в УНБА потенціал висвітлення різнобічної інформації дає можливість користувачу, дослідникові аналізувати, порівнювати дати, факти, події.

Ще однією перевагою УНБА над електронними енциклопедіями є можливість *актуалізації біографічної інформації*: постійно оновлювати її, поповнюючи біографічні відомості та бібліографію про життя та діяльність особи. Формують ресурс УНБА 9 осіб, із них 4 адміністратори, 1 редактор. Технічну підтримку, у межах своїх повноважень, здійснює фахівець, до функцій якого входить системно-адміністративна підтримка апаратно-програмного забезпечення, програмістська підтримка інформаційно-пошукової системи і БД редакторської .NET-версії і користувацької Web-версії, розвиток програмних засобів тощо.

До створення змістової частини ЕІУ було залучено 1350 авторів [13, с. 11], для організації електронної форми енциклопедії — 4 адміністратори і 7 редакторів¹⁴. Над друкованою версією ЕСУ працювало понад 1000 авторів¹⁵, кілька десятків, а можливо, й сотні редакторів. Для формування електронної версії — 4 адміністратори. Кількість авторів і редакторів біографічного складника українського сегмента Вікіпедії неможливо виявити, тому подаємо інформацію про всіх авторів (558 052), адміністраторів (45) і редакторів (76 322) українського розділу Вікіпедії¹⁶.

Підтримка в актуальному стані ресурсів біографічної інформації залежить і від *наукової редакції* змісту контенту. Інтеграція різнорідних біографічних джерел у межах одного ресурсу, як свідчить практика формування УНБА, створює проблеми не тільки дублювання інформації, а й висвітлення тієї самої особи під різними іменами (наприклад, БУРГАРДТ Освальд Федорович в «Українській літературній енциклопедії» представлений як БУРГАРДТ Освальд, а в літературних колах він відомий як Юрій Клен — багато видань його позиціонують під цим псевдонімом). Отже, зведення всіх варіантів імен і прізвищ в одному записі, представлення максимальної кількості праць особи і літератури про неї — одне з основних завдань УНБА.

Також унікальною особливістю УНБА, перспективним напрямом розвитку є створення на його базі Віртуальної біографічної лабораторії як комунікативної платформи для формування загальнонаціонального науково-інформаційного історико-біографічного ресурсу. Дослідницька спільна робота сприятиме об'єктивнішому наповненню цифрових колекцій, аналізу даних або процесів, використанню їх для створення нових інтелектуальних продуктів, здійсненню педагогічної і популяризаційної діяльності у сфері цифрових гуманітарних наук, забезпеченню колегіальної підтримки та співпраці з фахівцями з інших галузей знань.

Висновки. Дослідження засвідчило, що розбудова вітчизняних ресурсів біографічної інформації залежить від багатьох чинників. Технологічні новації ХХІ ст. потребують змін під час роботи з біографічними

---

¹⁴ Авторський колектив. *Енциклопедія історії України: [сайт]*. URL: <http://history.org.ua/uk/page/avtorskij-kolektiv> (дата звернення 20.05.2021 р.)

¹⁵ Над енциклопедией без гонорара работали более 1000 авторов. *Сегодня*. 2002. 28 янв. № 19. С. 8.

¹⁶ Станом на 1 січня 2019 року – Українська Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F (дата звернення 22.04.2021 р.)

даними історичних осіб — зміщення акцентів від звичайного публікування в електронній формі традиційних друкованих енциклопедично-довідкових видань до новітніх дослідницьких систем із можливістю оперування великими обсягами інформації.

Одним із перших проєктів інноваційного характеру є УНБА — універсальний за проблемно-тематичним та хронологічним діапазоном ресурс історико-біографічної інформації. Його призначення, критерії відбору матеріалу, структура розраховані на загальнонаціональний рівень систематичного формування й використання, всеохопної інтеграції даних про представників усіх сфер та всіх рівнів життєдіяльності українського суспільства.

Як невіддільний складник системи вітчизняних ресурсів біографічного спрямування, УНБА має всі переваги стати центром-координатором для формування єдиного дослідницького простору в галузі біографіки. На відміну від сталих проєктів, що майже повністю «механічно» відтворюють окремі завершені друковані видання, він має широкі перспективи безперервного подальшого розвитку, тобто можливості не лише нарощувати контент, представляти користувачам різнобічну інформацію про життя та діяльність особи, постійно поповнювати й оновлювати дані, цілеспрямовано уникати оціночних свідчень, а й удосконалювати свій функціонал, зокрема щодо інтелектуального опрацювання всього нагромадженого в ньому і пов'язаного з ним масиву інформації, реконструювання життя будь-якої персони, проведення просопографічних досліджень із використанням «великих даних» (big data) для просторово-часової візуалізації життєвих подій персоналії, мережевого аналізу тощо.

Подальше формування УНБА, ефективність його функціонування в системі вітчизняних біографічних ресурсів, для подальшої інтеграції у світові біографічні системи залежить від налагодження організаційних, методичних та програмно-технічних аспектів за рахунок упровадження сучасних технологічних рішень, програмних розробок, зокрема й для розв'язання проблеми ізольованих і семантично неоднорідних джерел інформації.

1. Вернік О. Л. Системотехнічне забезпечення організації інтегрованої системи ресурсів біографічної інформації «Українського національного біографічного архіву» // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проєкту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 171–189. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121>.

2. Вернік Ю. В. Деякі аспекти організації віртуальної наукової лабораторії / Ю. В. Вернік // Українська біографістика. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 377–391. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_22.
3. Грінченко В. «Вікіпедія» як елемент культури інформаційного суспільства / Грінченко В., Грінченко Т. // Вісник НАН України. – 2010. – № 10. – С. 54–63. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27640>.
4. Добровольська В. В. Вікіпедія як інструмент документування явищ соціально-культурної сфери / Добровольська В. В., Пелешин А. М. // Вісник Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2018. – № 3. – С. 82–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2018_3_16.
5. Железняк М. Академічні онлайн-енциклопедії в контексті розвитку сучасного інформаційного простору / Железняк М., Іщенко О. // Енциклопедичний вісник України. – 2018. – Вип. 10. – С. 39–49. <https://doi.org/10.37068/evu.10.4>
6. Железняк М. «Енциклопедія Сучасної України» у викликах сьогодення / Железняк М. // Енциклопедичний вісник України. – 2019. – Вип. 11. – С. 7–22. <https://doi.org/10.37068/evu.11.1>
7. Іщенко О. С. «Енциклопедія Сучасної України» vs. «Вікіпедія»: рівень популярності в українському інформаційному просторі [Електронний ресурс] / О. С. Іщенко // Енциклопедичний вісник України. – 2019. – Ч. 11 – С. 23–30. <https://doi.org/10.37068/evu.11.2>.
8. Мина Ж. В. Інтернет-ресурси історії України в глобальній комп'ютерній мережі: інформаційне наповнення / Мина Ж. В., Пелешин А. М. // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Серія: Держава та армія. – 2014. – № 809. – С. 104–109. – Режим доступу: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/27260>
9. Назаровець С. Вебметричне дослідження україномовного сегмента «Вікіпедії» / С. Назаровець // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – Вип. 27. – С. 36–43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2010_27_5.
10. Розбудова електронних ресурсів історико-біографічної інформації / Попик В. І., Буряк Л. І., Яценко О. М., Вернік О. Л. // Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 175–196.
11. Науково-інформаційний проект Інституту біографічних досліджень «Український національний біографічний архів» / Попик В. І., Яценко О. М., Вернік О. Л., Вернік Ю. В. // Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; редкол. : В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 197–212.
12. Попик В. І. Концепція розбудови електронного «Українського національного біографічного архіву» (проект) / Попик В. І., Яценко О. М., Вернік О. Л. // Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; редкол. : В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 259–288.

13. Смолій В. А. «Енциклопедія історії України» та сучасна українська енциклопедистика / Смолій В. А., Боряк Г. В. // Український історичний журнал. – 2014. – № 4. – С. 4–16. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2014_4_3.
14. Смолій В. А. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку / Смолій В. А., Боряк Г. В. // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 3. – С. 44–60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_3_9.
15. Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: наук. зб. / НАН України; Ін-т енциклопедичних досліджень ; редкол. : Железняк М. Г. (відп. ред.) та ін. – Київ, 2015. – 252 с. – Режим доступу: <http://encyclopedia.kyiv.ua/vydaniya/files/ukrain-ski-elektronni-ta-papero-ventsyklopedychni-vydannia.pdf>.
16. Чирков О. А. Організація знань про історію України у вільній енциклопедії – Вікіпедії / Чирков О. А. // Українська енциклопедистика. – Київ, 2014. – С. 187–195. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.24>.
17. Яценко О. М. Місце і роль біобібліографічної діяльності в стратегії розвитку сучасних бібліотек / О. М. Яценко // Українська біографістика. – Київ, 2018. – Вип. 16. – С. 225–237. <https://doi.org/10.15407/ub.16.225>.
18. Яценко О. М. Методичні та змістові засади формування персоналій в «Українському національному біографічному архіві// Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 190–198. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121>.

REFERENCES

1. Vernik, O. (2016). Systemotekhnichne zabezpechennia orhanizatsii integrovanoi systemy resursiv biohrafichnoi informatsii "Ukrainskoho natsionalnogo biohrafichnogo arkhivu" [System technical support for the organization of an integrated system of biographical information resources of the Ukrainian National Biographical Archive]. In V. I. Popyk (Ed.). *Vitchnyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia* (pp. 171-189). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121> [In Ukrainian].
2. Vernik, Yu. (2015). Deiakі aspekty orhanizatsii virtualnoi naukovoі laboratorii [Some aspects of the organization of a virtual science laboratory]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 377-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_22 [In Ukrainian]
3. Hrinchenko, V., & Hrinchenko, T. (2010) "Vikipediia" yak element kultury informatsiinoho suspilstva ["Wikipedia" as information society cultural element]. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 54-63. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27640> [In Ukrainian].
4. Dobrovolska, V. V., & Peleshchyshyn, A. M. (2018). Vikipediia yak instrument dokumentuvannia yavvyshch sotsialno-kulturnoi sfery [Wikipedia as a tool of

- the documentation of phenomena of the social and cultural sphere]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, 82-87. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2018_3_16 [In Ukrainian].
5. Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2018). Akademichni onlain-entsyklopedii v konteksti rozvytku suchasnoho informatsiinoho prostoru [Academic online encyclopedias in view of the recent information space developing]. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 10, 39-49. <https://doi.org/10.37068/evu.10.4> [In Ukrainian].
  6. Zhelezniak, M. (2019). "Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy" u vyklykakh sohodennia ["Encyclopedia of Modern Ukraine" in today's challenges]. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 11, 7-22. <https://doi.org/10.37068/evu.11.1> [In Ukrainian].
  7. Ishchenko, O. S. (2019). "Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy" vs. "Vikipediia": riven populiarosti v ukrainskomu informatsiinomu prostori ["Encyclopedia of Modern Ukraine" vs. Wikipedia: the level of popularity in the Ukrainian information space]. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 11, 23-30. <https://doi.org/10.37068/evu.11.2> [In Ukrainian].
  8. Myna, Zh. V., & Peleshchysyn, A. M. (2014). Internet-resursy istorii Ukrainy v hlobalnii kompiuternii merezhi: informatsiine napovnennia [Internet resources of the history of Ukraine in the global computer network: information content]. *Visn. Nat. University "Lviv. Polytechnic". Series: State and Army*, 809, 104-109. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/27260> [In Ukrainian].
  9. Nazarovets, S. (2010). Vebometrychne doslidzhennia ukrainomovnoho sehmenta "Vikipedii" [Webometric study of the Ukrainian-language segment of Wikipedia]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 27, 36-43. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2010_27_5 [In Ukrainian].
  10. Popyk, V. I., & Buriak, L. I., Yatsenko, O. M., & Vernik, O. L. (2019). Rozbudova elektronnykh resursiv istoriko-biografichnoi informatsii [Development of electronic resources of historical and biographical information]. In V. I. Popyk (Ed.). *Istorychna biografika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* (pp. 175-196). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  11. Popyk, V. I., & Yatsenko, O. M., Vernik, O. L., & Vernik, Yu. V. (2019). Naukovoinformatsiinyi proekt Instytutu biografichnykh doslidzhen "Ukrainskyi natsionalnyi biografichnyi arkhiv" [Research and information project of the Institute of Biographical Research «Ukrainian National Biographical Archive»]. In V. I. Popyk (Ed.). *Istorychna biografika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* (pp. 197-212). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  12. Popyk, V. I., & Yatsenko, O. M., Vernik, O. L. (2019). Kontseptsiiia rozbudovy elektronnoho "Ukrainskoho natsionalnoho biografichnoho arkhivu" (proiekt) [The concept of building an electronic "Ukrainian National Biographical Archive" (project)]. In V. I. Popyk (Ed.). *Istorychna biografika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* (pp. 259-288). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  13. Smolii, V. A., & Boriak, H. V. (2014). "Entsyklopediia istorii Ukrainy" ta suchasna ukrainska entsyklopedystyka ["Encyclopedia of the History of Uk-

- raine" and modern Ukrainian encyclopedics]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 4-16. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2014_4_3 [In Ukrainian].
14. Smolii, V. A., Boriak, H. V. (2015). Suchasna istorychna entsyklopedystyka: zdobutky i perspektyvy rozvytku [Modern historical encyclopedistics: achievements and perspectives of development]. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 44-60. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2015_3_9 [In Ukrainian].
  15. Zhelezniak, M. (Ed.) (2015). Ukrainski elektronni ta paperovi entsyklopedychni vydannia: osnovni zdobutky y perspektyvy [Ukrainian electronic and paper encyclopedic editions: main achievements and prospects]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://encyclopedia.kyiv.ua/vydaniya/files/ukrainski-elektronni-ta-paperovi-entsyklopedychni-vydannia.pdf> [In Ukrainian].
  16. Chyrkov, O. A. (2014). Orhanizatsiia znan pro istoriiu Ukrainy u vilnii entsyklopedii – Vikipedii [Systematization of knowledge about the history of Ukraine in Wikipedia]. *Proceedings of the 3th International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies*. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 187-195. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.24> [In Ukrainian].
  17. Yatsenko, O. (2018). Mistse i rol biobibliohrafichnoi diialnosti v stratehii rozvytku suchasnykh bibliotek [Place and role of biobibliographic activities within the strategy]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 16, 225-237. <https://doi.org/10.15407/ub.16.225> [In Ukrainian].
  18. Yatsenko, O. (2016). Metodychni ta zmistovi zasady formuvannia personalii v "Ukrainskomu natsionalnomu biohrafichnomu arkhivi" [Methodical and semantic principles of personal formation in the "Ukrainian National Biographical Archive"]. In V. I. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia* (pp. 190-198). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121> [In Ukrainian].

Рукопис одержано 21.07.2021 р.

Oleh YATSENKO, Ph.D. (History), Head of Department of the Institute of Biographical Research, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine);

Oleksii VERNIK, Ph.D. (Psychology), Senior Researcher of Associate of the Institute of Biographical Research, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine);

Yuliia VERNIK, Research Associate of the Institute of Biographical Research, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Ukrainian National Biographical Archive in the system of domestic electronic biographical resources.

The aim of the work is to highlight the features of the Ukrainian National Biographical Archive in comparison with the current domestic electronic biographical resources, to identify its advantages and disadvantages. *The research methodology* consists in the application of statistical, comparative methods, general scientific methods of analysis and generalization of the principles of compiling biographical resources, technologies of content formation, search and selection capabilities. *The scientific novelty*. For the first time, an integrated analysis and comparison of the

content of the Ukrainian National Biographical Archive with biographical arrays of the Ukrainian segment of Wikipedia, the Encyclopedia of Modern Ukraine, the Encyclopedia of the History of Ukraine is carried out. The problem places of functioning of the specified projects and the basic factors and conditions of their successful development are allocated and generalized. **Conclusions.** The current state of coverage of biographical information about our compatriots on the Internet by the largest domestic resources was analyzed. The Ukrainian National Biographical Archive is currently the largest electronic biographical resource in Ukraine. Its purpose, material selection criteria, structure are designed for the national level of formation and use. Providing users with comprehensive information about the life and work of a person, constant updating and updating of data, purposeful avoidance of evaluative evidence, the possibility of conducting various studies based on the collected material, distinguish this project among other domestic electronic biographical resources.

Key words: Ukrainian National Biographical Archive, Wikipedia, Encyclopedia of Modern Ukraine, Encyclopedia of the History of Ukraine, electronic resources, biographical data, personalities.

Олеся Іванівна ДЗИРА,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>
dzyraolesya@gmail.com

ОСОБОВІ СПРАВИ ЕМІГРАНТІВ 1920-х РОКІВ ІЗ УСРР ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета статті — систематизувати і проаналізувати особові справи потенційних емігрантів 20-х рр. ХХ ст. з України за океан із фонду Київського відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства Державного архіву Київської області. Авторка використала *методи* аналізу, синтезу, статистики, джерелознавчої евристики та критики. *Наукова новизна* роботи полягає в залученні та опрацюванні не досліджуваних раніше архівних документів та матеріалів, що становлять інтерес для вивчення еміграції з Української Соціалістичної Радянської Республіки та біографій, генеалогії учасників цього процесу. *Висновки.* В обраному нами фонді зберігаються джерела особового походження та справочинні джерела, зокрема опитувальні листки для емігрантів із Радянського Союзу, медичні свідоцтва, свідоцтва про професію, різноманітні довідки, офіційне листування акціонерного товариства з клієнтами, телеграми, квитанції про сплату послуг тощо. Із них можна довідатися не тільки інформацію про можливості виїзду з території СРСР і потрібні для цього документи, а й біографічні дані. Після здійснення джерелознавчого аналізу та критики особових справ пасажирів, що планували виїхати за кордон, підтверджено їхню інформативність та достовірність. Визначено особливості цих справ та з'ясовано, який інтерес для майбутніх біографічних досліджень вони становлять. Опрацьовані документи потрібні для встановлення родинних зв'язків емігрантських сімей з їхніми нащадками та тими українцями, які залишилися на батьківщині. Особові справи потенційних емігрантів дають можливість зробити статистичні підрахунки радянських переселенців, інформують про їхній вік, стать, національність, інколи віросповідання, географію розселення в Радянській Україні та місце майбутнього проживання за океаном, рід діяльності, грамотність, час виїзду тощо.

Ключові слова: особові справи, еміграція з УСРР, джерела біографічних досліджень, Київське відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства (РУСКАПА), Державний архів Київської області.

Важливим та базовим джерелом для історико-біографічних розвідок є особові справи. Вони надають первинні та ключові відомості про осіб, які стають об'єктом подальших досліджень. У статті ми зосереджуємося на особових справах потенційних емігрантів 1920-х рр. із теренів Української Соціалістичної Радянської Республіки. Уперше опрацьовано й використано матеріали фонду Р-3066 Київського відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства (далі — РУСКАПА) у Державному архіві Київської області (далі — ДАКО). Джерелознавчі дослідження з цієї теми ще не проводилися, та й процес виїзду з УСРР майже не висвітлювався в історіографії. Лише Л. та С. Белковці побіжно торкнулися процедури еміграції радянських громадян у 20–30-ті рр. XX ст. [1]. О. Дзира здійснила окремі кроки в цьому напрямі в межах монографічного дослідження¹ [2; 3]. Порівняно з попередньою працею в запропонованій статті зроблено акцент на важливості матеріалів фонду Київського відділення РУСКАПА в ДАКО для біографістики, розширено джерелознавчу характеристику фонду, залучено більшу кількість особових справ для глибшого розкриття теми.

Мета статті — з'ясувати джерельний потенціал особових справ емігрантів із Радянської України у 1920-х рр. як об'єкт біографічних досліджень. Відповідно до мети поставлено такі завдання: систематизувати та схарактеризувати особові справи потенційних емігрантів, що зберігаються в Державному архіві Київської області; проаналізувати їх зміст; з'ясувати достовірність фактів.

Особові справи потенційних емігрантів є важливим джерелом для вивчення еміграційних процесів із теренів України. Їх можна знайти в українських обласних архівах. Особливості виїзду із Західної України вдається простежити на матеріалах архівів Львівської, Чернівецької, Рівненської, Волинської, Тернопільської та Івано-Франківської областей, що зберігаються у фондах повітових староств, воєводських управлінь, відділень Еміграційного синдикату тощо. А виїзд із теренів УСРР представлений у фондах Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства.

Учасниками цього акціонерного товариства стали пасажирські перевізники. Статут пасажирського агентства, де йдеться про затвердження монополії за РУСКАПА у справі еміграції з теренів СРСР, ухвалила Рада народних комісарів СРСР 30 жовтня 1923 р. Засновниками товариства були: «Добровольный Флот и Центральное Прав-

¹ Опрацювання цієї теми розпочалося під час підготовки дисертації: Дзира О. І. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. Київ, 2017. 225 с.

ление Государственного Торгового Флота, в дальнейшем именуемое „Русфлот“, а с другой стороны: Канэдиан Пасифик Рэльзэй Компани, Голландско-Американская Линия и Кунард Стимшип Компани Лимитед»². Згодом кількість учасників РУСКАПА збільшується. Центральне управління перебувало в Москві. Звіди виїздили емігранти. Товариство було закрите в 1930 р. у зв'язку зі згортанням непу й повною забороною приватного підприємництва в країні.

Матеріали фонду Р-3066 Київського відділення РУСКАПА в ДАКО представлені джерелами особового походження та справочними джерелами. У його справах зберігаються опитувальні листки для емігрантів із Радянського Союзу, медичні свідоцтва, свідоцтва про професію, різноманітні довідки, офіційне листування акціонерного товариства з клієнтами, телеграми, квитанції про сплату послуг та ін. Окрім відомостей про можливість виїзду з території СРСР і потрібні для цього документи, вони містять важливу біографічну інформацію про потенційних емігрантів.

Наприклад, анкети пасажирів-іммігрантів різних національностей оцифровані й викладені на сайті Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві (URL: <https://www.collectionscanada.gc.ca/microform-digitization/006003-110.01-e.php>). У Національному музеї імміграції на острові Елліс у США³ розташований архів із персональними картками іммігрантів. Його база даних, що містить приблизно 65 мільйонів записів для пошуку, дає змогу вивчати імміграційні документи, знаходити інформацію про своє походження і спадщину, а також зробити власний внесок у каталог сімейних історій, що постійно зростає. Однак через величезний обсяг матеріалів дуже складно виокремити українську еміграцію і врахувати регіональну специфіку. Тому для вивчення еміграції з території УСРР варто звертатися до місцевих архівних установ.

Матеріали фонду РУСКАПА підтверджують, що політична еміграція з Радянської України не припинилася після поразки Української революції в 1921 р., як вважають деякі науковці, а тривала, хоч і в значно менших масштабах, до кінця 1920-х рр. Виїзд із теренів УСРР за океан був дуже обмежений — кілька тисяч осіб, хоча точних підрахунків немає. За етнічним походженням це були євреї, українці, німці. Кожна справа фонду (1476 справ) співвідноситься з прізвищем охочого виїхати до Канади, США, Аргентини, Уругваю, Бразилії, Куби. У дослідженні варто враховувати такі чинники: 1) якщо за кордон виїжджала вся родина, у назві справи вказувався лише номіналь-

² Извлечение из устава Русско-канадско-американского пассажирского агентства. URL: <http://hisdoc.ru/papers/21518/> (дата обращения: 3.02.2020).

³ З 1892 і до 1954 р. у його приміщенні діяв імміграційний пункт.

ний голова сім'ї; 2) не всім охочим емігрувати вдалося здійснити свій задум. Отже, кількість справ не відповідає кількості переселенців. У процесі дослідження вдалося з'ясувати, що наявні архівні документи охоплюють не всіх емігрантів із відповідної території, якою відало Київське відділення РУСКАПА (округи колишніх Київської та Чернігівської губерній УСРР). Підтвердженням цього є особи, згадані в листуванні як такі, що вже виїхали за межі УСРР, але справи на них не збережено. Загалом кількісні характеристики пояснюються економічним, соціальним і політичним становищем українців на цих землях та еміграційною політикою СРСР.

Ще донедавна багато вчених стверджували про неможливість виїзду з УСРР. Відомо, що радянська історіографія, насамперед з ідеологічних міркувань, заперечувала цей факт. На жаль, цю тему не опрацьовували й після здобуття незалежності. У колективній монографії «Зарубіжні українці» говориться про політичну еміграцію лише наприкінці громадянської війни і про неможливість подальших виїздів за кордон⁴. Знаний дослідник еміграційних процесів В. Макар вважав, що з міжвоєнної УСРР, за незначним винятком, еміграції до Канади не було [4, с. 70]. Провідний діаспорний учений М. Марунчак стверджував, що кордони для еміграції із земель під більшовицькою окупацією «були майже повністю замкнені»⁵. Не згадує про неї і М. Боровик⁶. Тому й нині особливості еміграції з теренів УСРР у 1920-х рр. ще не досліджено.

Окремих видів джерел про цю еміграцію немає. Зокрема, у пресі такі відомості не висвітлювалися й відповідна статистика не проводилася. Тому специфічними джерелами з цього питання є законодавчі акти СРСР, анкети емігрантів, спогади, канадська преса тощо.

Особові справи потенційних переселенців слугують джерелом історико-біографічних досліджень; завдяки їм можна створити статистику емігрантів із теренів УСРР, облік даних про їхній вік, стать, національність, інколи віросповідання, географію розселення в Радянській Україні та місце майбутнього проживання за океаном, рід діяльності, грамотність, час виїзду тощо. Ці матеріали дають змогу визначити відсоткові співвідношення складу еміграції, зокрема її соціально-економічного статусу, національної належності. Отже, вони містять всю потрібну інформацію для вивчення історії сімей різного

⁴ Зарубіжні українці: довідник / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. Київ : Україна, 1991. С. 34.

⁵ Марунчак М. Г. Історія українців Канади: у 2 т. Вінніпег : Накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. Т. 2. С. 22.

⁶ Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). Монреаль ; Оттава : Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. 485 с.

соціального статусу, створення генеалогічних дерев, походження родів та окремих осіб, пошуку родичів за кордоном, встановлення родинних зв'язків.

Особові справи досить часто містять довідки про стан здоров'я кожного з членів сім'ї емігранта, що є своєрідною інформацією для низхідних родоводів. Наприклад, наявність таких довідок була обов'язковою умовою під час перетину канадського кордону, незважаючи на те, чи планувалася спільна подорож потенційного емігранта з нащадками, чи ні.

На хвороби, через які міг заборонятися в'їзд до Канади, вказували пункти медичного свідоцтва: «...не болен ли заразними или внушающими отвращение болезнями или падучей болезнью; не болен ли психически; не болен ли туберкулезом... здоровы ли вообще легкие, не страдает ли пороком сердца; не болен ли венерическими или накожными заболеваниями; не имеет ли фавус головы или же ногтей; не болен ли трахомой или другими болезнями глаз; не имеет ли какие либо физические недостатки или искаленные части тела; не имеет ли грыжи; не беременна ли»⁷. Зауважимо, що виїзд було дозволено до сьомого місяця вагітності⁸.

До імміграції не допускалися: 1) особи з низьким рівнем розумового розвитку, психічно хворі; 2) хворі на туберкульоз або будь-які інфекційні захворювання; 3) німі, сліпі, каліки; 4) злочинці; 5) повії та сутенери; 6) жебраки й волоцюги; 7) особи, які прибувають до Канади коштом добродійних інституцій; 8) хронічні алкоголіки; 9) анархісти та члени анархістських організацій; 10) особи, які не вміють читати будь-якою мовою (за винятком дітей до 15 років і дорослих після 55 років)⁹.

Інформацію з особових справ емігрантів можна вважати максимально достовірною, оскільки вона мала офіційний характер і була підтверджена різноманітними свідоцтвами та довідками. Але залишається невідомим: чи виїхав охочий емігрувати, чи ні. Останній

---

⁷ Бондаренко Михаил, 5 апреля 1926 г. – 20 августа 1927 г. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 127. Арк. 11. 36+1 зв. арк.

⁸ Закреницкий Андрей, 21 сентября 1926 г. – 24 декабря 1927 г. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 436. Арк. 46.

⁹ An Act respecting Immigration // Acts of the Parliament of the Dominion of Canada: passed in the session held in the ninth and tenth years of the reign of His Majesty King Edward VII. Ottawa: C. H. Parmelee, 1910. Vol. 1 : Public general acts. Chap. 27. 35 p. URL: http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_07184/2?t=0&s=1 (date of access: 18.03.2020).

факт підтверджують дані канадської статистики та вже згадані списки емігрантів із Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві.

РУСКАПА надавало допомогу громадянам СРСР в оформленні документів для виїзду за кордон, здійснювало їх відправлення. Наприклад, для виїзду з УСРР до Канади потрібно було мати проїзний квиток на корабель (шифкарту), виклик від родичів із Канади, закордонний паспорт, довідку з військкомату, свідоцтво про професію, медичну довідку, канадську візу.

У документах, потрібних для вироблення закордонного паспорта, розкривається інформація особистого характеру. Для отримання паспорта на той час (1926 р.) вимагали: «1. По 2 фотографические карточки, заверенные Милицией, Сельсоветом или Райисполкомом. 2. Удостоверение личности с указанием точного возраста. 3. Мужчины в возрасте от 18 до 40 лет должны учетную воинскую книжку. 4. Лица, живущие в городах, представляют справку Финотдела и Коммуноотдела о незадолженности, лица, живущие в селах, представляют такие справки от Сельсовета, заверенные Райисполкомом. 5. К заявлению прилагается регистрационная карточка Союзфлота, которая выдается нашим Обществом ¹⁰ при покупке шифкарты. 6. Удостоверение о занятии или иждивении. 7. Мужчины родившиеся в 1899, 1900, 1901, 1902, 1903 годов должны представлять справку Окрвоенкомата о неимении препятствий к выезду за границу» ¹¹. Ціна паспорта відрізнялася для різних категорій населення: 1) пільговий для трудящих — 55 руб.; 2) звичайний для трудящих — 225 руб.; 3) для нетрудового населення — 335 руб.; 4) особи, що перебувають на соціальному страхуванні не менше 3-х місяців, мали право отримати його безкоштовно (ціни на 1927 р.). Реєстраційна картка для отримання закордонного паспорта коштувала 40 руб. ¹². Про належність до тієї чи тієї категорії потрібно було надати відповідну довідку ¹³. Дітей до 16 років записували в закордонний паспорт матері ¹⁴.

¹⁰ Ідеться про РУСКАПА.

¹¹ Гудин Двойра, 11 мая – 3 августа 1926 г. *Державний архів Київської області (ДАКО)*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 335. Арк. 22. 24+2 зв. арк.

¹² Веледницький Йосель, 21 октября 1927 г. – 6 марта 1928 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 179. Арк. 7. 12+1 зв. арк.

¹³ Гудин Двойра, 11 мая – 3 августа 1926 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 335. Арк. 22. 24+2 зв. арк.

¹⁴ Колыханин Михаил, 19–26 августа 1926 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 640. Арк. 1.

Емігрант після «ходження по митарствах советських канцелярій» і передання хабаря начальникові закордонного відділу таки отримав паспорт, згадував О. Брик, якому вдалося виїхати з УСРР. «Число його: 29 488, це значить, що стільки випустила влада ССРСР до грудня 1926 р.»¹⁵.

Окрім зазначених вище документів для вироблення паспорта, потрібні були й документи, щоб отримати візу. Це насамперед свідоцтво про професію, про оформлення якого дізнаємося з листа РУСКАПА до громадянки Є. Машковської від 27 квітня 1926 р.: «Кроме того... просим немедленно прислать свидетельство о том, что Вы по профессии домашняя прислуга, названное свидетельство может быть получено от Биржи Труда, Профсоюза или Милиции»¹⁶. Також, згідно з Циркуляром НКВС № 218 від 29 вересня 1922 р., військовозобов'язані були змушені подавати під час виїзду свідоцтва від військкоматів про їхнє «відношення до військової повинності» й відсутність перешкод із боку військкомату до виїзду¹⁷.

Із листування представників агентства з пасажирами довідуємось, що отримати візу на виїзд із більшовицької України було дуже складно, а відмови в перетині кордону свідчать про жорстку еміграційну політику СРСР.

Отже, в особових справах емігрантів, що планували виїхати за кордон, були анкети на виїзд, відомості про походження та родинний стан, професію, офіційне листування з представниками РУСКАПА щодо можливості виїзду. Особові справи потенційних емігрантів передають масштаби й характер імміграції, завдяки їм можна простежити зміни в імміграційному законодавстві країн Північної та Південної Америки, з'ясувати всі необхідні вимоги для виїзду з УСРР, визначити перелік потрібних документів, роботу служб, що мали стосунок до еміграції, знайти дані біографічного характеру, а також відомості про нащадків емігранта. Водночас вони не є вичерпним джерелом для вивчення еміграції з УСРР, що, однак, не заперечує його інформативності та достовірності даних, які підтверджуються офіційним характером документів.

---

¹⁵ Брик О. С. Мої життєві студії. Вінніпег : [Б. в.], 1956. С. 34–236.

¹⁶ Машковская Ефросиния, 19 апреля 1926 г. – 3 июля 1926 г. ДАКО. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 776. Арк. 12.

¹⁷ Циркуляры и инструкции Наркоминдела УССР, 31 июля 1922 г. – 12 июля 1923 г. ДАКО. Ф. Р-4205 (Управление уполномоченого Народного комиссариата иностранных дел УССР в Киевском районе. 1921–1925 гг.). Оп. 1. Спр. 115. Арк. 42.

1. Белковец Л. П. Выезд за рубеж советских граждан в 1920–1930-е годы / Л. П. Белковец, С. В. Белковец // Миграционное право. – 2006. – № 5. – С. 38–45. – Режим доступа: <http://www.center-bereg.ru/m3335.html> (дата обращения: 7.04.2020).
2. Дзира О. І. Друга хвиля еміграції українців до Канади: причини, характер і склад / О. І. Дзира // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. – Вип. 24. – С. 157–175.
3. Дзира О. Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918–1939 рр. / О. Дзира. – Київ : НБУВ, 2020. – 260 с.
4. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / В. Ю. Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.

REFERENCES

1. Belkovets, L. P., Belkovets, S. V. (2006) Vyezd za rubezh sovetskikh grazhdan v 1920-1930-e gody [Departure of Soviet Citizens Abroad in the 1920-1930s]. *Migratsionnoe Pravo*, 5, 38-45. Retrieved from <http://www.center-bereg.ru/m3335.html> (accessed 7.04.2020). [In Russian].
2. Dzyra, O. I. (2015). Druha khvylia emihratsii ukrainsiv do Kanady: prychnyny, kharakter i sklad [The second wave of Ukrainian emigration to Canada: causes, nature and structure]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky* [International relations of Ukraine: scientific searches and findings], 24, 157-175. [In Ukrainian].
3. Dzyra, O. (2020). *Ukrainsi v Kanadi: suspilno-politychne stanovyshche v konteksti immihratsiinoi polityky 1918-1939 rr.* [Ukrainians in Canada: social and political status in the context of immigration policy in 1918-1939]. Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
4. Makar, V. Yu. (2006). *Sotsialno-politychna intehtratsiia ukrainsiv u polietnichne suspilstvo Kanady* [Social and political integration of the Ukrainians into the multi-ethnic society of Canada]. Chernivtsi, Ukraine: Prut. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 16.11.2021 р.

Olesia DZYRA, Ph.D. (History), Head of the Department of Foreign Ukrainian, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Personal files of emigrants of the 1920s from the USSR as a source for biographical research.

The aim of this work is to systematize and analyze the personal files of potential emigrants of the 20s of the 20th century from Ukraine overseas from the fund of the Kiev department of the Russian-Canadian-American passenger agency of the State Archives of the Kiev oblast. The author used *the methods* of analysis, synthesis, statistics, source-study heuristics and criticism in the research. *The scientific novelty* of the work lies in the involvement and processing of previously unexplored archival documents and materials of interest for the study of emigration from the Ukrainian Socialist Soviet Republic and the biography, genealogy of the participants of this process. *Conclusions.* Our selected funds contain

sources of personal origin and record-keeping sources, namely questionnaires for emigrants from the Soviet Union, medical certificates, certificates of profession, various certificates, official correspondence of the company with customers, telegrams, receipts of payment for services and so on. From them it is possible to receive not only information on possibilities of departure from the territory of the USSR and necessary documents for these, but also data of biographical character. After conducting a source-study analysis and criticism of the personal files of passengers who planned to go abroad, confirming their informative data and reliability. The features of these files have been determined and their interest in future biographical research has been clarified. The processed documents will be necessary in the case of establishment of family ties of emigrant families with their descendants and those Ukrainians who stayed in the homeland. Thanks to the personal files of potential emigrants, it is possible to obtain statistical calculations of Soviet immigrants, accounting of their age, sex, nationality, sometimes religion, geography of settlement in Soviet Ukraine and future residence overseas, occupation, literacy, time of departure, etc.

Key words: personal files, emigration from the USSR, sources of biographical researches, the Kyiv department of Russian-Canadian-American passenger agency (RCAPA), State Archives of Kyiv oblast.

Сидір Степанович КІРАЛЬ,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу національної бібліографії
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>
lingvo_dek@ukr.net

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МИТЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТІВ ПРО ЮРІЯ ГОЙДУ)

Мета дослідження. На літературній мапі Закарпаття постає Юрія Гойди (1919–1955), лауреата обласної премії Д. Вакарова, посідає особнє місце. На матеріалі документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, що пов'язані з постаттю Ю. Гойди й відклалися в різних фондах, розкрито маловідомі сторінки його життя й творчості. У статті докладно проаналізовано документи окремого іменного фонду письменника за № 281, який містить матеріали особового та творчого змісту, датовані 1930–1965 рр., а також документи Спілки письменників України. **Методологія дослідження.** Застосовано такі методи: біографічний, ретроспективний, компаративний, історичний та наукової евристики. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що вперше (про це свідчать і записи в листку використання документів) докладно вивчено комплекс архівних документів, які стосуються життя й творчості Ю. Гойди та діяльності Закарпатської філії Спілки письменників України за 1940–1965 рр. **Висновки.** Проаналізовані архівні документи яскраво характеризують епоху, у якій довелося жити й творити Ю. Гойді, у них живе дух часу, зафіксований у листах, стенограмах, протоколах, світлинах, записниках, рукописах, вони висвітлюють задушливу атмосферу, яка натоді панувала в Спілці письменників, де насамперед ішлося не про високий рівень художніх творів, а про непорушність чітко визначених ідеологем. Неслухняних карали, як, скажімо, В. Скрипку, І. Чендея, П. Лінтура та ін. Зрештою, жертвою тої системи, якій так віддано служив, у постулати комуністичних ідеологем якої так щиро вірив, став і талановитий поет Ю. Гойда.

Ключові слова: Ю. Гойда, поет, архіви, особова справа, протокол, стенограма, Спілка письменників України, філія.

Актуальність дослідження. У 2019 р. виповнилося 100 років від дня народження поета і громадсько-культурного діяча Закарпаття Юрія Гойди. Доля відвела талановитому митцеві всього 36 років, та, попри те, якщо взяти до уваги рік появи першої поетичної збірки під псевдонімом Г. Карпатський у серії «Библиотека современных угрорусских писателей»¹, за 12 років творчої праці авторіві вдалося створити одинадцять книжок. Серед них і збірка російською мовою в авторизованому перекладі, що побачила світ у відомому московському видавництві «Советский писатель»². Варто наголосити й на тому, що вихід кожної збірки Ю. Гойди привертала увагу тогочасних відомих критиків, зокрема Л. Новиченка, П. Гуріненка, П. Лінтура, В. Попа та ін. Зрештою, М. Рильський, який знав його особисто, уже після смерті письменника у вступному слові до збірки поезій наголосив на тому, що доробок, який «залишився від нього, вражає й тишить простою вислову, ясністю думки, чистою почуття, милозвучністю вірша»; мова його поезій «прозора й свіжа», із них він постає «співцем радісної людської праці», «пише переконано й переконливо», отож «має своє визначене місце в історії української радянської літератури, в історії українського громадянства»³. На жаль, в академічному виданні «Історії української літератури»⁴ та новому двотомному виданні⁵ Ю. Гойду згадано лише побіжно в контексті літературного життя Закарпаття, хоч на момент підготовки згаданих історій літератури побачила світ критична розвідка В. Попа⁶. Цей же автор 1968 р. успішно захистив кандидатську дисертацію про творчість Ю. Гойди⁷ в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, де готувалися обидва видання згаданих досліджень.

¹ Гойда Ю. Живая синь: стихи. Ужгород, 1943. 51 с.

² Хланта І. В. Літературне Закарпаття у ХХ столітті: бібліографічний покажчик. Ужгород, 1955. С. 163.

³ Рильський М. Слово про Юрія Гойду. Поезії / Ю. Гойда ; упоряд. Є. В. Гойди. Ужгород, 1962. С. 3–6. 7.XII.1948 р. Ю. Гойда мав нагоду слухати виступ М. Рильського на вечірньому засіданні ІІ з'їзду письменників України. Того ж дня в присутності М. Рильського виголосив промову і Ю. Гойда (Стенограма з'їзду. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (надалі ЦДАМЛМ України). Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 56. Арк. 176–180).

⁴ Історія української літератури: у 8 т. / ред. кол.: Є. П. Кирилук (голова) та ін. Т. 8. Київ : Наук. думка, 1971. С. 374.

⁵ Історія української літератури: у 2 т. / відп. ред. Л. М. Новиченко. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1988. С. 138, 151, 153, 185, 190.

⁶ Поп В. Юрій Гойда. Київ : Радянський письменник, 1963. 188 с.

⁷ Поп В. Творчество Ю. Гойды и развитие поэзии на Закарпатье в 40–50-х годах ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1968. 20 с.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З нагоди 100-річчя від дня народження Ю. Гойди в ужгородському поліграфцентрі «Ліра» побачив світ ювілейний збірник «Юрій Гойда: постскриптум» [8], який містить раніше невідомі широкому загалові публікації та архівні документи про митця. Під час підготовки статті використано також матеріали, які розміщено на сайті Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка, згадані бібліографічні покажчики І. Хланти, монографію В. Попа, праці Л. І. Капітан [1–5], а також документи, що увійшли до ювілейних видань С. Панька [7] та Ю. Керекеша [6], сучасників Ю. Гойди. Опрацьовано й публікації Н. Ференц, В. Піпаш-Косівського, В. Фединишинця, Т. Лісун, М. Троян, Н. Варваринець, В. Пагірі, В. Басараба, Ю. Туряниці в закарпатській періодиці за 1970–2007 рр., що містяться в розділі «Вибрана бібліографія», підрозділ «Матеріали про життя та творчість Ю. Гойди» [8, с. 246–252].

Виклад основного матеріалу. Особливу цінність має «Особова справа Ю. А. Гойди», яка зберігається у фонді Спілки письменників України⁸. Початок формування відповідних документів датується 21 травнем 1946 р., тобто днем заповнення особистого листка з обліку кадрів, який фіксує основні дати життя і творчості Ю. Гойди (бланк українською мовою, записи зроблено чорним чорнилом російською мовою).

Ю. Гойда народився в с. Зняцево на Мукачівщині, що натовді була під пануванням чехів. У графі «Національність» та «Основний стан (звання) батьків» відповідно вказано: «українець» та «свинопас». Графи «Основне заняття батьків до Жовтневої революції» та «Основне заняття батьків після Жовтневої революції» не заповнено. За соціальним станом зараховував себе до службовців, а за професією — до педагогів, маючи на той час один рік стажу роботи. Належав до членів КПЗУ–ВКП(б) (партквиток № 03887) із однорічним партстажем, тобто вступив у партію 1945 р. і був затверджений у її лавах Мукачівським та Ужгородським міськкомаами партії. В інших партіях не перебував, партстягнень не мав, був членом профспілки, здобув вищу освіту (у дужках цієї графі уточнено — «без диплома»).

Спочатку Ю. Гойда навчався в Ужгородській гімназії (1932–1940 рр.), а згодом подався в Угорщину до університету Дебрецена (на факультет географії та правознавства (1941–1944)⁹, здобуваючи фах «правоведа»), який не закінчив через політичні події того часу. У графі «Чи був за кордоном (включаючи службу в Червоній Армії)»

⁸ Гойда Юрій Андрійович, поет. Особова справа, 21 трав. 1946 – 25 лют. 1953 рр. ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 5. Од. зб. 82. Арк. 1–26.

⁹ В автобіографії вказано про факультет географії та «естественной истории».

зазначено — «нет». У розділі про трудову діяльність вказано, що з 1.XI.1944 р. до 1.IX.1945 р. працював викладачем у Мукачівському педучилищі, а згодом з 1.IX.1945 р. до 1.V.1946 р., тобто на момент заповнення листка, очолював літературну частину обласного Будинку народної творчості в Ужгороді. У пункті за № 22 «Робота за сумісництвом (у момент заповнення особистого листка)» записано: «Редакция газеты “Закарпатская правда”, Ужгород». Пункт № 23 «Участь у центральних, республіканських, крайових, обласних, окружних, міських, районних виборчих органах» позначений прочерками. Пункт № 24 «Знання іноземних мов і мов народностей СРСР» засвідчує володіння Ю. Гойдою такими мовами: «немецкий» (слабо), «чешский, мадьярский, словацкий, русский, украинский» (добре). Пріоритети щодо знання мов розставлено саме в такому порядку. Як бачимо, українська чомусь на останньому місці, можливо, через те, що у відповідній графі вказано національність — «украинец».

Важливу інформацію про факти із життя поета дають відповіді на такі пункти цього документа: у № 25-му «Чи брав участь у революційному русі і чи зазнавав репресій за революційну діяльність до Жовтневої революції (за що, коли, яких)» позначено прочерки, а от № 26 «Чи брав участь у партизанському рухові і підпільній роботі (як вступив, де, коли і яку роботу виконував)» засвідчує про таке: «Работал как подпольщик в группе И. Керчи¹⁰ и содействовал партизанскому отряду Героя Советского Союза п. п. Тканко¹¹». Пункти про військову службу інформують, що в армії Ю. Гойда не служив, а в бойових діях Другої світової війни участі не брав, отож у полоні не перебував, у військах та установах «білих урядів» також не працював. Цікавою є відповідь на пункт № 31 «Чи знаходився на території, тимчасово окупованій німцями в період Вітчизняної війни (де, коли і робота в цей час)» — вписано: «Закарпатская Украина». Щодо пункту про стан здоров'я, контузій, поранень зазначено — «здоровый». До Жовтневої революції нагород не мав, судимостей та партстягнень також, був неодружений і мешкав за адресою: м. Ужгород, пл. Лєніна, 1, «Закарпатская правда». Як бачимо, у той час стати членом Спілки радянських письменників України (надалі СРПУ — С. К.)

¹⁰ Ідеться про Керчу Івана Юрійовича (1914–1951), російськомовного письменника, організатора серії видань «Библиотека современных угро-русских писателей», із 1946 р. зав. облвно, а з 1950 р. — заст. голови облвиконкому.

¹¹ Ідеться про Тканка Олександра Васильовича (1916–2006), який до війни працював директором Любешівського педтехнікуму на Волині, у роки Другої світової війни — підполковник, командир Закарпатського партизанського з'єднання, після війни — канд. іст. наук, професор, а впродовж 1953–1979 рр. обіймав посаду ректора Черкаського пед. ін-ту (нині національний ун-т ім. Богдана Хмельницького).

було не так просто, адже анкетні дані ретельно перевіряли, оскільки кожен новий член Спілки мав відповідати тим вимогам, які висувала до «інженерів людських душ» компартія та інші державно-репресивні служби СРСР.

Варто згадати наявну серед документів особової справи партійну характеристику Ю. Гойди, затверджену на засіданні партбюро 13.XI.1954 р. та засвідчену секретарем парторганізації Закарпатського відділення СРПУ К. О. Черкашиним. Ю. Гойду схарактеризовано як здібного поета, однак він як комуніст і письменник «недостатньо» працював над «підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня». Важливо наголосити й на тому, що до представників інтелігенції, народжених у Закарпатті до возз'єднання з Україною, радвлада ставилися особливо прискіпливо, і, як твердив Ю. Гойда, це було для них, старшого покоління, своєрідним «клеєм історії».

Відомо, що 6 вересня 1954 р. відбулися закриті збори партійного осередку Закарпатської філії СРПУ, на яких було розглянуто персональні справи Ю. Гойди та П. Цибульського. Керівника філії обвинувачено в тому, що в деяких письменників відчутна тенденція «втечі від сучасності», а в П. Клименка, М. Шаповала, О. Улинця, П. Ластівки є твори взагалі «ідейно і художньо неповноцінні», до того ж вони недостатньо приділяли уваги й боротьбі з проявами клятого українського буржуазного націоналізму та ін. Отож постало питання про виключення Ю. Гойди з лав партії, однак обійшлося тим, що рішенням бюро Закарпатського обкому партії від 18.09.1954 р. очільника філії звільнили з роботи, але невдовзі «помилували» й зарахували слухачем трирічної партшколи при обкомі партії [3].

Досить інформативна й автобіографія Ю. Гойди, написана на спеціальному друкованому бланку фіолетовим чорнилом. Дізнаємось, що батько Андрій служив свинопасом у поміщика Вірані, а коли 1931 р. поміщицьке майно було розподілено між селянами, то йому перепав шматок землі, і той почав жити з власного господарства¹².

Як уже згадувалося, після гімназії Ю. Гойда був у Дебрецені, де прочився до 28 березня 1944 р., а до приходу Червоної Армії мешкав у родичів у с. Дубровка в Ужгородському районі. Крім персональних даних, поданих в особовому листку, із автобіографії дізнаємося й про початок трудової діяльності в газеті «Закарпатська правда» з 1 травня 1946 р. на посаді літпрацівника.

---

¹² Дослідник В. Поп про службу батька Ю. Гойди зауважує таке: «З великими зусиллями йому вдалося придбати на виплат у пана клаптик землі-годувальниці. Це дало змогу допитливому хлопчикові з карими очима вчитися у початковій школі, а потім у 1932 році вступити до Ужгородської гімназії» (Поп В. Юрій Гойда. Київ : Радянський письменник, 1963. С. 8).

Найціннішою в цьому документі є інформація про початок літературної творчості майбутнього поета. Ю. Гойда зізнається, що вже з 6-го класу гімназії «интересовался литературной работой». Публікуватися розпочав із 1939 р. на сторінках реакційних (за визначенням В. Попа)¹³ газет «Русское слово» і «Русская правда». Навчаючись у Дебреценському університеті, брав активну участь у конкурсах поезії і двічі був відзначений нагородами — здобув першу та другу премії¹⁴. Відгуки про його поезії містили, окрім «Русского слова», й інші «реакційні» часописи: «Карпатский голос», «Літературна неділя», «Неділя» та «мадьярская крайне левая газета» «Голос народа». Ю. Гойда зауважив, що зараз, тобто на момент написання автобіографії, його твори публікують на сторінках «местной газеты» «Закарпатская Украина».

Незважаючи на «преследования оккупанов», зізнавався Ю. Гойда, його сильно «влекло русское слово, выраженное искренними знатоками славянского сердца — Пушкиным, Лермонтовым, Достоевским, Толстыми, Некрасовым и Маяковским». Цей іменний перелік досить показовий: він засвідчував не лише добру обізнаність молодого літератора із російською літературою, але, можна гадати, був і своєрідним «гарантом» того, що саме Ю. Гойді за любов до «знатоков славянского сердца» та активне «содействие партизанському отряду» підполковника О. Тканка довірили очолити закарпатське відділення СПУ. У цьому контексті варто звернути увагу на той факт, що на момент призначення його відповідальним секретарем значився лише кандидатом у члени СП — а таких випадків у той час майже не було.

Приєм у Спілку остаточно затверджували в Москві. Наявні архівні документи дають можливість простежити всі етапи проходження Ю. Гойдою в ті часи цієї непростой процедури. Зокрема, протокол № 11-2 від 27 червня 1947 р. засідання кваліфікаційної комісії (до її складу входили Іван Ле (голова), І. Кочерга, А. Головка, М. Терещенко) засвідчує, що заяви авторів та характеристики Кабінету молодого автора, клопотання Закарпатської організації СРПУ були уважно розглянуті. Комісія ухвалила рекомендувати кандидатами до СП О. Підсуху, Д. Білоуса, М. Шаповала, Ю. Гойду. Справи К. Дрока, Д. Ткача та М. Дашкієва з розгляду було знято¹⁵. 15 липня

¹³ Поп В. Юрій Гойда. Київ : Радянський письменник, 1963. С. 30–31.

¹⁴ Як зауважив В. Поп, 5 квітня 1942 р. газета «Русское слово» оголосила конкурс на найкращі поезії та опублікувала твори 13 авторів із 26. Балада «Маруся» Ю. Гойди здобула найбільшу кількість голосів, попри те, що зашифрований текст конкурсанта був позначений цифрою «13». У 1943 р. Ю. Гойда знову подався на конкурс, а його поезія «Ветер воев, ветер свищет» теж посіла призове місце. (Поп В. Юрій Гойда. Київ : Радянський письменник, 1963. С. 30).

¹⁵ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 47. Арк. 1.

1947 р. на засіданні президії СРПУ ухвала кваліфікаційної комісії щодо прийняття кандидатом СП Ю. Гойди була затверджена (протокол № 8 засвідчений підписами заст. голови СРПУ А. Малишка та відповідального секретаря Я. Баша)¹⁶. Як з'ясувалося, після цього необхідні документи, зокрема довідку форми № 2, надсилали ще й на затвердження в ЦК КП(б)У. Це стосувалося кожного претендента на членство в спілці.

Довідка про Ю. Гойду, датована 9 серпнем 1947 р., засвідчена підписом А. Малишка. Серед доробку значилася лише одна збірка «Живая синь» (1943) та «стихотворения в периодической прессе»¹⁷. 13 грудня 1947 р. наказом № 122 по СРПУ на підставі Постанови президії (засідання відбулося 12 грудня 1947 р.) Ю. Гойду було затверджено кандидатом в члени СРПУ з 17 листопада 1947 р.¹⁸. У цьому контексті варто згадати цікаву бувальщину про вихід у світ згаданої збірки. В. Поп оповів, що на Закарпатті до встановлення радянської влади місцеві літератори більшість своїх книг видавали власним коштом. Так вчинив і Ю. Гойда: потайки від батька продав мішок кукурудзи (найбільш цінний і ходовий харч у цьому краї), доклав до «незаконного» виторгу свої кошти за приватні уроки в заможних родинах і видав збірку «Живая синь» досить поважним накладом — 500 примірників (кукурудза таки була натоді в ціні!).

26 вересня 1948 р. відбулося засідання Закарпатської філії СРПУ (протокол № 3), на якому заслухано творчий звіт Ю. Гойди, зокрема як автора книжки «Люди моєї землі». Засідання ухвалило перевести його з кандидатів у члени СРП і клопотало перед Президією СРПУ затвердити рішення Закарпатської філії¹⁹. 5 жовтня 1948 р. Ю. Гойда подав заяву на ім'я Президії СРПУ з клопотанням перевести його з кандидатів у члени Спілки, оскільки твердив, що «нещодавно в Ужгороді вийшла моя збірка віршів “Люди моєї землі”, яка одержала схвальну оцінку»²⁰. Варто зауважити, що більшість відгуків на цю збірку, зокрема Я. Гордона, Б. Гур'єва, Н. Ясько, П. Лінтура, з'явилися на сторінках «Літературної газети», «Закарпатської правди» та «Советского Закарпатья» значно пізніше — упродовж 14 жовтня — 28 листопада 1948 р. Правда, у лютому цього року лише журнал «Вітчизна» опублікував статтю Л. Новиченка «Вперед і вище», у якій той прихильно відгукнувся про збірку Ю. Гойди²¹.

¹⁶ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 82. Арк. 5.

¹⁷ Там само. Арк. 6.

¹⁸ Там само. Арк. 8.

¹⁹ Там само. Арк. 15.

²⁰ Там само. Арк. 9.

²¹ Новиченко Л. М. Вперед і вище. *Вітчизна*. 1948. № 2. С. 171–191.

Інші архівні документи фіксують факти кар'єрного зростання Ю. Гойди, його призначення спочатку уповноваженим, а згодом відповідальним секретарем Закарпатської філії. Зокрема, 17 листопада 1947 р. (витяг із протоколу № 21) відбулося засідання керівної частини Президії СРПУ (присутні: О. Корнійчук (голова правління), Іван Ле, І. Стебун, Л. Серпілін), на якому було розглянуто питання про призначення уповноваженого Президії СРПУ по Закарпатській області: «В зв'язку з виключенням з СРПУ А. Патруса-Карпатського призначити тимчасово уповноваженим Президії СРПУ по Закарпатській області і керівником Ужгородської філії СРПУ — тов. Ю. Гойду»²². Достеменно невідомо, чи був присутній на цьому зібранні письменник, однак подальша його поведінка на закритих партійних зборах в Ужгороді 29.XI.1947 р. дає підстави позитивно стверджувати про такий факт.

Річ у тому, що на цьому ж засіданні було заслухано інформацію П. Усенка про «антирадянську поведінку ужгородського письменника Патрус-Карпатського», після чого керівна частина Президії СП одностайно ухвалила про таке: «Виключити з Спілки Письменників Патрус-Карпатського А. як буржуазного націоналіста, який ідейно не роззброївся»²³. Як відомо, 12 жовтня 1947 р. Ю. Патруса-Карпатського ув'язнили за звинуваченням у націоналізмі та співпраці з чеською й англійською розвідками. На цій підставі його засуджено на 25 років та відправлено в табори Комі АРСР (пробув в ув'язненні до 24 листопада 1956 р. й був «освобожден по прекращению дела за недоказанностью обвинений»²⁴).

Незрозуміло, що ж спонукало Ю. Гойду після його призначення уповноваженим СП «розгромно» виступити 29 листопада 1947 р. на закритих партійних зборах первинної організації редакції газети «Закарпатська правда» проти А. Патруса-Карпатського та головного редактора газети «Закарпатської правди» М. Климпотюка з доповіддю «Про буржуазно-український націоналізм і його прояви на Закарпатті» [3, с. 33]. Імовірно, Ю. Гойда, на відміну від в'язня, зумів інтенсивно «ідейно озброїтися», а, можливо, це був своєрідний тактичний хід, яким той хотів засвідчити свою відданість місцевій партійній та центральній владі, зокрема й спілчанській, щодо «ідейної надійності».

²² ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 82. Арк. 7.

²³ Там само. Од. зб. 389. Арк. 41.

²⁴ Особова справа А. Патруса-Карпатського. Там само. Арк. 47. У цитованому бібліографічному покажчику І. Хланті «Літературне Закарпаття у ХХ столітті» (Ужгород, 1995, с. 539–540) у розділі про А. Патруса-Карпатського помилково вказано дату ув'язнення — «1 листопада 1947 р.» та дату реабілітації письменника — «20 жовтня 1956 р.».

Як згадано вище, цей гандж, брак «ідейно-теоретичного рівня», чіпляли на Ю. Гойду до кінця життя, і за іронією долі (закон бумеранга ніхто не відміняв!) став причиною звільнення з роботи та спричинив його ранню смерть²⁵. Імовірно, така «ідейна заповзятість» Ю. Гойди на цьому зібранні сприяла його швидшому затвердженню на посаді відповідального секретаря Закарпатської філії СРПУ. Прикро про це писати, однак боротьба за «ідейну чистоту» письменника тривала й по його смерті, про що свідчить уже згадана літературознавча розвідка В. Попа. Тут ідеться про «ідеологічну отруту» творів «українських буржуазних націоналістів В. Винниченка, Б. Лепкого, Г. Чупринки», які читав гімназист та студент Ю. Гойда, і про «російських символістів», «так звану Карпатську Україну» та її прем'єр-міністра Волошина, «щедро фінансованого імперіалістами Німеччини та США», і про негідників-«жовтоблакітників», і про те, що «збірка “Високі дороги” завідала поступове ідейно-художнє зростання Ю. Гойди» та ін.

У цьому контексті варто згадати інший показовий документ радянської епохи, що стосується тієї невідступної примари — «ідейності», яка гонилася за Ю. Гойдою: лист-заяву, датований 21.09.1953 р., на ім'я В. Фесенка — головного редактора газети «Советское Закарпатье», від Данила Єрмолайовича Кравченка, який іменує себе так званим штатпропом Ужгородського окружкому КП України. «Штатпроп» звернувся з проханням опублікувати на сторінках партійного рупора статтю-відгук «Негодная лирика Ю. Гойды»²⁶.

Річ у тім, що 20.IX.1953 р. «Советское Закарпатье» вмістило добірку віршів Ю. Гойди («На вокзалі», «Дитині сниться мати» та «Сержант міліції»). Як твердив дописувач, згадані поезії він прочитав кілька разів і дійшов однозначного висновку, що така «лирика» «не только ненужная, но и вредная, так как лишена идейности, бессмысленна, ни к кому не обращена, не отражающая ничего, написанная вне времени, места, для кого угодно». Російськомовний «штатпроп», але «щирий» прихильник української словесності, рясно цитує рядки з творів Ю. Гойди й відповідно коментує їх. Наприклад, строфа «*Не хвилюйся, зустріч буде знов, / Бо прийде розлуці нашій край, / Лиш візьми усю мою любов, / А мені твою любов віддай*» «вразила» кляуз-

²⁵ Зберігся лист І. Карабутенка, якого називали аташе української культури в Москві, до І. Чендея від 15.06.1955 р., у якому згадано про смерть Ю. Гойди: «Вместе с Вами мы глубоко скорбим по поводу безвременной кончины Ю. А. Гойды. Известие было тем более неожиданным, что еще совсем недавно мы видели Юрия Андреевича в Москве здоровым и бодрым...» (ІР НБУВ. Ф. 443. Архів І. Чендея. Оп. 2. Од. зб. 107. Арк. 3).

²⁶ ЦДАМЛМ. Ф. 281. Оп. 1. Од. зб. 158. Арк. 1–5.

ника до глибини його «ідейно-партійної» душі й спричинила, зрозуміло, не світлі почуття, а «штатпропівське» роздратування: «Здесь автор призывает кого-то взять и кому-то “отдать” свою любовь», — але цього бути не може!!! — бо, на його переконання, у творах такого змісту Ю. Гойда (а це вже не по-радянськи, не по-комуністичному!) «тянется к индивидуализму, вместо призыва отдать все свои силы, знания и любовь своей советской, социалистической Родине, своему народу, борьбе за коммунизм». Особливо обурило нашпитувача вірш «Дитині сниться мати», у якому поет, твердить стукач, зводить наклеп на «нашу прекрасную советскую женщину, Мать, которую следовало бы писать только с большой буквы»²⁷. Конфідент Д. Кравченко звинуватив Ю. Гойду також і в тому, що він, мовляв, своїми «стишками» не оспівує колосальних змін у житті області, де панує «огромный, небывалый политический, трудовой и радостный подъем всех советских людей, вызванных решениями КПСС и советского правительства, которые ускоряют наше движение к коммунизму»²⁸. Отже, на підставі «штатпропівського» «аналізу» лише трьох поетичних творів Ю. Гойди Д. Кравченко заявив: така лірика нікому не потрібна, оскільки є результатом «облачной» фантазії, до того ж не рядового поета, а керівника обласного відділення радянських письменників (а це вже гвалт і подвійний гріх!!!). «Штатпроп» закликає поета «спуститься с облаков на советскую землю, посмотреть вокруг себя, окунуться в советскую действительность», яка дає «массу самой богатой и радостной тематики», яку чомусь, з обуренням твердить «рецензент», свідомо «не замечает Ю. Гойда, подавая пример вредной лирики»²⁹.

Серед документів, які стосуються діяльності Ю. Гойди як керівника філії та письменницької організації загалом, варто назвати протокол № 80 засідання керівної частини СРПУ від 02 жовтня 1948 р.³⁰, на якому були присутні І. Стебун, П. Усенко, С. Скляренко, Л. Первомайський, Д. Косарик, О. Гончар, Л. Новиченко, М. Шамота, К. Дрок, М. Шаповал, Ю. Гойда та ін. На порядку денному було два питання: 1. Про роботу Закарпатської організації СРПУ; 2. Про план чергового номера «Літературної газети». Із першого питання заслухано інформацію відповідального секретаря Закарпатської філії

²⁷ ЦДАМЛМ. Ф. 281. Оп. 1. Од. зб. 158. Арк. 2.

²⁸ Там само. Арк. 3.

²⁹ Там само. Арк. 4.

³⁰ Варто зауважити, що ухвалою керівної частини СРПУ від 9.X.1948 р. (протокол № 83, головував заст. голови правління Л. Дмитерко, відп. секретар С. Скляренко) у зв'язку з підготовкою до 2-го з'їзду письменників України Ю. Гойду, М. Шаповала та К. Дрока викликали до Києва на засідання секретаріату терміном на 6 днів. Усі витрати оплачувала Президія (ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 61. Арк. 139–140).

Ю. Гойди, а в обговоренні його виступу взяли участь П. Усенко, Л. Первомайський, Д. Косарик, Л. Новиченко, І. Стебун³¹. Які ж побажання та зауваження висловили промовці? Керівництво філії орієнтується на «старих письменників, вихованих у капіталістичному суспільстві», а слід виявляти та залучати творчу радянську молодь (П. Усенко); треба «поставити питання» про вивчення письменниками української літературної мови та організувати періодичну консультацію для початківців (Л. Первомайський); налагодити контакти з обкомом комсомолу (Д. Косарик); приділяти більше уваги у творах закарпатських письменників питанням радянської влади та партії більшовиків (Л. Новиченко), стан філії досить складний, керівництво не зуміло належно організувати літературне життя, посилити співпрацю з місцевою владою, широкий загал мало обізнаний із творами закарпатських письменників (І. Стебун).

Як уже було згадано, у ЦДАМЛМ є іменний фонд Ю. Гойди. Схарактеризуємо найцікавіші, на наш погляд, документи. Зокрема, тут зберігається свідоцтво про народження Ю. Гойди (угорською та чеською мовами) та свідоцтво про одруження (радянського взірця)³¹. Батьки Юрія — Андрій Гойда (уродженець с. Гісбітекош) та Марія Бистрянин (уродженка с. Зняцево нині Мукачівського р-ну), — мали тоді відповідно 31 та 22 роки, за віросповіданням були греко-католиками. Запис у метричній книзі зроблено 16 березня 1919 р. У свідоцтві про одруження (Серія ЯР №325159) зазначено, що 26 травня 1948 р. Ю. Гойда (нареченому виповнилося 29 років) поєднав свою долю із Єлизаветою Василівною Мотринець, 1926 року народження, родом із Підгород поблизу Мукачєвого, молодшою за нього на 7 років (свідоцтво видано Мукачівським загсом).

Особливу цінність має збережена копія машинописного тексту виступу Ю. Гойди на засіданні Закарпатського відділення СРПУ 1953 р. під оглавом «Письменники Закарпаття між двома з'їздами Спілки радянських письменників України»³³. На чому ж акцентував увагу промовець, про які здобутки та недоліки в роботі філії говорив? Найперше, цікавою є інформація про кількісний склад письменницької організації — нагоді було 10 дійсних членів СП СРСР³⁴, а також «біля 5 літераторів, які вже видали окремі книжки, але ще не є членами Спілки, понад 20 літераторів, які друкують свої твори на сто-

³¹ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 61. Арк. 126–127.

³² Там само. Ф. 281. Оп. 1. Од. зб. 126. Арк. 3–6.

³³ Там само. Од. зб. 151. Арк. 1–24.

³⁴ Станом на 21 липня 1947 р. до закарпатської філії входило 5 членів СП (П. Лінтур, Ф. Потушняк, А. Патрус-Карпатський, М. Тевельов), а також Ю. Гойда як кандидат у члени СП (ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 51. Арк. 50).

рінках обласної та республіканської преси, а також біля 50-ти початківців, що роблять перші літературні спроби»³⁵. Якщо порівняти ці дані з 1946 р., коли утворилася філія (налічувала трьох членів), то кількісно організація збільшилася. Серед творчих здобутків Ю. Гойда назвав вихід у світ оповідань М. Тевельова та його роману «Свет ты наш, Верховина», «Закарпатських оповідань» М. Томчания, поетичних збірок В. Ладижця та С. Панька, фольклористичних праць П. Лінтура, новел та оповідань І. Чендея, який, окрім того, справедливо наголосив Ю. Гойда, «проявив себе як здібний сценарист, написавши сценарій до короткометражної кінокартини “Художники Закарпаття”»³⁶.

Цей документ цінний і тому, що фіксує важливі «живі» факти літературного життя Закарпаття та «живу», не спотворену відповідними правками видавничих редакторів думку Ю. Гойди, розкриває місце і роль письменника в культурному житті краю. Із виступу дізнаємося, що завдяки Ю. Гойді письменники часто практикували зі своїми читачами зустрічі, які відбувалися майже у всіх районних центрах області. Варто віддати належне Ю. Гойді за самокритичний аналіз діяльності закарпатського відділення за роки його правління: визнавав, що чіткої системної роботи загалом не було, як і «твердого порядку», а на «Літературних четвергах» обговорювалися «низькоякісні та малоцікаві» твори, поза увагою залишалася робота з молодими літераторами, особливо в райцентрах. Недоліком його роботи було й те, що послабився зв'язок із місцевою пресою, а виступи письменників на її сторінках стали епізодичними, у газетах не було літературних сторінок, не функціонувала критика, траплялися випадки творчого плагіату (ішлося про якогось Л. Редька). Як не прикро це визнавати, але проблеми, порушені ще Ю. Гойдою, постають і нині, бо, на жаль, письменник у часопросторі нашого комп'ютеризованого суспільства поступово втрачає свою важливу роль у плеканні моральних цінностей, без яких неможлива побудова справжньої духовно й матеріально багатой держави.

На жаль, Ю. Гойда піддався впливові «всесоюзного» ідеологічного компартійного психозу з приводу публікацій Померанцева, Ліфшиця, Абрамова, Щеглова на сторінках часопису «Новый мир» 1953 року про сучасну літературу³⁷. Промовець наголосив, що ці публікації за своїм змістом «невірні», оскільки пропагують «шкідливі тенденції», бо їх автори засумнівалися в правильності та правдивості

³⁵ ЦДАМЛМ. Ф. 281. Оп. 1. Од. зб. 151. Арк. 1.

³⁶ Там само. Арк. 2.

³⁷ Варто нагадати про ухвалу Секретаріату ЦК КПРС від 23.07.1954 р. «Об ошибках редакции журнала “Новый мир”».

основних ідеологом того часу: ідейність, фальшива «життєва правдивість» радянської літератури; тобто заперечували «багаторічний досвід методу соціалістичного реалізму» як такого. Особливо критично Ю. Гойда відгукнувся про статтю В. Померанцева «Об искренности в литературе» («Новый мир», № 12), у якій автор, на його думку, теоретично захищає «безідейність та аполітизм у літературі». На цих «політичних помилках» журналу, наголошував Ю. Гойда, варто вчитися й закарпатським письменникам. Як бачимо, комуністичний ідеологічний дамоклів меч тяжким тягарем висів не лише над Ю. Гойдою, а й над більшістю тогочасних письменників.

Текст промови, як і інші документи, свідчать, що в житті Ю. Гойда загалом був «чесною і правдивою» людиною, та водночас не зміг зробити якогось відчутного творчого «прориву» як очільник відділення, не зумів, на жаль, розпізнати й своїх ворогів, які першими та при першій же нагоді його знищили. У цій боротьбі «прапор торжества» таки випав із рук Ю. Гойди, а сам борець передчасно поліг на полі битви «побудови комунізму»³⁸.

Вартими уваги є документи про діяльність Ю. Гойди як депутата обласної ради трудящих³⁹. Збереглася агітаційна листівка з портретом письменника, який балотувався по Ізанському виборчому окрузі № 53. Кандидатом у депутати його висунули на загальних зборах колгоспники сіл Іза та Нижнє Селище. Цікаво, що в анкетних даних у листівці, на відміну від особового листка кадрів за 1947 р., «покращено» соціальне походження майбутнього депутата: «родина селянина-баграка». Отож не годилося, аби в раді народних депутатів засідав письменник, син «батька-свинопаса». Ця клята «ідейність» таки переслідувала поета.

Цікаві для дослідника нотатки Ю. Гойди в блокноті, виданому йому як делегатові 34-ї Закарпатської обласної партконференції, що відбулася 6–8 грудня 1951 р.⁴⁰ Про перебіг подій на цій конференції та про критику Ю. Гойди першим секретарем обкому партії І. Компанцем докладно описано в згаданій статті Л. І. Капітан [3, с. 33–35]. Власне, ці нотатки — це план виступу-відповіді (усього 16 пунктів) на закиди партійного керівника області щодо роботи письменницької

³⁸ В особовій справі міститься копія некролога Ю. Гойди (помер 2 черв. 1955 р.), у якому зазначено, що походив із родини селянина-бідняка, а 1944 р. закінчив філософський ф-т ун-ту в Дебрецені (Ф. 590. Оп. 5. Од. зб. 82. Арк. 25). Збереглася й творча характеристика на Ю. Гойду у зв'язку з його смертю відповідального секретаря правління СПУ С. Склярєнка, видана для Міністерства соціального забезпечення УРСР (ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 5. Од. зб. 82. Арк. 24).

³⁹ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 5. Од. зб. 131.

⁴⁰ Там само. Од. зб. 113. Арк. 98–107.

організації та його творчості зокрема. Наприклад, Ю. Гойда записав таке: «Беседа с руководителем (парт.) должна поднимать человека, от руководителя человек не должен уходить с обидой на душе. Он должен уносить от него крылья. Компанец ⁴¹. Бойко ⁴²» ⁴³.

Привертають увагу записи Ю. Гойди до пункту № 14 «О языкознании, Сталин»: «Это важный вопрос. Большое событие, он представляет собой большой политико-воспитательный материал в условиях нашей области», однак, на думку автора нотаток, «отдел пропаганды обкома партии зевает», не впроваджує в практику цю працю Й. Сталіна. На думку Ю. Гойди, стаття комуністичного вождя важлива в тому аспекті, що є джерелом спокою, впевненості радянського народу у свої сили, віри у прекрасне майбутнє, тоді як наші вороги перебувають у стані постійної істерії. Ця праця важлива для правильної побудови пропагандистської роботи саме на Закарпатті, твердив очільник письменницької організації ⁴⁴.

У фонді Держлітвидаву України зберігається машинописний рукопис збірки «Сонце над Карпатами» (Київ, 1951) ⁴⁵. Перша назва була «Карпати», але її закреслено фіолетовим чорнилом та вписано згадану вище. Це ж стосується і назв деяких розділів. Наприклад, «Карпатський край» виправлено на «Гірські пісні», у назві розділу «Угорська весна» закреслено підзаголовок «(з книги про Угорщину)» ⁴⁶. Для дослідника поезії Ю. Гойди цей рукопис цінний тим, що містить численні авторські правки, які засвідчують про присутність доопрацювання змісту окремих поезій, подекуди закреслено навіть кілька строф. Імовірно, на вимогу редактора, під кожним віршем від руки вписано дату його написання, що має важливе значення для вивчення етапів творчості митця.

У фонді СПУ № 590 зберігаються також стенограми пленумів та з'їздів письменників України, у яких, зокрема, брав участь і Ю. Гойда. Наприклад, 15–17 вересня 1947 р. відбувся пленум Спілки письменників, на якому 17 вересня від імені закарпатської філії виступив Ю. Гойда (того дня на зібранні головував Іван Ле) ⁴⁷. Фактичним го-

---

⁴¹ Ідеться про першого секретаря Закарпатського обкому партії Івана Даниловича Компанця.

⁴² Михайло Федорович Бойко — секретар партії з пропаганди Закарпатського обкому.

⁴³ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 5. Од. зб. 113. Арк. 97.

⁴⁴ Там само. Арк. 105–106.

⁴⁵ Там само. Ф. 730. Оп. 2. Од. зб. 166. Арк. 1–157.

⁴⁶ Там само. Арк. 59.

⁴⁷ Там само. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 39. Арк. 284–290.

ловою вважали А. Патруса-Карпатського, однак над ним уже зависла сталінська сокира, й невдовзі в жовтні, як згадувалося вище, поета засудять на 25 років тюрми. Якщо розглядати стенографічно зафіксований виступ Ю. Гойди на цьому пленумі [8, с. 191–197], то в контексті виявлених нами документів, а також Л. І. Капітан [3], можна стверджувати, що це був своєрідний ідеологічний «аванс» як місцевій владі, так і тогочасному керівництву Спілки щодо подальшого очільництва закарпатською філією.

Цілком зрозуміло, чому Ю. Гойда різко критикував не тільки вже таврованого А. Патруса-Карпатського, згодом реабілітованого («ідейно, а навіть творчо і морально слабкий», «допустив цілий ряд грубих помилок буржуазно-націоналістичного порядку», «позитивно оцінює, навіть вихвалює творчість закарпатського “письменника” Гренджі-Донського — ярого націоналіста, вірного учня гітлерівських прислужників Олесья та Донського», «наші письменники відірвалися від партії, і до цього часу ще не зрозуміли інтересів народу» тощо), а й Ф. Потушняка, за його визначенням, «найстаршого і найплодовитішого в минулому»⁴⁸.

Перепаало й Ю. Боршошу-Кум'ятському⁴⁹, який «скотився до хуторянського замилювання природою рідного краю», і надалі уперто «оспіває старе село під горою, з дрібними горбатими хатами» і зумисне не бачить нових змін, де «ростуть деревообробні заводи, а в самому селі будуються нова школа, клуб, лікарня»⁵⁰.

6–10 грудня 1948 р. у Києві відбувся II з'їзд письменників України. Від Закарпаття було делеговано 5 осіб: це Ю. Гойда, П. Лінтур, Ф. Потушняк, М. Тевельов та М. Шаповал (кандидат у члени СП). Ю. Гойда мав право ухвального голосу, а П. Лінтур та Ф. Потушняк — дорадчого⁵¹. У стенограмі з'їзду зафіксовано виступ Ю. Гойди (помилково записано — Бойда) на вечірньому засіданні 7.XII.1948 р. (головував Л. Дмитерко, у залі був і М. Рильський та інші знані письменники України). Чи не вперше з високої київської столичної трибуни прозвучали схвальні оцінки творчості молодих прозаїків І. Чендея та М. Томчания, які згодом стануть окрасою літератури не лише Закарпаття, а й української загалом. Порівняно із виступом на згаданому вище пленумі 1947 р., ідеологічний запал, тенденційність та полі-

⁴⁸ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 40. Арк. 143–144.

⁴⁹ До речі, В. Поп стверджував, що «ідейною спрямованістю, бойовитістю і злободенністю своїх ранніх творів» Ю. Гойда продовжував традиції поетів Закарпаття 20–30-х рр., зокрема Ю. Боршоша-Кум'ятського, В. Гренджі-Донського, А. Патруса-Карпатського. (Поп В. Цит. праця, с. 21).

⁵⁰ ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 40. Арк. 152.

⁵¹ Там само. Од. зб. 56. Арк. 12.

тична заангажованість Ю. Гойди дещо «пригасли», але остаточно не зникли. Невідомо, чи встиг Ю. Боршош-Кум'ятський за такий короткий проміжок часу після критики Ю. Гойди переорієнтуватися у своїй творчості (а чи знав взагалі він про цей виступ?), однак у промові на I з'їзді очільник закарпатської філії збірку «хуторянського поета» Ю. Боршоша-Кум'ятського «Дві долі» (Ужгород, 1948) назвав серед найкращих у доробку закарпатських літераторів.

У «тенетах символізму і містицизму», як з'ясувалося, перебував і присутній на з'їзді прозаїк Ф. Потушняк, який, турбувався промовець, «за останні два роки на сторінках преси не надрукував жодного нового твору з життя Радянського Закарпаття». Виголошене звинувачення, а тим більше на такому зібранні, породжує, якнайменше, подив. Чи усвідомлював Ю. Гойда те, що заяви такого змісту могли призвести до сумних наслідків у подальшій долі Ф. Потушняка. Зрештою, тим самим він демонстрував власну безпорадність як керівник, бо чому ж тоді «непродуктивного» письменника обрано делегатом з'їзду плідних та ідейно наснажених радянських письменників? Можна лише уявити, як морально почувався насправді талановитий літератор із привселюдно озвученими «хибними позиціями»⁵².

У фонді видатного поета П. Тичини (1891–1967) збереглися два листи Ю. Гойди з Ужгорода [8, с. 205–207]. Один на бланку депутата обласної ради від 24 серпня 1949 р. (цікавий збіг дат у контексті здобуття Україною незалежності, про яку, зрозуміло, Ю. Гойда не міг тоді й мріяти), у якому адресант повідомляв, що надсилає «свою частку поеми-листа до товариша Сталіна» й планує наприкінці вересня прибути до Києва⁵³. Ідеться про колективну поему українських письменників, яку невдовзі опублікує «Літературна газета». Інший лист, датований 25.02.1951 р., у ньому згадано про видання творів М. Томчанина та Ю. Гойди з нагоди декади української літератури в Москві 1951 р. у київському Держлітвидавві. Ю. Гойда підготував рукопис, дібравши, як писав, «все краще із чотирьох книжок, додав два десятка нових віршів» і надіслав, як було домовлено, до Києва. Однак там вирішили, що ані збірку поезій Ю. Гойди, ані оповідань М. Томчанина видавати не будуть. Це, зрозуміло, обурило Ю. Гойду, який справедливо наголошував на тому, що насправді це «зла насмішка над людьми. Навіщо планувати тільки заради того, щоб збивати людей з пантелику? І дуже прикро, Павло Григорович, що деякі керівники ще й сьогодні, за радянської влади, ставляться до закарпатців, як до пасинків». До того ж, нарікав Ю. Гойда, із тридцяти літераторів, які пуб-

⁵² ЦДАМЛМ. Ф. 590. Оп. 1. Од. зб. 40. Арк. 144.

⁵³ Там само. Ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 5924. Арк. 1–2.

лікувалися в дорадянському Закарпатті, лише двоє активно працюють, оскільки «капіталістичний світ залишив у нашій свідомості багато отрути». Отож, як відповідальний секретар Закарпатської філії прохав П. Тичину з'ясувати цю ситуацію й допомогти з виданням збірки (йшлося про зб. «Сонце над Карпатами», яка таки була надрукована), адже «важко працювати, коли відчуваєш, що сміються над тобою»⁵⁴.

У фонді українського письменника Т. Масенка (1903–1970) збереглася копія «закритої» видавничої рецензії Ю. Гойди на цикл поезій фондоутворювача «Під київським небом»⁵⁵. Не з усіма його критичними заувагами можна погодитися, зрештою, цей текст потребує окремого вивчення в контексті аналізу поетичного доробку Т. Масенка. Однак не зовсім привабливо звучать окремі оцінні судження Ю. Гойди про талановитого київського митця Т. Масенка, наприклад, такого стибу: «творчі можливості старого поета», «смаки початкующего поета». Ріжуть око й мовні огріхи («слаба поезія», «слідуючу строфу», «підводячи підсумки», «дані поезії», «автор зумів позбавити згадані вірші», «іноді хороші рядки засмічені випадковими прикрасами» та ін.). У текст закрився друкарський недогляд у реченні «Поет повинен не тільки назвати почуття, але збудувати їх в людині» (вірогідно, має бути «збудити»). Т. Масенко олівцем на полях тексту рецензії не без іронії нотує: «Добре сказано». Отже, загальний висновок рецензента, що «дані поезії Тереня Масенка не витримані як в художньому, так і в ідейному відношенні» не вселяють довіри до рецензента, а навпаки — засмучують. Треба зауважити, що серед документів за тією самою одиницею зберігання є копія видавничої рецензії з видавництва «Советский писатель», яке не схвалило рукопису збірки Т. Масенка до друку⁵⁶.

У фондах Л. Хінкулова (1912–1986) та В. П'янова (1921–2006) збережено кілька світлин Ю. Гойди. Зокрема, у фонді Л. Хінкулова є індивідуальна світлина молодого й красивого Ю. Гойди⁵⁷ (1943 р.) та кілька колективних про перебування на Закарпатті 1949 р. подружжя Смоличів, яких у поїзді супроводжували Юрій та Єлизавета Гойди. На одній зі світлин на звороті напис чорним чорнилом: «В Карпатах. Біля ватри на Верховині. Смоличі і Гойди підсмажують сало на шпичаках по-верховинському», 1949 р.⁵⁸ Варто зауважити, що на світлин-

⁵⁴ ЦДАМЛМ. Ф. 464. Оп. 1. Од. зб. 8208. Арк. 1–2.

⁵⁵ Гойда Ю. Видавничі рецензії на цикл поезій Т. Масенка «Під київським небом». Там само. Ф. 479. Оп. 1. Од. зб. 347. Арк. 1–3.

⁵⁶ Видавничі рецензії на зб. Т. Масенка вид-ва «Сов. писатель». Там само. Арк. 4–7.

⁵⁷ Фонд Л. Хінкулова. Там само. Ф. 637. Оп. 1. Од. зб. 236. Арк. 1.

⁵⁸ Там само. Арк. 5.

нах надзвичайно симпатичні, красиві й шляхетні українські інтелігенти. У фонді В. П'янова виявлено колективну світліну (датовану 21.04.1952 р., м. Ужгород), на якій зафіксовано письменників Ю. Гойду, М. Томчання, В. Ладижця та В. П'янова⁵⁹.

Висновки. Проаналізовані вище архівні документи дають можливість дослідити біографію Ю. Гойди, вивчити особистість, вчинки й творчість митця. Водночас вони яскраво характеризують епоху, у якій йому довелося жити й творити, у них сконденсовано дух часу, зафіксований у листах, стенограмах, протоколах, світлинах, записниках, рукописах, вони висвітлюють задушливу атмосферу, яка натоді панувала в Спілці письменників, де насамперед ішлося не про високий рівень художніх творів, а про непорушність чітко визначених ідеологем. Неслухняних карали, як, скажімо, В. Скрипку, І. Чендея, П. Лінтура та ін. Зрештою, жертвою тієї системи, якій так віддано служив, у постулати комуністичних ідеологем якої так щиро вірив, став і талановитий поет Ю. Гойда.

1. Капітан Л. І. «Я завжди був чесним патріотом свого народу...»: Федір Потушняк / Л. І. Капітан // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини : зб. наук. праць. – Чернівці, 2012. – Вип. 607–609. – С. 104–111.
2. Капітан Л. І. Андрій Пагрус-Карпатський: доля літератора і людини / Л. І. Капітан // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв, 2012. – Вип. 6. – С. 63–70.
3. Капітан Л. І. Закарпатська філія Спілки радянських письменників України: творча лабораторія чи інструмент «радянзації» / Л. І. Капітан // Гуманітарний вісник. Серія : Історичні науки : всеукр. зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Чис. 21. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 31–45.
4. Капітан Л. І. Літературне життя Закарпаття 1945–1950-х років : від творчої свободи до концепції «інженерів людських душ» / Л. І. Капітан. – Київ : ПП «Фоліант», 2011. – 140 с.
5. Капітан Л. І. Один з когорти закарпатських «незгодних» (сторінки з життя Івана Чендея) / Л. І. Капітан // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2015. – № 9 (342). – С. 84–88.
6. Керекеш Ю. Ю. Вибрані твори: Парубкова дочка. До 100-річчя від дня народження / Ю. Ю. Керекеш / упоряд. О. Новікова, О. Гаврош. – Ужгород : Карпати, 2021. – 432 с.
7. Панько С. І. Вибрані твори: Коли засвічувалися віщі вогні. До 100-річчя від дня народження автора / С. І. Панько / упоряд. та підгот. текстів до друку С. Панько, О. Гаврош. – Ужгород : Карпати, 2020. – 336 с.
8. Юрій Гойда: постскрипtum : ювілейний зб. до сторіччя поета і громадського діяча / Ю. Гойда / упоряд. О. Гаврош, С. Кіраль. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2020. – 256 с.

---

⁵⁹ Фонд В. П'янова. ЦДАМЛМ. Ф. 976. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 4.

REFERENCES

1. Kapitan, L. I. (2012). "Ya zavzhdy buv chesnym patriotom svoho narodu...": Fedir Potushniak. *Naukovyi Visnyk Chernivetskoho Universytetu. Istorii. Politychni Nauky. Mizhnarodni Vidnosyny*, 607-609, 104-111. [In Ukrainian].
2. Kapitan, L. I. (2012). Andrii Patrus-Karpatskyi: dolia literatora i liudyny. *Chornomorskyi Litopys*, 6, 63-70. [In Ukrainian].
3. Kapitan, L. I. (2014). Zakarpatska filiiia Spilky radianskykh pysmennykyv Ukrainy: tvorcha laboratoriiia chy instrument "radianizatsii". *Humanitarnyi Visnyk. Seriia: Istorychni Nauky*, 21(5/2), 31-45. [In Ukrainian].
4. Kapitan, L. I. (2011). *Literaturne zhyttia Zakarpattia 1945-1950-kh rokiv: vid tvorchoi svobody do kontseptsii "inzheneryv liudskykh dush"*. Kyiv, Ukraine: Foliant. [In Ukrainian].
5. Kapitan, L. I. (2015). Ody z kohorty zakarpatskykh "nezhodnykh" (storinky z zhyttia Ivana Chendeia). *Visnyk Cherkaskoho Universytetu*, 9(342), 84-88. [In Ukrainian].
6. Kerekesh, Yu. Yu. (2021). *Vybrani tvory: Parubkova dochka* (O. Novikova, & O. Havrosh, Comps.). Uzhhorod, Ukraine: Karpaty. [In Ukrainian].
7. Panko, S. I. (2020). *Vybrani tvory: Koly zasvichuvalysia vishchi vohni* (S. Panko, & O. Havrosh, Comps.). Uzhhorod, Ukraine: Karpaty. [In Ukrainian].
8. Havrosh, O., & Kiral S. (Comps.). (2020). *Yurii Hoida: postskryptum*. Uzhhorod, Ukraine: Lira. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 2.12.2021 р.

Sydir KIRAL, D.Sc. (Philology), Professor, Head of the Department of National Bibliography, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Archival documents as a source of studying the author's personality (Based on the material of documents about Yurii Hoida).

The aim of the study. On the literary map of Carpathian Ruthenia, the figure of Yurii Hoida (1919-1955), winner of the D. Vakarov Regional Prize, occupies a special place. Little-known pages of his life and work are revealed on the basis of documents of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, which are related to the figure of Yu. Hoida and deposited in various funds. The article analyzes in detail the documents of a separate nominal fund of the writer under № 281, which contains documents of personal and creative content, dated 1930-1965, as well as documents of the Writers' Union of Ukraine.

Research methods. The following methods were used: biographical, retrospective, comparative, historical and scientific heuristics. **The scientific novelty** of the article is that for the first time a set of archival documents related to the life and work of Yu. Hoida and the activity of Carpathian Ruthenia branch of the Writers' Union of Ukraine 1940-1965 years. **Conclusions.** The analyzed archival documents vividly characterize the epoch in which Hoida had to live and work. In the recorded letters, transcripts, protocols, photographs, notebooks, manuscripts is the spirit of the time, they highlight the suffocating atmosphere that prevailed

in the Writers' Union, which was not primarily about the high level of works of art, but about the inviolability of clearly defined ideologues. Disobedient people were punished, such as V. Skrypka, I. Chendei, P. Lintur and others. In the end, the talented poet Yurii Hoida has become a victim of the system he so devotedly served, in the postulates of the communist ideologues he so sincerely believed.

Key words: Yu. Hoida, poet, archives, personal file, protocol, transcript, Writers' Union of Ukraine, branch.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ІНФОРМАЦІЯ

НАУКОВА І ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ОСМИСЛЕННІ ВАСИЛЯ ЯРЕМЕНКА

[Рецензія на видання: Яременко В. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка : монографія. – Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2021. – 384 с.]

SCIENTIFIC AND EPISTOLARY HERITAGE OF BORYS HRINCHENKO IN CONCEPTION OF VASYL YAREMENKO

[Review of the publication: Yaremenko V. Scientific and epistolary heritage of Borys Hrinchenko : Monograph. – Kyiv : Yurko Lyubchenko LLC, 2021. – 384 p.]

Українська література для професора Василя Васильовича Яременка (нар. 1931 р.), Учителя, який виховав кілька поколінь філологів (35 років викладав у Київському університеті імені Тараса Шевченка), — особливий ціннісний феномен, центральне явище національного життя, її найкраще історичне, творче і моральне досягнення. Коло наукових зацікавлень ученого величезне (давня література, повернення заборонених імен, перевидання вагомих праць, упорядкування хрестоматій, словникарство), і скрізь він плекає історичну пам'ять, духовні скарби українського народу. Але, як зазначає дослідник, усе, що йому вдалося зробити за досить довге життя у філологічній науці, позначено насамперед впливом постаті Бориса Грінченка як людини та його творчості. «У кожному напрямку моєї наукової діяльності, — пише дослідник, — присутній не тільки дух Грінченка, а й високий зразок для наслідування. І я намагався все своє творче життя іти за цим неперевершеним зразком» (с. 3). Усе життя він намагається протистояти «забуттю» свого героя: адже Грінченка забороняли в радянські часи. Його, на жаль, не знають і досі — переконаний В. Яременко.

Праця вченого в грінченкознавстві увінчалася виходом монографії «Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка». У вступі автор оглядає свій шлях до осягнення постаті цього діяча, який почався від курсової роботи на третьому курсі Київського педінституту ім. О. М. Горького під керівництвом П. К. Волинського. Далі було написано передмову до 2-томника Бориса Грінченка, захищено (хоч із значною затримкою через ідеологічні причини) першу в Україні кандидатську дисертацію про цього письменника — «Прозова творчість

Бориса Грінченка» під керівництвом І. І. Пільгука. Ідея створення Центру грінченкознавства у педінституті ім. О. М. Горького під керівництвом професора І. Пільгука та за участю В. Чорновола в 1960-х роках була похована органами безпеки. Через багато десятиліть центром дослідження і видання спадщини Бориса Грінченка стає створений у незалежній Україні Київський університет імені Бориса Грінченка. Із переходом на роботу провідним науковим співробітником лабораторії грінченкознавства Василь Васильович зосереджує наукові задуми переважно на вивченні творчості Бориса Грінченка. Професор В. Яременко зазначає особливу роль керівника проекту з видання спадщини Грінченка академіка Віктора Олександровича Огнев'юка, який обрав найоптимальнішу структуру «Зібрання творів»: у ньому немає суцільної нумерації томів. Є тематичні серії, що складаються з кількох книг кожна. Така стратегія підготовки текстів відповідає характеру матеріалу і дає змогу доповнювати кожну серію наступними книгами без порушення нумерації томів. Значна кількість праць Грінченка була надрукована вперше за автографами, що зберігаються в ІР НБУВ та багатьох інших архівах України. Вдалося ввести у видання документи, що зберігаються в архівах Москви, Києва, Харкова, Чернігова, Львова, Дніпра, Миколаєва. На підготовку 17 книг багатоцінної наукової й епістолярної спадщини, що вийшли друком, витрачено шість років. В. Яременко невтомно працював: писав передмови, примітки, коментарі. Збирання літературознавчої спадщини досі триває. Деяких видань, у яких друкувалися статті Грінченка, розшукати не вдалося. Окремі праці знайдено, коли вже том був упорядкований. Немає жодних сумнівів у тому, що ця робота безпрецедентна щодо охоплення матеріалу, ретельності його текстологічної підготовки та коментування. Уявити, що в недалекому майбутньому хтось перевершить це видання спадщини Грінченка, дуже важко.

Отже, В. Яременко протягом десятиліть планомірно і стабільно створює фундамент переосмислення всієї спадщини письменника Особливістю підходу дослідника є розуміння того, що збагнути глибину і велич такої особистості, як Борис Грінченко, можна лише тоді, коли пізнаєш усі сторони його життя і діяльності. Комплексний характер дослідження визначив структуру книжки, що має багато розділів відповідно до різногранної діяльності Будівничого українського світу, як називає Б. Грінченка Василь Яременко. Книжка містить різноплановий матеріал: біографічний, літературознавчий, мовознавчий, етнографічний, публіцистичний, просвітницький, фольклорний, епістолярний. Назви розділів, підрозділів, додатків монографії глибокі, методологічно продумані, яскраво індивідуальні. Матеріал монографії — результат великої пошукової роботи, насамперед це стосується відновлення біографічного кон-

тексту життя Грінченка (переважно за архівами) та його оточення. Ця праця систематизує накопичені знання та узагальнює ідеї, висловлені раніше, і є водночас формою наукової творчості: в основний «сюжет» праці вклинюються численні відступи, ремарки, коментарі, штрихи, що розширюють науковий контекст і засвідчують прагнення дослідника актуалізувати спадщину свого «патрона».

Перший розділ монографії названо «Сам про себе і жандарми про нього». Тут опубліковано 5 автобіографій Грінченка, що звірені з оригіналами з Інституту рукопису НБУВ, із докладними примітками до кожної. Деякі автобіографії написані від третьої особи. Це, фактично, літературознавчі статті про себе, написані, зокрема для «Історії літератури руської» О. Огоновського, для видавництва «Вік» і «Час». Є лист-автобіографія до Івана Липи. Є, за визначенням В. Яременка, своєрідна енциклопедична автобіографія, що лежить на порубіжжі кількох жанрових форм. Це стаття про самого себе для «Большой Энциклопедии» за ред. С. Южакова і проф. П. Мілюкова (1900–1904 рр.). Усі автобіографічні матеріали Б. Грінченка, зібрані Василем Яременком в одній публікації, є не тільки джерельною базою для його життєпису, а й оригінальним документальним матеріалом для характеристики літературного, наукового, видавничого, суспільно-політичного життя кінця XIX — першого десятиліття XX ст. Це вагомий внесок у дослідження творчої біографії письменника, оскільки містить багато документованих подробиць його життя, досі або маловідомих, або не відомих зовсім. Важливими є і теоретичні роздуми про автобіографію, екскурси в минуле цього жанру. У розділі вміщені також справи жандармських управлінь, департаменту поліції, які заводили на Бориса Грінченка від 1879 року, коли він був учнем Харківського реального училища, і до 1906 року. Ці «робочі матеріали» показують, як російське самодержавство чинило тиск не лише на Бориса Грінченка, а й постійно переслідувало, забороняло українське слово.

У розділі «В усіх наукових, зокрема літературознавчих, іпостасях» запропоновано авторську інтерпретацію наукової спадщини Бориса Грінченка і йдеться про її непроминальне значення. Досі не було обрано, висловлюється В. Яременко, літературознавчого альпініста, котрий би піднявся на головну, без сумніву, священну, вершину української літературознавчої, етнографічної, фольклористичної, педагогічної, мовознавчої, журналістської науки кінця XIX — початку XX ст., якою насправді є наукова спадщина Бориса Грінченка. Його автор ставить поряд із поетами Івана Франка і Володимиром Гнатюком в Галичині, а на Наддніпрянщині — поруч із Агатангелом Кримським і Сергієм Єфремім.

Особливе місце, вважає В. Яременко, належить етнографічним і фольклорним матеріалам, видаючи які, Грінченко фактично предста-

вив документи для самоідентифікації української нації з високою культурою і неповторною духовністю. Чотири випуски його «Етнографічних матеріалів», за образним висловом В. Яременка, — це Паспорт нації, а паспорт у всіх народів є власністю держави, її символом і головним документом суверенності.

В. Яременко вводить у науковий обіг жанр *літературознавчої панорами*, яка дає змогу максимально стиснути потрібну інформацію. На першому плані в ній — основне, а на другому і третьому — можуть бути факти і явища, які суттєво доповнять дослідження. У дефініцію жанру «*літературознавча панорама*» автор монографії вкладає первісне значення грецького слова «панорама», це загальний огляд літературознавчого ландшафту — картин, художніх творів, наукових праць, історичних подій і боротьби за ідеал, у прикладанні до спадщини Б. Грінченка. Докладно В. Яременко аналізує енциклопедичну статтю «Малорусская литература» із «Большой энциклопедии» С. Южакова, якою відкривається перша книга «Літературознавчої спадщини» Б. Грінченка. Ця стаття, переконує автор монографії, дає неубутний джерельний матеріал для реконструкції літературного процесу ХІХ ст. Якщо до «Малорусской литературы» приєднати статті «Украинская повесть», «Украинские альманахи», «Украинские календари», то й матимемо «Історію української літератури» від Бориса Грінченка, а окремими її розділами — історико-літературні нариси (частина яких надрукована у «Зібранні творів» уперше) про М. Шашкевича, П. Куліша, Л. Глібова, О. Марковича, С. Руданського та ін.

Досить цікавим стало представлення Б. Грінченка «В іпостасі теоретика літератури» (так названо один із підрозділів монографії). Адже Борис Грінченко теорії літератури не написав. Але в архіві зберігаються дві статті вченого, які з певними застереженнями В. Яременко зараховує до теоретичних. Окрім того, блискітки теоретико-літературних думок Грінченка спалахують у його історико-літературних нарисах про П. Куліша, Ганну Барвінок, Л. Глібова, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, П. Кузьменка, В. Александрова, Т. Зіньківського, М. Шашкевича, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького та ін. Це справді вершинне (і не тільки для свого часу!), переконаний В. Яременко, українське літературознавство.

Окремий підрозділ — про рецепцію творів Тараса Шевченка — названо: «Б. Грінченко: «Його “Кобзар” зробивсь моєю Євангелією...»». Автор простежує, як у кожній наступній «Автобіографії» письменника поширюється сфера впливу творчості Шевченка на його наукову і художню творчість, показує передумови Грінченкового шевченкознавства. У його часи потрібний був Шевченко вже не українофільського прочитання і тлумачення, і діяч подав його по-новому, зокрема,

у праці «Шевченків “Кобзар” на селі», яка викликала полеміку серед сучасників. Б. Грінченка учений вважає основоположником наукового шевченкознавства на Східній Україні.

У розділі монографії «Борис Грінченко в обороні спадщини Пантелеймона Куліша» показано, як Грінченко знімав анафему, яку наклала на Куліша своя національна еліта, часом і не безпідставно. Грінченко розумів, що Куліш і не пророк, і не геній, подібно до Шевченка, але це не заперечувало ні працелюбності, ні мудрості Куліша, ні його знання мови та Біблії. Грінченко вимагав всебічного, комплексного підходу до оцінки заслуг Куліша, наголошує В. Яременко. Він чи не першим в історії літературознавства став на захист вагової спадщини П. Куліша: нічого не виправдував, а пояснював, спростовував численні гріхи Куліша, у яких його звинувачували. Пантелеймон Куліш був під загрозою повного забуття, і цей процес зупинив Б. Грінченко своїми «Листами з України Наддніпрянської», «До історії Кулішевих “Довіток”», передмовою-зверненням до читачів альманаху «Дубове листя», нарисами «Из новостей украинской литературы», досі недрукованою статтею «К вопросу об украинском правописании», у якій документально подав заслуги Куліша у створенні наукового українського правопису. Цитата з Грінченка, який уже через кілька місяців після смерті П. О. Куліша просить Ганну Барвінок надати йому матеріали для біографічного нарису про П. Куліша: «Треба нам доброї біографії Пантелеймона Олександровича, бо його біографія — то частка історії нашого національного руху» (с. 331), свідчить про те, що для Грінченка в Кулішевій біографії не було дрібниць.

Розділ «До Бориса Грінченка по “достиглий овоч”» присвячений мовознавчій діяльності діяча і супроводжується епіграфом із відомого вірша М. Рильського «Мова». Адже Грінченко залишив об’ємну і значущу спадщину в цій галузі, що за змістом і конкретно часовою потребою мала науковий, народопросвітній та публіцистичний зміст і характер. В. Яременко називає словник Грінченка, що став його лебединою піснею, «Конституцією української мови». Торкається дослідник і такого дискусійного питання, як авторство Грінченкового «Словаря української мови», яке принаймні приписувалося ще кільком особам. Найкраще подають хроніку праці вченого-подвижника над «Словарем» листи, спогади, рецензії, які В. Яременко вміщує в цьому розділі. Вони розкривають науковий подвиг Грінченка, умови його праці.

Розділ «На шляху до світу» має підзаголовок: «Педагогічні ідеї Бориса Грінченка у його часі і сьогодні». У ньому автор оглядає педагогічний шлях діяча: земський учитель-практик, педагог-теоретик, письменник, що в низці оповідань про дітей, про школу і вчителів дав художній образ своїх педагогічних ідей і прагнень національної

школи і національного виховання, творець своєрідного народнопросвітнього літературознавства, який виступив проти державної машини нівеляції і деградації із планами видання для народу популярних книжок українською мовою, які б формували національний світогляд, високу моральність і духовність.

Нині важливо повернутися, на думку В. Яременка, до оцінок сучасника Б. Грінченка — І. Франка, який добре розумів цілком свідомий екзистенційний вибір частини творчої інтелігенції, до якої належав і Борис Грінченко, — «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здатний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляторську роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім придатний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких жодна нація і жодна, хоч яка і як сильна держава не може остаятися» (І. Франко. «Одвертий лист до галицької української молодезі», 1905). Слідом за сучасним літературознавцем Ю. Ковалівим, який запроваджує в науковий обіг поняття «народницький резистанс», «культурницький резистанс», В. Яременко вважає Бориса Грінченка його найяскравішим представником.

Важливими є думки В. Яременка про історію українського епістолярію (розділ «Епістолярні діалоги Бориса Грінченка про українські національні справи»), яка, за його словами, буквально вростає в історію літератури, науки, культури в цілому. Це незглибиме документальне джерело, свідчення, які змінюють або уточнюють багато оцінок суспільно-політичних подій, літературного процесу, наукового і культурного життя української нації. Нова українська література, стверджує автор монографії, почалася не з «Енеїди» Котляревського, а з листів Г. С. Сковороди, а ще — із листа (наведеного в «Додатках») Опанаса Лобисевича (1732–1805) до свого вчителя — архієпископа Георгія Кониського 30 вересня 1794 р. Дослідник доводить: Грінченко мав намір створити окремий вид літератури — епістолярну літературу, зокрема й інтимну епістолярну літературу зі щиро почуттєвим патріотичним змістом і високою культурною викладу. В архіві письменника зберігається близько 350 листів до дружини, у яких задокументовано не тільки історію особистого життя, інтимних взаємин, а й думки та погляди на жіноче питання, на образи жінок у літературі, на любов до жінки і України. Загалом листи Б. Грінченка до багатьох кореспондентів, стверджує вчений, засвідчують високий розвиток епістолярного стилю в українській літературі, наочно ілюструють погляди діяча на різні питання життя, літератури, моралі й етики тодішнього суспільства.

Завершуючи дослідження, у публіцистичному розділі «Борис Грінченко повертається в зону АТО-ООС» автор констатує: твори письменника суголосні нашому часу, а деякі, здається, написані сьогодні. Він завжди був на передній лінії фронту в боротьбі з російським царизмом, із національним і соціальним поневоленням українського народу, і як міг, боровся проти насильницької русифікації, за націоналізацію школи і природне, себто на ґрунті рідної мови, національної історії, звичаїв і традицій народу, — виховання, за розбудову національної культури, науки, громадського життя, за те, за що боротьба триває вже з нинішньою Росією.

Отже, праця В. Яременка показує, як багато зроблено для дослідження спадщини Б. Грінченка, а ще більше — як багато залишається недослідженого, не залученого в літературознавство, і як потрібно переглядати застарілі шаблони про його світогляд, суспільно-політичні погляди. Відштовхуючись від ідей Б. Грінченка, Василь Яременко оглядає і літературознавство радянське, і нинішнє, актуалізуючи думки цього письменника і громадського діяча. Адже варто по-новому прочитати його тексти, по-новому їх відкрити для сучасного читача і дослідника. Потребує серйозної рефлексії і ревізії текстологія художніх творів Бориса Грінченка. Важливо, що в монографії постійно акцентується пошук дослідницького інструментарію, що дає змогу по-новому працювати з широким біографічним, науковим та епістолярним контекстом. Запропоновані в монографії підходи дають можливість розширити коло залучених джерел, урізноманітнити методи, оцінити зроблене і означити перспективи подальшого освоєння Грінченкової спадщини.

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

Halyna ALEKSANDROVA,
D.Sc. (Philology),
Leading Research Associate,
Institute of Biographical Research, VNLU
(Kyiv, Ukraine)

Рукопис одержано 6.12.2021 р.

**БІОГРАФІКА ТА БІОБІБЛІОГРАФІЯ —
ЗНАННЄВИЙ РЕСУРС ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
І ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**
Секція Міжнародної наукової конференції
«Бібліотека. Наука. Комунікація.
Від управління ресурсами — до управління знаннями»
(Київ, 7 жовтня 2021 року)

**BIOGRAPHICS AND BIOBIBLIOGRAPHY
ARE THE KNOWLEDGE RESOURCE
OF INTELLECTUAL AND SPIRITUAL DEVELOPMENT
OF THE UKRAINIAN SOCIETY**
Section at the International scientific
conference “Library. Science. Communication.
From resources management to knowledge management”
(Kyiv, 2021, October 7)

7 жовтня 2021 року в межах щорічної Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами — до управління знаннями» працювала тематична секція «Біографіка та бібліографія — знаннєвий ресурс інтелектуального і духовного розвитку українського суспільства», роботу якої в режимі онлайн із застосуванням інтернет-платформи Google Meet організував і здійснив Інститут біографічних досліджень (ІБД) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Доповідачі в програмі секції представляли академічні установи (ІБД НБУВ, Інститут геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України), Київський університет імені Бориса Грінченка, бібліотеку Національного університету «Киево-Могилянська академія» і Національну бібліотеку України для дітей.

Значне місце було приділено дискусії з актуальних проблем, завдань і перспектив розвитку вітчизняної біографіки, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, поширення біографічних знань, місця й ролі в цій справі бібліотек усіх рівнів.

У вступному слові та доповіді *«Вітчизняна біографіка у роки незалежності України: здобутий досвід та невирішені проблеми»*

науковий керівник і модератор секції, директор Інституту біографічних досліджень, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор **Володимир Іванович Попик** проаналізував розвиток біографіки за роки незалежності. Зокрема, окреслюючи деякі ключові підходи до розуміння проблем у світоглядному, теоретико-методологічному, проблемно-тематичному спрямуванні вітчизняної біографіки, він наголосив на потребі осмислення кардинальних змін, які нині відбуваються в ній. Учений запропонував визначати розвиток української біографіки впродовж трьох десятиліть незалежності за трьома етапами з досить умовно визначеними межами: від розбудови національного пантеону знакових імен, широкого й вільного звернення вітчизняних дослідників-біографістів до здобутків європейської та світової біографіки, їхнього творчого засвоєння до розвитку нових форм і засобів біографічного письма, упровадження новітніх медійних засобів поширення біографічних знань тощо.

У доповіді провідної наукової співробітниці ІБД НБУВ, докторки історичних наук, професорки **Лариси Іванівни Буряк** «*Візуальний поворот у соціогуманітаристиці та перспективи українських біографічних студій*» запропоновано сучасний погляд на візуальний контент як домінуючу в певних сегментах простору соціальних комунікацій, зокрема в біографіці. Власне, методологія візуального повороту в біографічних реконструкціях відкриває широкі дослідницькі перспективи із новими ракурсами («ілюстрований життєпис», «зображальна біографія», «графічна біографія» тощо).

Акцентуючи на амбівалентному ставленні наукової спільноти до таких форм, дослідниця водночас наголошує на їхній альтернативності. Моделі біографічних реконструкцій, побудовані на концепціях візуальності, поглиблюють і загострюють репрезентацію наративного образу, відкривають доступ до невідомих життєвих історій та внутрішнього світу людини, надають змогу побачити в особі те, що складно ретранслювати словами, а тому можуть бути важливим стимулом для подальшого дослідження.

Завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії ІБД НБУВ, кандидат історичних наук **Надія Іванівна Любовець**, досліджуючи українські мемуари як культурно-історичний феномен і ґрунтовний комунікативний ресурс, дійшла висновку, що їх показчиків у вітчизняній бібліографічній традиції досить обмежена кількість, тому в Інституті біографічних досліджень НБУВ започатковано видавничий проєкт для створення тематичного науково-бібліографічного видання «Українські мемуари: анотований каталог книг» у серії ІБД «Джерела української біографістики». У доповіді «*Інформаційно-видавничий проєкт “Українські мемуари: анотований каталог книг”*»: науково-методичні

zasadi» вона окреслила коло дискусійних проблем щодо шляхів і методів, практичних засад формування реєстру українського мемуарію. Окремо вчена наголосила на поетапній підготовці в межах інформативно-комунікативних практик наукових і бібліотечних установ такого формату науково-бібліографічного видання, визначивши насамперед принцип систематизації матеріалу, географічні межі, мову й тип видання, а також обов'язкові позиції в записі каталогу — така масштабна робота передбачає паралельне створення та функціонування бази даних для актуалізації інформації. У перспективі дослідження передбачається створення окремого цифрового проекту «Український мемуарій», спрямованого на взаємодію із зацікавленими партнерами.

Послугуючись інструментарієм просопографії, порушив проблему класифікації різноманітних історичних джерел для створення колективної біографії старший науковий співробітник ІБД НБУВ, доктор історичних наук **Валерій В'ячеславович Томазов**, який окреслив стан і статус цієї спеціальної дисципліни в українській історичній науці (уточнив теоретичні й методологічні засади, дослідницькі підходи, понятійний апарат тощо). Акцентувавши на утвердженні просопографії в структурі сучасної соціогуманітаристики, доповідач запропонував класичний для джерелознавства поділ на вербальний, речовий, візуальний і писемний. Наголошено на тому, що, опрацьовуючи просопографічний матеріал у власних розвідках, дослідник має бути не лише фахівцем із джерелознавства, а й обізнаний із принципами функціонування державного устрою, адміністративно-територіальним поділом у різні історичні часи, ураховувати соціальну стратифікацію та релігійну належність досліджуваної особи.

У доповіді «*Науково-бібліографічна серія “Джерела української біографістики”: особливості підготовки п'ятого випуску*» результати спільної праці (з **Н. П. Філіпповою**, науковою співробітницею, кандидатом наук із соціальних комунікацій; **Ю. В. Вернік**, науковою співробітницею; **Н. В. Комарянською**, молодшою науковою співробітницею) представив завідувач відділу формування ресурсів біобібліографічної інформації ІБД НБУВ, кандидат історичних наук **О. М. Яценко** (серійне видання ІБД із 2004 р.). Співавтори актуалізували усталений алгоритм обліку й відокремлення праць із біографічним складником від загального масиву книжкових джерел у вітчизняній бібліотечній справі. Окресливши хронологічні межі п'ятого випуску (2010–2013 рр.), репрезентували в рукописі значну кількість джерел, датованих 2010 р., що не були представлені в четвертому випуску, а також зосередилися на особливостях цього річного видання. Прагнучи максимально представити масив вітчизняної біографічної друкованої продукції означеного періоду, укладачі вико-

ристовували каталоги й фонди НБУВ і Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (НБУЯМ); подаючи інформацію про публікації, присвячені одній-двом особі (особам), скасували обмеження видань, що містять біографічні матеріали про не менш як три персони; розширивши критерії відбору, здійснили зміни в структурі й назвах розділів і підрозділів, доповнили їх новими рубриками. Опрацювання повнотекстових електронних версій біографічних публікацій у мережі Інтернет призвели до збільшення відповідної кількості таких записів у покажчику (понад 300 одиниць). Члени авторського колективу переконані в тому, що матеріали чергового випуску науково-бібліографічної серії «Джерела української біографістики» сприятимуть тому, що новою біографічною інформацією послугуватимуться під час підготовки УНБА (Українського національного біографічного архіву) науковці, викладачі, бібліотекарі, зокрема дослідники української біографістики, біографіки та біобібліографії.

Головний науковий співробітник Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор **Олена Євгенівна Бондарева** вважає аналіз розвитку системи культурного простору важливим для суспільної ідентичності, інтелектуальних перспектив і глобальних процесів. У повідомленні *«Як сучасна українська драматургія трансформує канон»* вона акцентувала на новаціях у драматичних творах, присвячених реальним постатям історії та культури. Зокрема, досліджуючи масив сучасної української драматургічної біографіки, дослідниця розглядає його як специфічне культурне поле, а, з'ясовуючи особливості, стверджує про відсутність повноцінних аналогів у інших національних культурах ХХІ ст. Специфіка сучасної вітчизняної драми проявляється через стратегії пошуку українцями власної національної ідентичності, у потребі нового українського героїчного міфу, образ якого сформований на українських версіях національної історії та культури, у протистоянні із традиційним біографічним каноном, у постмодерному тиражуванні та сегментації протагоністів, у сформованій західними блокбастерами надмірній увазі до «поганих хлопців», у потужному застосуванні інтертекстуальних та інтерсеміотичних стратегій, в увазі до біографіки як до кредо життя і творчості, здатного конструювати власне мистецьке покликання.

Старша наукова співробітниця ІБД НБУВ, кандидат історичних наук **Олена Валентинівна Бугаєва** у своєму повідомленні *«Біографічна проблематика публікацій закордонної наукової періодики: сучасні ракурси відтворення особистості музиканта»* зосередилася на новітніх світових тенденціях у поданні біографій музикантів. Зазначивши сучасні наукові публікації в репрезентації різних авторських концептів дослідників із Венесуели, Нової Зеландії, США,

Франції, Таїланду та інших країн, дослідниця дійшла висновку про специфіку подання біографій митців, що полягає у власному авторському задумі та творчому, найчастіше креативному, підході.

У доповіді **«Біографічні нарративи про дитячих письменників в Україні (1991–2021)»** старша наукова співробітниця ІБД НБУВ, кандидат історичних наук **Наталія Петрівна Марченко** насамперед окреслила історію поняття учасника літературного процесу «дитячий письменник», котре з'явилося ще наприкінці XIX ст., а в Україні фактично до 2000-х рр. не вирізнялося типологічно чітко. Представивши біографічні нарративи про дитячих письменників у 2-х групах (для професійних груп, для дітей і юнацтва), дослідниця акцентує на зміні парадигми ставлення до них зі здобуттям Україною незалежності: передусім поступово відходить радянська модель дитячого письменника (творення ідеалу-канону для дітей та ін.). Зростання наукових досліджень, упровадження проєктів, налагодження роботи на державному рівні в цій площині, поява різножанрових авторів тощо сприяло формуванню середовища фахівців-дослідників і популяризаторів дитячого читання в Україні. Тому за останні десятиліття вектор біографічних нарративів про дитячих письменників відчутно змінився: книжка для дітей вийшла на інший рівень попиту, дослідження дитячої літератури та дитячого читання розширили межі, а погляд на дитячого письменника в суспільстві набув іншого значення — його життя і творчість поступово ввійшли до біографічного дискурсу України.

Проблемі розширення джерельної бази біографічних досліджень присвячено повідомлення **«Актуалізація біографічної проблематики в дисертаціях з історичної тематики»** старшої наукової співробітниці ІБД НБУВ, кандидата історичних наук **Вікторії Василівни Патик**, яка, дослідивши значний матеріал дисертаційного фонду НБУВ за останні двадцять років зі спеціальності 07.00.06 — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, зацентрувала увагу на 43 обраних дисертаціях (за критерієм біографічного складника рукописів). У результаті опрацювання визначила, що 6 із них були присвячені загальноновідомим родам; у деяких працях досліджено певні напрями діяльності окремих постатей та інтелектуальну біографію істориків; проаналізовано відомі постаті в нових історіографічних аспектах і малодосліджених віхах діяльності. Дослідниця констатувала поповнення наукового кола новими розвідками про осіб, життя і діяльність яких не потрапляли до комплексних досліджень.

Сучасні теоретичні та методичні підходи до використання в біографічних дослідженнях епістолярної спадщини діячів минулого були відображені в доповіді провідної наукової співробітниці ІБД НБУВ, доктора філологічних наук **Галини Андріївни Александрової** **«Леся Українка**

та Іван Стещенко: епістолярій як біографічне джерело». Зазначивши, що епістолярій є важливим джерелом інформації в дослідженнях біографії та діяльності Лесі Українки, науковиця виокремила постать Івана Стещенко (письменника, літературознавця, критика, перекладача, педагога, громадського й політичного діяча, театрознавця, Генерального секретаря (тобто міністра) освіти уряду УНР), якому поетеса не писала листи (попри тісні творчі, побутові й ділові контакти), але який був присутнім у багатьох сюжетах її епістолярію до рідних. Дослідниця зазначила, що тільки нещодавно (2013 р.) оприлюднено значну частину літературного доробку І. Стещенко й написано його найдокладнішу біографію. Зупинившись на певних моментах листів Лесі Українки, у яких ішлося про особу та діяльність І. Стещенко, учена акцентувала на можливостях дослідження епістолярію, із якого можна з'ясувати не тільки нюанси біографії, а й побачити картину соціокультурних і психологічних змін у суспільстві кінця XIX — початку XX століття.

Виступ заступника директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, доктора історичних наук **Олександра Олександровича Мавріна** на тему *«Археографія Івана Бутича: трансформація архівного документа»* був присвячений проблемам вітчизняної едичійної археографії, яка в статусі допоміжної дисципліни перебувала до 1990 року. Роки незалежності дали можливість змінити засади історичної науки, зокрема вузько регламентовані правила, довільне редагування текстів на догоду публікаторам, некоректний переклад, відсутність або частковість науково-довідкового апарату тощо. Звертаючись до постаті Івана Бутича (1919–2007), доповідач акцентував на дослідженні ролі окремих діячів у розвитку наукової роботи в Україні (зокрема археології) різних періодів.

Рецепція професійного досвіду та діяльності вченого в його художній творчості (роману «Ти чуєш, Марго?» (2010 р.) ученої-філолога та історика Марини Гримич) була відображена в доповіді-презентації старшої наукової співробітниці ІБД НБУВ, кандидата філологічних наук, доцента **Оксани Валентинівни Плющик** *«Твір та його автор: фата-моргана власних наукових знань у художньому тексті»*. Простеживши професійне зростання та соціальний «рух» письменниці від студентки до професора й видавчині, від перекладачки до дружини посла й активної популяризаторки України, від зацікавлень до досліджень тощо, доповідачка акцентувала на тому, як наукові дослідження письменниці (філологічні, етнологічні, антропологічні, гендерні) залучені в її роман. Аналізуючи художній текст письменниці, яка паралельно активно працює і як науковиця, варто враховувати і її теоретичні здобутки, оскільки, як зауважила дослідниця, відображення наукових

знань, повсякденного досвіду в літературі дає можливість усебічно простежити біографію мисткині.

Молодша наукова співробітниця ІБД НБУВ **Тетяна Володимирівна Котлярова**, аналізуючи дослідження вітчизняної біографіки, підготувала повідомлення *«Біографіка академічного журналу: "Слово і Час" у роки незалежності України»*, стисло подавши історію журналу, який зі зміною напрямку розбудови країни змінив і назву (до 1990 р. — «Радянське літературознавство»), і формат, що не позначилося на переконанні щодо усталеності основи — української гуманітаристики, зокрема української літератури. Як стверджує дослідниця, перехід журналу на новий рівень готувався публікаційними пріоритетами другої половини 1980-х рр., що орієнтувалися на національно-демократичні цінності та ліквідацію «білих плям» у літературі. Простеживши наповнення журналу в ретроспекції 30 років, доповідачка акцентувала на статусі провідного літературознавчого видання, публікаційна активність якого від початку 2000 р. засвідчує розширення та поглиблення наукового академізму; наголосила, зокрема, на наявності в «СіЧі» журнальної біографіки, яку можна умовно розподілити за п'ятьма блоками із розподілом за рубриками (біографічна інформація; епістолярій, архівні документи, спогади; літературознавча біографіка; людинознавчі публікації (збірний формат); бібліографічна біографіка). Напрямок журналу, який є і літературознавчим, і людинознавчим, активно утверджується, чим і засвідчується вагомих внесок часопису в сучасну українську гуманітаристику.

Окремий тематичний блок у програмі роботи секції, який традиційно «формують» гості конференції та друзі ІБД, було присвячено завданням формування ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації, підготовки каталогів видань, довідкової літератури, рекомендаційної бібліографії.

Наталія Володимирівна Осіння, молодша наукова співробітниця відділу механіки еластомерних конструкцій гірничих машин Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України, у повідомленні *«Учені-геологи та гірники Катеринославського гірничого інституту (інформаційно-бібліографічний ресурс)»* звернула увагу на високий рівень наукових досягнень учених-геологів і гірників Катеринославського гірничого інституту (КГІ), аспекти інформаційно-бібліографічного ресурсу наукової спадщини яких, на жаль, нині мало досліджені. Для досягнення цієї мети вона здійснила аналіз біографій учених КГІ та їхньої науково-педагогічної й організаційної діяльності, опрацювала наукову спадщину (освіта, наукові школи, публікації у вітчизняних і зарубіжних виданнях, монографії, дисертації, підручники, посібники, курси лекцій, карти, патенти, доповіді на з'їздах, ре-

цензії, огляди, науково-популярні праці тощо), залучаючи до роботи опубліковані й неопубліковані джерела інформації, фонди архівів, бібліотек і музеїв; простежила структуру наукової комунікації вчених. Дослідниця констатувала, що інформаційно-бібліографічні матеріали наукової спадщини учених-геологів і гірників КГП представлені широким спектром бібліографічного ресурсу, що дає можливість говорити про появу оглядової, ретроспективної й поточної бібліографії.

Завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки Національного університету «Кієво-Могилянська академія» **Наталія Григорівна Павлів** виступила з презентацією *«Актуальність біобібліографічних покажчиків у вік інформаційних технологій»*, акцентувавши на діяльності Наукової бібліотеки Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (НаУКМА), що є інформаційною основою науково-освітнього процесу в Університеті. Зокрема, вона оглянула роботу інформаційно-бібліографічного відділу зі збереження біобібліографічних покажчиків у добу ІТ-технологій як джерела перевіреної та структурованої інформації наукових досягнень учених (перегляд статистики використання документів у репозитарії НаУКМА переконують у їхній актуальності). На прикладі серій біобібліографічних покажчиків про науковців НаУКМА, які були започатковані 1999 р. і видаються переважно до ювілейних дат учених та презентують роботу науковців Університету в різних галузях знань, розглянуто актуальність і перспективи розвитку біо- та бібліографічних досліджень. У презентації наведено назви покажчиків (усього їх вийшло 30 протягом 20 років), повні тексти яких (до них традиційно додано інтерв'ю з ученим, спогади про нього його учнів і колег) викладено в університетському електронному репозитарії, що робить їх доступними для значно ширшої аудиторії.

Із презентацією *«Персональні бібліографічні посібники Національної бібліотеки України для дітей»* виступила завідувачка науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України для дітей **Наталія Олександрівна Гаждан**, характеризуючи бібліографічну продукцію закладу з постійним наповненням із метою залучення дітей до систематичного читання. Доповідачка акцентувала на особливостях серійних видань, які налічує бібліотека, зокрема приділила увагу розділу випуску серії покажчиків «Українська наука в світовій науці», що виходив із 2003 до 2010 р. і побудований у формі біобібліографічних розповідей про вчених-українців, відомих своїми відкриттями або вагомим практичним внеском у галузь. Серія бібліографічних посібників різних жанрів «Лауреати премії імені Лесі Українки» для дітей молодшого та середнього шкільного віку (виходить із 2002 р.) уже налічує 17 випусків, які містять автобіографії письмен-

ників для дитячого прочитання й написані на прохання бібліографів-укладачів, що в майбутньому можуть бути впорядковані окремою збіркою автобіографій українських дитячих письменників. Випуски серії «Українські дитячі письменники» розраховано на дорослого читача та вміщують низку біобібліографічних посібників, а для полегшеного доступу готують бібліографічні посібники на електронних носіях.

Аспірантка Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського **Оксана Юріївна Антонюк** у доповіді «*Електронні персональні бази даних наукової бібліотеки*» схарактеризувала досвід, набутий обласними науковими універсальними бібліотеками для формування електронних персональних баз даних в аспектах краєзнавства та локальної історії, і проаналізувала доступні онлайн-користувачам електронні персональні бази даних Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, об'єктом яких є визначні діячі, чие життя тісно пов'язане із Вінниччиною і котрі своїми діяннями та творчістю примножують здобутки України.

Творча дискусія після виголошення багатьох доповідей тривала й у фіналі наукового зібрання. Учасники вбачали її продовження в організації окремих спеціальних тематичних обговорень, фахових семінарів, круглих столів із залученням провідних учених і фахівців із питань розвитку сучасної біографіки. Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського завжди радий вітати колег на конференції й запрошує для обговорення актуальних наукових проблем у дружньому колі!

Із текстами можна ознайомитися в збірнику матеріалів конференції, розміщеному на сайті НБУВ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004116>), зокрема, секція представлена в розділі 4 на сторінках 358–416.

Оксана Валентинівна ПЛЮЩИК,
кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>
pliushchuk@nbuv.gov.ua

Oksana PLIUSHCHUK,
Candidate of Sc. (Philology), Associate Professor,
Senior Research Associate, Institute of Biographical Research, VNLU
(Kyiv, Ukraine)

Рукопис одержано 7.12.2021 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «Українська біографістика» здійснює публікації наукових статей, археографічних досліджень, науково-інформаційних матеріалів, рецензій тощо. Мови збірника — українська, англійська, польська.

Редколегія приймає статті за адресою:

01601, МСП, Київ-33, вул. Володимирська, 62.

Інститут біографічних досліджень НБУВ.

Контактний телефон: (0-44) 288-13-84

e-mail: ibd@nbuv.gov.ua

Просимо авторів дотримуватися загальноприйнятих вимог до наукових публікацій. Докладно про вимоги до оформлення статей, процес рецензування та проходження рукопису див. на сайті збірника «Українська біографістика»: <http://ub.nbuv.gov.ua/>

Наукове видання

Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Випуск 22

The Collection of scientific works of the Institute of Biographical Research is devoted to problems of theory and methodology of modern biography, is covered life and creative development of figures of national history, science and culture.

The Collection is aimed for scientists working in the field of biography, bio-bibliography, social communications, the development of electronic resources of biographical information, as well as a wide range of researchers interested in national history and culture.

Літературна редакція: Г. А. Александрова, О. І. Шалак
Оригінал-макет: Д. Л. Сичов

Підписано до друку 28.12.2021 р.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 17,9. Обл.-вид. арк. 19,4
Наклад 150. Зам. № 39

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.